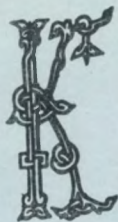

Любов Дубровіна

ОДИКОЛОГІЯ
ТА КОДИКОГРАФІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РУКОПИСНОЇ
КНИГИ

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РУКОПИСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. В.І.ВЕРНАДСЬКОГО
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ

*Проблеми едиційної та камеральної археографії:
історія, теорія, методика*

Вип.13

Любов Дубровіна

КОДИКОЛОГІЯ
ТА КОДИКОГРАФІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РУКОПИСНОЇ
КНИГИ

КИЇВ 1992

Монографія присвячена визначенню теоретичних і методологічних підвалин науки про рукописну книгу — кодикології та її камеральної галузі — кодикографії. У ній вводиться поняття «рукописна книга» як комплексне історичне джерело, окреслюється об'єкт і предмет української кодикології та кодикографії, їх місце серед наук джерелознавчого та книгознавчого циклів. Автором пропонується археографічна, кодикологічна і документально-інформаційна моделі рукописних книг та методика їх кодикографування, а також розглядаються основні напрями вивчення української книжно-рукописної традиції та історії книжної культури в Україні.

Видання розраховане на дослідників у галузі книгознавства, джерелознавства, археографії, кодикології, палеографії, а також фахівців з історії писемної та книжкової культури України.

Відповідальний редактор
О.С.ОНИЩЕНКО

Редактори Н.М.ЗУБКОВА, М.Л.СКИРТА

Технічний редактор М.А.ПРИТИКІНА

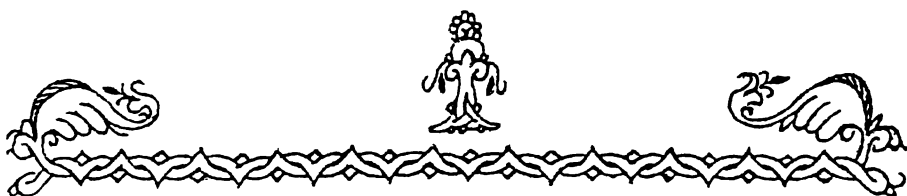
Художній редактор Г.О.СЕРГЄЄВ

Комп'ютерний набір О.С.БОЛЯК

Верстка О.Д.ВАСИЛЮК

Оригінал-макет підготовлений на комп'ютерній системі «Macintosh», наданий Центральній науковій бібліотеці ім. В.І.Вернадського АН України Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Фондом Катедр Українознавства (ФКУ)

Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ, фінансується за рахунок благодійницьких пожертвувань українських громад США та Канади

ЗМІСТ

Передмова

Історія та сучасний стан розвитку кодикології як науки про рукописну книгу	5
---	---

Розділ I

Кодикологія. Об'єкт, предмет і місце серед споріднених наук джерелознавчого та книгознавчого циклів

1.1. Рукописна книга як об'єкт кодикології і комплексне історичне джерело	14
1.2. Кодикологія в колі споріднених наук джерелознавчого типу: джерелознавстві, палеографії, текстології, дипломатиці, археографії, філігранології та папірознавстві:	
1.2.1. Кодикологія та джерелознавство	28
1.2.2. Кодикологія та палеографія, філігранознавство, папірознавство та пергаменознавство	34
1.2.3. Кодикологія та текстологія	39
1.2.4. Кодикологія та археографія	43
1.3. Кодикологія в колі споріднених книгознавчих дисциплін: історії книги, історії права, мистецтві книги.....	47

Розділ 2

Камеральна археографія та камеральна кодикологія. Кодикографія і наукові та інформаційно-документальні описи писемних джерел та рукописних книг

2.1. Камеральна археографія: до історії опису у східнослов'янських рукописних книг	55
2.2. Камеральна кодикологія та кодикографія рукописної книги....	76
2.3. Інформаційно-документальні описи писемних джерел: бібліографія, археографія, кодикографія	83

Розділ 3

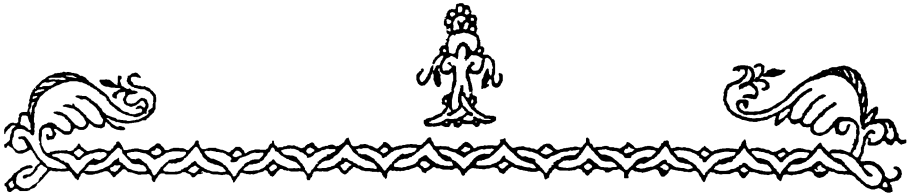
Структура та функції, форма та зміст РК як історичного комплексного джерела. Інформаційно-кодикологічна модель рукописної книги у контексті інформаційного відображення джерела

3.1. Моделювання рукописної книги як метод наукового пізнання об'єкта. Модель, інформація, система	96
3.2. Структура і функції РК у контексті проблеми походження, форми та змісту, історії кодексу	110
3.3. Інформаційне відображення РК як комплексного історичного джерела. Кодикологічна модель та кодикологічний опис рукописної книги.....	127

Розділ 4

Історико-кодикологічний підхід у конкретно-історичному дослідженні рукописно-книжної спадщини України: науковий опис, традиція і комп'ютеризація

4.1. Основні класифікації наукових описів РК, як кодико-графічних систем: універсальні та спеціальні типи й види описів	154
4.2. Охоронний, археографічний, кодикологічний описи та проблеми створення комп'ютеризованих кодикографічних систем.....	164
4.3. Рукописно-книжна традиція та основні напрями кодикологічного дослідження історії української книжної писемності	178
<i>Післямова</i>	187
<i>Примітки</i>	190
<i>Список використаної літератури з питань опису та дослідження рукописної книги</i>	211
<i>Список скорочень</i>	260

Передмова

Вивчення історичного минулого в Україні неможливе без дослідження історії писемної книжної культури. Рукописна книга (РК) посідає особливе місце в системі історичних джерел, оскільки вона відтворює і акумулює величезний пласт духовного розвитку суспільства. РК була не лише засобом передачі інформації, не тільки фактом середньовічної культури, але й важливим фактором суспільного розвитку, активізації пізнання, формування світогляду й світовідчуття, естетичних смаків та художньої уяви. Неоціненним є її вплив і на соціально-етнічні процеси та становлення національної самосвідомості українського народу. Український регіон викликає особливу зацікавленість серед дослідників історії східнослов'янської книжної культури. Розташована на стику різних світових культур, Україна не тільки увібрала їх досягнення, але й, незважаючи на величезне соціальне і національне гноблення, в умовах обмеження можливостей розвитку власної державності і самовизначення, створила унікальні за формою та змістом засоби впливу на духовні потенції суспільства, які мали велике значення не лише для формування української нації, а й для сусідніх народів.

Водночас кодикологічні дослідження не знайшли широкого розповсюдження в історії вітчизняної слов'янської книги, яка істотно відрізняється від латинської, грецької, а також іншої слов'янської середньовічної книги і тому потребує особливого до себе ставлення, багатоаспектних досліджень у галузі історії книги через розкриття різноманітних її особливостей, аспектів походження та побутування. Українській книзі були присвячені численні текстологічні, палеографічні, лінгвістичні праці. Бібліографія спеціальних досліджень літературних та історичних джерел, що відносяться до складу рукописних пам'яток історії та культури, — надзвичайно велика. Останнім часом зростає інтерес і до

історії книги та питань книжної культури, з'являються узагальнюючі праці О.М.Апанович, Я.М.Запасака, Я.Д.Ісаєвича, М.В.Кукушкіної, С.П.Луппова, М.М.Розова, Б.С.Сапунова, а також статті О.О.Амосова, Т.В.Діанової, Л.П.Жуковської, А.А.Турилова, М.І.Ніколаєва та інших, в яких кодикологічні методи використовувалися, як допоміжні.

Кодикології східнослов'янських РК присвячені статті та дослідження О.О.Амосова, Г.М.Прохорова, О.М.Шварц та ін. [1]. Але спеціальних кодикологічних досліджень РК як феномена писемної культури, зокрема української книги періоду пізнього феодалізму (XVI–XVIII ст.), коли відбувалося її національне становлення, немає. Недостатньо чітко визначено об'єкт, предмет, методи і методичні прийоми кодикології слов'янської РК як науки джерелознавчого та книгознавчого циклів, її основні завдання і напрями кодикологічних досліджень.

Водночас кодикологія тісно пов'язана з визначенням поняття «рукописна книга», створенням її кодикологічної моделі, системи наукового опису РК як особливого явища писемної культури, збиранням емпіричного матеріалу для вивчення та аналізу її специфічних проявів та загальних рис. — отже, зрозумілою фундаментальної історії української книжної культури.

РК є об'єктом дослідження спеціальної історичної науки — *кодикології* (від латинського *codex* — *рукописна книга*), визнаної на сьогодні як у західній, так і у слов'янській науці. *Предметом кодикології є вивчення написаної на пергамені чи папері рукописної книги як факту матеріальної і духовної культури середньовічного суспільства в усій сукупності зовнішньої та внутрішньої форми і змісту, а також історії, під якою мається на увазі походження, функції та доля книги* [2].

Виділення кодикології латинської рукописної книги із палеографії у самостійну історико-філологічну науку на основі досвіду дослідження латинської та грецької книг відбулося наприкінці 40-х — початку 50-х років нашого століття, після того, як у 1949 році французький вчений А.Ден запропонував цей термін до наукового обігу. Предметом її дослідження стала рукописна книга як пам'ятка певної культури, на відміну від палеографії, що вивчає проблеми письма різноманітних джерел [3]. Німецьким еквівалентом цієї науки можна вважати «манускриптознавство».

Дефініція терміна «кодикологія» із ступенем визначеності об'єкта, предмета та завдань науки джерелознавчого циклу зазнавала деяких змін і уточнень. Це зумовлено тим, що кодикологія — наука ще надто молода і знаходиться у стадії становлення. Проте цей термін міцно увійшов до наукової термінології: найвагоміші сучасні книгознавчі довідники та довідники середньовіччя розглядають кодикологію як науку, що вивчає РК як цілісне явище і самостійну пам'ятку певної культурної епохи, пов'язаної з феодальним періодом розвитку суспільства. До предмета кодикології належить увесь комплекс роботи з книгою та процес її створення, аналізуються найменші подробиці технології, наводяться характеристики паперу, оправи, почерків, чорнила, організації тексту, оформлення та

оздоблення сторінки, оправи, досліджуються походження книги (соціальне та географічне), її автори, укладачі, інтролігатори, доля (володарі, міграція, попит, бібліотеки тощо), історія скрипторіїв, майстерень, бібліотек та багато іншого, що має опосередкований чи віддалений зв'язок з життям РК. Насамперед до кодикологічного аналізу входять методи комплексного джерелознавчого аналізу, оскільки книга — це джерело, що об'єднує інтелектуальну працю та майстерність багатьох людей і складається з частин, різних за своїм походженням. До речі, іноді здається, що дуже правомірно було на першому етапі розвитку археографії називати цю галузь «археологія книги», тому що дійсно РК є пам'яткою культури, яка синтезує і мистецтво, і літературу, і філософію, і розвиток середньовічної науки та освіти, а також багато чого іншого, що може увійти до поняття «духовність». Ось чому закономірним є використання теоретичних досягнень окремих джерелознавчих історичних наук, що вивчають різні матеріали та особливі аспекти аналізу писемних джерел, а також їх специфічних методик. Кодикологія, джерелознавство, палеографія, археографія, текстологія, дипломатика існують у тісній взаємодії. Методичне перехрещення цих наук пояснюється єдиною природою писемного джерела і його нерозривними зв'язками з певним періодом розвитку людства взагалі і феодального суспільства зокрема.

Водночас кодикологія увібрала і методичні прийоми книгознавства, оскільки РК безпосередньо пов'язана з історією книги та книжковою формою передачі суспільної інформації. Вся книжна культура сьогодення генетично пов'язана з писемним періодом культури. Метарівень писемної культури і розвитку суспільства феодальної доби об'єднує ці науки і взаємно допомагає комплексному вивченню історичного минулого.

Проблема кодикологічного вивчення книги вперше була порушена у праці французького вченого XVIII ст. Б. Монфокона, а власне термін виник наприкінці XIX – поч. XX ст., проте використовувався дуже рідко. У 20–30-і роки термін був запроваджений до наукового обігу французькою школою Шарля Самарана; теоретична розробка проблеми й предмета кодикології латинської книги належить Франсуа Мазе. У 60-і роки розвиток кодикології продовжили Жільбер Уї, Альберт Хрюйс, Леон Жіліссен та ін. [4]. Активні дослідження рукописів у кодикологічному аспекті проводилися в Інституті досліджень та історії текстів у Парижі; в різних країнах почали виходити спеціальні видання та журнали: «Scriptorium» (з 1946 р.), «Manuscripta» (з 1957 р.), «Manuscripts» (з 1948 р.), «Het Boek» (з 1966 р.), «Quaerendo» (з 1971 р.), «Bulletin de l'Ecole des Chartes Codices Manuscripti» (з 1975 р.), «Revue d'Histoire des Textes» (з 1971 р.), «Полата књигописнаја» (Polata knihopisnaja) тощо.

У російській історіографії латинської книги кодикологічні методи у палеографії вперше застосувала О.А. Добіаш-Рождественська у 30-х роках XX ст., а на початку 70-х років за ініціативою А.Д. Люблінської, Л.І. Кисельової та І.М. Лебедевої термін «кодикологія» почали вживати і вітчизняні

спеціалісти латинської книги, згодом він прижився і у дослідженнях слов'янської книги [5]. На сьогодні західна кодикологія, що увібрала всі аспекти дослідження кодексу, починаючи від оправи та технології книги і закінчуючи її змістом, нагромадила величезний досвід, який втілений у численних монографіях, окремих дослідженнях книги у історико-кодикологічному аспекті, підготовці різноманітних палеографічних та кодикологічних довідників по пергамену, розліновці, філіграням, паперу, шрифтам, оправам, датованим рукописам тощо. Цьому сприяло створення у 1953 році у Парижі Міжнародного комітету палеографів, до складу якого увійшли представники 18 країн, зокрема і колишнього Радянського Союзу (проф. О.Д.Люблінська), що, безперечно, визначило і успіхи радянських кодикологів та палеографів, істориків книги, латинського та грецького письма. У Росії проблеми латинської та грецької кодикології плідно вивчалися та вивчаються елліністами та візантистами, серед яких О.А.Добіаш-Рождественська, О.Д.Люблінська, Т.В.Луїзова, Л.І.Кисельова, В.Л.Романова, Є.Е.Гранстрем, Б.Л.Фонкич, І.М.Лебедева та ін.

Найвідоміші нині західноєвропейські історико-кодикологічні центри у Парижі, Неймегені, Римі, Фессалоніках, Празі, Лондоні спираються у своїх дослідженнях на вікові традиції вивчення книг, прийняті єдиною міжнародною школою кодикологів та палеографів, дослідження латинських, грецьких, арабомовних та інших книг, концепції яких підтримуються і російськими книгознавцями та кодикологами [6]. На початку 70-х років проблеми кодикології обговорювалися на спеціальних нарадах у СРСР [7]. На сьогодні склалися значні російські центри латинської та грецької кодикології у Санкт-Петербурзі та Москві. На порядку денному — завдання створення кодикологічних центрів в Україні, оскільки проблеми українського кодексу комплексно досі не вивчаються. Окремі досягнення київських, львівських, дніпропетровських учених у галузі археографії, палеографії, мистецтвознавства, мовознавства тощо, незважаючи на їх безумовну наукову цінність, поки що не можуть бути визнані кодикологічними, оскільки вивчають лише окремі аспекти розвитку української науки і культури, що знайшли відображення у РК.

На початку 70-х років активізувалася діяльність славістів, які створили Міжнародний центр інформації з джерел балканської історії (СІБАЛ). У центрі уваги постали, передусім, питання видання наративних пам'яток з історії та культури балканських народів, уніфікації археографічного опису, до якого входили і елементи кодикологічного аналізу. Проблеми порівняльної кодикології та палеографії вирішувалися на спеціальних нарадах та конференціях. У складі СІБАЛ були і представники СРСР, які активно працювали у спеціальних комісіях (зокрема д-р історичних наук, голова Археографічної комісії Академії наук СРСР С.О.Шмідт).

Одночасно з виділенням кодикології у самостійну науку відбувається і визначення її методів та взаємовідносин із спорідненими джерелознавчими та книгознавчими науками. Французький дослідник Жільбер Уї, визначаючи

предмет кодикології та з'ясовуючи її зв'язок з архівістикою, окремо зупиняється на застосуванні архівних методів при вивченні та реконструкції книжних зібрань, що належали як приватним особам, так і організаціям. Ж. Уї вважав створення каталогів здебільшого заняттям бібліографічним, аніж кодикологічним, а власне кодикологію (так само як ті, хто започаткував цю науку) сприймав, як археологію книги [8].

Якщо західні медієвісти (від родоначальника кодикології Бернарда Монфокона (XVIII ст.) і до її теоретиків і методологів 40-х років XX ст. Альфонса Дена та Франсуа Мазе) спочатку визначали науку манускриптознавства рукописних книг (передусім найбільш древніх — періоду раннього феодалізму, в основному до періоду Відродження, асоційованого з розквітом книжної культури у Візантії та Західній Європі) як кодикологію, виділивши її з палеографії, то у східнослов'янській традиції вона зароджувалася і довгий час існувала у надрах синкретичної за змістом практичної науки про опис та вивчення рукописів (своєрідного «манускриптознавства» — термін, який вживався німецькими вченими) і об'єднувала археографію, палеографію, текстологію, дипломатику, джерелознавство та деякі інші науки, пов'язані з вивченням зовнішньої та внутрішньої форми і змісту рукописів (хоча є уявлення і про те, що вона існувала, як галузь джерелознавства). Оскільки головними у науці XIX ст. були все ж пошук, опис і введення рукописів до наукового обігу, археографічні та палеографічні аспекти вивчення рукописів мали певну перевагу. Проблеми дослідження писемного джерела безпосередньо були пов'язані із зовнішньою критикою (яка згодом дала науці палеографію та філігранологію) і внутрішньою (з якої вирости текстологія й дипломатика) через складання археографічного опису рукопису як методу джерелознавчого аналізу. Ускладнення пізнання історичного минулого, розширення кола проблем, пов'язаних із вивченням рукописного джерела, об'єктивно сприяли диференціації знань та відокремленню спеціальних наук джерелознавчого характеру. З часом вони набували досвіду методичних прийомів, детальніше і предметніше вивчаючи окремі напрями джерелознавчого аналізу і тим самим створюючи умови для появи серії допоміжних наук, які одночасно забезпечували більш точними даними фундаментальні гуманітарні науки. Тісний зв'язок усіх «манускриптознавчих» наук значною мірою і породжує неясність у визначенні походження кодикології.

Найбурхливіше диференційні процеси серед допоміжних наук протікали у 50–60-х роках, коли практично з'явився термін «допоміжні», або «спеціальні» історичні дисципліни чи науки. Цей процес не є завершеним. І розвиток науки передбачає подальші інтеграційні та диференційні зміни в залежності від суспільних потреб та розвитку наукового пізнання. Залучення різних методик до аналізу такого системного джерела, як книга, було властиве дослідженням РК ще з часу виникнення науки «манускриптознавство».

Починаючи з 70-х років кодикологія як самостійна наука була визнана російськими та українськими вченими. На думку джерелознавців, зокрема Л.В.Черепніна, вона виникла на стику допоміжних наук (палеографії, дипломатики, текстології) і вивчає РК в плані різноманітної проблематики як пам'ятку літератури, мистецтва, матеріальної культури, а також її соціальну долю та функції [9].

Деякі вчені визначають кодикологію, як гібрид палеографії і текстології з помітним впливом дипломатики і мистецтва [10], інші просто відокремлюють кодикологію від палеографії, як «сопредельную дисципліну» [11]. Усі визначення походження кодикології все-таки відзначають її тісний зв'язок з палеографією.

Одночасно кодикологію визначають і як книгознавчу науку, яка займається історією книги і рукопису взагалі, оскільки предметом її вивчення є не текст, не зміст твору, а створення рукопису, властиві тільки йому формальні особливості (формат, розмір аркуша і тексту, кількість аркушів та рядків, дата і місце переписування, ім'я переписувача, почерки, помилки, позначки з фіксацією імен осіб, причетних до створювання і побутування рукопису, приписки власників, бібліотекарів та книгоманів, історичних діячів, екслібриси, легенди штампів, їх розміри і форми), історію колекцій, каталогів, його репродукції, репертуар писців і книгарів, майстрів «книжного рукоделія» та інтролігаторів. «Словом, вся история рукописи от первого слова, выведенного книжником-писцом, давшим ей жизнь, до последней пометы сотрудника древлехрамилища, где она находится по сей день. Напрашивается аналогия кодикологии с текстологией: в первом случае жизнь рукописи, во втором — списка, т.е. текста сочинения» [12].

Проблематика кодикологічних досліджень і предмета кодикології охоплює найрізноманітніші аспекти життя книги на всіх етапах її існування, що визначає використання комплексних методик, якими вона оперує і які склалися протягом десятиліть у процесі практичного опису РК та «зовнішньої критики» рукописів.

Кодикологія — багатогранна наука. Найсуттєвішою її особливістю є багатфункціональність та місткість історико-культурологічної інформації, яка охоплює багато аспектів різних сторін суспільного життя, тому кодикологія зростає до рівня науки синтетичного типу і не може не використовувати, поряд з власними, методи і дані споріднених наук.

Особливо гостро стоїть нині питання про розвиток української кодикології. На відміну від західної (і не лише латинської та грецької, а рівноцінно й західнослов'янської, наприклад, польської), українська кодикологія тільки зароджується. Окремі дослідження в галузі зовнішнього аналізу РК дуже далекі від системного та конкретного дослідження української РК, як окремого джерела книгознавчого та джерелознавчого типів. Таке становище викликає занепокоєність багатьох дослідників середньовічної культури, тому що кодикологічні дослідження у тісному зв'язку з іншими джерелознавчими науками, які вивчають писемну спадщину,

створюють атрибуційні підвалини для чіткої ідентифікації культурологічних фактів, а отже і адекватного відображення духовних та суспільних процесів.

Ці невтішні висновки тим більше посилюються, що вивчення стародруків та історія друкованої книги в Україні мають міцні книгознавчі традиції і високо оцінюються світовою наукою, а поміж тим, втрачається дуже важливий для спільної історії української книжної культури фундаментальний рукописно-книжний пласт, на якому базується вся наступна вітчизняна культура.

Безумовно, вивчення окремих пам'яток писемності, з точки зору літератури, мови, історії, філософії, етнографії, музики, мистецтва, медицини, математики та інших галузей середньовічної та сучасної науки, не припинялося в Україні і в найтяжчі її часи. Проте всі ці дослідження (незважаючи на те, що це було долею самовідданих і талановитих вчених) ґрунтувалися тільки на вивченні окремих сторін єдиного за структурою і походженням явища, і не мали ані комплексного, ані системного історико-кодикологічного характеру [13]. Припинення розвитку кодикологічних досліджень в Україні має не лише об'єктивно-політичні, а й об'єктивно-психологічні причини в галузі невизначених конкретно-наукових меж кодикології, її предмета, складностей кодикологічного аналізу РК, який охоплює великий простір між історичним джерелознавством та історичним книгознавством і є частиною сфери їх діяльності. Поряд з власне кодикологічними способами вивчення об'єкта використовуються і багато інших методичних прийомів як джерелознавства, так і книгознавства. Ці методики, як в комплексі, так і окремо, є важкими для самостійного оволодіння без наукового визначення та без професійно упорядкованих посібників та підручників.

Багаторічна відсутність інтелектуального доступу до бібліографічної інформації історичних та філологічних дисциплін в галузі опису та вивчення кодексів у західних державах мали тяжкі наслідки і для розвитку кодикологічних досліджень. Обмежені можливості придбання цінних видань з історії західної книги як теоретичного, так і довідкового характеру певним чином також мали негативний вплив на підготовку фахівців у системі вищої освіти та аспірантури; перешкоджали розвиткові практичної (або камеральної) кодикології — початкової стадії накопичення емпіричних даних, які дають змогу ставити питання про узагальнення цього досвіду на правах самостійної науки.

У свою чергу відсутність постановки проблеми, наукового запиту, чіткого окреслення об'єкта, предмета, методологічних засобів, визначення первісних завдань і напрямів розвитку української кодикології, природно, і гальмували наукові розробки кодикологічних проблем. Зародження кодикології в Україні зумовлюється нагальною потребою заповнити цю прогалину і зв'язати в єдине ціле дослідження безперервного за своєю суттю процесу розвитку книжної спадщини.

Але навіть початок систематичного дослідження українських кодексів і розробка української кодикології як самостійної наукової галузі історії рукописно-книжної культури не може розгортатися без створення єдиного методологічного підходу і узагальнених методик збирання та наукового осмислення емпіричного матеріалу, без чіткого визначення процесів відображення дійсності і структури системного дослідження РК як своєрідного культурологічного явища, без формування багатоаспектних кодикологічних масивів інформації, — без усього того, що мається на увазі під створенням підвалин розвитку самостійної науки як певної системи знань.

Дослідження РК, що вже з моменту виникнення археографії тяжіли до виділення у галузь спеціальних методів опису та вивчення, — є джерелом з окресленими інформаційними межами, які зумовлюються його походженням, змістом та долею. У східнослов'янській традиції таке виділення визначалося як камеральна археографічна діяльність разом з описом інших писемних джерел; західноєвропейська ж славістика (і перш за все її фундатори, голландські вчені А.Хрюйс, Дж.М.М.Херманс, У.Федер) [14], нещодавно запровадила до наукового обігу самостійний термін *кодикографія*, який, на превеликий жаль, має обмежений зміст, трактується, як формалізований опис рукопису в кодикологічному аспекті, і пристосований для автоматизованих технологій.

Синтезованість РК як джерела, його тривале подальше існування породжує комплексність методичної бази дослідження і, безпосередньо, багатоаспектність опису РК. Проте, як уже зазначалося раніше, будучи самостійною інформаційною системою, РК як явище має загальні властивості рукописної книжності, незалежні від окремих факторів (тобто особи творця, місця та часу появи книги, мистецтва майстрів тощо), в яких книга знаходить свій вияв як атрибут культури та відображає розвиток індивідуального, одиничного, часткового, як складова певного духовного та матеріального середовища. РК цікава як єдина інформаційно-кодикологічна модель книжного джерела та як об'єкт та суб'єкт культури. Вона є джерелом багатопластової, багатомірно згорнутої інформації, і тому поява самостійної науки, що досліджує методики «розгортання» інформації та запровадження цієї інформації до наукового та культурологічного обігу, є цілком закономірною.

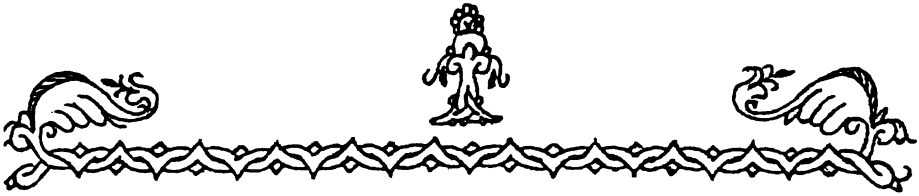
Найправомірнішим, на нашу думку, є прийняття терміна *кодикографія* для визначення цієї науки як у її практичній діяльності, так і у теоретичній частині. Йому надаємо не тільки розширеного тлумачення, але й глибшого значення, порівняно з прийнятим у сучасній східноєвропейській славистиці.

Кодикографією, на нашу думку, може бути визнана спеціальна наука, яка визначає характер, методи та види описів рукописної книги як інформаційно-культурологічної системи на основі всіх складових її частин, що відображають її форму, зміст та долю, а також передбачає галузь науково-практичної діяльності по створенню узагальнюючих (чи

універсальних) систем (каталогів, покажчиків, довідників, автоматизованих інформаційних систем) обліково-охоронного та науково-інформаційного описів РК.

Кодикографія може сприйматися як окрема, камеральна галузь кодикології, яка змикається з камеральною галуззю археографії. Таким чином, опис РК пропонує методику наукового пізнання рукописної книги як синкретичного культурологічного джерела, а складання конкретних пошукових і аналітичних описів — як археографічну та кодикографічну діяльність. Розгортання кодикографічної діяльності є неодмінною умовою подальшого розвитку кодикології як самостійної науки комплексного, джерелознавчого та книгознавчого типів.

Розділ I

Кодикологія. Об'єкт, предмет і місце серед споріднених наук джерелознавчого та книгознавчого циклів

1.1. Рукописна книга як об'єкт кодикології і комплексне історичне джерело

Поняття “рукописна книга” як об'єкт камеральної археографії, текстології, джерелознавства та інших наук, пов'язаних з вивченням писемних джерел, завжди використовувалося у практичній діяльності фахівцями різних напрямів, але як спеціальне наукове поняття в сукупності його джерелознавчої та книгознавчої сутності, що акумульована в кодикологічному підході до його визначення воно ніколи не встановлювалося. Тому вживання цього терміна завжди викликало непорозуміння та додаткові пояснення. Найвживанішим варіантом було рівноцінне застосування понять “рукописна книга”, “рукопис”, “писемне джерело”, і навпаки, поняття “рукописна книга” розглядалося без урахування його джерелознавчої суті, а лише ототожнювалося з книгою друкованого типу, в кращому випадку, із стародруками. З появою нової науки *кодикології*, об'єктом якої стало вивчення виключно рукописної книги, визначення цього поняття набуло конче актуального значення і вимагає уточнення.

Найважливішим є розмежування цього поняття з термінами, які вживаються в джерелознавчих науках, тому що саме там іде постійний процес вивчення рукописної спадщини і рукописних книг, перш за все, з допомогою археографічного аналізу на всіх його рівнях, включаючи польові пошуки, камеральну обробку та публікацію джерел. Визначення цього поняття може бути не менш важливим також і для текстологів давньої літератури та історичних документів, діяльність яких пов'язана з аналізом текстів, встановленням їх класифікації та підготовкою до видань пам'яток писемності.

Кодикологічний підхід передбачає комплексний характер визначення цього поняття, яке базується на розумінні РК, як історичного джерела книжного типу, але з суттєвими відмінностями від джерела писемного та друкованого.

Розглядаючи поняття РК, як самостійного історичного джерела необхідно, проте, відзначити, що воно не співпадає з поняттям “рукопис”, хоча і перехреснується з ним по багатьох параметрах, а іноді навіть використовується, як синонім. Рукописом можна назвати будь-яке писемне (або, якщо говорити про спосіб передачі інформації — передане способом письма, а не друку) джерело незалежно від його матеріальних характеристик. У свою чергу, рукописи поділяються за зовнішньою формою на рукописні книги і актові документи, картографічний, ілюстративний, а також літературно-творчий матеріал (при умові, якщо розглядати рукописи, починаючи від періоду феодальної доби до поч. ХІХ ст.; у даному випадку ми не торкаємося прийнятої в архівній системі класифікації документів, оскільки ця система заснована на історичній класифікації джерел). Рукописна книга — явище специфічне, властиве переважно феодальній добі, породжене цілою низкою об’єктивних причин, безпосередньо пов’язаних з певним етапом розвитку суспільних відносин. Численні непорозуміння з використанням цього терміна, постійною плутаниною понять “рукопис”, “рукописна книга”, “писемне джерело”, “кодекс” тощо пов’язані з відсутністю взаємопогоджених дефініцій і чіткого розмежування сфер впливу різних наук.

РК може виступати в різних іпостасях, маючи проте і цілком певні властивості, які дають змогу однозначно відокремити її, як об’єкт дослідження, від інших історичних та філологічних джерел. Так сталося, що джерелознавство, — головна з допоміжних історичних дисциплін, яка має на меті розробку теорії та методики дослідження історичних джерел і приділяє увагу головним чином вивченню закономірностей відображення в них історичної дійсності та “добуванню з історичних джерел фактів”, — залишило за межами своїх інтересів великий масив рукописних книг, передавши його (щоправда, не без деяких підстав) до сфери книгознавства. Разом з тим рукописна книга, синкретичне за своєю суттю явище, є особливим видом джерела, який відображає численні історичні зв’язки та суспільні відносини у галузі духовного життя людства, концентрує наукові та освітні досягнення суспільства, розвиток прикладного мистецтва книги, виробничих технологій обробки різних матеріалів тощо. Певні процеси розвитку книжної культури тісно пов’язані з історією культури взагалі, а предмет та методи дослідження історичних джерел практично повністю поширюються на джерелознавчі аспекти РК, яка може вивчатися не лише в книгознавчому контексті, а й як *комплексне історичне джерело історії духовної культури*.

Рукописна книга, на відміну від книги друкованої, сама по собі є неповторною і містить різноманітну інформацію, яка може, спираючись на великий масив даних, закласти основу для вивчення загальних проблем

історії культури, науки та освіти писемної доби. Безумовно, конкретне джерело, яке вміщене в опрацювання, вивчається величезним колом фахівців не тільки джерелознавчого напрямку, але і багатьма вченими, дослідниками проблем середньовічної історії, літератури, філософії, музики, мистецтва, науки, економіки тощо. Суто книгознавчі аспекти РК, як джерела, поки що цікавлять переважно дослідників історії книги. Форма джерела, як відомо, дуже тісно пов'язана із змістом, тому небезпечно відбирати у РК право на самостійність у колі типів та видів історичних джерел. Зміст РК, як відомо, не співпадає із поняттям змісту писемного джерела, і це є окремою проблемою для кодикології, книгознавства та історії книги. Лише джерелознавчий аналіз дозволяє чітко відокремити і сформулювати поняття зовнішньої та внутрішньої форм і зовнішнього та внутрішнього змісту, окреслити комплексну проблему походження РК та її подальше життя. Для вирішення усіх цих проблем конче необхідно точно визначити термін РК у його кодикологічному значенні.

Дефініція терміна “рукописна книга” встановлювалася багатьма вченими, практична діяльність яких так чи інакше була пов'язана з археографічним опрацюванням джерел. Необхідність розмежування масиву книг, об'єднаних опрацюванням, на власне рукописну книгу та збірник джерел книжної форми була викликана настійною потребою застосування різних методик при описуванні пам'яток оповідної писемності та актових джерел. У російську історіографію це поняття вперше було запроваджене відомим палеографом Є.Ф.Карським. Він вважав: “Книгой називається рукопись, написанная на отдельных тетрадях, переплетенных вместе” [1]. Спочатку таке визначення було прийняте, і рукопис, написаний на окремих зшитках, називався “рукописною книгою”. Але у бібліотечній практиці це визначення призводило до ускладнень при каталогізації джерел, особливо при їх палеографічному та археографічному описуванні. Опис рукописних книг вимагав знань джерелознавчих дисциплін, особливого підходу та аналізу. Виникало слушне питання: до яких джерел відносити судєбники та устави, тобто такі збірники правових документів, які фіксували операції юридичного характеру або стосувалися сфери соціально-економічних та політичних відносин і були зшиті в кодекс?

Розвиток поняття РК продовжив відомий санкт-петербурзький археограф і філолог Д.М.Альшиц, якій постійно стикався з необхідністю визначення цього поняття у практиці опрацювання рукописних фондів. На думку Д.М.Альшица, документи юридичного характеру, пов'язані з оперативним впливом на дану практику, з конкретним моментом практики та ті, які є складовою частиною цієї практики, опрацьовані з метою збереження та оперативного використання при вирішенні будь-яких правових питань, цілком правомірно не відносяться до рукописних книг. Д.М.Альшиц, базуючись на практичному досвіді роботи з рукописною книгою, істотно уточнив визначення, розглядаючи книгу у сукупності з іншими писемними джерелами, близькими до неї за своїм значенням. Він писав: “Рукописной

книгой считаются памятники письменности, созданные в целях политического воздействия, учебного, художественного или религиозного чтения, обоснования правопорядка и создания статистической картины. Рукописная книга, как правило, имеет форму кодекса” [2]. Для прикладу, “Руська правда”, судєбники, соборні уложення потрапляють до складу рукописних книг.

При всій справедливості практичного підходу до визначення складу рукописних книг необхідно мати на увазі, що запропоноване визначення не має чіткої кодикологічної основи, а це значить, що з’явиться величезна кількість варіантів неоднозначного або суб’єктивного тлумачення “мети створення” рукопису і “способів впливу” на суспільство. Кожний конкретний випадок, навіть якщо він буде розглядатися спеціалістом, який має певний досвід, проте в значній мірі буде обумовлений інтуїцією, а значить, і піддаватися критиці.

На наш погляд, необхідно враховувати, перш за все, генезис самої книжної культури. Визначення цього поняття пов’язується нами із встановленням рукописної книги, як об’єкта кодикології, науки не лише джерелознавчого, а й книгознавчого циклів. Це визначення передбачає відмову від формального підходу в окреслюванні меж поняття РК (таких, наприклад, ознак, як наявність чи відсутність оправи, склад документів, форма та ін.). Основним критерієм при визначенні РК як об’єкта кодикології та кодикографії, на наш погляд, має бути походження кодексу, як цілісного історичного джерела.

Проблема походження рукописної книги, як синтетичного джерела, включає в себе комплекс взаємопов’язаних питань про причини створення рукопису, способи вираження закладеної в ньому ідеї та передачі багатоаспектної інформації, а також форми, за допомогою яких джерело реалізує свій зміст. *Єдність походження — у сукупності зовнішньої та внутрішньої форми і змісту: ідеї, структури, технології (включаючи мистецтво) — те, що передусім визначає поняття “рукописна книга”.*

Питання про належність збірок юридичного характеру, що складаються із різних, проте тематично об’єднаних документів, до числа рукописних книг необхідно вирішувати з урахуванням того, чи є кодекс фактом книжної культури, чи він створювався тільки з метою забезпечення збереженості документів. Якщо оправа була єдиним атрибутом книжної технології, то такий кодекс ніяк не можна назвати рукописною книгою. Про такі випадки дуже виразно висловився Д.М.Альшиц: “Разрозненные акты — вполне понятно - не книга. А если их шить вместе и запаковать в переплет — станут ли они книгой? . . . Книжная форма, как одна из форм хранения документов (наряду с картонами, папками, обертками и т.п.), не имеет других задач, кроме обеспечения физической сохранности этих документов. Иной по своим свойствам является книга-архив, в которой • соединение документов прямо связано с их реальным, а не историческим значением, и предпринято не с целью физического их сохранения, а с целью

продления и расширения действительной силы каждого из них, а также для получения качественно нового действительного эффекта от самого факта их соединения”[3]. Створюється нова єдність, яка має власні мету, життя і якісно новий вплив на реальність. Такі збірки можуть складатися як з оригінальних документів, так і з їх копій, а також включати добірки матеріалів різного походження в оригіналах та в копіях, коментарі укладача й упорядника та багато чого іншого, що відображає задум укладача. Як правило, такий підхід проглядається дуже легко, навіть при археографічному аналізі рукопису. Однією з типових збірок такого характеру є, наприклад, збірка-конволют юридичних текстів XI-XII ст. [4]. До її складу увійшли новели візантійських імператорів (Романа, Константина, Стефана, Василя Багрянородного, Романа II Молодшого, Никифора Фоки, Константина Багрянородного); статті з візантійського права, які складені за алфавітом, і словник юридичних термінів. Вивчаючи кодикологічні особливості, можна визначити, що три частини створювалися за різного часу і були зведені воедино одним редактором; частина тексту переписувалася декількома писцями. Матеріалом збірки був пергамен різної обробки з вісьмома типами розліновки та мінускулом різних почерків і чорнила. Організація сторінок та прикрас виразно різняться між собою. На полях збірки — численні поміти, глоси і схолії різних років (до цього вони написані коричневим і чорним чорнилом). Навіть без вивчення змісту збірки, написаної грецькою мовою, з однієї тільки технології оформлення рукопису, його нумерації та оздоблення уважний археограф і кодиколог визначить свідоме втручання редактора-укладача у створення цього кодексу.

Необхідно підкреслити, що збірка також стає об'єктом кодикологічного аналізу у разі, коли вона створювалася на основі цілеспрямованого відбору документів (причому відбір міг мати як загальну, так і часткову мету), мала книжкову форму, структуру і технологію, що найбільш властиве для систематизованих копій або зводів на державному, відомчому чи іншому тематичному рівні, а не для оригінальних документів. Яскравим прикладом є Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 рр. Перший та Другий Литовські Статути у період свого побутування не були надруковані і поширювалися у численних списках. Списки ці перекладалися на латинську та старопольську мови та переписувалися у різних канцеляріях каліграфічними почерками. Назви розділів, ініціали та титульні аркуші були оздоблені, у багатьох випадках до основного тексту дописувалися додаткові або довідкові розділи, на списках залишалися приписки різних часів та ін. Отже, Литовські Статути, незалежно від того, що вони є пам'ятками права, вважаються також і зразками книжної технології [5].

Збірки, складені із загальною метою, до яких, наприклад, належать судебники, статути, уложення, устави та інше, мали здебільшого значну кількість копій, що спричинило віднесення їх до своєрідних рукописних “видань”. Такі зразки безумовно є об'єктами кодикологічного аналізу, а значить і вважаються рукописними книгами.

Наведені види пам'яток не викликають серйозних сумнівів у дослідників на відміну від так званих "ділових щоденників" різних громадських, політичних та релігійних діячів, які зустрічаються досить часто і є збірками, різними за характером та цільовим призначенням. Такі випадки можуть бути спірними, але, як показує досвід, у більшості їх треба вивчати, застосовуючи кодикологічні методики.

У разі, коли загальні риси рукопису в оправі вказують на те, що він створювався як книга-архів, його необхідно вивчати нарівні з книгами-творами у статусі РК. Основною мотивацією в таких випадках повинна стати *єдність призначення*. Прикладом може бути збірник матеріалів з відділу рукописів ЦНБ, що розповідає про внутрішній та міжнародний стан Польщі у 1767 р. [6]. Він складений з багатьох документів різного типу і має 1028 сторінок пагінації. Його автором, на нашу думку, була анонімна особа дипломатичного звання, що була зацікавлена у багатоаспектній інформації про європейську політику. Оформлення збірки свідчить про те, що упорядник зробив спеціальний підбір матеріалів, серед яких є статті про договір між представниками шляхти і королем Станіславом Августом [Понятовським] на коронаційному Сеймі в 1764 рр. ; про некатолицькі віросповідання в Польщі; огляд щоденників польського Сейму за 1766 р.; виступи уповноважених міністрів та послів; звернення європейських імператорів та королів щодо різних полій; донесення з питань свободи віросповідання та про права дисидентів і конфедератів Торни і Слука; листування де ля Роса та його секретаря Нана, а також їх листи до інших осіб; витяги із константинопольських газет; послання папи та польських єпископів; доповіді політичних діячів з приводу конфедерації; постанови Сейму; витяги з Оливського мирного договору; протоколи зборів шляхти і громадян православного, лютеранського та кальвіністського віросповідань, що відбулися в Слуці 20 березня 1767 р.; циркулярне листування; примітки упорядника збірника про престолонаслідування в Росії; генеалогічна таблиця дому Романових (від царя Олексія Михайловича); записи про походження назв Польщі, Угорщини. Дослідження паперу вказує на різне походження частин збірника (філіграні — герби "лілія страсбурзька", виноградна лоза під короною, три місяці із зіркою — 60-70-х років XVIII ст.; чітко видно, що різний папір обрізався у різні часи). Усе це свідчить про те, що збірка складалася протягом двох-трьох років. Текст іноді переписувався, іноді рукописи та листи підклеювалися. Численні записи про зміст та коментарі до тексту були зроблені італійською, латинською, грецькою, турецькою та іншими мовами на полях рукопису рукою упорядника. Збірка була оправлена у білу шкіру, а зміст рукопису грецькою мовою вміщувався на корінці.

Книжна форма — не єдине, що дозволяє називати певне джерело об'єктом кодикології. Головними є технологія оформлення та тематична підбірка документів, наявність довідкових підрозділів та поміт, що об'єднують збірку та дають змогу говорити про створення *комплексного тексту*, своєрідного політичного дипломатичного джерела.

Навпаки ж, збірник актів, опрацьованих разом виключно для збереження (а таких в архівній практиці буде переважна більшість), не слід вважати РК. Так, збірник актів реформаторів францісканського ордену Пресвятої Діви Марії 1769-1776 рр., який містить протоколи засідань капітули, енцикліки та офіційні листи генералів францісканського ордену, послані з прокураторів реформаторів провінціалу Константину Лісовському з Рима до Львова, прохання про прийняття у члени ордену св. Франціска тощо, опрацьований у розкішну шкіру, не є РК, оскільки ці документи просто склалися згідно з порядком їх надходження до канцелярії ордену і тематичній обробці не підлягали.

Не викликає жодних сумнівів віднесення до складу РК джерел типу канцелярських діаріюшів — своєрідних хронік, що склалися за хронологічним принципом. Основне призначення цих пам'яток було суто діловодним (документальна фіксація канцелярських подій). Поступово, з часом, вони перетворилися на історичні пам'ятки з величезним джерелознавчим змістом і цілком правомірно віднесені до особливого типу документальних збірників, на що вказувала свого часу дослідниця рукописної світської книги в Україні О.М. Апанович [7]. Для прикладу візьмемо діаріюші Генеральної військової гетьманської канцелярії 20-50-х років XVIII ст. Вони є багатоаспектними за своїм складом хроніками, які поряд з діловодними документами містять також копії державних та судових матеріалів, описи офіційних і неофіційних подій, тобто усе те, що їхнім укладачам-канцеляристам здавалося цікавим і суттєвим. Треба відзначити, що самі “упорядники” добре розуміли свою “місію”. Наприклад, канцелярист Павел Ладинський, укладаючи подібний “архів”, так пояснював мету своєї роботи: писати “аки в зеркаль” “о всяких дѣлах общих, знатных, монарших и войсковых, тайных і приватных, во время правления, по между гетманством” [8]. Отже, діаріюші, які Альшиц називає “книгами-архівами”, а С.О.Шмідт — “особистими різновидами збірників історико-діловодної документації” [9] є яскравими прикладами РК.

Рівноцінним має бути ставлення і до рукописів, що з тієї чи іншої причини не мають оправи. Якщо вони зберегли риси певної організації тексту, а саме — нумерацію сторінок, рубрикацію, оформлення блоку чи інші елементи книжної технології, і отже, з самого початку замислювалися, як книги, — їх необхідно відносити до РК і вивчати, застосовуючи кодикологічні методи. Уривки та фрагменти тексту, які збереглися у вигляді окремих аркушів та їх частин, також містять багато статистичних даних. Великого значення набувають рукописи XI-XVI ст., що збереглися у незначній кількості, і тому мають особливу цінність. Аналізуючи їх зміст, можна у більшості випадків з упевненістю визначити ступінь віднесеності таких рукописів до фрагментів рукописних книг. Для цього достатньо визначити їх статус стосовно певного виду пам'яток писемності та типу рукопису, розглянути організацію сторінки, структуру тексту. Переважну більшість РК XI-XVI ст. становлять історичні твори, вітхозавітні та

богослужбні книги, твори отців церкви тощо, — які своїм великим обсягом та оповідальним характером і визначили форму книги та її структуру. Тому приналежність уривка чи фрагмента рукопису до такого твору автоматично свідчить про його належність до РК. І нарешті, якщо твір був більшим за два зшитки, слід мати на увазі, що він технологічно планувався для книжного оформлення та опрацювання.

Документи актового типу, як правило, виділяються вже формуляром і можуть бути структурно визначені. Кодекс як явище книжної культури зорієнтований на певну систему оформлення рукопису, яка є визначальною ознакою РК. Слід зазначити, що оправа — не єдина ознака рукописної книги: відомі випадки, коли рукопис не опрацьовувався внаслідок відсутності майстрів чи коштів, проте до кодексів його відносити необхідно. Навіть якщо уривки чи фрагменти одного й того ж твору зберігаються в різних місцях, вони теж вважаються однією одиницею книжної продукції.

При обліку книжкових одиниць треба з особливою увагою ставитися до конволютів і вважати їх складові різними частинами книжної продукції. Разом з тим кожний рукописний конволют, за винятком тих, у яких матеріали випадково об'єднувалися оправою для кращої збереженості, треба вважати самостійним культурним явищем. Для визначення ознак цілеспрямованого творчого підходу при складанні кодексу-конвольту необхідно уважно вивчати його зміст. У контексті текстологічного підходу це питання вже ставилося вітчизняними археографами у спільній статті Л.М.Костюхіної, В.Ф.Покровської, М.М.Розова, М.Б.Тихомирова, М.В.Шепкіної, присвяченій описові збірників [10]. Виділяючи: а) збірки, складені одночасно, б) рукописні книги, складені з різночасно написаних частин, і в) збірки, що мають постійну назву, автори відзначають нагальну необхідність дослідження власне складу збірки. Перш за все, пропонується звернути увагу на те, наскільки тісно частини збірки пов'язані між собою за змістом. Якщо одиниця зберігання складається з двох частин, створених у різні часи, але тісно пов'язаних за змістом, автори пропонують не вважати ці рукописи конволютами, а відносити до останніх тільки такі, які були об'єднані оправою випадково. Крім того, до таких рукописів автори не відносять "рукописи, часть листов которых относится к другому времени, если эти более поздние (а иногда — и более ранние) листы содержат часть того же произведения (или того же комплекса произведений, объединенных между собой общим содержанием и пр.), что и более ранняя (или иногда — более поздняя) основная часть рукописи. Примеры: Пролог на март-август, в котором часть за месяцы июль (с середины) — август писана позднее; Минея служебная на январь, в которой вставлено позднее несколько служб, отсутствовавших в первоначальном составе: Евангелие апракос, в котором месяцеслов ("соборник 12 месяцам" с евангельскими чтениями на наиболее почитаемые памяти) - более поздний, может быть, из-за утраты первоначального текста (так как месяцеслов с чтениями — это составная часть евангелия апракос, то разновременность частей еще не дает основания

називать рукопись “сборной рукописью”, “конволютом”), и др.” [11]. У статті так само пропонується ставитися до рукописів, які складаються з одного основного твору і лише наприкінці (або на початку) мають невелику кількість аркушів, написаних в інший час. Такі випадки не дуже поширені, але все ж таки коротко згадати про них необхідно.

Пропонований підхід до вивчення збірників є досить поширеним і безумовно має право на існування у разі, коли до опису рукописів ставитися, як до археографічного опрацювання і різновиду бібліографічної діяльності. Таке розуміння опису збірників властиве, перш за все, археографам на стадії підготовки каталогів рукописних книг, причому не лише східнослов'янських, а й будь-яких інших, тому що названі проблеми є спільними для явища рукописної книги взагалі. Вони неодноразово порушувалися на спеціальних нарадах з сходознавчої археографії. Так, у теоретичній доповіді Н.Дж.Геюшева на Загальносоюзній робочій нараді з проблем східної археографії, що відбулася у Ленінграді 1-4 березня 1988 р., особливо наголошувалося: “Если в сборнике собраны однотипные сочинения (стихи, трактаты близкого содержания или же принадлежащие одному автору), то в описании их можно зафиксировать как единый сборник. Но если в сборник собраны сочинения разного характера, разных авторов и не связанные по каким-либо общим признакам, то следует описать их в отдельности. Что касается сборных рукописей, где помещены несколько самостоятельных произведений на разных языках, аннотация каждого из них дается в отдельности” [12].

Вивчаючи такі зразки, необхідно передусім розглядати контекст, у якому автори аналізують збірники. Такий підхід передбачає визначення основних параметрів генерального опису збірників для зведеного каталога рукописних книг і, безумовно, має провідне значення для бібліографічного опрацювання книг при складанні спеціальних покажчиків рукописів давнього походження. Він бере свій початок у схожості бібліографічних та археографічних завдань при складанні інформаційних видань у галузі рукописних джерел. З такої точки зору позиція зазначених авторів не викликає серйозних заперечень і може бути загальноприйнятною. Але кодикологічний контекст вимагає дуже уважного ставлення до різномірних за походженням матеріалів назалежно від схожості або тотожності текстів рукописних книг. Якщо рукопис спеціально дописувався для відновлення текстових втрат, — таку частину тексту ніяк не можна вважати самостійною. У інших випадках треба докладно розглядати походження частин. При складанні каталога археограф може вважати такий рукопис за єдиний цілісний документ; кодикологові ж треба мати на увазі дві одиниці опису, хоча вони і можуть бути об'єднані у зведеній статті в покажчику.

Безумовно, у випадку, коли тексти створені за різних часів і навіть написані різними мовами або діалектами, але об'єднані не випадково, а з метою складання тематичної збірки, — їх треба також враховувати і окремо, і разом, оскільки така збірка має ознаки цілеспрямованої дії і залучалася до

суспільного обігу, як окрема одиниця. Збірки, складені таким чином, становлять величезний інтерес для історії книжної писемності, для дослідження шляхів поширення духовної культури, вивчення впливів, книжно-рукописних контекстів та багато чого іншого і розглядаються не лише як окремі літературні твори, а й у сукупності, як кодикологічні факти. Яскравим прикладом може бути кодекс, який зберігається у Бібліотеці Академії наук у Санкт-Петербурзі (32.8.8) (нині — БРАН) і був подарований у 1767 році Російській Академії наук відомим професором і академіком Шльоцером. Він написаний переважно українською мовою та західноукраїнським скорописом і складається з видатних творів світової культури. Папір, почерки, чорнило, технологія складання свідчать про наявність трьох окремих частин різного походження та часу: 1 частина (1716 р.) — Стислі записи із Джовані Ботеро в перекладі з італійської мови на польську, що були складені в 1716 р. у монастирі Новгород-Сіверського; 2 частина (30-і роки XVIII ст.) — Історія о Казанському царстві (Казанський літописець); Повість Сави Єсипова про похід Єрмака; Про вінчання на царство великих князів Івана та Петра Олексійовичів; Слово на погребення Петра Великого, яке було виголошене Феофаном Прокоповичем 19 березня 1725 р.; 3 частина (30-і — початок 40-х років XVIII ст.) — О митрополитах руських, із переліком 52-х київських митрополитів (до 1730 р.). Ці частини були складені і переписані різними особами, але технологія оправи і блоку кодексу вказують на одного упорядника. Кодекс читали і переписували як окремо, так і у сукупності. Окремі частини були написані в Україні і Росії; складався цей збірник у Сибіру, знову переписувався в Україні та Росії. І його частини, і повністю сам кодекс є окремими кодикологічними явищами, які, кожен своїм шляхом, здійснювали вплив на культуру України і Росії. Взагалі, дослідження збірників у сукупності кодикологічних ознак є неоцінним для вивчення процесів взаємопроникнення літератур, мистецтв, технологій, ідей [13].

Найбільш трудомістким є визначення кодикологічних об'єктів у випадках копійної редакторської роботи з близькими текстами. Прикладом цього можна назвати загальновідомий Супрасльський ірмолой 1594-1601 рр. [14], що складається із стовпа ірмосів, написаних Богданом Онисимовичем, "співачом" із Супрасльського монастиря, та нанотованих — "І.Т.". Він має узагальнену назву: "Ірмолой, твореніє препадобнаго отца нашего Иоана Дамаскина"; папір та філіграні одного типу (герб міста Рейнерса — святий Петро (Німеччина, Сілезія) — Ностиць, №312—1594 року); зведену рубрикацію (кольором, формою, заголовками, колонтитулами, ініціалами, кінцівками, позначками на полях), яка зроблена однією рукою; одну організацію тексту: є передмова, заголовки, розділи основного тексту, покажчики, що свідчать про редакторське доопрацювання. Кодикологічний аналіз дозволяє зробити дуже цікаві висновки щодо процесу складання та використання цього рукопису. За змістом Супрасльський ірмолой неоднорідний і складається з кількох частин: на арк. 2–31 — стовп ірмосів,

коло сонця, місяця і пасхалія, які були написані біля 1594 року; на арк. 32–540 вміщений власне ірмолой нотний розширеного складу (який у свою чергу поділяється на частини, що відокремлені різноманітними заставками). Рукопис був переписаний у кінці XVI ст., і тільки арк. 541–564 відрізняються тим, що не мають нумерації упорядника і зовсім по-іншому оздоблені, а значить, були складені окремо. Дописки до ірмолою різними почерками XVII–XVIII ст. розміщуються практично після кожного підрозділу і дають уяву про музичні смаки співаків минулого. У 1601 році три частини, створені спочатку окремо, були з'єднані одним редактором-упорядником: з'явився рукопис у вигляді рукописної книги, яка потім неодноразово поповнювалася. Дві частини (перша і остання) були написані рукою однієї особи — Богдана Онисимовича, а основна — переписувачем, ім'я якого було закодоване літерами “І.Т.” Богдан Онисимович особисто виконав оздоблення рукопису, намалював рисунки на ініціали тощо. Складання першої і останньої частин різнилося між собою хронологічно невеликим строком, тобто як окремі кодекси вони не існували. Отже, збірка складалася однією особою в одному монастирі, значить вона може описуватися, як одна кодикологічна одиниця [15]. Тільки комплексний кодикологічний аналіз дозволяє зробити правильні висновки про походження рукописної книги, яка в первісному стані мала інший вигляд, хоча і була створена в одному скрипторії під керівництвом однієї особи. Бажано враховувати все ж таки і ті його частини, які існували окремо, і власне зазначений ірмолой в останньому його вигляді, тому, що ці частини і остаточний продукт у вигляді книги існували деякий час самостійно і самостійно впливали на духовне життя та практичну діяльність як Супрасльського, так і Печерського монастирів, де ця книга зберігалася і, відповідно, впливала на створення нових півчеських рукописів.

Такий підхід дає змогу вивчати процеси книжної культури у динаміці, а також дозволяє отримувати об'єктивні статистичні дані про обсяги рукописної діяльності та її поширення. Тому, як облікова одиниця у сховищі та інформаційно-археографічна стаття, цей рукопис може описуватися разом; як рукописну книгу і кодикологічний об'єкт, його краще розглядати по частинах.

Протилежним прикладом можуть стати так зване “Вулканово”, чи “Симеоново євангеліє” 1200 р., що зберігається в БРАН (БАН), № 24.4.2 (Срезн.49) і у ДПБ, Ф.п.І.82, або “Христинопольський апостол”, що зберігається у ЦНБ АН України (ф. VIII. 3) та Львівському історичному музеї (Рук.39), які описані в “Сводном каталогі” двома позиціями (№ 57 і № 58), а також № 59 і № 60) [16]. Для складання зведених каталогів такого типу опис за місцем зберігання, безумовно, зручніший для використання при пошукові, але для кодикологічних описів та кодикографічного опису, безумовно, необхідно вважати ці фрагменти і уривки єдиним цілим.

Методи джерелознавчого та кодикологічного аналізів, безумовно, будуть відрізнятися в залежності від хронологічного етапу існування РК. Свої прийоми зовнішнього та внутрішнього аналізів форми і змісту кодексу

пов'язані і з деякими змінами розвитку самої РК, як суспільного та культурного явища, протягом її життя.

У слов'янській археографічній практиці відбувається своєрідне “підведення” поняття “рукописна книга” під історичну класифікацію джерел, яка, в свою чергу, тяжіє до поєднання рукописних книг з оповідними джерелами, залишаючи ділову писемність за межами своїх зацікавлень. Незважаючи на те, що оповідні джерела і богослужбні книги дійсно створювалися на основі книжної технології, і те, що саме вони зумовили внутрішню та зовнішню форму кодексу, обмежуватися цим типом історичних писемних джерел РК — значить змішувати явища різного порядку. Палеографія та кодикологія — дисципліни, безпосередньо не пов'язані з класифікацією історичних джерел у тому контексті, який визначається джерелознавством.

Кодикологія за своєю суттю — це самостійна наука, яка може бути пов'язана з джерелознавчим циклом, але не ототожнюється з ним. Сфера спільних значень при аналізі предмета, методів та завдань цих двох наук не дає можливості поєднання понять “РК” та “оповідне джерело”. Процеси розвитку писемності і книжної історії відбувалися єдиним потоком і розташовувалися у взаємозалежних напрямках суспільного і духовного розвитку — разом розквітали і разом згасали. І на сьогодні, незважаючи на активний розвиток нових носіїв інформації в сучасному суспільстві, книжна форма передачі соціальної інформації залишається однією з найзручніших для сприйняття людиною попереднього досвіду та знань. Тому межа, що пов'язує книжкову форму із джерелознавчим змістом, при найближчому розгляді виявляється стертою і умовною навіть у період феодалізму.

Для кодикології поняття змісту міститься у сфері типології книги, яка не завжди, а іноді і зовсім не співпадає з поняттям літературного твору або історичного джерела. Типологічні риси кодексів відмежовані від джерелознавства (як історичного, так і філологічного) іншим рівнем узагальнення знань та інтеграції кодикологічних ознак. Кодикологічна класифікація кодексів, на нашу думку, прямо стосується галузі напрямів розвитку духовної культури і наукових знань та їх відгалужень. У приблизному вигляді — на верхньому рівні — вона може типологічно класифікуватися за принципом, який дуже часто визначається поняттям “характер книги або твору” (наприклад, біблійські книги, церковно-півчеські, богослужбні, полемічно-догматичні, історико-літописні, музичні, правові, книги-архіви, природничо-наукові, математичні тощо). У свою чергу, до неї можна включати і типологічні назви: біблія, псалтир, четвероєвангеліє, ізборник, апостол, апокаліпсис, типик, часослов, місяцеслов, тропар, кондакар, служебник, требник, октоїх, мінея, канони, ірмологіон, брєвіарій, міссал, молитовник, хроніка, хронограф, літопис, літописець, послання, грамота тощо. При кодикологічній класифікації необхідно враховувати також і типологію жанрів: сказання, повісті, літописи, житія та інше; і — в найдосконалішому варіанті — загальні теми історико-літературного,

наукового, музичного плану. Дуже важливу роль відіграє класифікація кодексів для вивчення стародруків, оскільки типологія останніх усядикувала рукописні традиції.

Типологічно-змістове вивчення РК повинно супроводжуватися вивченням розвитку та особливостей структури, оформлення, способів організації тексту та багато чим іншим у зовнішньому формуванні та внутрішній структурі книги, які безпосередньо пов'язані з способами передачі знань. Типологія книги, взаємозв'язок змісту та форми — величезна і малодосліджена галузь кодикології і книгознавства феодальної доби українського суспільства. Але типологічна класифікація кодексів, що поглинає і літературні, і наукові, і правові, і мистецькі, і інші джерела, все ж суттєво відрізняється від джерелознавчої.

Особливо треба підкреслити, що поняття РК характеризує і відмінне від джерелознавчого розуміння авторської ідентифікації. Книжна форма несе у собі узагальнене поняття про творців кодексу: автора, співавтора, редактора, перекладача, коментатора, упорядника, художника, палітурника, переписувача, читача та інших, і створює нову якість джерела, яке синтезує у собі самотність творців кодексу та авторів чи укладачів літературного, історичного, наукового, музичного та інших будь-яких конкретних текстів.

Безперечно, зовнішня структура джерел писемного і кодикологічного не буде співпадати тому, що для кодексу це, насамперед, оправа, блок, конструкція тексту та його підрозділів, організація аркуша. Внутрішня форма більш подібна до джерелознавчої, оскільки пов'язана із загальними канонами організації тексту [17].

Разом з тим очевидно, що переважна частина рукописних книг все ж пов'язана з джерелами певного типу, які відображають духовні та суспільно-політичні процеси суспільства. З самого початку вони створювалися з розрахунком на довгостроковий вплив на суспільну свідомість, соціальну психологію і національну культуру. Найчіткіше це виявляється при дослідженні функцій рукописної книги, їх яскраво вираженому соціальному значенні, цілеспрямованому впливові на ідеологічні, моральні, естетичні канони суспільства, стан його освіти, науки, культури. Вивчення цих функцій, розробка класифікаційних основ, моделей кодексу, шляхів розвитку пізнання особи та світу, реконструкція історії писемної книжної культури дозволять одночасно вирішити значну кількість проблем джерелознавчого характеру.

Повертаючись до розмежування понять, необхідно зазначити: РК у вищезгаданому контексті, безумовно, не може бути ототожнена з "рукописом", як писемним джерелом, однак вона з повним правом може увійти до складу історичних джерел синкретичного, або комплексного типів. Безперечно, структурно РК містить у своєму складі те, що зветься "рукописом", тобто конкретне писемне джерело, і може включати один чи декілька "рукописів". Фрагмент чи уривок тексту, залежно від його змісту та предмету досліджень, може одночасно оцінюватися і як рукопис, і як РК.

Багатоаспектність РК як об'єкта системного дослідження (як у разі

вивчення її складових частин, так і її змістових атрибутів, ідей, техніки тощо) серйозно впливає і на методики вивчення та наукового опису кодексів. Нею повинна займатися окрема галузь, яка може називатися камеральною кодикологією, або кодикографією. Дефініція РК, природно, виростала із практичного досвіду археографів, які описували рукопис або джерело. У таких випадках суттєві характеристики кодексу залишалися за межами певного наукового визначення. Завжди враховувалося тільки його книжне походження, тобто приводився стислий опис оправи, оздоблення, технічних особливостей тощо.

Поняття “рукописна книга”, на нашу думку, визначається, насамперед, єдністю походження та єдністю призначення його, як книжного джерела у сукупності зовнішньої та внутрішньої форми і змісту [18].

РК, таким чином, — окремих вид комплексного історичного джерела, який створювався у сукупності зовнішньої та внутрішньої книжної форми і змісту на основі єдиних за походженням та призначенням ідеї, структури, технології, мистецтва, а також єдиної мети, яка обумовлюється його соціальними функціями.

Тому кодикологія може вважатися одночасно і джерелознавчою, і книгознавчою наукою, а кодикологічні методи вивчення книги, перш за все, методи наукового пізнання рукописної книги, як явища духовної культури, можуть бути визнані спеціальними для цієї науки.

*1.2. Кодикологія в колі споріднених наук джерелознавчого типу:
джерелознавстві, палеографії, текстології, дипломатиці, археографії,
філігранології, папірознавстві*

1.2.1. Кодикологія та джерелознавство

Не виникає сумніву щодо приналежності РК до історичних джерел. Водночас виникає парадокс: РК у чистому її значенні не може бути віднесена ані до писемних джерел, хоча вона включає до свого складу всі різновиди писемних джерел переважно наративного характеру, ані до інших пам'яток матеріальної культури, хоча вона може репрезентувати видатні пам'ятки образотворчого, декоративного, книжкового мистецтва тощо [19], а отже може з успіхом бути віднесена як до складу тих, так і до складу інших. І в цьому полягає основна складність джерелознавчого та кодикологічного дослідження середньовічної РК. При цьому слід враховувати багатозначність рукописної книги як явища: її синкретичність, як пам'ятки різних напрямів писемної та матеріальної культури, синтетичність, як джерела з історії суспільства, єдину гармонійну цілісність, як фактора книжної культури. Дуже плідною і досі не відхиленою є думка визначного палеографа В.М.Щепкіна, який висловив тезу про те, що під загальним визначенням "письменного памятника" можна «разуметь всякое зрительное выражение человеческой мысли на поверхностях» [20].

Надалі ця думка неодноразово розвивалась і останнім часом набула актуального значення у зв'язку з розробкою бібліографічно-інформаційного підходу до поняття «документ» та класифікації документів як інформаційних повідомлень. Сучасні документалісти під поняттям "документ" мають на увазі всі матеріальні об'єкти, що усвідомлено несуть закріплену інформацію [21]. У відношенні до джерелознавства, документознавства та кодикології у зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційного підходу до історичного джерела, як до джерела інформації, перш за все, необхідно відокремити поняття "історичне писемне джерело" та "писемний документ" як об'єкти інформатизації.

Інформаційно-бібліографознавче поняття "документ" у цьому контексті обмежується чи розширюється (залежно від точки зору) до розуміння його, як закріпленої матеріальним носієм інформації, а у випадку писемного джерела — неопублікованої інформації [22]. У системі документальних комунікацій інформаційний підхід до поняття "документ" впливає з його функції "передачі інформації". Ця система розрахована на бібліографічну переробку підготовленого археографічного опису документа (чи будь-якої іншої пам'ятки писемності) і не враховує власне характер та рівень змістовності інформації, а саме, — що конкретно необхідно передавати і на кого ця інформація розрахована.

Проблема історичного джерела як об'єкта дослідження знаходиться за межами інформаційно-бібліографічного ареалу розповсюдження і полягає

у “витяганні та видобуванні” достовірної інформації, яка існує у документі у явному чи прихованому вигляді. Це і є метою усіх методів аналізу форми та змісту джерела. Об’єктом бібліографування та інформаційного обслуговування є не рукописний документ чи писемне джерело, а його опис, який вважається завершеним лише після археографічного (або спеціального — дипломатичного, текстологічного, кодикологічного тощо) вивчення та визначення джерела. При цьому аналітична стаття опису може бути значно ширшою, ніж власне бібліографічний запис. Тому, наприклад, необхідно оперувати поняттям “різновиди документально-інформаційних повідомлень” (або “описові статті джерела”) замість поняття “різновиди документів”. Така інтерпретація усуває протиріччя між науками, що вивчають писемні і неписемні джерела, а також дає змогу при створенні узагальнюючих концепцій попередити некоректні дії щодо розміщення наук різного ряду та різних систем у структурах чи класифікаційних моделях інформаційних наук. Прикладом цього може бути уявлення сучасних бібліографознавців про археографію як складову частину бібліографії.

Виникає питання про місце кодикології як науки джерелознавчого характеру серед історичних допоміжних дисциплін та взагалі про її відношення до загального джерелознавства. О.О.Амосов цілком резонно визначає провідну роль кодикології у джерелознавчому аналізі: “В настоящее время кодикология как специальная дисциплина выступает в качестве обобщения целого ряда дисциплин первого уровня (филигранологии, палеографии, орнаментологии, истории книги и переплета и т.п.), а кодикологический анализ является наиболее мощным и точным орудием источниковедческой критики” [23]. Водночас кодикологія не може виступати, як механічне об’єднання даних допоміжних чи спеціальних дисциплін, хоча, без сумніву, вона залучає їх у широкому обсязі. Виникає справедливе питання: чи може кодикологія як самостійна наука про РК бути одночасно і допоміжною по відношенню до історії, філології, мистецтвознавства? Абсолютна більшість дослідників відповідає однозначно позитивно. І хоча донині немає чіткого уявлення про склад допоміжних дисциплін, про систему взаємовідносин загального джерелознавства, його спеціальних відгалужень (наприклад, історичного, музичного тощо), історичних допоміжних (присвячених або конкретним джерелам, або низці спільних питань декількох видів джерел) та інших наук між собою, прагнення до цього буде завжди домінувати серед практиків і теоретиків гуманітарних наук.

При спробі знайти місце кодикології серед джерелознавчих наук неминуче виникають проблеми визначення та класифікації спеціальних або допоміжних історичних та філологічних дисциплін. Це питання і досі є актуальним серед істориків і, час від часу, набуває гостро дискусійного характеру. Так, історіографія демонструє надто різні підходи до теоретико-методологічних та науково-практичних аспектів розуміння проблеми. Інтеграційні процеси в історичних дослідженнях, у свою чергу, об’єктивно вимагають оберненої дезінтеграції та розвитку методів і специфікації

джерелознавчих наук, їх відокремлення та диференціації, удосконалення методів і методик для уточнення та обґрунтування конкретних досягнень. Розвиток таких методик, природно, дає можливість використовувати ці висновки в історичних дослідженнях і суттєво розширити їх фактологічну основу. Тема відокремлення та встановлення системних взаємозв'язків досить актуальна серед наук, що базуються на вивченні історичних джерел. Цілком закономірною є увага до цієї проблеми, насамперед, тих джерелознавців, які за характером своєї діяльності застосовують різні види і типи джерел та використовують спеціальні методики всебічного аналізу або критики для висвітлення і нової інтерпретації історичних процесів та подій, з урахуванням сучасних досягнень гуманітарних наук. Слід підкреслити, що наші пошуки місця кодикології у існуючій системі спираються на її виразні джерелознавчі функції і враховують умовність віднесення кодикології до історичних дисциплін, адже у широкому розумінні до історії можна віднести все, що має відношення до розвитку суспільства.

Аналіз цього процесу вперше був проведений О.О.Зиміним у 1964 р., і з того часу проблеми відокремлення та співвідношення цих наук обговорювалися неодноразово [24]. Серед найскладніших питань теоретичного плану необхідно виділити питання про визначення терміна "історичні допоміжні дисципліни" і власне проклад цих наук. Для прикладу можна навести дискусію про те, чи можна текстологію та археографію вважати допоміжними історичними дисциплінами, як пропонує В.В.Фарсобін, чи це є недоцільним, за мотивацією О.В.Санцевича. Останній аргументує свої висновки посиланням на дипломатику як науку, що вивчає зміст писемних джерел, а тому і охоплює функції текстології в історичних дослідженнях; що ж до археографії, то вона має свою специфічну галузь діяльності, пов'язану з розробкою та вивченням методів видання історичних джерел, а також практичною роботою по їх публікації [25]. Але у зв'язку з неможливістю іноді відрізнити джерела історичні від філологічних, етнографічних тощо, деякі вчені, з метою компромісного вирішення проблеми розмежування наук, відносять усі ці джерела до історико-філологічних допоміжних наук.

Базуючись на загальному підході до проблем фундаментальних та прикладних наук і на трактуванні поняття історії, як науки про розвиток суспільства у найширшому його розумінні, необхідно додати, на наш погляд, лише один аргумент. Основою історичних досліджень завжди було і нині залишається вивчення фактів матеріального та духовного життя суспільства, всебічний аналіз всіх видів і типів джерел. Усі науки, які доповнюють історію фактами про розвиток суспільства через вивчення джерел, рівноцінно можуть бути віднесені до "допоміжних" відносно історії, як фундаментальної науки, а отже автоматично стають історичними. Принциповим підходом до цієї проблеми може стати визначення об'єкта досліджень, і тому доцільним буде, наприклад, запропонувати розділити загальне джерелознавство, а науки, пов'язані з вивченням конкретних

джерел (або будь-яких аспектів декількох джерел чи їх комплексів), віднести до наук джерелознавчого характеру, незалежно від їх цільового призначення та конкретного змісту. Звуження цього поняття дисциплінами, які з різних точок зору та різними методами досліджують одні і ті ж джерела частково (музеезнавство, архівознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, евристика, палеографія, папірологія) або повністю (текстологія, археографія, дипломатика) і які, на думку Г.Г.Аласанія, “совпадают с источниковедением сферой своей деятельности”, тільки обтяжує, як нам здається, і без того заплутану класифікацію. На наш погляд, не має великого значення, як називати ці науки — “допоміжними чи спеціальними” [26], що співпадає з висловлюванням Л.В.Черепніна: “...важно не то, как называть дисциплины, до сих пор именовавшиеся “вспомогательными”. Важно, определить их предмет, содержание, задачи” [27]. Терміни “допоміжні” і “спеціальні” дійсно не відтворюють їх природної специфіки, а назва “джерелознавчі”, незалежно від її узагальненого змісту, на нашу думку, краще відображає їх суттєві функції.

Загальне джерелознавство та його відгалуження, маючи на увазі структури цих наук, не можуть бути, на нашу думку, чітко розмежовані та ієрархізовані, а значить, і чітко визначені. Формальних класифікацій може бути безліч, а гносеологічні основи диференціації наук — проблема дуже складна і може вирішуватися тільки з позицій загальних проблем розвитку суспільних наук. Доцільною є думка Н.А.Соболева та О.І.Аксьонова, сформульована на V Всесоюзній конференції, яка називалася “Перебудова в історичній науці та проблеми джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін” та відбулася у Києві 30 травня–1 червня 1990 р.: “Развитие каждой из дисциплин не только детерминировано логикой развития исторической науки в целом и смежных областей (дисциплин), но и имманентными, внутренними, свойствами каждой из них. Это значит, что в принципе любая дисциплина, пользуясь методами других, создает и свой, присущий ей метод, свою специфическую методику, позволяющую ей не только выполнять вспомогательные задачи по отношению к другим (в том числе и источниковедению), но и решать общеисторические проблемы. Усложнение метода отдельных дисциплин ведет к усложнению их взаимосвязи, взаимоотношений” [28].

Не менш актуальною і полісемічною є проблема класифікації допоміжних чи джерелознавчих наук. Існує декілька варіантів класифікації залежно від взятих за основу формальних ознак чи підходів. Основні з них розглянуті у вищезгаданій статті О.В.Санцевича.

Існуючі класифікації суттєво доповнив новими пропозиціями останній, V з'їзд джерелознавців. Так, відштовхуючись від висунутої С.М.Валком (і підтриманої І.А.Булигіним та Л.М.Пушкарьовим) класифікації допоміжних історичних дисциплін за двома типами (перший — всебічне вивчення одного різновиду історичного джерела; другий — однобічне вивчення різних видів джерел), С.М.Каштанов цілком правомірно пропонує і третій тип —

дисципліни, що вивчають не власне джерела, а на основі джерел — певну низку питань, пов'язаних єдністю предмета [29].

Згідно з цією пропозицією, кодикологія (разом з кодикографією) найвиразніше тяжіє до I типу допоміжних дисциплін, виявляючи проте і деякі особливості III типу. Це пояснюється, в першу чергу, синтезованістю РК. Адже, з одного боку, РК — самостійне історичне джерело комплексного характеру, в якому всі його елементи (окремі частини) тісно пов'язані і повинні вивчатися, як самостійний об'єкт — джерело книжного типу. Але одночасно одні і ті ж джерела можуть бути і окремими об'єктами наукового дослідження інших наук. Так, для вивчення справи існує спеціальна книгознавча наука педологія (бібліополістика); рукопис, прикрашений мініатюрою, гравюрою та іншими видами оздоблення, є об'єктом мистецтвознавства, а в залежності від жанру та виду писемного джерела — предметом вивчення літературознавства, історії, мовознавства, філософії, літописознавства, історичної соціології, дипломатики, текстології, бібліографії, папірології тощо. Подвійна природа РК, як джерела, обов'язково впливає на визначення її місця серед історичних допоміжних або джерелознавчих наук. А багатофункціональність кодикології, як самостійної науки, безпосередньо впливає із синтетичної природи РК. Ці особливості пояснюються специфікою кодикології, яка вивчає не писемне джерело, а джерело комплексне, відповідно, до її поля зору потрапляє вся низка питань книжної писемної культури.

Такий стан з науковим обґрунтуванням самостійності та відокремленості новостворених джерелознавчих напрямів і взаємозв'язків між ними не є винятком, на що звернув увагу і сам С.М.Каштанов. Очевидно, проблема типології та класифікації допоміжних історичних дисциплін або наук джерелознавчого циклу — це самостійна тема для наукових досліджень, яка чекає ґрунтового вивчення.

РК залишається особливим історичним джерелом комплексного типу, в якому всі компоненти знаходяться у внутрішньому зв'язку, що виражається у перехресненні кодикології із загальним історичним джерелознавством. Багатоаспектність окремих писемних і неписемних джерел, які увійшли до складу РК, відображає різноманіття опосередкованих зв'язків РК як об'єкта кодикології, з джерелознавчими, або допоміжними науками. Ці зв'язки визначаються об'єднанням у рамках РК різновидів і типів писемних і неписемних джерел: *документальних збірок; нарративних джерел* (які, в свою чергу, можуть бути класифіковані як за формою, так і за змістом з позицій різних наук і розділені, наприклад, на музикознавчі, богослужбні, церковно-півчиські, полемічно-догматичні, історико-літописні, природничо-наукові, математичні, правові тощо); *ілюстративних матеріалів* (які також можуть поділятися згідно з класифікацією на типи і види: образотворчі, декоративно-прикладні тощо); *оправи*, яка несе в собі і технологію виробництва, і декоративне мистецтво.

Такий склад джерельного матеріалу, безсумніву, не може ігноруватися кодикологією, яка залишає для окремих джерелознавчих наук “право на існування”, але вбирає в себе їх досягнення і допомагає визначити історію походження та побутування конкретних джерел. Так, наприклад, для *дипломатики і документознавства* дуже важливим може стати кодикологічне вивчення історії створення документально-актової збірки, її особливостей, послідовності складання документів, формування структури збірника і технології оформлення, місця створення кодексу, його упорядників, власників, наявності супроводжувального тексту, коментарів, записів, а також визначення загальної мети і мотивів складання цих збірників та багато іншого. Розуміння дипломатичних або документознавчих аспектів джерельного масиву, їх класифікації, призначення та соціальних функцій допомагає кодикології визначити мету створення та історико-кодикологічні функції документальних збірників як книжного явища, можливих його споживачів та засоби безпосереднього впливу на соціальні процеси та історичні події. Такі комплексні прийоми вивчення джерела (як у сукупності, так і осібно) надають нових можливостей аналізу і синтезу історичних даних не лише в актовому джерелознавстві, а й у джерелознавстві, пов’язаному з наративними пам’ятками, літописознавстві, історичному музикознавстві, літературознавчих та історико-текстологічних дослідженнях наративних джерел.

Крім того, необхідно враховувати власне кодикологічні форми мікротекстових джерел — записи та дописки, передмови, післямови тощо. Довгострокове існування РК зумовлює і нашарування вторинного тексту на форзацах, чистих аркушах, полях і краях аркушів: дописки і коментування основного тексту; багатозначний комплекс історичних відомостей (про поточні події — війни, приїзди, розпорядження і дії видатних осіб, події у окремих монастирях, містах, містечках тощо); природних явищ (про стихії, пожежі, комети тощо), економічних та побутових описів (про купівлю-продаж, ціни, підрахування різного виду, переліки речей, сімейні справи, хвороби, скарги на долю та ін.); родословні та генеалогічні дані (і не лише про знамениті роди, а й про сімейні розписи простих людей) та інші записи, які складають колосальний за фактажем джерелознавчий матеріал.

Не варто забувати і про колофони, неофіційні звернення, післямови і записи створювачів кодексу (авторів, редакторів, коментаторів, перекладачів, переписувачів тексту, інтролігаторів та палітурників, художників та оздоблювачів та ін.), читачів та власників (серед яких і дарчі, і вкладні, і купівлі-продажу тощо), склад і соціальне походження яких відкриває широкі можливості для вивчення їх освітнього рівня. В спеціальних статтях таких дослідників РК, як О.М.Апанович, Н.О.Бакланова, Л.М.Костюхіна, І.Панкевич, Я.Риженко, С.І.Сметаніна, М.М.Тихомиров, Ю.А.Яворський та ін., досить виразно розкриваються джерелознавчі аспекти приписок. Нам здається, що записи, як неодмінний атрибут рукописних книг, є самостійними видами джерела, що піддаються визначенню, структуруванню, класифікації та публікації [30].

1.2.2. Кодикологія та палеографія

На сьогодні практично у всіх дослідників рукописних книг склалася одноставна думка щодо зв'язків кодикології та палеографії. І це цілком закономірно, адже ще на початку XIX ст. систематичне вивчення рукописів почалося, як синкретичний напрям “манускриптознавства”, що об'єднував археографію, палеографію, текстологію та дипломатику. Вивченню змісту рукописів передували їх археографічний пошук, атрибуція, встановлення автентичності та часу походження. Початок розвитку палеографії, як джерелознавчої науки, припадає на другу половину XIX ст. і обґрунтовується у працях І.І.Срезневського, А.І.Соболевського, В.М.Шепкіна, Є.Ф.Карського, І.М.Каманіна, Л.В.Черепніна [31]. Найчіткіше завдання палеографії були окреслені у роботі І.І.Срезневського, який визначав цю науку, як “знание происхождения, видоизменений и распространенный письмен” [32].

Аналізуючи мету і методи палеографії, В.М. Шепкін обмежив її “изследованием знаков человеческого языка, наносимых на поверхность каким-нибудь красящим веществом” [33]. Водночас фундатори палеографії допускали і подальше розширення розуміння завдань палеографії, оскільки вже тоді були відзначені тісні зв'язки ознак палеографічних (тобто тих, що витікають із вивчення історії письма в літерному та графічному виді) з іншими атрибутами пам'яток писемності. Найістотніше це виявилось в фундаментальному монографічному дослідженні Є.Ф.Карського, присвяченому розвитку слов'янської кириличної палеографії [34]. Оскільки він визначав палеографію, як дисципліну археологічну, то предметом її дослідження вважав залишки різної старовини (“залишками”, на його думку, були не лише письмена, а й оправа, формат, орнамент, діакритичні знаки тощо). Такий підхід був цілком закономірним, оскільки розвиток прикладних функцій палеографії (яка була змушена залучати до своїх методик деякі аспекти зовнішнього аналізу для підтвердження своїх висновків) призводив до неминучого розширення її меж, що найчіткіше проявилось в описуванні рукописних книг.

Початок розвитку української палеографії був пов'язаний з іменем І.М.Каманіна, який, працюючи в Київській Археографічній комісії і маючи щоденний безпосередній контакт з рукописними фондами, зробив великий внесок у становлення цієї галузі вітчизняної науки. І.М.Каманін, однак, дуже обережно ставився до розширення меж палеографії і віддавав перевагу дослідженню розвитку письма в його історичному контексті, окресливши чотири періоди становлення українського скоропису. Вивчення проблем письма він вважав найважливішою справою для історії писемності — йому належать нові для свого часу методи досліджень способів передачі літер і графометричних прийомів у палеографії. Він навіть запровадив особливі інструменти для виміру літерів і відстаней між ними і рядками — графометри [35]. Його висновки щодо української палеографії були сконцентровані у невеликій вступній статті до “Палеографічного збірника”, виданого

Київською комісією стародавніх актів і складеного з 20 таблиць і 81 знімка українського скоропису [36]. Методи систематичного вивчення шкіль українського письма в подальшому розвивали В.В.Панашенко, І.М.Іваницька, П.І.Захарчишина, З.С.Хомутецька, В.А.Дядиченко, Я.П.Кісь [37].

Суттєве розширення тлумачення предмета палеографії мало місце у працях дослідників радянського періоду: М.Д.Приселкова, М.В. Кукушкіної, М.С.Чаєва, Л.В.Черепніна, М.М.Тихомирова, А.В.Муравйова та ін. [38]. Палеографія стала ототожнюватися із сукупністю всіх ознак зовнішнього вигляду писемних джерел, і не лише кодексів — найбільш розповсюдженого їх виду, що традиційно потрапили до поля зору фундаторів-славистів, — а й усього масиву документальних джерел. До завдань палеографії було віднесено і матеріал письма, і водяні знаки, і оздоблення книги (орнамент, мініатюри, рисунки, гравюри), і формування блоку РК, і оправу. Поширення інформації про техніку та мистецтво РК пояснювалося не тільки залученням додаткових даних про ідентифікацію та датування рукописів, але і спробами вивчення закономірностей змінювання традицій письма в історичному його розвитку і в сукупності діалектичних зв'язків форми і змісту джерела.

Однак деякі вчені-слависти виступили проти розширеного тлумачення предмета палеографії. Л.П. Жуковська, наприклад, запропонувала залишити за межами палеографії всі проблеми, крім дослідження старого письма та “супроводження” палеографії, а саме — вивчення індивідуальних почерків і графології [39]. Така точка зору, безумовно, мала певний сенс: кожна наука повинна мати серйозне обґрунтування об'єкта, предмета і кола питань, особливо, коли йдеться про дослідження такого синтетичного джерела, яким є кодекс. Проблеми комплексного підходу до вивчення РК, природно, охоплювали всі питання технології її створення, мистецтва, складу та змісту. Жоден з дослідників не заперечує, що спроби комплексного вивчення не можуть бути покладені в основу методичного арсеналу власне науки палеографії. При цьому виявляється значна різниця в аналізі мистецтва, оправ, технології формування блоку кодексів, що засновуються на досягненнях відмінних від історичного мовознавства та споріднених з ним наук, науково-галузевих знаннях та методиках. Бурхливий розвиток палеографічних досліджень сприяв накопиченню емпіричних даних про зовнішній опис рукописних книг, хоча і не міг підмінити окремих напрямів дослідження РК. Цілком закономірно, що від палеографії нині відокремилися такі науки, як історія оправ, історія книжного мистецтва, філігранознавство, папірознавство і пергаменознавство. Частина питань відійшла до кодикології.

Кодикологія взяла на себе взаємопов'язане коло питань про рукописну книгу і водночас залишила за кожною окремою допоміжною історичною та філологічною наукою свій предмет і методи. На відміну від палеографії, об'єктом дослідження якої є різний матеріал письма, кодикологія розглядає лише книги, написані на пергамені та папері (хоча закони розвитку письма залежать не від матеріалу письма, а від його графіки).

Безумовно, кодикологія не може бути поглинута палеографією, оскільки вона тісно пов'язана з історичним мовознавством, а також взаємодіє з епіграфією, сфрагістикою, нумізматиною, дипломатикою, хронологією, метрологією. Кодикологу необхідно орієнтуватися в суттєвих різновидах письма, їх типах і видах, визначати їх особливості; в свою чергу палеографу для твердої упевненості в своїх висновках допомагають кодикологічні прийоми. В абсолютній більшості досліджень остаточно висновки щодо походження, змісту та історії кожної конкретної РК базуються на інтеграції даних усіх наук, пов'язаних з вивченням кодексу. Методики вивчення рукопису, пам'ятки, книги є взаємозалежними. Для кодикологічного аналізу принциповим є залучення не лише конкретних графічних літерних начертань, а й узагальнені дані мовознавства щодо особливостей мови та її різновидів.

Стик палеографії і кодикології знаходиться у предметному просторі вивчення почерків, чорнила, особливих видів письма і використання різних графічних систем: це і вивчення характеру написання і варіантів передачі літер, і знаків письма (титла, його різновидів та інших надрядкових знаків, знаків пунктуації, їх видів і типів); і типи та види скорочень і лігатур, їх класифікація як графічна, так і змістова; і використання цифр і цифрових алфавітів та засобів їх виділення; і спостереження за використанням різних алфавітних систем та їх накреслень; і вивчення особливостей чорнила; і ретельна увага до видів тайнопису тощо. Принциповою є не лише реєстрація характерних явищ письма, а й зв'язок їх з аналізом тексту конкретної РК на чітко визначеному кодикологічному масиві даних. Кодиколог залучає до аналізу письма маргінальні та інші записи, виправлення та їх характерні особливості. Він розглядає всю книгу, як особливе явище, абстрагуючись на певному етапі від пам'ятки мови, літератури, історії.

Кодиколог повинен чітко виділяти не лише основні риси письма, а й його зміни, взаємозв'язки і фальсифікації, навіть в складі одного рукопису, і проводити паралелі з іншими подібними рукописними книгами. Важливим процесом спільної праці кодиколога і палеографа є визначення кількості почерків, їх відповідності часові створення рукопису, коментарів, глос, записів, аналізу змісту і вміння провести аналогії з іншими рукописами. Кодикологія вивчає всі, навіть найдрібніші, деталі передачі тексту найрізноманітнішими методами, деякі з яких можуть навіть ніяк не стосуватися системи письма і передачі начертань; включає до складу свого методичного інструментарію всі можливі методики і прийоми вивчення матеріалу рукопису та матеріалу письма: від вживання графометричних методів аналізу літер до вивчення хімічного складу чорнила та рентгенографії паперу. Тому дуже складно іноді розмежувати сфери діяльності палеографа і кодиколога. Принципово різниться між собою лише використання результатів їх роботи, хоча вони і взаємопов'язані.

Одним з найважливіших аспектів кодикологічного аналізу є ретельне вивчення *пергамену та паперу*, на яких написаний рукопис. Кодиколог завжди повинен залучати до аналізу РК усе коло питань про техніку

виготовлення пергамену чи паперу, часи існування майстерень та папірень, їх володарів, шляхи купівлі-продажу, процеси старіння та їх специфічні особливості, філіграні та ін. Кодикологічний аналіз розглядається вченими (зокрема, О.О.Амосовим), як комплексна міждисциплінарна методика, на основі якої можна подолати обмеженість методик спеціальних джерелознавчих наук, насамперед філігранології [40]. Для визначення науки про вивчення філіграней (або водяних знаків) використовується термін філігранознавство. Крім того, філіграні є об'єктом дослідження також і папірознавства.

Звичайно, проблеми класифікації, типології та створення репертуару філіграней паперу різного походження, які вивчає *філігранознавство* (або філігранологія), мають безперечне значення для швидкості пошуку аналогій, а знання видів і типів дає можливість зробити попередні висновки для польової археографії та для загальної орієнтації у кодикології. Остаточне рішення приймається після пошуків аналогів у альбомах філіграней. До XVIII ст. на українському та російському ринках використовувався папір переважно італійського, французького та німецького походження, тому, вивчаючи його, українському кодикологові необхідно враховувати досвід західних кодикологів, які давно і серйозно займаються цими проблемами. Кодиколог не може відокремлювати філігранологію від папірології тому, що вони поєднані між собою походженням матеріалу, з якого складається книжковий блок. Весь комплекс проблем, пов'язаних з виробництвом паперу, його міграцією, купівлею та продажем, використанням паперу схожого типу у майстернях та скрипторіях, торговими та власницькими марками (філігранями, штемпелями та ін.) — все це необхідно враховувати при аналізі РК. Тому у багатьох дослідженнях походження паперу розглядається у комплексі із вивченням філіграней. Західні філігранологічні альбоми завжди супроводжуються історичними дослідженнями папірень. Серйозне ставлення до вивчення паперу характерне і для деяких українських та російських істориків [41]. Багатьма вченими-археографами філіграні з самого початку розглядались, як складова частина палеографічного аналізу паперу, переважно, як прийом уточнення при датуванні рукопису, і тому публікації альбомів датованих філіграней перш за все мали на меті допомогти встановити час написання документа чи рукопису (М.П.Лихачов, І.М.Каманін і О. Вітвицька та ін.). Як відомо, Археографічна комісія Української академії наук планувала у 20-х роках здійснити публікацію більш ніж 4000 зразків водяних знаків на папері українських документів, зібраних О.Вітвицькою та І.Каманіним за час роботи у Київському архіві давніх актів. На жаль, вони були видані тільки частково (1336 знаків), доля останніх невідома [42]. Всі сучасні дослідження обов'язково передбачають вивчення діяльності майстерень та процесу виготовлення паперу. Зведену бібліографію до філігранознавства та історії паперу, яка може бути корисною для археографів та кодикологів східнослов'янського рукопису, нещодавно підготувала і опублікувала на сторінках серії методичних рекомендацій по опису слов'яно-

руських рукописних книг Ю.В.Андрюшайтіте [43]. Особлива цінність цих матеріалів полягає у їх комплексності. До них включені довідники, альбоми, покажчики, книги з історії папірень та паперу (в тому числі 14 томів фундаментальної “Monumenta”, виданої товариством “The Paper Publications Society”, заснованим у 1949-50-х рр. у Голландії Е.Лабаром.), опубліковані після 1962 р. у колишньому СРСР і за рубежем. Крім того, до бібліографії включено огляди, довідки, інформації, окремі статті, які були видані після 1950 р., а також журнали, періодичні видання та щорічники, на сторінках яких публікувалися філіграні та дослідження про них.

В Україні копітку роботу по вивченню паперу, філіграней та папірень XVI-початку XX ст. здійснює львівський папірознавець О.Я.Мацюк [44]. На матеріалах українських стародруків Державного історичного музею у Москві Т.В.Діанова підготувала каталог філіграней XVII ст. [45].

Не менш важливим для фахівців є знання технології виготовлення паперу, його побутування, а також методик аналізу матеріалу рукопису, якими користуються реставратори пергамену та паперу: електронно-мікроскопічним та рентгенографічним аналізом структури молекул, складу і речовини фарб, клею та ін.

Кодикологічний аналіз неможливо уявити без використання досягнень філігранології та папірології. На жаль, в Україні дослідження паперу поки що не набуло достатнього поширення. В умовах традицій анонімності рукописних творів описування філіграней, їх змін, інших характеристик паперу дає кодикологу можливість не лише встановити час створення кодексу або окремих його частин, а й загальне уявлення про технологію книжного виробництва.

1.2.3. Кодикологія та текстологія

Взаємозв'язок кодикології та текстології визнається всіма вченими, що вивчають рукописну книгу як комплексне джерело. Текстологія поряд із вивченням тексту аналізує палеографічні та кодикологічні ознаки, що дають змогу правильно атрибутувати рукопис, встановити час виникнення списку, історію кодексу, особливості організації тексту та його специфічні риси.

Особливо близьке споріднення кодикології та текстології виявилось після остаточного оформлення поняття *текстологія* та завдань цієї науки у сучасному літературознавстві. Спочатку текстологія (або “критика тексту”) сприймалась як прикладна філологія з системою прийомів, що дозволяють вивчати технологію видання пам'яток без урахування історії тексту, існуючого в декількох або багатьох списках. Вчені початку століття головним завданням “критики тексту” вважали встановлення його первинного вигляду, або архетипу. О.С.Лаппо-Данилевський підкреслював, що “критика текста характеризуется особого рода приемами: главнейшие из них состоят в принятии известного чтения, а в случае нужды, и в его исправлении; такие операции можно соответственно назвать рецензией и эмендацией текста” [46].

Розвиток традиційних уявлень про предмет текстології та її функції знайшов концентроване відображення у працях видатного західно-європейського кодиколога, текстолога та палеографа Альфонса Дена, який пов'язує прогрес філологічної науки з проблемою видання текстів [47]. Схильність до традиційних поглядів трактування текстології, як методики “вичищення викривлень тексту”, виявляв і В.І.Стрельський [48].

До наукового обігу термін *текстологія* вперше був запроваджений Б.В.Томашевським, який разом із В.М.Перетцом заклали основи теоретичного розвитку текстології як науки, призначеної вивчати не лише архетип пам'ятки, а й загальну долю тексту протягом усієї історії його існування [49]. Теоретичні та науково-практичні ідеї цих вчених знайшли подальший розвиток у фундаментальній монографії Д.С.Лихачова “Текстологія” [50]. Монографія пройнята ідеєю історичного розуміння дослідження тексту пам'ятки у всіх його проявах — від процесу створення до найменших особливостей його руху і змін, співвіднесених з розвитком літературного процесу, духовними тенденціями та історією суспільства. Розглядаючи текстологію як основу історії літератури, Д.С.Лихачов підвів підсумки багатоаспектного досвіду текстологічного аналізу давньоруської літератури, включивши до предмету науки і роботу книжника, і виявлення та розшук рукописів, рукописних книг та списків, і основні поняття історії тексту (власне текст, твір, рукопис, список, редакцію, ізвод, архетип, протограф та ін.), і дослідження тексту в одному або багатьох списках, і вивчення тексту у складі збірників, у взаємодії з іншими творами, у контексті діяльності скрипторів. До текстологічних досліджень віднесене також вивчення

перекладних творів та ілюмінованих рукописів. Прикладною функцією текстології, а отже, і її конкретним результатом є видання тексту пам'ятки.

І на етапі “критики тексту”, і особливо на етапі текстології, як самостійної науки, кодикологія практично допомогала текстологічному аналізу. Текстологи змушені були оволодіти філігранни.и методиками палеографічного та кодикологічного вивчення рукопису перед тим, як звернутися до конкретного списку твору або його тексту. На першому етапі становлення загального “рукописознавства”, яке синтезувало такі сучасні науки, як археографія, текстологія, палеографія, кодикологія, джерелознавство, дипломатика, документознавство та інші, методики кодикологічного аналізу створювалися стихійно і, в багатьох випадках, інтуїтивно, за рахунок набутого досвіду. Археографічний опис того часу не міг задовольнити потреб комплексного вивчення рукопису через недосконалість методик та прийомів всебічного вивчення кодексу. Основні завдання такого загального археографічного та текстологічного аналізу вперше були висвітлені та систематизовані В.М.Перетцом [51]. Безперечно, неможливо уявити процес “критики тексту” (навіть при роботі з одним списком пам'ятки) без чіткого уявлення про походження рукопису, час виникнення рукописного списку, місце або місцевість, зовнішні особливості та особливості історії рукопису, його побутування та приналежність до колекцій та зібрань. Встановлення часу та місця створення рукопису передбачає вивчення паперу, філіграней, графіки письма (її змін, типу), оздоблення та прикрас, записів на полях, екслібрисів тощо. Неправильне датування рукопису спричиняє до суттєвих помилок щодо характеристики тексту та його вивчення.

Одним з найпоширеніших та найпоказовіших прикладів впливу на результати текстологічних висновків є плутанина з текстами схожих списків однієї редакції у випадку копіювання колофонів та записів писців. Так, Бібліотечний-IV список Казанського літописця (або Казанської історії) II редакції II типу, створений у 20-х роках XVIII ст., був датований дослідниками цього твору Г.З.Кунцевичем та Г.М.Моїсеєвою відповідно — першим — згідно з записом писця 1697 р., і другою — серединою XVII ст. Однак папір цього рукопису (за тотожними філігранями) свідчить про його виникнення у 20 — 30-х роках XVIII ст.; до того ж суто кодикологічні ознаки вказують на вторинність тексту. Вивчення інших списків літописця довело існування оригіналу — був знайдений Пискарьовський список 1697 р. із записом переписувача літописця, з якого свого часу зробили Бібліотечний IV. Відсутність кодикологічного аналізу при розгляді списків спричинила до помилки археографів та текстологів — у Бібліотечному IV був при переписуванні Пискарьовського списку разом із текстом механічно скопійований запис переписувача — “Дело сие писал клироской дьячек Васька Иванов Бова, лета 1692”. Кодикологічні ознаки, які допомагають у датуванні рукопису, усувають помилки у текстологічних схемах і реконструкціях [52].

Чимало погрішностей породжує не тільки неправильне датування у зв'язку з некоректним використанням методик, а й нехтування всіма найдрібнішими подробицями палеографічних та кодикологічних ознак: особливостями графіки та зміни почерків, чорнилом, типами фоліації та пагінації, формуванням блоку кодексу, переплетенням оправи тощо.

Однак слід підкреслити, що ретельне вивчення зовнішніх деталей, організації тексту та паперу попереджує виникнення помилок у аналізі розвитку тексту та встановленні його архетипу, або протографа. Навіть, коли пам'ятка збереглася в одному списку, при умові дбайливого ставлення до рукопису, завжди є можливість встановити наявність його протографа, автографічність, оригінальність або копійність, переробку, фальсифікації та інше. Особливого значення такий підхід набуває при вивченні фундаментальних літописних пам'яток, які могли численно перероблятися, навіть і безпосередньо з протографом.

Блискучим прикладом використання оригінальної методики кодикологічного аналізу (головним чином, філігранознавчого та папірознавчого) щодо такої складної пам'ятки, як Лицевий літописний звод (так званої Царственной книги), є роботи О.О.Амосова. Пам'ятка вивчалася більш ніж два століття. Розглядаючи гіпотези і традиційні концепції походження та складу різних частин цього багатотомного кодексу, які прийшли до динамічної рівноваги у протилежних тлумаченнях його історії та тексту, О.О.Амосов (завдяки використанню свого методу аналізу філіграней за ступенем порівняння та рівнем класифікації, публікації та опису філіграней) зміг реконструювати кодикологічну структуру деяких розділів Зводу і таким чином переконливо розкрити етапи створення принципових частин кодексу. Його висновки аргументовано підтримали одну з концепцій М.П.Лихачова та С.О.Шмідта і дали задовільне пояснення деяким протиріччям тексту [53].

Рівноцінно треба ставитися і до інших кодикологічних методик, наприклад, до аналізу змін первісного вигляду блоку, послідовності аркушів, переплетення тощо, які відображають етапи наступних переробок тексту. Вивчення відомого рукописного кодексу, написаного Лаврентієм Яцьковичем, який належав митрополитові Петру Могилі, — “Служебник і требник архієрейский”, “*novoyspravlen mnohohrěšnyĭm Iŭdovom Ė Voârskym lěta Хvva ŭaxlv*” (1732 г.), — дозволяє стверджувати, що ця переробка дійсно, найбільш вірогідно, була зроблена у 1732 р. Остаточного вигляду — із дописаною мініатюрою (за припущенням дослідників — портретом самого Петра Могилы в образі Василя Златоуста) та змінами порядку розміщення аркушів (із зображенням Василя Великого, які були переставлені місцями, навіть і без зміни пагінації), — він набув дещо пізніше (про що свідчить характеристика пошкоджень, аналіз другої оправи та ін.) [54].

На сучасному етапі комплексних текстологічних досліджень, коли вивчення пам'ятки передбачає виявлення та дослідження всіх можливих списків, ще більшого значення набувають кодикологічні методики та

спостереження. Створення історії тексту, розбудова текстологічних моделей, схем, визначення протографічних списків, авторського тексту, оригіналів тощо можливі лише після залучення комплексних методик кодикологічного, палеографічного та джерелознавчого характеру. На необхідність залучення до текстології даних всебічного аналізу РК вказували В.М.Перетц, Б.В.Томашевський, Д.С.Лихачов та інші текстологи середньовічної літератури [55]. Характеризуючи зв'язки кодикології та текстології, Л.І.Кисельова підкреслювала необхідність знання текстологами методів переписування книг, технології складання паперу та пергамену, лічильних та рубрикаційних позначок, виявлення підробок з допомогою палеографічних методик, виявлення того, ким і де був складений рукопис, коло власників [56].

І навпаки, розвиток кодикологічних досліджень, створення власних методик кодикології, як окремої науки, неможливі без урахування аналітичного досвіду текстології, а також і без деяких методик спостереження над текстом. Перехрещення методик та синтезація прийомів чітко визначаються у таких атрибутах історико-кодикологічного опису кодексу, як визначення та перелік текстів, мовні аспекти, стан (збереженість тексту), структура тексту, його особливості, глоси, маргінальні коментарі, ідентифікація, характер твору та ін. Для кодиколога конче необхідно оволодіти методами визначення специфічних ознак тексту не лише для власне кодикологічних висновків, а й для літературознавства. Кодикологічний опис повинен прагнути до визначення чітких відмін тексту, що дозволяє текстологу, який не має можливості знайомитися з текстом твору безпосередньо, мати попередню уяву про РК. Структура тексту пам'ятки, самоназва, послідовність глав, довідкові розділи, передмови, звернення до читачів, спостереження над рухом фрагментів тексту, його виділення, інципіти та експліцити — все це може допомогти текстологу зорієнтуватися в списку твору.

1.2.4. Кодикологія та археографія

Археографія як наука починалася в першій чверті XIX ст. з цілеспрямованої діяльності по збиранню та науковому опису давніх рукописів. Спочатку вона інтегрувала в собі цілий комплекс джерелознавчих дисциплін, пов'язаних з пошуком, каталогізацією, палеографічним, дипломатичним та кодикологічним аналізом і науковим описом, добором текстів оповідних та актових джерел для публікацій. На першому етапі її розвитку вона тісно змикалася з “критикою тексту”, палеографією та бібліографією. Найреальніше втілення ця діяльність дістала у найбільших бібліотечних та музейних сховищах, у яких на той час концентрувалися колекційні рукописні і книжкові матеріали. Уся практична діяльність археографа і бібліотекаря XIX ст. була пов'язана з пошуком, описом та публікацією джерел.

Такою, наприклад, була діяльність Імператорської Археографічної комісії, Бібліотеки Академії наук, Публічної бібліотеки в Санкт-Петербурзі, Московських публічного і Румянцевського музеїв, Російського історичного музею та багатьох інших світських установ, а також монастирських сховищ. У великих містах України ця робота велася не менш інтенсивно, зокрема, в бібліотеці Київського університету св. Володимира, Церковно-археологічному товаристві і Церковно-археологічному музеї при Київській духовній академії, Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородка, Публічній бібліотеці Народного Дому і Ставропігійному інституті у Львові, губернських археологічних і археографічних комісіях та ін. Принципи археографічного аналізу та опису рукописів та рукописних книг постійно розглядалися на засіданнях Тимчасової комісії по розбору давніх актів у Києві, Історичного товариства Нестора-літописця в Києві і Наукового товариства імені Т.Г.Шевченка у Львові, Одеського товариства історії і старожитностей тощо.

Але у кінці XIX - на початку XX ст. археографія відокремилась у самостійний історико-філологічний напрям розшуку, опису і публікації пам'яток історії та літератури. Опис рукописних пам'яток у бібліотеках і музеях сприймався, як різновид бібліографічної роботи по створенню охоронних та пошукових каталогів.

Джерелознавство розглядає весь комплекс питань, пов'язаних з критикою джерела (його походження, зміст та класифікацію), а археографія — проблеми залучення джерела до наукового обігу (пошук, джерелознавче дослідження та аналітичний опис, відбір та підготовку до публікації). Функції джерелознавства та археографії можуть об'єднуватися внаслідок того, що правильне позначення та відображення історичного джерела закладають основи об'єктивних досліджень суспільних процесів. При цьому обидві науки мають справу як з окремими документами, так і з їх комплексами.

Камеральна археографія, яка займалася науковим описом джерел та складанням довідників і покажчиків, розробила свої методи відображення зовнішніх ознак та атрибутів рукописних книг; єдиційна, в свою чергу, —

свої прийоми передачі текстів з урахуванням кодикологічних висновків щодо конкретного рукопису. Оскільки метод наукового опису лежить в основі вивчення кожного явища, а об'єкт опису у кодикології та археографії є спільним, отже, і методики вивчення та відображення ґрунтовних складових частин та їх атрибуція знаходяться на перехресті наукових інтересів цих наук. Введення історичного писемного джерела до наукового обігу також пов'язане з вивченням основних закономірностей відображення змістової інформації писемного джерела. Предмет археографії охоплює всі писемні джерела (а не лише рукописні книги) і повинен розробляти єдині принципи передачі інформації залежно від типу та виду джерел. Тому камеральні розділи археографії і кодикології є дуже близькими. Слід зазначити, що вітчизняна історична археографія і, особливо, українська, досі надавала перевагу едиційній діяльності, що було прямим наслідком розвитку державної архівної системи (більш детально про шляхи розвитку археографії в радянський час та її співвідношення до кодикології йдеться в розділі 2 “Камеральна археографія та камеральна кодикологія. Кодикографія і наукові та інформаційно-документальні описи писемних джерел та рукописних книг”).

Проте деякі славісти мають принципово інші підходи до предмета археографії та її взаємовідносин з кодикологією. Відомий палеославист Уільям Федер, визначаючи кодикологію, як гібрид палеографії і текстології (разом із дипломатикою і мистецтвом), підкреслює, що вона, кодикологія, разом з останніми, є складовою частиною археографії. Розглядаючи завдання вивчення “канону” старослов'янської писемності, У. Федер висловив думку про необхідність комплексного “археографічного” (а згідно з його уявленнями про цю науку — і текстологічного, і палеографічного, і кодикологічного) і лінгвістичного аналізу. Він відзначив шкідливість навіть детального, відокремленого, спеціалізованого лінгвістичного вивчення старослов'янських пам'яток, оскільки воно неминуче призведе до розчленовування спільної спадщини на окремі історії літературних мов сучасних країн і зашкодить визначенню критеріїв вибору пам'яток для вивчення основи “канону” старослов'янської писемності. На думку цього дослідника, археографічне вивчення не єдиничної пам'ятки, а сукупності пам'яток і їх *порівняльної автотипії* дає можливість знайти критерії вибору. Критикуючи недостатність розвитку археографічних досліджень та відсутність конкретних методик і прийомів археографічного порівняння, яке б могло допомогти славістам, він зазначає, що головним недоліком археографічного вивчення пам'яток є те, що він досі не зміг узагальнити свої спостереження в автономну систему відносин у графічному оформленні книг, які складаються з текстів, синтагм та слів. Лінгвістичне вивчення, на думку У. Федера, навпаки, вже давно перейшло від окремих спостережень до абстракції системи і тим самим домоглося абсолютного примату в дослідженні старослов'янських пам'яток. Воно допускає археографічне тлумачення явищ письма лише тому, що не знаходить для них придатного

місця у власній системі. Вивчення “младописемного етапу розвитку писемності” потребує, на думку У.Федера, не лише рівноправності археографічного (а значить і кодикологічного, палеографічного, текстологічного, мистецтвознавчого — Л.Д.) та лінгвістичного підходів, а й повної автономії створених ними систем відношень. Тільки така автономія забезпечує правильність тлумачення конкретних явищ в рамках двох перехресжуваних систем. Вивчення письма — це процес, який розвивається за законами мови та системними властивостями письма. Слід відзначити, що відносини між ними далекі від симетричності, і тому немає змоги задовольнитися одним тільки підходом при їх вивченні [57].

Така, здавалося б, локальна (а по суті загальноджерелознавча) постановка завдання з упевненістю може бути поширена і на будь-який спеціальний аналіз рукопису. Спеціальний підхід, безумовно, необхідний для розробки окремих питань з історії мови, літератури, історії, хоча він і не дає змоги уявити загальну картину розвитку писемності та книжної культури. Аналіз рукопису без залучення досягнень наук, об'єктом вивчення яких є книга — насамперед, кодикології, може привести до невірних спотворень цих же самих уявлень і до побудови може і логічно досконалих, але далеких від реального розвитку процесів формування культури. Близькість традиційно-слов'янського розуміння археографії та кодикології очевидна для тих, хто має безпосереднє відношення до вивчення рукописно-книжної спадщини. І підпорядкування кодикології археографії не виглядало б штучним, якби поняття РК (існування якої визначається не лише законами писемності, а й законами книжності) не було відокремлене від поняття “писемне джерело”. Археографія ж, на нашу думку, має справу з пам'ятками писемності незалежно від їх форми, змісту та складу.

Не існує і однозначного ставлення до археографії, як до науки, що має предметом вивчення єдицю писемних джерел. Неодноразово висловлювалася думка, що завдання археографії треба обмежити збиранням, обліком, зберіганням, систематизацією, каталогізацією та науковим описом рукописного матеріалу, що дійшов до нашого часу, тобто залишити за нею польову і камеральну сфери практичної діяльності [58]. Така позиція обґрунтовується тим, що видання рукописів та документів можливе тільки після вивчення всіх текстів та списків пам'ятки, яка передбачається до публікації. Оскільки ж така робота є прямою функцією текстології, — остання нібито повністю поглинається єдиційною археографією [59]. Дійсно, межа, якою розподіляють археографію та текстологію в єдиції джерел (так само, як дипломатику та археографію, документознавство та археографію, літописознавство та археографію, а також будь-які інші допоміжні джерелознавчі науки, що пов'язані з вивченням окремих аспектів історичних джерел та видів документів), завжди буде умовною, оскільки об'єктом кожної з цих наук залишається писемне джерело. Розгалуженість системи джерел та їх соціальних функцій пояснює і обґрунтовує таку значну кількість спеціальних наук, які вивчають писемну і духовну культуру у різних аспектах

і на основі будь-якого об'єкта. Це нормальний процес наукового пізнання, інтеграції знань та диференціації наук.

Повертаючись до визначення предмета археографії, найбільш обгрунтованою, на нашу думку, все ж таки залишається дефініція, яку запропонував С.М.Валк, а потім розвинули В.О.Черних, О.О.Курносів, С.О.Шмідт та В.П.Козлов: археографія — це наука про запровадження писемних джерел до наукового обігу, яка складається з польової, камеральної та едиційної галузей [60]. Синтезуючи в собі цілий комплекс наук джерелознавчого циклу, археографія визначає не лише об'єкт (писемне, архівне чи рукописне джерело) та предмет (увесь комплекс наукової та науково-інформаційної діяльності, пов'язаної із залученням історичних джерел до наукового обігу), а й конкретні методи й методики пошуку, опису і видання історичних джерел. Необхідно зазначити, що теоретико-методологічні основи та науково-практичні аспекти археографії, як науки про залучення джерела до наукового обігу, ще потребують ґрунтовної розробки і затвердження. Це має велике значення ще й тому, що археографія як самостійна наука — явище суто слов'янське. Навіть побіжне знайомство з колом питань, включених сучасною історіографією до предмета дослідження археографії, виявляє відсутність серед джерелознавчо орієнтованих істориків уявлення про метод і функції археографії, а у визначеннях — виразних меж між близькими допоміжними дисциплінами. Як правило, археографію розглядають, як науку про видання текстів. До того ж, як уже зазначалося, західна наука не використовує терміна «археографія» у синтезованому значенні, а оперує спеціальними науками джерелознавчого циклу — архівістикою, документознавством та документалістикою, джерелознавством, палеографією, бібліографією, текстологією, кодикологією (або «рукописознавством») та іншими, як самостійними напрямками дослідження давніх джерел.

Стосовно питання про науку, від якої відокремилася кодикологія, то, на нашу думку, східнослов'янська кодикологія, виникнувши дуже пізно у порівнянні із західноєвропейською, разом із загальними диференційними процесами в колі джерелознавчих наук увібрала у себе досвід і практичної палеографії, і текстології, і джерелознавства, а також багатьох інших допоміжних наук та галузей знань.

Отже, науково-практичне значення кодикології для різних наук джерелознавчого циклу важко переоцінити. І навпаки, кодикологія як окрема наука виросла із єдиного дерева джерелознавчих наук і досі спирається на його стовбур і живиться його корінням.

1.3. Кодикологія в колі споріднених книгознавчих дисциплін: історії книги, історії оправи, мистецтві книги

Кодикологія, як зазначалося вище, відокремилася від джерелознавчого дерева історико-філологічних допоміжних наук.

Водночас кодикологія породжена писемним етапом історичного книжного джерела, яке акумулює в собі всі характерні риси того періоду, відображаючи підлітковий етап історії книги як соціального явища, що сформував структуру, основні функції і визначив тенденції розвитку технології і мистецтва книги. Коротко кажучи, *модель книги* була створена на писемному етапі, тоді ж соціальною практикою її було “відпрацьовано”, такою ж в загальних рисах залишилася вона і донині. Відношення кодикології до загального книгознавства, як до комплексної науки, об’єктом якої є книга та її відносини з суспільством, без сумніву, однозначне: історія РК є складовою частиною історії книги взагалі, отже кодикологія може вважатися як джерелознавчою, так і книгознавчою наукою. Як зазначалося вище, кодикологія — наука самостійна, але її окремі підрозділи мають спільні грані з джерелознавчими та книгознавчими науками, насамперед, історією книги, історією оправи, мистецтвом книги, бібліографознавством та історичним бібліотекознавством. Безумовно, для кодикології історичний контекст має превалююче значення.

Рукописний етап історії книги заклав основи наступного розвитку книжкової справи. Дослідники історичного минулого книжної культури П.Н.Берков, О.О.Сидоров, О.С.Мильніков, С.П.Луппов, Є.Л.Немировський, М.М.Розов, Б.С.Сапунов, А.І.Маркушевич та інші сформували цілий напрям історико-книгознавчих досліджень, пов’язаних з цим періодом. Вони також зробили спробу обґрунтування *історії книги*, як окремої науки, та визначення її предмета, історико-книгознавчих методів досліджень книжної культури до XVIII ст. на тій підставі, що історія книгодруку не відображає у повному обсязі всіх питань, що вирішуються протягом дослідження рукописної і книжної спадщини раннього періоду існування друку [61].

П.Н.Берков, віднісши історію книги до суспільних дисциплін, ще в 30-х роках висловив думку про її самостійність і залишив за нею дуже широке коло питань, суттєво уточнених пізніше С.П.Лупповим [62]. У свою чергу, О.С.Мильніков відніс вивчення особливостей окремих конкретних примірників книг, репертуару видань різного часу для характеристики загального напрямку книгодрукування, складу книжкових фондів бібліотек і приватних зібрань до розпізнавальних методів книгознавчого аналізу [63].

Остаточне наукове оформлення історії книги, як окремої дисципліни книгознавчого циклу, здійснилося у 70-х — на початку 80-х років практично разом з виділенням кодикології, як науки про історію рукописної книги і початком використання кодикологічних методів у східнослов’янській археографії та філології. Тому вирішення питання про співвідношення цих наук має принципове значення.

Окреслюючи завдання історії книги як окремої наукової дисципліни, С.П.Луппов особливо виділив загальнонаукове значення книги для розвитку науки і освіти, разом з тим відзначивши, що “нельзя историю книги делать историей всех наук” [64], так само як і духовної культури суспільства в цілому. Для визначення предмета історії книги дослідник розробив наступну схему: *створення* книги (організація, техніка видання, переписування, тематика, почерки та шрифти, орфографія, художнє оформлення); *розповсюдження* книги (книготоргівля та інші шляхи розповсюдження, ціни, географія і соціологія книги, вплив закордонної продукції), *формування книжкових зібрань та колекцій* (умови створення, склад, вплив на суспільство), *використання* книги (читачі, специфіка запитів різних верств населення тощо). Для розмежування історії книги із спорідненими науками С.П.Луппов запропонував, щоб в історії книги питання спеціальних наук розглядалися у найзагальнішому вигляді. Слідом за А.І.Маркушевичем, який вважав прерогативою істориків книги аспекти зовнішнього характеру (папір, шрифт, оправу, ілюстрації, умови розповсюдження тощо), Луппов відносить книгознавчі аспекти до абстрагованих від змісту твору та специфічних для цієї науки знань і закономірностей її розвитку. До найактуальніших завдань історії книги він відносить: уточнення репертуару книг, виявлення архівних документальних даних про книготоргівлю та бібліотечну діяльність, шляхи формування і склад бібліотечних зібрань (особливо приватних), вивчення історії впливів, соціальної потреби в читанні, книжні персоналії та ін. На його думку, основною метою фахівців повинно бути створення фундаментальної історії книги з використанням різних методів і методик дослідження, у тому числі, і нових [65].

Серед основоположних ідей, виголошених О.О.Сидоровим на конференції, присвяченій вивченню книги в Росії до XIX ст., домінувала теза про поглиблення досліджень взаємовідносин між рукописною східнослов'янською культурою і культурою старого друку західноєвропейського та балканського впливів і розвиток національних традицій у книжній культурі [66].

У найбільш чіткому вигляді завдання вивчення глибинних зв'язків рукописної і друкованої книги було висловлене Д.С.Лихачовим [67].

Проблемам соціології і “бібліогеографії” російської рукописної книги, репертуару, розповсюдженню книг, ціноутворенню, географічній міграції, побутуванню книги в різних соціальних верствах були присвячені праці відомих дослідників книжно-рукописної культури Росії Б.В.Сапунова та М.М.Розова. Монографії М.В.Кукушкіної та О.М.Шварц, у яких розглядалися монастирські рукописні зібрання російської Півночі і які можна вважати історико-кодикологічними, заклали основи сучасних історико-книгознавчих досліджень рукописних книг [68]. Розглядаючи історію рукописної книги, як продукт синтезу словесного, прикладного та образотворчого мистецтва, М.М.Розов вважає за доцільне ставитися до історії книги не лише як до частини книгознавства, а й як до комплексної

науки, що може вивчатися (і особливо на ранніх її етапах) тільки при умові залучення до досліджень філологів та мистецтвознавців. На його думку, тільки комплексні методи дозволять вирішити головне питання історії книги та історичного книгознавства — класифікацію книги з урахуванням функцій та часу її створення. Дослідник також торкається дуже важливої і практично не розробленої теми *призначення* книги. На нашу думку, ця проблема разом із проблемою походження є головними у кодикології. Саме вони визначають коло кодикологічних питань та їх виходи на історію РК. Проілюстрована М.М.Розовим на мистецтвознавчих прикладах тема “призначення” яскраво показала, що одна і та ж сама пам’ятка літератури і письма, відрізняючись за своїм призначенням, мала принципову різницю у визначенні її, як об’єкта вивчення, в тому числі і кодикологічного [69].

Слід зауважити, що в останнє десятиліття історики російської книги дуже активно працюють над проблемами РК: так, серія методичних рекомендацій з опису слов’яно-руських рукописних книг, видання якої продовжує Археографічна комісія Російської Академії наук, публікує спеціальні статті про атрибуцію, визначення складу рукописних книг, допоміжні матеріали (докладний розпис цих збірників див. у переліку літератури, що додається). Історико-кодикологічні дослідження в Україні, на жаль, ще чекають своїх фахівців, хоча йде активне формування двох регіональних центрів — у Києві та Львові.

Вивченням історії книги в Україні займалися В.М.Перетц, Ф.І.Тітов, Г. Крижанівський, М.Н.Сперанський, М.В.Геппенер та інші філологи [70]. Розпочаті ними дослідження продовжила О.М.Апанович, працюючи над проблемами виявлення та вивчення репертуару рукописних історичних, історико-публіцистичних та літературних творів XVIII ст. у складі рукописних збірників, а також мікротекстових джерел — записів та дописок на краях рукописних книг [71]. Українське літературознавство та мовознавство тією чи іншою мірою може бути також причетним до вивчення української книжної рукописної культури, особливо коли мова йде про репертуар, літературні традиції та типологію кодексів (оскільки останні все ж таки виявляють діалектичний зв’язок з певними видами пам’яток літератури і науки). Однак кодикологічні аспекти поки що не залучені до наукового обігу.

Таким чином, практично всіма книгознавцями предметом вивчення історії книги визнаються походження, типологія, розповсюдження книги, аспекти відображення нею соціальної структури суспільства, бібліотечні зібрання. В усіх цих проблемах кодикологія є генетичною частиною історії книги та книгознавства, а її висновки стосовно РК гармонійно вплітаються в історико-книгознавчі дослідження старої книги.

У кодикології найбільш важливим власне для кодексу уявляється індивідуально-джерелознавче дослідження РК та її комплексів, яке проводиться з метою встановлення часу створення книги, ідентифікації тексту, виявлення авторів кодексу, визначення технологічних приломів при

створюванні блоку, оправи, оздоблення, організації тексту, сторінки та аркуша, книжних прикрас. Ним також користуються для з'ясування внутрішніх закономірностей РК, як явища взагалі, національних та етнічних особливостей, дослідження історії її походження та існування, вивчення паралелей і подібностей у середовищі рукописно-книжної культури, типології РК і класифікаційних досліджень репертуару рукописних текстів і, найважливіше, — збірників. Цей етап роботи з РК в історії книги вважається попереднім, прелімінарним, і залишається прерогативою спеціалістів — кодикологів, джерелознавців, палеографів, текстологів. Спільними для наукових інтересів кодикології та історії книги є загальні поняття з історії книжної культури, такі, наприклад, як скрипторії і наукові осередки, шляхи розповсюдження, взаємовідносини із стародруками, формування зібрань і колекцій, культурні впливи тощо, а в практичній сфері - видання каталогів, покажчиків та довідників. Таким чином, кодиколог в рівній мірі може вважатися істориком книги, але не кожний історик книги може бути кодикологом [72].

Слід особливо зупинитися на зв'язках кодикології з *мистецтвом книги та історією оправи*, оскільки ці напрями є окремими науковими підрозділами загального книгознавства.

Ілюмінація, ілюстрація і оздоблення рукописів мають колосальні традиції, які в друкарство перейшли лише частково. Прикраси рукописів — особлива галузь дослідження в історії мистецтв і особлива галузь в історії вивчення духовної спадщини народів. В ній найбільш яскраво знайшли своє вираження національні традиції і національна самосвідомість. Можна навчитися техніки у італійців, греків, німців, турків, поляків, угорців, можна дотримуватися сюжетних канонів у мініатюрі, рисунку, гравюрі, але національне почуття завжди по-своєму скоректує оздоблення тексту, оскільки це генетичне коріння психології, національні архетипні пріоритети у емоційному відображенні дійсності, світогляді, самовираженні. Мотиви в оздобленні — найяскравіша ознака походження РК, і їх вивчення для атрибуції РК конче важливе. Але, звичайно, ними не завершується джерелознавчий аналіз, оскільки для кодикології, за словами А.Дена, фундатора кодикології як наукової дисципліни, немає несуттєвих дегалей та ознак. У РК все має свій сенс, все взаємопов'язане і складає через її власну, книжну, історію — історію людства. Думка про те, що історія мистецтва книги тісно пов'язана з історією мистецтва взагалі, така ж тривіальна, як і думка про невіддільність мистецтва книги від її змісту.

Для кодиколога оздоблення книги — важлива частина вивчення РК. Але все ж таки мініатюри, рисунки, гравюри — прерогатива мистецтвознавців, і тому без мистецтвознавчого вивчення ілюмінованих РК питання історії книжної культури не можуть бути висвітлені адекватно. Вивчення ілюмінованих та оздоблених рукописів — особлива тема для історії книги. Воно дозволяє більш-менш чітко уявляти впливи мистецтв і національні риси, допомагає вирішувати проблему соціальних функцій книги і її

специфічних призначень. Прикраси давніх рукописних книг і досі справляють сильне враження навіть на досвідчених дослідників книги, підсилюючи психологічне сприйняття змісту та загальне відношення до книги. Безумовно, що це не може бути лише формою сприйняття тексту, — це прояви естетичного світовідчуття і одна з форм естетичного впливу на соціальну і національну психологію. На відміну від мистецтвознавця кодиколог сприймає прикраси рукопису, як складовий елемент кодексу, і не лише, як ілюстрацію до змісту чи ізольований факт образотворчого або прикладного мистецтва, а й як невіддільну функцію книги. Кодиколога цікавлять сюжети і кольори, мотиви і розміщення на сторінці, розміри і співвідношення оздоблень з текстом, форми прикрашення сторінок, рубрикаційних елементів і види та типи книжного оздоблення, їх традиційні і нетрадиційні риси, персоналії оздоблювачів та ілюмінаторів, майстерні і школи та багато чого іншого, пов'язаного суто з книгою. Функції кодиколога не обмежуються простою реєстрацією зовнішніх ознак: для того, щоб користуватися всіма можливими аспектами кодикологічного аналізу оздоблення книги, як одного з суттєвих елементів книжного мистецтва, він одночасно має бути і істориком книги. Це простежується ще на працях класиків книжного мистецтва РК В.І.Бутовського, Ф.І.Буслаєва, В.В.Стасова та О.М.Свіріна, а також їх послідовників: створюючи свої класифікації та описи прикрас, як мистецтвознавчі, вони фактично подавали в них відомості про книжне мистецтво [73]. Типологія та класифікація книжного оздоблення дуже важкі для прикладних завдань, наприклад, для датування або ідентифікації книги. Лише вивчення індивідуальних “почерків” оздоблювачів, шкіл, скрипторіїв і загальних тенденцій впливу на формування мистецьких уявлень, технологій та художніх функцій рукописної книги може дати матеріал для створення історії оформлення книги. Тому дуже важливим стає використання всіх можливих шляхів вивчення рукопису, в тому числі, навіть, і реставраційного досвіду про склад фарб, кольори, дрібні деталі техніки (наприклад, ґрунтування) та ін. [74].

Слід відзначити, що Україні пощастило на дослідників з питання вивчення книжних прикрас. Після Д.І.Щербаківського та І.С.Свенціцького серйозними дослідженнями прикрас та оздоблення українських рукописів та стародруків займалися П.М.Жолтовський, Д.В.Степовик, Я.Д.Ісаєвич та інші [75]. Особливе значення для українського орнаментального оздоблення рукописів мають праці Я.П.Запасака, львівського дослідника, що присвятив все своє життя саме мистецтвознавчому вивченню орнаментального оформлення українських рукописних книг феодальної доби XI-XVIII ст. Ним визначені основні риси українського орнаментального оздоблення рукописної книги, і тому праці цього дослідника вважаються основоположними для загальнокодикологічного уявлення про орнаментику українських кодексів.

Подальший розвиток кодиколого-мистецтвознавчого аналізу розгортається в галузі вивчення зв'язків інших кодикологічних компонентів

оздоблення з школами та оздоблювачами. Зараз на порядку денному стоїть питання про створення зведеного альбому української мініатюри, рисунка, орнаменту. Слід відзначити і перспективні нетрадиційні підходи до аналізу оздоблень у кодикологічному дослідженні. Серед них методи аналізу симетрії бордюрних орнаментів, запропоновані Т. Романом та методи аналізу різних видів симетрії, використовуваних в оздобленнях (переважно в заставках) і композиціях, обґрунтовані С. П. Прудніковим. Розробки останнього дозволяють вести пошук захованих пластів технологічних прийомів з використанням вчення про симетрію, її види та типи (наприклад, дзеркальну симетрію, трансляцію, симетрію форм, подібність форм, криволінійну симетрію і антисиметрію, симетрію кольору), визначати кінцевий набір елементів; для запису використовується мова геометрії [76].

Особливої уваги потребують зв'язки кодикології з вивченням проблем історії оправи. Як відомо, оправа рукописної книги несе на собі охоронне та естетичне навантаження. Така подвійна функція оправи спричиняє до значних труднощів у її вивченні. До цього додається і те, що давніх оправ збереглося дуже небагато. Як правило, у рукописних книгах оправи мінялися неодноразово, оскільки вони постійно були в обігу. Ускладнює кодикологічні дослідження також і відсутність на рукописних кодексах записів палітурників та інтролігаторів, численні поновлення та реконструювання, що вносили серйозні пошкодження у конструкції, використання та змішування інструментів, з допомогою яких майстри працювали протягом багатьох років і передавали їх від батька синові, впливи і таке інше. На сьогодні обмаль досліджень, присвячених історії побутової оправи, вивчення якої для історії технології дає більше, ніж дослідження розкішних оправ, що свідчать лише про високу майстерність і призначені для використання серед аристократичних верств населення.

Вивчення оправи східнослов'янських рукописів носило, та й досі носить, радичний характер. На необхідність вивчення оправи вказували ще в XIX ст. практично всі палеографи і археографи, що мали практичний досвід опису РК, починаючи з І. І. Срезневського, В. М. Щепкіна, Є. Ф. Карського та І. М. Каманіна. Спеціальні ж дослідження оправи були розпочаті лише наприкінці XIX - поч. XX ст. працями Л. П. Симонова і П. К. Симоні, які були прекрасно ілюстрованими. Вони і досі не втратили свого наукового значення, але стали недоступними раритетами [77]. Ці праці заклали фундамент історико-кодикологічного вивчення оправи: її технології, історії та мистецтва. На жаль, як в Росії, так і в Україні знайшлося небагато ентузіастів — продовжувачів цієї теми: як правило, дослідники історії оправи обмежувалися оглядовими видами наукових праць, хоча їх внесок безумовно мав велике значення для підтримки даної тематики. Значний доробок залишив після себе відомий спеціаліст в галузі вивчення рукописно-книжної спадщини Росії, автор широковідомих палеографічних альбомів філіграней, штампів та папірень Росії XVIII ст. С. Клепиков. Він зробив спробу періодизації певних внутрішніх впливів східнослов'янської оправи за художньо-

технологічним матеріалом, визначивши 5 етапів: новгородський раннього періоду (XIII-XIV ст.); новгородський пізнього періоду (XIV- друга пол. XIV ст.); Троїце-Сергіївський (друга пол. XVI ст.); московський (кін. XVI- пер. пол. XVII ст.); український (друга пол. XVII ст.), і опублікував систематизовані приклади оздоблень та схем окладів [78].

Останнім часом, однак, інтерес до історії оправи значно підвищився. Конче важливими є: дослідження В.В.Калугіна в галузі лексики та символіки оправи XI-XVII ст.; статті та роботи Е.Лауцявічюса з питань оправи книги XV-XVIII ст., В.Мотовилова і Е. Валк-Фалка — з техніки оправи та пов'язаної з нею термінології [79]. Особливу увагу звертають на себе дослідження кодикологів О.М.Шварц та В.Г.Пуцька, які підходять до вивчення оправи комплексно — в контексті кодикологічного аналізу рукописної книги та зібрань, до складу яких входять рукописні книги [80]. Оправи XV-XVII ст., з точки зору технології та мистецтва, вивчаються О.М.Гальченко, яка збирає матеріал з метою класифікації схем розташування оздоблення та різних типів й видів тиснень оправи з фондів ЦНБ. Нею передбачається також видання спеціальних альбомів [81].

Але, все це — окремі ентузіасти. Відсутність необхідного джерелознавчого матеріалу не дає можливості проводити серйозні аналітичні дослідження і буде завжди носити до деякої міри описовий характер. До цього треба додати, що вивчення технології окремої оправи можливе лише у переплетеному вигляді, і тому історики книги вивчають переважно її мистецтво, а реставратори книги — виробничу технологію.

Реставратори оправ РК, у яких є безпосередній доступ до вивчення процесу створення оправи, її реконструкції, поновлення, вивчення матеріалів та технологій, мають на сьогодні реальні уявлення про різні технологічні прийоми складання та шиття блоку, плетення капталів, кріплення кришок та покриття, використання різних матеріалів, відомості про які, образно кажучи, "сховані" в оправі. Реконструкція та поновлення оправи також потребує спеціальних знань про мистецькі прийоми оформлення покриття, інструменти для тиснення, лиття, випилки та ін. Реставратори, серед яких є такі відомі дослідники оправи, як, наприклад, І.П.Мокрецова [82], вносять свій вклад до історії оправи. Але реставрація, і наукова, і професійна, залишається мізерною краплею серед величезного за обсягом не дослідженого матеріалу східнослов'янської книги.

Маловідомим є факт, що в 20-х роках XX ст. в Науково-дослідному інституті книги при Всенародній бібліотеці України працями К.В.Широцького, Д.Щербаківського, П.Курінного, В.Л.Модзалевського були розпочаті дослідження оправи та інтролігаторства, що здійснювалися згідно із планом загального вивчення історії книги в Україні [83]. Природно, що перші наукові праці носили оглядовий характер, але вони заклали підвалини для наступного розвитку одного з найменш розроблених напрямів дослідження рукописних книг та стродруків. Подальша доля дослідження оправи, однак, склалася не дуже вдало, хоча окремі дослідники, наприклад,

К. Б. Сіверська та Е. Й. Ружицький, все ж таки звертали увагу на необхідність вивчення мистецтва оправи в Україні XV- першої половини XVIII ст. [84].

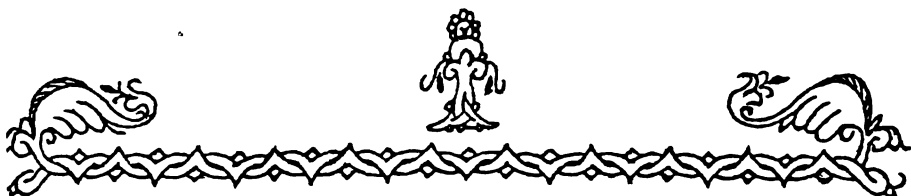
Визначення періодів існування різних за традицією оправ та загальні риси зовнішнього оформлення книги в Україні збігаються з історичним розвитком суспільства. Періоди візантійського і західноєвропейського впливів, безумовно, дають можливість виявити спільне в технології і мистецтві східнослов'янської оправи, але, перш за все, необхідно вивчити загальні закономірності і виділити конструктивні та мистецькі традиції й школи. Загальний кодикологічний аналіз дає змогу заповнити прогалини, що існують в історії оправи, особливо, в Україні. Підбір усіх зовнішніх ознак оправи, що можуть бути виявлені при описуванні окремих рукописів, їх систематизація, співвідношення із даними мистецтвознавчих та реставраційних досліджень, створення спеціальних довідників з оправи, — можуть скласти попередній матеріал для системних досліджень історії українського інтролігаторства.

Таким чином, у системі споріднених наук кодикологія займає проміжне місце між науками джерелознавчого та книгознавчого циклів і тяжіє до відокремлення у самостійну науку, яка має не тільки свій окремий об'єкт (РК як комплексне історичне джерело), але і предмет (історію, методологію та методики), а також історичний простір функціонування. Тому кодикологія, співіснуючи разом з цими науками, не може бути строго відокремлена лише описом зовнішніх ознак кодексів. РК повинна сприйматися, як окреме комплексне історичне джерело з власними поняттями форми та змісту, які можуть не співпадати з поняттями форми та змісту окремого писемного джерела. До методологічних питань відносяться визначення поняття об'єкта кодикології, моделювання РК, як кодикологічної та науково-інформаційної соціально-культурологічної системи та її науково-комунікаційних функцій, а також класифікація РК за походженням і змістом. Методики зовнішнього та внутрішнього аналізів рукопису з урахуванням необхідності використання комплексного джерелознавчого та книгознавчого аналізу дають змогу

вирішити проблеми походження та призначення
кодексу, його змісту та подальшого
існування в історико-соціальному
середовищі.

Розділ 2

Камеральна археографія та камеральна кодикологія. Кодикографія і наукові та інформаційно-документальні описи писемних джерел та рукописних книг

2.1. Камеральна археографія: до історії опису східнослов'янських рукописних книг

Камеральна археографія, як уже зазначалося вище, — це наукова галузь археографії, пов'язана з описом писемного джерела взагалі. РК є один з найрозповсюдженіших типів історичних джерел, який ще з початку розвитку наукового обліку та інформування посів окреме місце серед об'єктів археографічної діяльності.

До кола питань камеральної археографії увійшли проблеми, пов'язані із джерелознавчим аналізом писемного джерела, створенням системи його наукового опису та інформаційною репрезентацією у наукових виданнях. Оскільки функція інформування про склад і зміст джерел була однією з вузлових у системі запровадження джерела до наукового обігу, відразу, ще на початку XIX ст., на методикку опису РК, як окремого типу культурологічних джерел, звернули увагу фахівці в галузі давньої літератури та історії (переважна більшість з них вважаються одночасно і першими археографами). Тому поняття джерелознавчого опису, як самостійної проблеми введення до наукового обігу такого багатоаспектного джерела, як рукописна книга, розглядається у східнослов'янській археографії ось уже близько двох століть.

Більшість сучасних спеціальних історичних та філологічних дисциплін зароджувалися з простих потреб атрибутувати рукопис, установити час і місце його появи, описати, заінвентаризувати та занести до каталога. Проблеми методик «внутрішнього і зовнішнього аналізу джерела» та «раціональності» опису рукописної книги, практичні основи опису

кириличних рукописних книг розроблялися відомими російськими вченими XIX – початку XX ст. О.Х.Востоковим, О.В.Горським, К.І.Невоструєвим, В.М.Щепкіним, В.І.Срезневським, М.П.Лихачовим, В.М.Перетцом та іншими, а в Україні — І.М.Каманінім, Є.Ф.Карським, І.Франком, І.С.Свенціцьким, Є.І.Калужняцьким, М.І.Петровим, Ф.І.Тітовим, В.Березінім, О.Дмитрієвським, Д.І.Абрамовичем, Г.Крижанівським, О.О.Лебедевим, С.О.Щегловою, М.Н.Сперанським, Є.Є.Голубинським, Г.К.Богуславським, С.І.Масловим, Є.О.Кивлицьким та іншими вченими. Ці праці не втратили своєї актуальності і сьогодні.

Проте у XIX ст. основні принципи опису книг, якими керувалися археографи, не були чітко визначені і залежали від багатьох причин та обставин, починаючи від загальної ерудиції археографа (а серед них були і академіки, і професори, і аматори філології, і бібліотекарі, і навіть просто приватні особи) до особистого наукового інтересу дослідника (в цьому випадку рукописи описувалися в залежності від бажання і професійної орієнтації вченого). Сучасним археографам та фахівцям, що звертаються до каталогів XIX ст., добре відома надзвичайна різноманітність систем опису документів та рукописних книг: це може бути один рядок в каталозі (лише із зазначенням автора, назви, загальної дати і кількості аркушів), а може бути і найдетальніший опис почерків, історії надходження до колекції або збірки, великий постатейний розпис окремих джерел із вказівкою на особливості мов та діалектів, з цитуванням окремих частин тексту тощо. Методики описування РК були настільки різними, що це не могло не впливати на можливості пошуку і підготовки серйозних наукових праць. На такий стан речей неодноразово зварталася увага фахівців, які працювали над створенням фундаментальної історії давньоруської літератури.

На початку свого існування описування рукописів взагалі мало назву “археологія рукописних пам’яток”, а проблеми опису рукописної спадщини розглядалися переважно численними археологічними з’їздами та зібраннями; діяльність археографічних комісій тоді сприймалася, як частина археологічної діяльності. Наприкінці XIX – на початку XX ст. після відокремлення археографії у самостійний історико-філологічний напрям пошуку, опису і публікації пам’яток історії та літератури практичний опис рукописних пам’яток у бібліотеках і музеях впроваджувався, як різновид бібліографічної роботи для створення охоронних та пошукових каталогів.

Початковий період камеральної археографії не розділяв описів пам’ятки писемності взагалі, рукопису та рукописної книги. За одиницю опису приймався будь-який рукопис незалежно від того, був він книжкової форми, чи існував у вигляді окремого документа, фрагмента чи уривка тексту. Принципово важливим для філолога та історика, насамперед, вважалось виявити, облікувати запровадити до наукового обігу ті писемні джерела (як правило, оповідного характеру), що відображають історико-культурний розвиток народу, його духовний та творчий потенціал.

Опис цих рукописів сприймався, як патріотичний обов'язок, і пов'язувався вченими з необхідністю просвіти народу, розвитку науки та культури. Робота по виявленню пам'яток рукописної книжності та документальної спадщини, яка була широко розгорнута в XIX ст., спочатку сприймалася, як бібліографічна і бібліологічна діяльність. Вона мала на меті підготувати якнайповніші покажчики рукописних та книжкових зібрань [1]. Отже, спочатку проблеми опису були тісно пов'язані з процесом підготовки каталогів.

Однак ця робота по підготовці бібліографічних видань досить швидко показала, що опис рукописів та укладання покажчиків і каталогів не тільки на документи, але і на рукописні книги виходять за межі предмета бібліографії. Складання каталогів та бібліографічного опису РК на відміну від друкованої книги було можливе лише після встановлення автора, назви, дати створення рукопису (ця ж робота, в свою чергу, вимагала розвитку джерелознавчого, текстологічного та палеографічного аналізу). Отже, опис рукописів у XIX ст. почав розвиватися, як різновид археографічної діяльності, мета якого знаходилася у межах потреб наукового дослідження всієї величезної духовної спадщини, пов'язаної з писемністю, і сприймалася, як синтезована діяльність по обліку пам'ятки писемності, змістовій атрибуції джерела та зовнішньому опису книги. Польова та камеральна археографія інтегрувала на цій стадії всі процеси аналізу рукописної книги: і палеографічний, і текстологічний, і кодикологічний, і джерелознавчий. Накопичення досвіду призвело до розмежування предмета, функцій і методик та самостійного оформлення цих наук. Лише описова стаття до каталога об'єднувала висновки різних джерелознавчих методик.

Джерелознавчий аналіз рукопису, складання інвентарного опису на його основі та описової статті до каталога об'єктивно вимагали, насамперед, типового розмежування описів на дві форми: для джерел документальних актових та для оповідних. Такий розподіл здійснився практично відразу. Але на той час археографи не робили суттєвої різниці між поняттям "рукопис" і "рукописна книга", тому в багатьох описах суто кодикологічні ознаки взагалі були відсутні. Поміж тим, описування РК, яке проводилося видатними дослідниками старовини, визначило необхідність окремої методики зовнішнього опису та розробки різних джерелознавчих форм, методів і прийомів дослідження рукописів. Саме ця робота по виявленню та визначенню походження рукописів і підштовхнула розвиток спеціалізації джерелознавчих наук, зокрема, археографії.

У самостійну науку археографія виділилася лише в другій половині XIX ст., а наприкінці XIX ст. вона вже остаточно сформувалася, як наука про пошук, описування та науково-методичні принципи видання рукописів. Спочатку археографія не була визначена термінологічно, хоча її об'єкт, методи і завдання почали окреслюватися. Намагання знайти їй місце серед існуючих на той час наук, наприклад, в археології (вивчення пам'яток письма), не могли бути успішними, тому що не відображали специфічного

методичного підходу до вивчення писемного джерела. Поняття “камеральна археографія” у практичній діяльності мало назву “описування” рукописних книг або актових документів. На жаль, використання цього терміна продовжується і досі, тягнучи за собою непорозуміння та плутанину в наукових дослідженнях багатьох взаємопов’язаних дисциплін (наприклад, у бібліографії, книгознавстві, текстології, інформатиці тощо).

Принципово різний зміст і функціональне призначення документальних оповідних джерел та РК призвели до виникнення різних методик опису актових та оповідних джерел, спеціалізації бібліотекарів і археографів, що займалися їх описом [2]. Найсерйозніші труднощі виникали при описуванні оповідних джерел, тому археографічна розробка основних принципів опису починалася з історико-текстологічного або історико-філологічного опрацювання пам’яток певного типу. Такими були, зокрема, методичні розробки О.О.Шахматова для літописних пам’яток. Водночас підготовка тексту до видання обов’язково впливала на характер так званого “систематичного” опису, в якому серйозне значення приділялося постатейному описові змісту, лінгвістичному, текстологічному, літературознавчому та іншим дослідженням літературного або історичного джерела. Виник цілий напрям, започаткований працями О.В.Горського, К.І.Невоструєва, В.І.Срезневського, Д.І.Абрамовича, І.Франка, І.С.Свенціцького, М.Н.Сперанського та ін.

На відміну від документів з чіткими атрибутивними рисами, які можна визначити за формуляром і змістом (автор, дата, позначення, назва тощо — те, що в сучасній археографії має назву “заголовок”), наративні (оповідні) джерела, зокрема східнослов’янські, були призначені для постійного і тривалого впливу на суспільство, на його духовну та інтелектуальну сфери життя. Як правило, вони були анонімними (якщо не повністю, то частково) і не мали ані дати, ані чіткої назви, ані згадок про авторів, редакторів, упорядників, майстрів або художників. Тому комплексний опис цих джерел, особливо якщо описувалося ціле зібрання або колекція найрізноманітніших за походженням і змістом книжок, був справою дуже трудомісткою і вимагав певного світогляду та поглиблених знань з історії та літератури.

У минулому столітті існували різноманітні описи рукописів, серед яких зустрічалися як скорочені, облікові (автор, назва, приблизна дата та кількість аркушів), так і дуже розширені описи з глибокими дослідженнями мови, часу створення, записів, текстологічних та літературних особливостей. Таке розмаїття періоду “практичної археографії та кодикології” не випадкове, адже воно відтворює процес формування прийомів та спеціальних методик, попереднє збирання емпіричних даних.

Найкваліфікованіші дослідники того часу гостро ставили питання про необхідність створення спеціальних методик дослідження та опису різних за змістом і формою джерел, методики “зовнішньої” та “внутрішньої” критики джерела, відокремлення зовнішньої форми рукопису та змісту саме літературного чи історичного твору. Однак на початковому етапі

камеральної археографії методики джерелознавчого, історичного та літературознавчого аналізу не були чітко відокремлені одна від одної так само, як і науково-інформаційна та науково-дослідна функції камеральної археографії. Універсальних фахівців було конче мало; наприкінці XIX – початку XX ст. серед них найяскравіше виділялася постать В.І.Срезневського. Він разом із своїми співробітниками протягом декількох років проводив археографічні експедиції в російських губерніях з метою опису та обліку рукописних зібрань, пошуку рукописів. Про це свідчать звіти, опубліковані на сторінках видань імп. Академії наук. Згодом ним були описані рукописні зібрання Бібліотеки Академії наук. В Україні, крім вищезгаданих І.Франка, І.С.Свенціцького, М.Н.Сперанського, М.І.Петрова, В.Березіна, видатне місце належить В.М.Перетцю.

Різноманіття давніх рукописів за жанрово-видовими та хронологічними ознаками відповідно породжувало і різні підходи до системи опису, кількості та наповнення його статей. Ступінь розкриття інформації про книгу чи рукопис зумовлювався також досвідом чи особистими зацікавленнями археографа, що обов'язково позначалося на повноті та науковому значенні опису.

Наприкінці XIX ст. виникла необхідність розробки єдиного археографічного підходу до опису рукописів та РК незалежно від їх форм та змісту. Перехід до усталених правил опису рукописів відкривав нові можливості для вивчення історії археографії та історії опису рукописів [3].

На початку XX ст. питання про правила, або принципи археографічного опису рукописів (про повноту, уніфікацію та вірогідність опису, про наукове обґрунтування археографічної діяльності та її відношення до пам'ятки історії і літератури), як самостійного явища при створенні зведених описів рукописів, було поставлене В.М.Перетцом. Він надавав величезного значення системі наукового опису рукопису та РК і вважав навіть найменшу недбалість при описуванні книг неприпустимою. В.М.Перетц окреслив коло необхідних умов, які *допомагали б вивченню писемної старовини* [4]. Порушуючи питання про “раціональність” опису рукопису, як джерелознавчу проблему та основне завдання археографії, він посилається на класичні зразки наукового опису рукописного джерела, що були створені О.В.Горським, К.І.Невоструєвим та О.Х.Востоковим [5]. “Эти ученые, — писав він, — вносили в описания не только внешние признаки рукописи, исчисляли статьи с указанием начал и источников, известных или предположительных, но и давали целья исследования о языке и достоинствах перевода того или другого описываемаго ими сочинения” [6]. Гостро критикуючи реєстраційно-каталогізаційний підхід до опису книг, В.М.Перетц порушив питання про необхідність подальшого розвитку дослідження джерел, уніфікації наукового опису книг, визначення основних атрибутів рукописів для складання методики археографічного аналізу. Структура пропонованого ним опису може вважатися методичним посібником для камеральної діяльності в галузі опису рукописних книг. Щоправда, В.М.Перетц, як і його попередники, вважав його різновидом “археології”, як науки про опис

давніх пам'яток, незалежно від того, були вони писемними, чи ні.

Чотирнадцять основоположних пунктів (чи рубрик) опису ми вваємо за необхідне процитувати в повному обсязі через їх значимість для історії археографії та актуальність і донині не лише з меморіальної, а й з методологічної точки зору.

“1) Прежде всего в описание — инвентарное или обстоятельное, ученое — рукопись заносится под известным номером. Полезно, чтобы эта нумерация шла через все те страницы, которые заняты описанием каждой рукописи. Рядом с номером, прежде названия или заглавия рукописи, должно ставить в скобках те №№, под которыми данная рукопись была известна ранее по рукописным каталогам или упоминалась в ученых исследованиях.

2) Не менее важно *наименование* рукописи. С книгами библейскими, учительными, литургическими, одним словом, с сочинениями определенного состава наименование не представляет затруднения. Иное дело с сочинениями историческими, напр. летописями, хронографами разных редакций. Полезно при описании указывать эту последнюю, хотя бы и не претендуя на особую точность, с оговоркой — “по мн. такого-то”, в данном случае хотя бы Попова. Сборники также по возможности должны быть обозначаемы, сборник ли этом или цветник неопределенного состава, или один из сборников известного типа — измарагд, златоуст и т. п. Очень важно отмечать, одновременно ли составлен сборник, или случайно сплетены в один переплет отрывки из разных рукописей разного времени и содержания.

3) Вслед за наименованием должен следовать *формат в сантиметрах*.

4) *Число листов* (всех, с заглавными и последними, если таковые есть) и тетрадей, которые часто помечаются киноварью. При этом перемечивать и вносить в общий счет и чистые белые листы.

5) *Материал* — пергамент или бумага; *знак* бумаги полезно указывать и хотя безусловного значения знак, независимо от других признаков, иметь не может, в совокупности же с другими признаками он чрезвычайно ценен.

6) Само собой разумеется — *век* или приблизительная дата рукописи, если нет *точной*, установленной на основании записи или календарных помет или чего-либо иного. Для определения века и для обоснования этого определения полезно указывать —

7) *Палеографические особенности почерка* (устав, полуустав того или другого типа).

8) *Особенности языка* — диалектологические, которые помогут ориентироваться в вопросе о месте написания рукописи или ее оригинала, *особенности орфографии*, не всегда совпадающей с особенностями диалектологическими.

9) Безусловно необходимым представляется нам полное *цитирование записей*: а) о времени написания, б) передаче книги от одного владельца другому, в) о цене книги. Другия записи не имеют на наш взгляд такого важного значения, если не указывают на возможное хронологическое приурочение книги.

10) Вслед за этими признаками, определяющими ценность рукописи независимо от ее состава, должно следовать — и на чем я особенно настаиваю — *постатейное* описание содержания рукописи, при чем не должны опускаться даже мелкие статьи до полустраницы 8° книги; при описании стихотворных произведений должны приводиться также названия каждого стихотворения. Важно указывать и начала и первый стих статей и стихотворений. Для прозаических произведений начало должно заключать в себе не менее 10–12 слов, чтобы справляющийся мог хотя бы приблизительно иметь возможность отличить различные списки одного и того же сочинения.

Не считаю необходимым безусловно, но весьма полезным, чтобы при статьях сборников или при трудах отеческих и иных, наполняющих целую рукопись, указывались для переводных — *оригиналы*, для оригинальных — *редакции* и вообще, что известно в литературе касательно данного произведения.

Все эти данные, конечно, требуют некоторой эрудиции и кропотливости изысканий, но за то описание, удовлетворяющее указанным требованиям, должно дать исследователю литературы, церковной и гражданской истории, священного писания и т. п. дисциплин — верное и надежное руководство.

11) Я до сих пор оставлял в стороне чисто художественную сторону рукописей. Автор описания не может, конечно, быть всесторонним. По преимуществу занимаясь литературой и историей, наши описатели редко бывали знатоками искусства. Но от идеального, так сказать, описания хотелось бы требовать и внимания к искусству. Описатель должен обратить внимание на орнамент и инициалы в наших рукописях, столь характерные для их датировки. Основные, так сказать, стили орнамента являются едва ли не самым бросающимся в глаза признаком при первом взгляде на рукопись. Древний византийский, так называемый чудовищный, возродившийся геометрический и, наконец, западноевропейский стиль орнамента, богатый рупными листьями, цветами, яркими красками, иногда позолотой — все эти признаки важны не только для датировки рукописей, но и для истории искусства в России — хотя и написанной, но очень и очень плохо.

12) К области чисто художественной относится и *миниатюра*, также нередко украшающая страницы наших древних рукописей. Полезно не только перечисление миниатюр с указанием на страницы, но и краткая хотя бы характеристика их, краски, особенности композиции . . .

13) Я могу закончить свой план описания рукописей пожеланием, чтобы впредь не оставались без внимания такие важные памятники древнерусской художественной промышленности как ткани, охраняющие миниатюры, и *переплеты*. Этим последним посвящен замечательный труд П.К.Симони, ожидающий выхода в свет. При помощи его станет возможным ориентироваться в типах переплетного искусства в древней Руси и изучить самый способ переплетания книг по издаваемым этим археологом древнерусским и юго-славянским руководством.

14) В заключение следует пожелать, чтобы описания и каталоги снабжались именными указателями; иначе чрезмерно трудно разобраться в предлагаемом материале. Как например, не заслуживающий подражания в этом отношении, сошлюсь на издаваемые при годовых отчетах Императорской Публичной Библиотеки каталоги рукописей Богданова, Буслаева, Савваитова и др., в которых найти нужную справку, раз потеряв, невозможно иначе, чем пересмотрев сызнова весь том каталога” [7].

Отже, В.М.Перетц визначив основні правила (або основні принципи) опису рукописів та заклав підвалини цілої школи джерелознавчого та науково-інформаційного дослідження рукописної спадщини, створивши і досі неперевершений зразок класичного археографічного опису давнього рукопису незалежно від його форми — книжної чи некнижної. Саме йому належить запровадження поняття “опису” рукопису, як методу наукового пізнання писемного джерела та створення його *универсальної інформаційної структури*. Слід підкреслити, що всі описи рукописних зібрань, які вийшли з друку після фундаментальної статті В.М.Перетца, тією чи іншою мірою орієнтувалися на запропоновану ним структуру археографічного опису писемного джерела книжного типу.

Перша світова війна та революція припинили археографічну діяльність у галузі пошуку та опису рукописних книг, але відразу ж після закінчення громадянської війни та відновлення нормального функціонування наукових установ і бібліотек ці роботи були знову продовжені, здебільшого силами академічних вчених і спеціалістів-бібліотекарів старої школи.

У 20–30-х роках у бібліотечних сховищах та в академічних археографічних комісіях республік продовжували користуватися камеральними традиціями археографічного опису слов'янських рукописних книг. Переважна більшість описів була виконана “за Перетцом” [8].

20-і роки ХХ ст. знаменують собою відокремлення археографії від археології та бібліографії. Теоретичне обґрунтування цього процесу було запропоноване М.Ф.Бельчиковим, який розглядав археографію, як науку, тісно пов'язану з практичною діяльністю вітчизняних архівів [9]. Подальше становлення вітчизняної архівної системи і розвиток ідеологізованої архівної практики поступово перетворили археографію на галузь вивчення архівних джерел з помітною перевагою в бік едіційної діяльності, зробивши з неї науку про видання історичних писемних джерел, що, в свою чергу, мало помітний вплив на всі підручники з археографії та статті в спеціальних енциклопедіях та архівних довідниках [10]. Таке обмеження предмета археографії негативно відбилосся на розвитку її традиційних напрямів у 40–60-х роках нашого століття: практично повністю проблемами опису рукописних книг стали займатися філологи.

Розвиток археографії неминуче призводив до уточнення її об'єкта, предмета і методів і “повертав” її до своїх власних проблем. У 40-х роках С.М.Валк по-своєму окреслив предмет археографії; у 60-х роках В.О.Черних, О.О.Курносів і С.О.Шмідт сформулювали основні напрями і методи

польової, камеральної та едиційної археографії, які дістали подальший розвиток у 80-х роках у розробках В.П.Козлова [11]. На сьогодні визначення археографії можна вважати остаточною: це — наука, яка займається усім комплексом проблем, пов'язаних із запровадженням писемних джерел до наукового обігу на етапі їх пошуку і збирання (польова археографія), наукового опису (камеральна археографія) та публікації (едиційна археографія).

Хоча камеральні археографічні традиції в Україні підтримувалися, проте належного розвитку вони не дістали (у Росії ці традиції розвивалися значно краще). Іван Огієнко, відомий у 20–30-х роках в Україні літературознавець та книгознавець, додержуючись встановлених В.М.Перетцом правил, вніс свої зауваження до процесу описування книг. На жаль, вони не знайшли широкого розповсюдження, тому що ім'я Огієнка на багато років залишилося в картотеках спецсховищ [12]. Науково-практичною діяльністю по складанню описів книг займався П.М.Попов, проте його копітка робота по вивченню різних рукописних книг та колекцій, а також доповнена довідкова бібліографія до відомого “Справочника-указателя печатных описаний славяно-русских рукописей” (Сост. Н.Ф.Бельчиков, Ю.К.Бегунов, Н.П.Рождественский, М.;Л., 1963)” залишилися незавершеними і зберігаються у відділі рукописів ЦНБ у складі його особистого архівного фонду. Неоцінений вклад в описування рукописних книг XI–XV ст. вніс М.В.Геппенер, який присвятив себе вивченню давньоруської книжності. Незважаючи на трагічні обставини свого життя, йому вдалося видати книгу по опису та дослідженню слов'янських рукописів XI–XIV ст. і підготувати матеріали до нового видання про рукописи XV ст. (книга, яку він не встиг завершити, зберігається в рукописі) [13]. Камеральні археографічні традиції опису рукописів були продовжені В.І.Свенціцькою, О.М.Гуменюк, М.П.Візірем, О.О.Дзьобаном, які підготували матеріали з різних архівосховищ України для “Сводного каталога” [14]. Камеральна археографія у традиційному її розумінні збереглася переважно у великих бібліотеках і музейних сховищах, місцях зосередження рукописних книг і колекційних історичних джерел. В Україні серед таких сховищ можна назвати ВР ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН України, ЛНБ ім.В.Стефаника АН України, Одеську і Харківську обласні бібліотеки, Львівський національний музей.

Помітним явищем в українській історичній науці було відновлення у 1987 р. Археографічної комісії АН України та створення на її базі у 1991р. Інституту української археографії АН України. Інститут має не лише широку програму видань історичних джерел, а й розробляє історіографічні та теоретико-методологічні проблеми археографії, як науки джерелознавчого циклу, включаючи польову, камеральну та едиційну археографії, їх взаємозв'язки із спорідненими спеціальними (чи допоміжними) історичними дисциплінами [15].

Повертаючись до проблем камеральної археографії рукописної книги,

слід сказати, що розвиток археографічної методики опису отримав продовження в 50–60-х роках, коли, використовуючи досвід зарубіжних країн, на матеріалах латинської та грецької книги були створені їх систематизовані описи (праці Є.Е.Гранстрем, О.Д.Люблінської). Безумовно, спеціальні інструкції про облік та опрацювання рукописів існували в деяких центрах методичної роботи, але необхідного впровадження вони не дістали і залишалися практично внутрішніми документами [16]. Незважаючи на розвиток методичних аспектів опису, слід зауважити, що структура та уявлення про змістовність опису визначалися і визначаються по-різному. Проблема характеру і структури опису взагалі ще ніколи не порушувалася. Основна увага, як правило, концентрувалася на питанні про необхідні рубрики, обов'язкові елементи опису, без яких він не буде повноцінним, а також на джерелознавчих аспектах атрибуції та уніфікації передачі інформації.

Питання про методичну уніфікацію і необхідні рубрики опису рукописів з боку текстологічних потреб ставилося Д.С.Лихачовим. Його схема опису складалася з 12 параметрів: 1) *Шифр* рукопису; 2) *Найменування рукопису* із загальноприйнятою та індивідуальною назвою; 3) *Автор*; 4) *Час* складання рукопису; 5) *Матеріал* рукопису; 6) Дані про *мову та правопис*; 7) *Кількість аркушів, шитків, розмір* рукопису; 8) Вказівка на *оздоблення* тексту; 9) *Нотні* рукописи із зазначенням нотації; 10) Характеристика всіх *записів та приміток*; 11) *Оправа*; 12) *Постатейний опис* творів. До опису пропонувалося додавати довідково-бібліографічну літературу [17].

В останнє десятиріччя Археографічною комісією Академії наук СРСР була проведена трудоємка як за науково-організаційними зусиллями, так і за науково-методичною підготовкою, робота по створенню зведеного каталога слов'яно-руських рукописів XI–XIV ст., що зберігаються в СРСР. Базуючись на названих Д.С.Лихачовим та М.М.Тихомировим основних атрибутах опису, Л.П.Жуковська та Н.Б.Шеламанова розробили методику репрезентації рукопису в пропонованому каталозі, яка обговорювалася на спеціальних нарадах і була прийнята, як зведена [18]. За методикою Жуковської та Шеламанової, основними 17-а атрибутами опису є: *назва* (із зазначенням редакції твору); *дата* (з хронологією всіх частин); *місцезнаходження і шифр*; *ізвод* (правопис: старослов'янський, давньослов'янський, середньоболгарський, сербський); *формат і розміри аркушів*; *кількість аркушів та збереженість тексту* (нова та давня фоліація і пагінація, вставки, лакуни, фізичні дефекти, реставрація); *матеріал письма* (тип матеріалу, філіграні); *тип письма та особливості почерків* (алфавіти, тип письма, кількість почерків, аркуші); *палімпсести* (алфавіт, ізвод, мова, дата, зміст); *нотація* (характер та тип, знаки); *математичні тексти* (види, алфавіти, глоси тощо); *оправа* (покриття, час, матеріал, оздоблення, збереженість); *оздоблення тексту* (орнамент, мініатюри, заставки, ініціали, облямівки, сюжет, стиль, техніка); *записи* (передусім писців та власників, історичних діячів та інші записи, важливі для тексту); *зміст* (перелік

текстів та їх збереженість); *додаткові дані* (щодо історії побутування рукопису — штампи, екслібриси, записи читачів та власників, дослідників, про придбання рукопису тощо); *бібліографія* (все, що має відношення до вивчення та публікації тексту).

Методика, безумовно, допомогла розробити основні підходи до відображення науково-змістової інформації. Але оскільки ця методика мала застосовуватися переважно для найцінніших рукописів XI–XV ст., кожне велике сховище рукописних книг на практиці розробляло свої (як опубліковані, так і неопубліковані) методики обліково-охоронного та археографічного каталогізування РК, переважна більшість яких відноситься до XVI–XVIII ст. За останні роки описування рукописних книг набуло статусу самостійної науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності.

Слід зазначити, що вивчення численних описів (у сховищах колишнього СРСР та інших країн світу) свідчить про те, що загальні принципи археографічного опису розроблені та узгоджені як у латинській, грецькій та східній, так і у слов'янській рукописних книгах. Цілком закономірно, що проблеми науково-інформаційного опису однакові для всіх археографів незалежно від того, яку книгу вони досліджують: східну, слов'янську, латинську, грецьку чи будь-яку іншу. Природно, з точки зору археографії, цей розподіл не має суттєвого значення, і необхідно враховувати досить значний досвід дослідників східної, латинської та грецької книги. Проблеми опису пам'яток слов'янської писемності розглядалися і спеціальною комісією CIBAL, яка склала докладну інструкцію щодо опису давньослов'янських пам'яток, надруковану в Інформаційному бюлетені CIBAL "Polata knigorisnaja" № 1 за 1978 р. (стаття С.О.Шмідта) та № 5 за 1981 р. (методична розробка В.Федера). Спеціальні методичні рекомендації до опису з метою його комп'ютеризації створили і в уральському університеті, одному з відомих центрів вивчення рукописної спадщини [19].

Згідно з уральськими методичними вказівками, основними елементами опису (за 24 розділами) є: *країна, місце, сховище, номер і назва рукопису* (разом з автором, назвою та варіантами назв), *датування, обсяг* (кількість сторінок, аркушів, зшитків), *матеріальний носій* (тип, філіграні, штемпелі, загальний аспект); *формат* (в долях аркуша, в см); *форма* (зовнішня форма, структура кодексу: окремі частини, сигнатура, аркуші без тексту, розташування тексту, розліновка, колонтитули, кустоди, додаткові аркуші, закладки); *збереженість* (втрати, характер втрат, розриви та руйнування, попередня реставрація); *оправа* (матеріал дошок, матеріал покриття, збереженість, оздоблення оправи, форзаци, дата, реставрація); *місцезнаходження інших частин рукопису*; *письмо* (алфавіт, тип письма, почерки, нотація музична); *мова*; *лінгвістична характеристика*; *прикраси* (ілюмінація) (мініатюри, заставки, ініціали, декоративне письмо тощо); *записи, поміти*; *зміст рукопису* (розпис збірників із зазначенням автора і назви, інципіта, анотація); *побутування рукопису*; *місцезнаходження*; *умови надходження до сховища*; *опис рукопису, дослідження*; *видання та*

репродукування, дата складання рукопису.

Дуже важливою для слов'янської камеральної археографії була робота джерелознавців та філологів в Неймегенському католицькому університеті (Голландія) по створенню зведеної системи опису рукописів і складанню каталогів з урахуванням потреб сучасних автоматизованих технологій і комп'ютеризації інформації. В роботі брав участь відомий голландський славіст Уільям Федер, який допоміг у застосуванні цього опису і для слов'янських рукописів. Каталогна стаття, що була ним створена, безумовно носить узагальнюючий характер і може бути використана для інформаційного опису. Вона добре структурована, передбачає формалізацію опису та складається з 10 розділів: *охоронного опису* (одиниця зберігання, частина конволюта, вигляд, позначення, мова, локалізація, датування, словесні примітки); *змісту* (ідентифікація із зазначенням одиниці ідентифікації — серія, церковне свято, класифікація, паралелі та одиниці ідентифікації тексту — заголовок, початок, кінець); *матеріального опису* (структура тексту, кількість аркушів, сторінок, зшитків, рекламенти, філіграні, формули розліновки та полів); *письма* (вид, переписувачі, глоси, записи, пунктуація, виправлення, заголовки, скорочення та ін. знаки); *орнаменту* (загравні літери, кандели, рядковий орнамент, ініціали, заставки, ілюстрації, календарі, таблиці); *оправи* (формула, елементи — дошки, покриття, обріз, каптал, застіжки, ковані елементи, форзаци, реставрація тощо); *історії* (колофон, підпис, замовник, власники та ін.); *оцінки, бібліографії, складання опису* [20].

Варто зауважити, що досвід західних археографів або бібліотекарів, що займаються дослідженням слов'янських рукописних книг, має, безперечно, важливе значення для становлення української кодикології та камеральної археографії. В цьому плані дуже корисним є нещодавно виданий Зведений каталог кириличних рукописів Великобританії та Ірландії, укладений Ральфом Клемінсоном і присвячений пам'яті Енн Пеннінгтон, яка стояла біля витоків цього проекту [21]. Опис цього видання складається з наступних рубрик: *місцезнаходження* (місто, сховище, шифр); *охоронний опис* (назва, мова, дата, автор, кількість аркушів, фоліація); *зовнішній опис* (прелік аркушів, папір, розмір аркушів, організація сторінки, чорнило, почерки, оздоблення, оправа, збереженість); *зміст* (перелік текстів, автор, назва, початок та кінець); *мова; записи писців; власницькі записи; додаткові дані; література.*

Археографи, які спеціалізуються на описі різних рукописних книг, неодноразово за останні два десятиріччя збиралися на конференції, присвячені загальним і окремим проблемам опису книги, а Археографічна комісія СРСР видала серію методичних рекомендацій для описування рукописів, створених до XV ст. [21а].

Так, питання опису східних рукописів розглядалися на регіональних нарадах, зокрема на робочій нараді з питань опису та каталогізування східних рукописів Урало-Поволжжя (Уфа, 20–21 жовтня 1983 р.), де, окрім

теоретичних і науково-практичних питань опису рукописів у статтях А.Урунбаєва, А.Алімардонова, З.Я.Шаріпової та інших, були запропоновані схеми опису тюркських рукописів (З.Я.Шаріпова), кодикографування східних рукописів (Р.М.Булгаков), бібліографічного опису східних рукописів (С.Г.Булгакова та Р.М.Булгаков), башкирських шежере (А.Ш.Фаттахуддинова). Цій самій темі були присвячені і загальносоюзні наради. У статтях О.Ф.Акимущкіна, А.Алімардонова, П.П.Антабяна, Н.Дж.Геюшева, Л.В.Дмитрієвої та інших авторів були запропоновані структури опису, наповнення рубрик і описових статей, а також методи опису простих та складних пам'яток [22].

Подібність різних археографічних методик цілком закономірна, тому що вони були відпрацьовані практикою бібліотечного каталогізування та інвентаризації, а також доповнені спеціалістами-текстологами та літературознавцями, що включали елементи аналізу тексту. Завдяки спільним зусиллям археографів багатьох країн камеральна археографія східнослов'янської кириличної книги також нагромадила на сьогодні великий досвід, який дає змогу цілком чітко визначитися у загальнометодичному плані, що знайшло своє відображення у серії методичних посібників, інструкцій з науково-технічної обробки рукописних книг та документів внутрішнього характеру й опублікованих методичними центрами, бібліотеками, науково-дослідними установами [23].

Водночас огляд методичних інструкцій, рекомендацій, систем описів рукописних книг показує, що поняття "опис" РК має занадто розширене значення, що веде до непорозумінь між спеціалістами різних наук, які оперують цим поняттям в іноді зовсім різних контекстах. Досі не вирішена проблема, яка окреслювала б предмет та структуру археографічного опису. Навіть наведений загальний огляд історії опису таких джерел, як РК, дає змогу відзначити стихійний розвиток процесу дослідження та археографічного відображення РК, як джерела. Якщо розглядати існуючі каталоги РК, що створювалися в окремих сховищах (див. список літератури), різні методичні рекомендації, то досить виразно виділяються такі риси цього процесу:

1. Практично всі археографи включають до опису такі інформаційні атрибути, як: шифри, автора, назву, кількість аркушів, письмо, мову, матеріал письма, формат, зшитки (зошити), оздоблення, оправу, записи, нотацію, види текстів, переліки текстів, бібліографію. Таким чином визначені основні параметри поняття археографічного опису.

2. Відсутні єдина структура і ієрархія опису, що передбачають єдину схему опису. Системи пріоритетів РК (як змістових, так і формальних) в археографічному описі не встановлені. Абсолютна ясність змістових пріоритетів опису рукопису як твору, або списку твору не може замінити систему пріоритетів для кодексу, хоча і в якійсь мірі буде перехрещуватися. "Авторів" кодексу в узагальненому змісті набагато більше, поняття змісту має інший контекст. Формальні ознаки, що пов'язані певним чином із

змістом кодексу не окреслені. Так, частина бібліотечних каталогів на перше місце ставить шифр як головний пошуковий елемент, частина – назву. Ті ж самі елементи опису потрапляють до різних підрозділів в залежності від уявлень укладачів. Не погоджені також обсяги понять і система позначень, а тому важко помітити або встановити чітку послідовність в структурі опису книги. Методична різниця в описуванні РК раннього та пізнього середньовіччя дійсно існує завдяки розвігнцю РК, як явища, але із загальнонаукових позицій сталість форми та змісту РК, як факту книжно-рукописної традиції зберігалася, а значить РК як окрема культурологічна система може бути описана та пояснена з єдиних методологічних підходів. Відсутність єдиної структури опису є результатом відсутності узагальненої моделі РК та її різновидів.

3. Об'єднання в межах одного опису різних функцій: облікової, охоронної, науково-дослідної (або пізнавальної), інформаційної тощо, які іноді дуже тісно переплетені. Складність РК, її комплексність, як джерела, насиченість різноманітними за природою та призначенням переплетеннями матеріальних та духовних елементів і компонентів, – все це ще більше ускладнює аналіз інформації і потребує побудови додаткових теоретичних конструкцій та уявлень, аналогів та гіпотез, які не завжди дозволяють відокремити реальний елемент РК, як факт.

4. Не існує диференціації щодо методик різних описів та видань, а також пов'язаного з цим поняття цінності “міри” інформації в залежності від видань. Протягом декількох десятиріч необхідно було впроваджувати ідею найповнішого постатейного опису тексту РК. Відсутність необхідного супроводжуючого довідкового інструментарію у вигляді різноманітних показників авторів, репертуару слов'янських та перекладних творів, бібліографічних показників спеціальних видань тощо – перешкождала розгортанню розробки системи цінностей текстів, їх ідентифікації та репрезентації в археографічному описі. Тільки останнім часом спостерігається увага до дрібних деталей структури тексту та кодексу, включення до опису кодикологічних ознак.

5. Тісно змикається з системою цінностей і проблема розподілу функцій археографічного опису та соціальних орієнтирів, а тому й проблема класифікації систем опису. Різні методики не відрізняли поняття археографічного опису від будь-якого іншого і, як правило, склалися славістами-філологами, що вивчають текстологічні особливості пам'яток. Палеографічні, кодикологічні та інші спеціальні елементи додавалися для підтримки вивчення історико-літературного джерела. Зараз створюється багато каталогів спеціально-галузевого призначення, які розраховані на вузьких фахівців з різних галузей гуманітарних знань: мистецтвознавців, музикознавців, текстологів, мовознавців, лінгвістів тощо. Археографічні та кодикологічні елементи опису присутні в них досить умовно, а спеціально-науковий опис розгорнуто до глибини, необхідної авторові-укладачеві.

Отже, необхідно підкреслити, що відсутність теоретичних розробок

камеральної кодикології та археографії на існуючому етапі негативно впливає на подальший розвиток досліджень РК у всіх відношеннях.

Дуже важливим уявляється, передусім, усунення протиріч у терміні “опис”. Це поняття, безперечно, може мати декілька значень, які увійшли до широкого вжитку.

Перше його значення пов’язане з поняттям опису, як *загальнонауковим методом пізнання об’єкта*, початковим етапом його наукового дослідження, що складається із спостереження та експериментального аналізу явища. Воно активно використовується не лише в археографії та кодикографії, а й у всіх інших науках і розглядається, як своєрідний необхідний у науці підготовчий етап, перехід до пояснення, як пізнавальної процедури, що сприяє розкриттю сутності об’єкта. Опис явища має на меті окреслення об’єкта, з’ясування причинних, генетичних, функціональних та інших зв’язків як усередині об’єкта, так і між об’єктом вивчення та середовищем. Ми визначаємо цей етап, як *джерелознавче описування РК*.

Друге – власне бібліографічний, археографічний чи кодикологічний опис документа, як *допоміжного інформаційного засобу*, у якому також присутня специфіка документа. Це значення виражає основні атрибути та взаємозв’язки, призначені для вторинного документального комунікативного зв’язку, який характеризується, як інформація про друкований або писемний документ чи рукописну книгу, як різновид джерела (документа, що має книжну форму та характеризує визначену стадію у розвитку форм та способів передачі інформації).

У свою чергу, опис як допоміжний інформаційний засіб може мати характеристику та класифікацію. Є поняття опису, як *вільно-емоційного відображення факту*, процесу або уявлення в усній чи письмовій формі. Є поняття опису, як *організованої певним чином інформації*. Засоби організації інформації через опис залежать від багатьох факторів, що визначають види та типи такого інформаційного опису.

Поняття *інформаційного опису* також може бути трактоване дуже широко, оскільки воно відображає комунікативні процеси різних систем матеріального світу та суспільства. Мета вивчення явища та необхідність передачі інформації диктують форму та зміст інформаційного опису. Такий опис передбачає протостадію *аналізу* інформації, побудову загальної *моделі* об’єкта, визначення його *структури і функції*, а також *позначень* опису. Для писемних джерел це буде опис археографічний та кодикологічний. Недаремно ми вживаємо два терміни “описування” та “опис” РК, відрізняючи науковий метод пізнання об’єкта від форми організації інформації. На практиці археографи оперують цими поняттями як тотожними, що, безумовно, неприпустиме при науковій розробці теми.

Актуальним є також питання про відокремлення методик різних стадій залучення РК до наукового обігу.

Перша стадія (аналітична) має на увазі встановлення походження, атрибуцію, виявлення та реєстрацію всіх можливих інформаційних ознак

про окрему РК, і тому в ній превалюють методики джерелознавчого, кодикологічного, палеографічного, лінгвістичного та інших аналізів, або описування РК.

Друга стадія (синтез емпіричних даних) це узагальнення отриманої в результаті аналізу фактичної інформації про окрему РК та складання системи інформаційних позначень. На цій стадії розробляються методики створення описової статті та позначень опису (або каталогізації).

Третя стадія — інформаційно-функціональна, коли розробляються методики підготовки описових статей до публікації в наукових каталогах та довідниках. Досить часто практичні методики підготовки видання визначали й систему джерелознавчого дослідження та інформаційної репрезентації РК. Завдання видання певним чином впливало на повноту та ступінь розкриття інформації. В цьому плані досить суттєва різниця існує між методикою Зведеного каталога АК СРСР (далі ЗК) та Каталожною статтею Неймегенського університету (далі НКС) та Уральського центру (УМВ).

Четвертою стадією є системне узагальнення та кодикологічний синтез, коли створюються предметно-теоретичні підвалини розвитку писемно-книжної культури.

До останнього часу всі процеси трьох перших етапів не були об'єктивовані та технологічно відокремлені. В найкращому випадку археографи, які працювали над підготовкою каталогів, використовували попередні дані тих фахівців, що описували рукописи. Але в переважній більшості підготовка каталога супроводжувалась новими уточненнями і новим джерелознавчим аналізом книги з урахуванням досягнень спеціальних наук або власного досвіду.

Для ЗК принципово важливим було зібрати унікальні книги в єдиному каталозі, атрибутувати їх, визначити зміст, мовні особливості та ступінь вивчення. Останні ознаки кодексу (в тому числі і кодикологічні) враховувалися, але розглядалися, як допоміжні. Система вивчення кодексів не була головною метою видання. Уніфікація описової статті при підготовці видання мала велике значення, тому в рекомендаціях ЗК більш уваги приділялося послідовності та методиці складання описової статті, ніж методиці атрибуції та описування кодексів. Але підготовка ЗК виявила складне становище з наявністю джерелознавчого опису та відсутністю певних рекомендацій, допоміжних видань та довідників з методик аналізу ознак зовнішнього опису, змісту, мови тощо. Тоді із'явилася серія методичних рекомендацій АК СРСР, яка продовжується досі і може продовжуватися безкінечно.

Для НКС, що також присвячена ранній книзі, головною метою було якнайбільше структурування та формалізація описової статті і пристосовування її до комп'ютерного пошуку. Кодикологічним ознакам у ній приділялося багато уваги тому, що вони містять інформацію, яка піддається формалізації.

УМВ також мали на меті можливість автоматизованого пошуку. Їх

схема опису позитивно відрізняється чіткою структурою при тому, що опис передбачає охопити всю рукописну книгу незалежно від часу її створення. Таким чином, з'являються правила складання описової статті, в якій може застосовуватися не лише археографічний, а й кодикологічний підхід.

Цьому сприяє і зарубіжний досвід в галузі історико- кодикологічних досліджень та створення схем і формалізованих описів кодексів. Його поширення має принципове значення для розвитку східнослов'янської кодикології. Так, за ініціативою АК СРСР і завдяки зусиллям латиністів (особливо Л.І.Кисельової та О.Д.Люблінської) в колишньому СРСР розповсюджена Інструкція по складанню опису рукопису Інституту дослідження та історії текстів у Парижі (далі ІДІТ), яка була зроблена в 1977 р. спеціально для формалізованого кодикологічного опису рукописних книг і включала найдрібніші деталі зовнішнього опису латинського кодексу [24]. Інструкція розподіляє "Позначення опису" (охоронний опис) та власне "Опис" (основний). Структура такого основного опису була побудована за традиційним принципом розподілу критики джерела на зовнішній та внутрішній аналізи і компоненти, пов'язані з побутуванням книги: зовнішній опис, зміст, історію кодексу. Така структура, безперечно, відображає природну систему співвідношення форми та змісту джерела, а також його зовнішні зв'язки з середовищем. До складу *зовнішнього опису* увійшли: оправа, кількість аркушів, розміри, матеріал, стан збереженості тексту, структура кодексу, організація сторінки, письмо, музична нотація, оздоблення, геральдика, записи власників. *Зміст* складався з переліку текстів, крайніх аркушів, стану, транскрипції, ідентифікації, характеру твору, бібліографії. Щодо *історії*, то в ній відокремились походження та доля рукопису. Літургічні книги та картулярії описувалися з деякими відміннями.

Інструкція ІДІТ вигідно відрізнялася від інших тим, що в ній було намагання розділити на практиці та поєднати на етапі позначення структури опису дві перших стадії залучення джерела до наукового обігу. Ця методична розробка підсумувала багатий (більш ніж 30-річний) досвід детального опису латинського кодексу і сприяла створенню аналогів структури для східнослов'янської книги [25].

Проблема залучення РК до обігу, таким чином, має декілька стадій (при бажанні можна знайти набагато більше) і відображає тенденції взаєморозвитку пізнавального та інформаційно-комунікаційного процесів. Виникає потреба виділення цих стадій в процесі описування та репрезентації РК. До того додається і необхідність подолання гносеологічного протиріччя, що складається між єдністю походження РК, як матеріально-культурного явища, та його комплексністю (до деякої міри і синкретичністю), як історичного джерела. Кодикологія прагне до вивчення РК, як єдиного за походженням та призначенням об'єкта. Слід зауважити, що численні науки мають її своїм об'єктом дослідження, але не у комплексному розумінні РК, як синкретичного історичного джерела, а з певної точки зору, властивої

лише цій науці. Спроби об'єднати комплексне вивчення джерела методами археографічного опису, як універсального методу дослідження, привели до єдиного можливого результату – об'єднання методик на інформаційній стадії складання каталога. Але уникнути протиріч між формою, змістом та “зовнішнім впливом” остаточно не вдалося. Лише чітке обмеження завданнями інформаційно-комунікаційних питань давало позитивні результати.

Тому між різними науками джерелознавчого та книгознавчого циклів постійно виникає питання щодо репрезентації РК, методів наукового пізнання, областей різних наук або сфер діяльності. Особливо чітко проявились методичні перехрещення, спільні позначення між такими науками, як археографія, палеографія, текстологія, бібліографія, джерелознавство, кодикологія. Найбільш гостро ці питання постали у методиках науково-інформаційного опису джерел та складанні відповідних довідників.

Досить виразне виділення із камеральної археографії кола питань, пов'язаних з описом рукописних книг, цілком закономірне. Поняття РК значно ширше від поняття писемного джерела і є однією з найбільш інформативно стислих базових документальних систем. Між тим відокремлення опису РК від камеральної археографії не означає розриву зв'язків між ними.

Розглядаючи сучасну камеральну археографію, як підрозділ археографії, необхідно підкреслити те, що вона є важливим напрямом науково-практичної діяльності в галузі створення загальної системи опису писемних джерел. Її завдання полягає у визначенні та фіксуванні в традиційних і нетрадиційних формах науково-пошукового та науково-довідкового інформування основних джерельних атрибутів на основі розробки принципів, спільних для усіх писемних джерел, проте з урахуванням їх деяких специфічних особливостей.

Цими узагальнюючими компонентами можна вважати: автора, назву, характер чи вид документа, визначення часу виникнення, локалізації (чи місця виникнення) і побутування джерела, зміст, матеріал письма, матеріал рукопису та кількість аркушів, оздоблення, загальний фізичний стан, пошукові характеристики та деякі видові особливості, бібліографію про рукопис. Система опису має емпіричну основу, здатна виконувати як обліково-охоронну, так і науково-інформаційну функції, і характеризується, як опис *універсального типу*. Абсолютно ясно, що археографічні описи різних за типом джерел мають відрізнятися із урахуванням специфічних особливостей типу джерела. Найбільш розгорнутим має бути опис рукописної книги.

Такі обмеження системи опису універсальними ознаками в археографії неминучі, оскільки вони диктуються необхідністю виділення загальних закономірностей інформаційного відображення писемного джерела і закономірностей його психологічного сприйняття за допомогою сучасної системи соціальної комунікації, однією із складових частин якої є науково-пошуковий та науково-довідковий апарат архівосховища або групи архівів.

Такий пошуковий апарат може існувати як у традиційних формах (покажчики, списки, каталоги, довідники, огляди), так і в автоматизованих інформаційно-пошукових системах. Загальні характеристики повинні виражатися в узгодженій або уніфікованій системі обов'язкових елементів опису.

Науково-комунікативні відношення джерела і фахівця (або адресата інформації) у процесі наукового пізнання можуть бути розвинені до абсолютно нездійсненої глибини та відрізнятися неконтрольованим, з точки зору кодиколога, розмаїттям, що відображає різноманітність середовища, яке оточує особу творця книги або її дослідника. Уся система знань про книгу, її взаємозв'язки із середовищем та впливи культурного процесу — предмет досліджень різних спеціалістів. Тому завдання камеральної археографії повинні бути чітко орієнтовані на аналіз загальних інваріантних атрибутів писемного джерела та створення принципово єдиної основи опису, який повинен бути і глибоким (тобто таким, що містить основоположну інформацію, розраховану на широке коло спеціалістів) і, що не менш важливо, *оперативним*. При цьому трудомісткість археографічної атрибуції та ідентифікації може бути досить значною і повинна допускати на стадії аналізу інтерпретаційні варіанти, оскільки специфіка писемного джерела на відміну від друкованого змушує археографа володіти різними методиками джерелознавчого, палеографічного, кодикологічного, текстологічного, дипломатичного, бібліографічного аналізу та мати широкий світогляд і глибокі знання з історії. Археографи, що описували та досліджували середньовічні книги, присвячуючи цьому все своє життя, з часом ставали універсальними спеціалістами, енциклопедичні знання яких допомагали зростати цілим поколінням не лише палеографів, археографів та джерелознавців, а й істориків, філологів, філософів, чиї імена увійшли до аналіз вітчизняної історичної науки незалежно від того, мали вони вчений ступінь чи звання. Навіть обліково-охоронний опис, що передбачає найзагальніший набір рубрик та ознак і дозволяє чітко визначити та відрізнити одне джерело від іншого, вимагав знання основ палеографії та глибокого ознайомлення з історією, літературою, біблейськими текстами, пам'ятками літописання та великою кількістю оповідних джерел. Специфіка такої роботи визначила те, що наукова спадкоємність підтримувалася з величезними труднощами, і тому школа спеціалістів у галузі камеральної археографії дуже нечисленна, що особливо згубно вплинуло на розвиток історичних досліджень середньовічного суспільства, зокрема в Україні.

Природно, що таке розуміння археографічного опису, навіть якщо воно допускати не наявність додаткових елементів, не може підмінити спеціального науково-дослідницького вивчення джерела з метою його найповнішого відображення через систему опису, що й передбачається такими спеціальними дисциплінами, як палеографія, текстологія, дипломатика, кодикологія, епіграфіка, епістолографія, документалістика тощо. Ними виробляються і спеціальні методи опису джерела. На жаль,

археографічна практика, як правило, не робить істотної різниці між археографічним та науково-дослідницьким (спеціальним) описами, немає ясності також і у розумінні міри та достатності опису залежно від мети та характеру видання (спеціальний опис, взагалі, не може мати поняття міри). Серед фахівців завжди (і це цілком правильно) вважалося за правило давати основні кодикологічні характеристики і найбільше уваги приділяти змістовій критиці джерела. Причому наявність загальних чи спеціальних емпіричних даних та їх процентне співвідношення до мовознавчих, текстологічних, палеографічних, мистецтвознавчих та будь-яких інших аналізів завжди коректувалися професійно-предметною критикою джерела, що, безумовно, було вкрай важливим для розвитку таких гуманітарних дисциплін, як філологія, історія, мистецтвознавство тощо, проте не давало значних масивів кодикологічних даних безпосередньо для історії самої книжної рукописної культури.

Обіймаючи загальні властивості писемного джерела, рукописна книга є, як зазначалося вище, особливою багатофункціональною культурологічною системою, яка вивчається спеціалістами різних галузей знань та містить величезну за обсягом специфічну для неї, як для джерела, інформацію, що існує у згорнутому вигляді і виходить за межі предмета дослідження камеральної археографії. Головною метою археографічного опису може бути загальне інформування про основні науково-інформаційні атрибути певного виду джерела, ті з них, що дозволяють спеціалістам певних галузей знань отримати первісне уявлення про те, чи зможе він знайти за довідником, описом, каталожною статтею потрібні йому дані. Археографічний опис не повинен прагнути до максимально повної картини РК, він не може замінити опис спеціальний, що готується професіоналом з певної галузі знань. Його основними рисами є вірогідність та оперативність залучення РК до наукового обігу. Визначення узагальнених рубрик структури археографічного опису особливого значення набуває у зв'язку із впровадженням інформаційних технологій і розвитком комп'ютерних систем пошуку.

Для подальшої роботи з археографічним описом (далі АО) ми пропонуємо провести системне стуктурування та ієрархізацію опису, що дозволить об'єднати традиційне розуміння системи опису, як науково-інформаційної системи, об'єднуючої пошукові, облікові та науково-інформаційні функції і розрахованої на те, щоб дати узагальнену уяву про рукопис та кодекс. Структура АО, таким чином, складається з основних науково-інформаційних компонентів, що визначаються науково-комунікаційними функціями опису.

Серед найголовніших науково-інформаційних рубрик моделі АО першого та другого рівня ми виділяємо:

I. *Збереження*: країна; місце; сховище; шифри.

II. *Ідентифікація*: автор; назва рукопису; предмет (або тема).

III. *Класифікація РК за змістом*: біблійські книги; церковно-півніські;

богослужбні із зазначенням ритуалу; полемічно-догматичні; історико-літописні; РК-архів; музичні; природничо-наукові; математичні та ін.

IV. *Склад ркл.*: кількість частин; вторинний текст; відновлений текст

V. *Мова*: Основна; мова впливу; мова вторинного тексту (вставки, приписки, коментарі, доповнення та ін.).

VI. *Локалізація*: місце написання; скрипторій.

VII. *Датування*: дата створення рукопису; точна дата; хибна (помилкова) дата.

VIII. *Стан*: вигляд; збереженість ркл.

IX. *Обсяг*: кількість аркушів основного тексту; загальна кількість аркушів за формулою.

X. *Розмір*: формат; склад зшитків; розмір аркуша; нумерація (алфавіт); сигнатура.

XI. *Матеріал рукопису*: вид матеріалу (папірус, папір, пергамен); загальний аспект; філіграні.

XII. *Матеріал письма*: чорнило, олівець, кіновар.

XIII. *Організація сторінки*: розліновка рядка, колонки; поле тексту.

XIV. *Організація тексту*: рубрикація тексту; структура; особливі види тексту (тайнопис, таблиці, каліграми, «гра текстом»).

XV. *Письмо*: алфавіт; тип письма; кількість почерків; пунктуація; правопис.

XVI. *Оправа*: характер оправи; датування; розмір; матеріал кришок; тип покриття; матеріал покриття та колір; обріз; фурнітура; оздоблення

XVII. *Оздоблення ркл.*: в'язь; ініціали; заставки; кінцівки; мініатюри; гравюра; малюнок; інші види оздоблення.

XVIII. *Зміст*: перелік текстів; лакуни; довідкові розділи; вторинний текст (доповнення).

XIX. *Творці кодексу*: редактор; укладач; коментатор; перекладач; переписувач; ілюмінатор; палітурник; їх походження.

XX. *Історія побутування*: замовник; власник; вкладник; читач; власницькі знаки; локалізація.

XXI. *Мікротексти вторинного рівня*: записи творців кодексу; записи, що відносяться до історії кодексу (власницькі, вкладні, купівлі-продажу, історичні, про явища природи, молитовні, фольклорні, проба пера, побутові, випадкові).

XXII. *Вивчення та використання ркл.*: надходження на зберігання; обробка; бібліографія; укладач опису.

Всі інші науково-інформаційні системи опису РК відрізняються від АО мірою поглиблення інформації.

2.2. Камеральна кодикологія та кодикографія рукописної книги

З розвитком і появою окремої науки кодикології, яка своїм об'єктом визначила РК, проблема наукового опису цього комплексного джерела набула значення, відокремленого від поняття археографічного опису значення.

Тим самим назріло питання про зведення досягнень окремих наук в галузі вивчення РК, окреслення теоретичних завдань її розгляду, як окремого явища, пізнання якого безпосередньо пов'язане з методами загального моделювання об'єкта, встановлення його внутрішньої та зовнішньої структури, соціальних функцій, проблем науково-інформаційного визначення та наукової репрезентації. Коло цих питань, природно, відноситься до завдань кодикології, але традиційні уявлення про функції камеральної археографії в галузі описування та аналізу РК потребують деяких уточнень.

Доцільно при цьому визначити теоретичні, а також науково-практичні функції камеральної кодикології та відокремити їх від камерально-археографічних. Камеральні галузі відображають пізнавально-інформаційні функції цих наук, а значить, є необхідність встановлення їх спільних позначень та розмежувань, визначення специфічних методологічних та методичних підходів до вирішення питань інформаційного відображення історичного джерела та включення його інформації до духовного потенціалу суспільства.

На нашу думку, теоретико-методологічні аспекти камеральної археографії передбачають створення:

I. Археографічних моделей писемних джерел (ПД). До цієї проблеми відносяться:

1. Склад основних науково-інформаційних компонентів ПД та його різновидів.

2. Функції ПД.

3. Структура ПД та його різновидів.

II. Систем археографічно-аналітичного та археографічно-інформаційного опису ПД. Ними передбачається:

1. Створення комплексних методик джерелознавчого аналізу з метою отримання точних даних про інформаційні елементи та структуру ПД;

2. Визначення методики репрезентації різних видів та типів ПД через їх залучення до наукового обігу.

Теоретико-методологічні аспекти камеральної кодикології по відношенню до камеральної галузі передбачають створення:

I. Кодикологічної моделі РК, до якої відносяться:

1. Склад основних науково-інформаційних компонентів РК.

2. Функції РК.

3. Структура РК.

II. Системикодикологічно-аналітичного та кодикологічно-інформаційного опису:

1. Створення методики джерелознавчого аналізу з метою отримання

точних даних про інформаційні елементи РК;

2. Визначення методики репрезентації окремої РК, її різновидів та комплексів.

Діяльність в галузі *практичної археографії* складається з 3-х стадій:

- а) виявлення джерел та джерелознавчий аналіз;
- б) складання інформаційних видань археографічного типу – каталогів рукописів та документів, покажчиків, переліків та ін.;
- в) підготовка видань пам'яток та публікацій документальних зводів, корпусів документів.

Діяльність в галузі *практичної кодикології* складається з 3-х стадій:

- а) виявлення РК та джерелознавчий аналіз;
- б) складання інформаційно-довідкових та пошукових видань кодикологічного типу – каталогів РК, покажчиків, переліків за різними видами та типами;

в) підготовка спільних з джерелознавцями, палеографами та іншими спеціалістами споріднених галузей довідкових видань з окремих компонентів та елементів кодикологічного аналізу – скрипторіїв, персоналій створювачів кодексів, бібліотечних зібрань та освітніх центрів, книжних центрів тощо, а також спеціальних типів видань – альбомів оздоблень та прикрас РК, оправ, почерків, філіграней, розліновки, екслібрисів та багато іншого.

Такий підхід, на нашу думку, дозволяє чітко уявити сфери впливів та дій цих двох споріднених наук.

Модель РК, як якісно єдиного, але багатоаспектного джерела, безумовно буде суттєво відрізнятися від моделі документа, а також не буде співпадати з моделюванням описів, хоча модель опису і ґрунтуватиметься на моделі РК та документа.

Моделювання писемного джерела і РК та їх наукова репрезентація можуть бути здійснені в багатьох напрямках та формах, що визначаються конкретною метою наукового пізнання об'єкта. Наше поняття наукового моделювання РК передбачає вивчення природи джерела, створення зовнішньої та внутрішньої структури, а також визначення функціональних взаємодій РК як системи. Створення загальної моделі книги та системи її кодикологічного опису дозволить не лише розробити методологічний та методичний апарати кодикології, як науки про рукописну книгу, а й закласти основи історико-кодикологічного вивчення рукописно-книжної спадщини взагалі. Моделювання РК ґрунтується на її трансляційній властивості і можливості інформаційних відображень або взаємодії соціальних процесів через кожну окрему РК та її багатомірні масиви в процесі соціального обігу. Реєстрація “залишків” цього процесу та їх інтерпретація складає систему опису та його науково-інформаційну структуру.

Що стосується кодикологічного опису (далі КО), то він, безумовно, може бути віднесений до категорії універсальних, хоча й використовує методики і принципи, запроваджені спеціальною наукою. Цей опис буде розрахований на широке коло спеціалістів, оскільки кодикологія тісно

пов'язана із багатьма науками джерелознавчого та книгознавчого типів (про що йшлося детально у першому розділі). Але на цьому історичне значення кодикології не завершується. Кодикологічні дані не можуть бути ігноровані будь-якими спеціалістами основних наук, що вивчають рукописну спадщину. Походження тексту рукопису найтісніше пов'язане з походженням та життям кодексу, тому кодикологічний аналіз відіграє визначну роль у встановленні походження і конкретного списку твору. Його принциповою відмінною є увага до найдрібніших деталей зовнішніх ознак та спостережень щодо процесу створення кодексу та його змін протягом існування. Кодикологічний аналіз РК має набагато ширшу мету, ніж створення комплексного та вірогідного опису книги: його напрям визначає підвалини історико-кодикологічних досліджень книжної та писемної культури суспільства взагалі.

До наукового обігу поняття КО проникає дуже повільно у зв'язку з невизначеністю об'єкта. Найчастіше мова йде про елементи та окремі методики кодикологічного аналізу, який прямо пов'язується з аналізом зовнішніх ознак кодексу. При цьому аналізуються ознаки, що відрізняють власне рукопис та кодекс, тобто оправа, організація блоку, складання зшитків, їх нумерація, деякі палеографічні особливості (зміни почерків), аналіз філіграней та ін. Спеціалісти з латинської книги (Л.І.Кисельова, І.М.Лебедева) пропонують розглядати кодикологію, як всю сукупність знання про книгу. Однак на практиці система опису книги поки що базується на розширенні археографічного опису кодикологічним аналізом. При вирішенні проблеми описування книги виникають навіть питання про поглинання кодикологічного опису археографічним. Так, О.Ф.Акимущкін розглядає кодикологічний опис, як складову частину археографічного, і пропонує, як доповнення до опису, що спирається на дослідження змісту рукопису, оптимальну схему кодикологічного опису, хоча й визнає, що в повному обсязі вона буде заповнюватися досить рідко. До своєї схеми дослідник відносить: кількість аркушів; розміри аркушів та тексту; кількість рядків на сторінці (віршованих стовпців); пагінацію (східна, європейська); папір (східний, європейський); туш або чорнило (кольорові, чорні); почерк (почерки); переписувача, дату і місце переписування. Оправа (східна, європейська, шкіряна, картонна, напівшкіряна); кількість мініатюр (їх розміри, школа), прикраси рукопису (віньєтки, заставки, картуші, фронтисписи, екслібриси, оздоблення на полях, розбриг, кольорові рамки тексту тощо); наявність підписів (дат) на мініатюрах та в рукописних оздобленнях. Помітки та записи власників, маклерів, бібліотекарів, легенди печаток (з вказівкою розмірів та форми). Екслібрис в медальйоні, колофон переписувача наводяться повністю в графіці та мові оригіналу. Дефекти (відсутність початку та кінця твору, лакуни, обірвані аркуші, розшитість). Пізніші доповнення або виправлення тексту; реставрація (східна, європейська). Репродукція (окремі мініатюри, частини оздоблення, зразки письма, покриття оправи; увесь список) [26].

Кодикологічний опис досі не може вийти за рамки археографічного не лише через традиційний підхід до опису слов'янської книги, а й тому, що поняття рукопису, писемного джерела, літературного або історичного твору та рукописної книги сприймаються, як поняття тотожні. Це породжує численні непорозуміння в спеціальних дослідженнях. І лише чітке слідування дефініціям дозволяє їх уникати. До того треба додати й те, що рукописи завжди розглядалися як літературні або історичні твори, а критика зовнішніх ознак сприймалася, як супровід вивчення змісту.

Подвійна природа кодикологічного опису полягає в тому, що він одночасно є і методом наукового пізнання в кодикології, і методом науково-інформаційної репрезентації РК. Тому найбільш доцільним уявляється розподіл його функції і визначення *кодикологічного опису*, як методу наукового пізнання, а *кодикографічного опису*, як методу науково-інформаційної репрезентації.

Термін “кодикографія” у західноєвропейському слов'янознавстві пов'язувався з ім'ям видатного голландського кодиколога поч. ХХ ст. Б. Крюйтвахена і трактувався, як альтернатива кодикології. На жаль, термін практично не використовувався, хоча у 30-х роках можливість його застосування визнавалася, наприклад, таким видатним вченим, як Шарль Самаран [27]. Відродження терміна було пов'язане з розробкою у 70-х роках проектною групою Неймегенського католицького університету (Голландія) системи опису рукописів та укладання каталогів, пристосованих до автоматизованої обробки даних, і може вважатися досягненням таких кодикологів, як доктори А.Хрюйс та Дж.М.М.Херманс, У.Федер [28]. Запровадження терміна було результатом спільної роботи кодикологів, інформатиків та програмістів, що створили таку систему опису рукописів, “в которой самый порядок элементов описания столь же значимый, как и заполнение их конкретным содержанием: в ней именно жесткая последовательность элементов описания заменяет формализацию заполнения и делает их автоматически опознаваемыми” [29]. У зв'язку з цим видима частина програмного продукту оформлюється у вигляді анкетки. Виникає однак сумнів у доцільності звуження цією групою дослідників поняття “кодикографія” до асоціювання його з формалізованим описом рукописної книги для автоматизованої обробки та використання даних, одержуваних із структури опису книги. Не варто думати, що саме інформатики та програмісти поставили питання про стандартизацію опису рукописів і упорядкували структуру опису РК, хоча слід відзначити, що завдяки їм стали вироблятися уніфіковані норми та формалізовані рубрики у досить складному описі. Струнка система стала можливою завдяки існуванню об'єктивної типологічної моделі РК, як самостійного універсального і разом з тим індивідуального явища духовної культури, що дало змогу спеціалістам розробити типологічну структуру РК, як факту писемної культури суспільства.

Загальна схема опису РК, як вже було відзначено, та її структурні

презентації розроблялися багатьма археографами та кодикологами, тому що проблема уніфікації є проблемою оперативного одержання інформації та обміну нею, але, як правило, це усвідомлювалося лише на практичному рівні — в процесі створення каталогів та покажчиків. Тому правомірність використання терміна *кодикографія* для визначення самостійного напрямку та камеральної галузі кодикології та археографії у системі запровадження РК до наукового обігу, на нашу думку, не викликає сумніву. Змістове наповнення цього терміна, запропоноване голландськими вченими, на нашу думку, вимагає певної, досить істотної корекції.

Передусім необхідно виходити із розширеного розуміння об'єкта РК та предмета її дослідження у слов'янській кодикології, про що вже було зазначено вище. Крім того, при укладанні будь-якої моделі опису РК (схеми АО та КО окремого кодексу), підготовці тематичного чи хронологічного масиву книг необхідно враховувати три методологічних аспекти цієї проблеми. *Перший* — можливість отримання вагомої (чи вичерпної) інформації про книгу. *АО* та *КО* рукописної книги різняться не лише рівнем опису, а й методиками визначення ознак, ступенем поглиблення інформації, орієнтованістю на тих чи інших спеціалістів. *Другий* — достовірність чи об'єктивність інформації, визначеної та узагальненої археографом чи кодикологом, можливостями її інтерпретації. *Третій* — можливість оперативного пошуку та адекватного надання дослідникам необхідної інформації.

Сукупність методів ідентифікації та атрибуції по всіх параметрах книги, як синкретичного джерела, всебічного аналізу зовнішньої та внутрішньої форми і змісту, вивчення її історії (походження, функцій та долі) — це методологічний арсенал кодикології як науки про книгу і разом з тим є основою кодикографії як науки про опис рукописних книг на всіх етапах їх існування. Створена на основі аналізу даних структура КО репрезентує найпоширенішу типологічну модель РК. Кодикографія є основою і разом з тим результатом спеціального і кодикологічного вивчення рукописної книги та її історичного контексту, реалізованих через систему емпіричних даних і аналізу РК.

Оскільки кодикографія є практично камеральною галуззю кодикології та археографії, вона дає змогу залучати до наукового обігу величезні масиви гуманітарної ретроспективної інформації емпіричного характеру і орієнтується на широке коло гуманітарних досліджень в області історії духовної культури суспільства.

Вивчення доступних методик та систем опису рукописних книг як у історичній ретроспекції, так і на сучасному етапі дало змогу авторові визначити свій підхід до кодикографії, обумовлений необхідністю розробки загального і часткового аналізу РК. Такий аналіз може бути практично реалізований через різноманітну систему методів, методик, прийомів і, відповідно, структур як кодикологічного, так і археографічного опису залежно від мети та орієнтури на конкретного дослідника чи на абстрактного

споживача культурологічної інформації. Як самостійна система, що може бути вивчена з різним ступенем деталізації та поглиблення, РК є основою нашого уявлення про кодикографію як науку про необхідне, достатнє і об'єктивне відображення її, як синкретичного джерела, через систему наукового інформування, що може знаходити своє вираження у вигляді різноманітних схем, структур, способів та методів опису.

Визначаючи взаємозв'язки кодикографії з кодикологією, необхідно застерегти від змішування цих понять, що часто сприймаються, як еквіваленти. Дійсно, об'єктом кодикології і кодикографії є рукописна книга на всіх етапах її існування. Предметом кодикології є вивчення рукописної книги, як факту і фактору матеріальної та духовної культури у всій сукупності зовнішньої та внутрішньої форми і змісту, а також історії, під якою мається на увазі походження, функції та доля книги. Увага концентрується на всіх проблемах та аспектах (навіть найдрібніших), пов'язаних з історією рукописної книжної культури та історією рукописної книги в цілому, у всіх її взаємозв'язках із "зовнішнім середовищем", які обумовили її появу, побутування та вплив на розвиток суспільства.

Якщо західні медієвісти (від родоначальника палеографії та кодикології Бернарда Монфокона (XVIII ст.) до її теоретиків і методологів 40-х років XX ст. Альфонса Дейна та Франсуа Мазе) [30] первісно визначали науку манускриптознавства рукописних книг (передусім найбільш древніх книг періоду раннього феодалізму, в основному до періоду Відродження, асоційованого з розквітом книжної культури у Візантії та Західній Європі) як кодикологію (від лат. *codex* – рукописна книга), виділивши її з палеографії, то у східнослов'янській традиції вона зародилася і довгий час існувала у надрах археографії та палеографії (хоча є думка про те, що вона існувала, як галузь джерелознавства) [31].

У російській історіографії латинської книги кодикологічні методи у палеографії вперше стали застосовуватися О.А. Добіаш-Рождественською у 30-х роках XX ст., а вже на початку 70-х років термін кодикологія став використовуватися і серед вітчизняних спеціалістів латинської книги, після чого він прижився у дослідженнях слов'янської книги. На сьогодні західна кодикологія, що увібрала у себе всі аспекти дослідження кодексу, починаючи з оправи та технології книги і закінчуючи її змістом, накопичила величезну бібліографію. Найбільші західноєвропейські історико-кодикологічні центри у Парижі, Неймегені, Римі, Фессалоніках, Празі, Лондоні спираються у своїх дослідженнях на вікові традиції вивчення книг, прийняті єдиною міжнародною школою кодикологів та палеографів, дослідження латинських, грецьких, арабомовних та інших книг, концепції яких підтримуються і російськими книгознавцями та кодикологами [32].

Разом з тим у східнослов'янській археографічній теорії до цього часу не існує чітких науково обґрунтованих розмежувань між археографією, кодикологією та кодикографією, хоча на практиці давно прийняті різні методи пошуку, опису та публікації таких типологічно різних джерел, як

архівні документи (насамперед, актові джерела, якщо брати до уваги історичний аспект) та *рукописні книги*. Більш того, якщо термін кодикологія вже досить активно використовується серед професійних дослідників древньої книги, особливо в Росії, то термін кодикографія практично не застосовується на всій території СНД.

Тому, розглядаючи питання системного опису рукописних книг давньоруського і пізнішого періодів, вважаємо за доцільне дотримуватися наукового визначення всього циклу діяльності по опису рукописних книг і створенню традиційних та автоматизованих інформаційних систем, як *кодикографічного*. Вибір назви науки про науково-інформаційний опис рукописних книг на всіх етапах їх існування — кодикографія — може бути цілком прийнятий у розширеному його тлумаченні також стосовно і феодальної рукописної книги будь-якого походження, як явища, властивого світовій культурі в цілому.

Таким чином, нами пропонується визначити кодикографію як природну частину спеціальної джерелознавчої та книгознавчої дисципліни кодикології і, зокрема, її камеральної галузі, а також як один із видів камеральної археографії. Її предметом має стати вивчення основних закономірностей, методів і способів, типів та видів інформаційного відображення такого писемного джерела, як РК. Тісний взаємозв'язок кодикографії з кодикологією зумовлений їх взаємодією на всіх етапах дослідження, опису та залучення до наукового обігу, а також вивченням РК, як самостійного джерела у сукупності з аналізом великих масивів кодикологічної та джерелознавчої інформації для узагальнень у галузі історії книжної культури та духовного життя середньовічного суспільства.

Кодикографією, на нашу думку, може називатися спеціальна наука, яка визначає характер, методи та види описів рукописних книг як інформаційно-культурологічних систем на основі всіх складових, що відображають їх форму, зміст та долю, а також передбачає галузь науково-практичної діяльності по створенню узагальнюючих (чи універсальних) систем (каталогів, покажчиків, довідників, АІС), обліково-охоронного та науково-інформаційного описів рукописних книг. Отже, кодикологічне описування РК подає методіку наукового пізнання рукописної книги, як синкретичного культурологічного джерела, а складання конкретних пошукових і аналітичних описів – як археографічну та кодикографічну діяльність.

2.3. Інформаційно-документальні описи писемних джерел: бібліографія, археографія, кодикографія

Проблеми визначення взаємовідношень між різними науками торкаються деяким чином і таких книгознавчих наук, як бібліографія та бібліографознавство. Цей процес набув особливої актуальності завдяки тому, що останні роки характеризуються пильною увагою до проблем інформатизації суспільних процесів і розвитку теоретико-методологічних і науково-практичних підходів до бібліотечних і архівних документальних систем у тісному зв'язку із соціально-комунікаційними процесами. В центрі уваги у цьому контексті виявилися проблеми опису документального джерела. Епоха інформатизації мала велике каталізуюче значення для розвитку як традиційних, так і автоматизованих інформаційних технологій, і, опосередковано, формування наукового підходу до зведеного визначення таких понять, як “опис джерела інформації” і, у більш вузькому значенні, – “опис документа”.

Інтеграція наукових знань про природу і властивості інформації (особливо соціальної) додатково виявила гостру необхідність чітко визначити і розмежувати предмет і функції різних наук, об'єктом яких стало документальне джерело як інформаційна система. Важливе значення не тільки для теоретичних узагальнень, але і для науково-практичної діяльності має розробка понять “соціальна інформація” та “документ”, як об'єктів спеціальних наук, пов'язаних з документальними системами і документальними комунікаціями найрізноманітнішого типу.

Особливий інтерес для соціальних комунікацій становить розвиток цього напрямку серед таких наук, як археографія, кодикографія, джерелознавство, дипломатика, бібліографознавство, документознавство, документалістика тощо.

У сучасній науці концепції самого поняття соціальної інформації, як загальнонаукової категорії, досить багато (про це ще буде йти мова в розділі III). Стосовно проблем інформаційних аспектів поняття “документ”, як форми передачі соціальної інформації, в тому числі і рукописних, то в узагальненому і доступному вигляді проблеми документальної інформації і відображення розглянуті у критичному огляді монографії А.В.Соколова, присвяченій інформаційному підходу до документальної комунікації [33]. Документальні системи і документальні комунікації є важливою складовою частиною соціального інформаційного потенціалу і відкривають широкі можливості для теоретичних досліджень та практичної діяльності у галузі соціальної інформації.

Соціальна інформація може існувати на різних матеріальних носіях і передаватися різними засобами, що відображає розвиток соціальних комунікацій в цілому, і тому поняття документального джерела може бути певним чином інтерпретоване в залежності від мети та завдань не тільки конкретних наук і конкретних досліджень, але й у залежності від конкретних соціальних потреб.

Розглядаючи поняття “документ” у значенні “інформаційне повідомлення”, характерне для соціальних комунікацій, важко заперечити визначення А.В.Соколова: “Документ – матеріальний об’єкт, що призначається для використання у соціальній комунікації у вигляді завершеного інформаційного повідомлення” [34]. Вивчаючи типологію документів, А.В.Соколов порушує проблему структурних рівнів мови і дає визначення будь-якому повідомленню через поняття “текст”, а документам – поняття “документовані тексти”. Серед останніх виділяються: читабельні, іконічні, ідеографічні, аудіовізуальні, документи трьох вимірів, машиночитабельні документи. Читабельні документи, у свою чергу, поділяються на “опубліковані та неопубліковані”. До складу останніх включені рукописи, під якими маються на увазі усі види і типи писемної продукції [35].

Запропонована з точки зору інформаційного підходу метакласифікація документів, як видів соціальної інформації, в принципі може бути прийнята як узагальнююча, і не викликає принципових заперечень у різних фахівців, тією чи іншою мірою пов’язаних з практичною роботою з різними документальними системами, окремими типами і видами опублікованих і неопублікованих документів.

Водночас слід особливо відзначити, що фахівці з різних наук, які оперують поняттям “документ”, до цього часу не розробили чітких дефініцій, які б давали змогу з максимальною точністю дати як спеціальне (або видове), так і узагальнююче наповнення вживаному терміну, хоча його значення сприймається більшістю дослідників на традиційно інтуїтивному рівні абсолютно однозначно – як передана в писемному, друкованому, аудіовізуальному, електронному виді і закріплена матеріальним носієм інформація. Інформаційний підхід, який знайшов своє теоретичне обґрунтування у працях А.В.Соколова, дає таку можливість.

Разом з тим подальша, більш спеціалізована інтерпретація понять “документ” і “документальна система”, а також пов’язаних з цим соціальних комунікацій, як об’єктів наукового дослідження, суттєво відрізняється в спеціальних науках, залишаючи практично відкритим для обговорення питання про те, яка наука повинна (і чи може?) інтегрувати процес аналізу, опису, збереження і передачі документальної інформації.

У цьому контексті цілком слушним є питання про те, чи повинна існувати окрема наука під умовною назвою “документографія”, або власне “документалістика” — науково-прикладна галузь фундаментальної науки “документології”, чи є альтернативні можливості розширення об’єкта, предмета і завдань уже існуючих наук, які можуть взяти на себе функції узагальнюючого дослідження загальних закономірностей фіксації і передачі інформації в документальних системах та документальних комунікаціях.

Зазначена проблема (тобто уявлення про “документ”, як про особливий, але, в загальних рисах, схожий *різновид інформаційного повідомлення*, основоположної ланки інформаційно-комунікаційної системи та єдиного об’єкта дослідження) знайшла свій розвиток та поширення серед вітчизняних

бібліографознавців, а відображення — у загальній теорії бібліографії. Ця теорія бере за основу тезу про загальний характер документа як об'єкта бібліографії, що охоплює писемні, друковані, фото-, аудіовізуальні та інші джерела, які здебільшого зберігаються у бібліотеках та музеях.

Два підходи – книгознавчий та документографічний, що існують у історіографії питання про об'єкт бібліографічної діяльності, по суті принципово не відрізняються. І перший, що знайшов завершення у роботах А.І.Барсука, і другий, що остаточно визначився у працях О.П.Коршунова, з усією певністю відносять писемні джерела до сукупності документів, як об'єктів виключно бібліографічної діяльності, а археографію сприймають, таким чином, як галузь або складову частину бібліографії. Кодикографія як самостійна наука відсутня в розглянутих концепціях, а кодикологія сприймається, як галузь книгознавства, що пов'язана з історією книги [36]. Погляди М.В.Здобнова, який висловив свого часу думку про необхідність виділення рукописів з об'єкта бібліографії, були віднесені теоретиками бібліографії (зокрема О.П.Коршуновим) до категорії “дитячих хвороб” [37]. Взагалі, документографічний підхід, що існує на сьогодні, зумовлюється “в принципі відмовою від будь-яких обмежень документальних об'єктів бібліографічної діяльності з боку їх форми, змісту та призначення” [38]. Незважаючи на декларативний характер цих стверджень відносно визначення об'єкта бібліографії, як узагальнюючої дисципліни, лишається непоміченим факт підміни по суті узагальнюючого поняття “інформаційне повідомлення” більш вузьким — “бібліографічне повідомлення”, а “документографування” (якщо строго дотримуватися термінології) – “бібліографуванням”. Самі бібліографознавці, розуміючи вразливість такого висновку (причому, навіть без аналізу предмета, методів та методик, мети та завдань археографічного дослідження), намагалися зняти протиріччя між поняттями археографічного та бібліографічного опису методами формальної логіки.

Так, Р.К.Симон побачив можливість знайти загальні підвалини в підведенні археографії під бібліографію методом від протилежного, визначаючи об'єкт бібліографії як твір писемності, що розмножений тим чи іншим способом і призначений для ознайомлення з ним широкого кола читачів [39]. Разом з тим дослідник підкреслював, що об'єкт бібліографії не може бути одиничним: “... библиография никогда не имела, не имеет и не может иметь дело с одним изолированным произведением письменности. Библиография неизменно имеет дело с определенной совокупностью этих произведений, отобранных по тому или иному признаку”[40]. Отже, Р.К.Симон, очевидно, хотів підкреслити, що об'єктом бібліографування виступає не окремий рукопис, як такий, а вже підготовлений археографічний опис його змісту (умовно кажучи, позначення інформаційних атрибутів рукопису). Цей опис може служити об'єктом бібліографування на предмет укладення бібліографічного опису для наступного включення рукопису до бібліографічних покажчиків та посібників з тієї або іншої теми за будь-якою ознакою: за назвами творів, що побутують у списках, авторами, тематикою

тощо. (Слід відразу обумовити те, що бібліографічна термінологія практично не може функціонувати по відношенню до рукопису через специфіку об'єкта, і тому тут і далі вона застосовується умовно — Л.Д.).

Ще приблизніше аргументує свою точку зору О.П.Коршунов, який намагається розглядати "... библиографию не в одном ряду с археографией, а как *вспомогательное информационное средство* (курсив наш. – Л.Д.), используемое во всех отраслях знания, в том числе и в археографии"[41], а документальну документацію, як таку, що покликана знімати протиріччя і бар'єри між документом і споживачем інформації [42]. Отже, фактично формується уявлення про тотожність опису бібліографічного з описами всіх інших видів документів, як допоміжних інформаційних засобів. При цьому втрачається коректність обґрунтувань для класифікації інформаційних наук, які одночасно можуть бути і науками, і їх науково-практичними галузями, і інформаційними засобами, і знаходиться як у єдиному, так і у різних класифікаційних рядах.

Підведення всього сукупного масиву документів, як інформаційних повідомлень, під поняття об'єктів бібліографування не здавалося б штучним навіть для обізнаних фахівців, якби при цьому не відбувалися загальноприйнята підміна (чи змішування) дефініцій та некоректне використання понятійного апарату, об'єкта та предмета досліджень, методів та завдань бібліографії та інших наук, що досліджують документи, як факти та фактори культури, і реалізують функцію запровадження документа як джерела до наукового обігу і, відповідно, займаються науковими дослідженнями, описом документів та підготовкою інформаційних видань.

Розвиток наукових знань, інтеграційні процеси у системі наукових досліджень досягають сьогодні надзвичайної інтенсивності. Вся система реалізації знань і розвитку наук засновується на визначенні, формуванні та передачі інформації за допомогою документальних повідомлень та документальних комунікацій. Інформаційний підхід до поняття документ концентрується на загальних закономірностях передачі ним, як матеріальним посередником між творцем та споживачем, соціальної інформації, зафіксованої на матеріальному носії у різноманітних формах. І у цьому закладений величезний творчий потенціал теоретичної розробки законів відображення інформації через таке унікальне соціальне явище, як документ.

Однак, не дивлячись на те, що сучасна наукова інформатика, документознавство, документалістика та інші соціальні науки роблять спроби на концептуальному рівні цілком правомірно об'єднати інформаційні функції документальних інформаційно-комунікаційних систем, проблема типологічної класифікації документів і методики їх аналізу та опису тісно пов'язана з процесом диференціації спеціальних джерелознавчих наук та їх функцій.

Класифікації, подібні запропонованій, не завжди відповідають природній функції різних за типом і видом документів. Непомірне розширення поняття "документ" має тенденцію, по-перше, ототожнювання з поняттям "джерело" або, якщо враховувати його соціальне походження, — "історичне

джерело". Документалісти розподіляють всі джерела на дві великі групи: джерела, які створені усвідомлено (власне документи) і джерела, які були створені без усвідомленого наміру (предмети без написів, рисунків та інших знакових систем). Документ, згідно з їх уявленнями, — поліфункціональне явище, і поміж таких його функцій, як соціальна, комунікативна, культурна, управлінська, правова, облікова, історичного джерела, — називається й інформаційна [43]. Разом з тим, на думку відомого дослідника актових документів С.М.Каштанова і багатьох інших джерелознавців, інформаційність джерела є його властивістю, але не функцією: "Даже источники с преднамеренной информацией создаются не ради передачи информации как таковой (передача информации – не самоцель!), а для выполнения определенной функции воздействия посредством передачи информации" [44]. Дійсно, поняття "функція" розшифровується, як "засіб дієвого впливу на суспільство", з чого ще раз випливає, що використання термінів не завжди супроводжується їх науковим визначенням. У нашому випадку змістова значення термінів не лише не співпадає, а й знаходиться в прямому протиріччі і належить до інших класифікаційних рядів (наприклад, функції "соціальна" і "історичного джерела", "комунікативна", "облікова", "управлінська" тощо). Призначення джерела (або його соціальна мета) завжди впливає з його соціальних функцій, які, в свою чергу, обумовлюють типологію і різновиди документальних джерел. Розуміння цього є принципово важливим, тому що, як правило, в одному документі можуть бути представлені різні функції.

Вживання терміна "інформаційна функція" також потребує певних роз'яснень. Якщо мається на увазі передача визначених даних, то в писемних джерелах, перш за все, ці дані треба визначити і науково обґрунтувати і, лише по-друге, вибрати або створювати форми передачі цієї інформації гіпотетичному або реальному споживачу. Комунікаційні функції джерела будуть при цьому проявлятися на всіх етапах "критики джерела", його репрезентації та передачі, і їх трактування буде безпосередньо пов'язане з конкретною формою і змістом типів та видів джерел.

Використання загальнонаукових методів приводить до оперування беззмістовними малоефективними для вивчення відокремленої конкретної системи поняттями. Адже в такому випадку інформаційне відображення буде дуже далеким від специфічного змісту і якості явища, що науково вивчається.

Крім того, слід розмежовувати сфери діяльності різних наук, що займаються вивченням первинних документів і документів вторинного рівня, які мають для джерелознавців-писемників принципові відмінності. Засоби передачі інформації не завжди можуть бути покладені в основу класифікації документів, особливо писемних, а значить, і в основу пов'язаних з ними наук, які можуть вважатися інформаційними. Проблема походження і призначення (тобто соціальних функцій) писемного джерела та проблема адекватності відображення інформації через описову статтю – головні в комунікаційному процесі історичних джерел, отже, і в камеральній археографії в цілому.

Зміст і форми комунікаційних процесів, які відображають зв'язок “писемне джерело – споживач інформації”, а значить, можуть бути об'єктами вивчення археографії, значно складніші, ніж визначений у бібліографії зв'язок “книга – споживач інформації”, і охоплюють набагато більшу за соціально-комунікативними функціями і розгалуженими ознаками систему.

Для більш чіткого розуміння суті проблеми необхідно окреслити весь процес створення та запровадження документа (як писемного, так і друкованого) до суспільного обігу. Цей процес виражає взаємозв'язок “епоха – автор – документ – повідомлення про документ – споживач інформації – суспільство”, що існує у постійному інформаційному циклі. У спрощеному вигляді цей цикл виглядає наступним чином:

- фаза визначення потреби створення документа;
- фаза реалізації потреби через безпосереднє створення документа (визначення форми та змісту документа);
- фаза реалізації змісту через способи збереження інформації та її впливу на суспільні процеси (визначення способів та методів збереження та безпосередньої чи опосередкованої передачі інформації).

Реалізація інформації породжує виникнення потреби у створенні нових документів. Комунікаційна сутність процесу безперервна, вона виражає виникнення потреби в інформації та її реалізацію через документ. Однак усі три вищенаведені фази джерелознавчо чітко окреслені, тому що вони розділені різними завданнями, формами та методами діяльності і учасниками цієї діяльності, чи комунікаторами. На першому етапі (протостадії створення) автор чи укладач документа аналізує потреби у інформації, на другому — він і всі останні прямі чи опосередковані учасники створюють документ, після чого починається етап його побутування. Останній етап характеризується тим, що документ відривається від своїх творців і починає жити самостійно. На першому та другому етапі автор та інші творці беруть активну участь у інформаційно-комунікаційному процесі, визначаючи методи передачі та впливу; на останньому ж етапі, як правило, включаються зовсім інші учасники комунікаційного процесу, які досліджують та інтерпретують інформаційну сутність документа і передають інформацію про його форму й зміст. На різних фазах відрізняються також комунікативні функції та взаємодії і, відповідно, різні методи наукового аналізу.

У документах писемних цей процес значно складніше виражений порівняно з друкованими, що пов'язане з специфікою рукопису. Писемне джерело, на відміну від друкованого, як правило, не має довідкового апарату, на основі якого бібліограф складає свій опис, а якщо навіть такий і є у наявності, то джерелознавець-археограф зобов'язаний перевірити вірогідність поданої інформації (до неї відносяться такі ознаки, як автор, назва твору, що може передаватися у перекрученому вигляді, час укладання, зміни змістової інформації та багато дечого, об'єднаного поняттям “критика джерела”, причому зміни при укладанні документа могли бути зроблені як свідомо, так і не свідомо, помилково тощо).

Найскладніша область — історичні, і особливо, ретроспективні рукописні документи — є об'єктом дослідження багатьох спеціальних наук, серед яких основоположними можна назвати джерелознавство, археографію та документознавство. Ці науки істотно відрізняються від бібліографії, насамперед, тим, що досліджують інформацію про документ на перших двох стадіях: виникнення ідеї та укладення тексту та документа. Науковий опис виступає у даному випадку не як інформаційне джерело, а як метод наукового пізнання.

Істотною відмінною бібліографії від археографії є те, що перша має справу з науково визначеними документальними джерелами і не знає протостадії камерального дослідження документа, включаючись до інформаційного процесу тільки на кінцевій фазі. Її основна функція виражена у основоположному (тематичному чи будь-якому іншому) інформуванні найрізноманітнішими засобами та методами і на основі дослідження соціальних потреб про комплекси документів, не пов'язаних типологічно. Основна для бібліографа — комунікативна — діяльність іде слідом за джерелознавчою діяльністю (чи джерелознавчою стадією типологічного аналізу документів) археографа та джерелознавця.

На цій протостадії для сучасних інформаційних наук і основній стадії для допоміжних наук джерелознавчого циклу визначаються основні елементи та характерні риси форми й змісту документа. Аналіз усієї сукупності інформації, що міститься в ній, дозволяє побудувати структуровану інформаційну модель документа.

Другим, найважливішим, ступенем є відображення цієї інформації в описовій *археографічній статті*, що має всі необхідні атрибути, а також внутрішні та зовнішні взаємозв'язки документа як джерела. Описова стаття ґрунтується на закономірностях відтворення інформації *через позначення опису*, який в залежності від функції, в свою чергу, може бути коротким, повним або розширеним. В залежності від типу та виду документа, часу його створення описова стаття може бути зовсім різною як за змістом, так і за обсягом — включати в себе від кількох рядків до кількох сторінок опису. Позначення опису передбачає уніфікацію та структурування інформації для включення її до обліково-охоронних документів або довідників. Так, для документів періоду феодалізму найбільш узагальнюючими науками, пов'язаними з типологічним вивченням та описом документів, є *дипломатика*, що вивчає актове джерелознавство, та *кодикологія*, що займається джерелознавчим дослідженням рукописної книги, хоча описи джерелознавчо будуть зовсім різними [45]. Можна назвати й інші науки, що джерелознавчо досліджують типи документів (епістолографія) і навіть ранніх книг (інкунабулознавство). Однак суттєвим в усьому цьому є те, що науковий опис складає основу як для спеціального опису, так і для археографічного.

Як вже було підкреслено, завдання камеральної археографії орієнтовані на аналіз загальних інваріантних атрибутів писемного джерела та створення принципово єдиної основи *визначення опису*, яке повинне бути і містким (тобто мати основоположну інформацію, розраховану на широкий загаль спеціалістів),

і, що теж важливо, — оперативним. При цьому трудомісткість археографічної атрибуції та ідентифікації може бути досить значною, допускати також і інтерпретаційні варіанти, оскільки специфіка писемного джерела на відміну від друкованого змушує археографа володіти різноманітними спеціальними методиками джерелознавчого, палеографічного, кодикологічного, текстологічного, дипломатичного аналізу і мати широкий світогляд та глибокі знання у галузі історії та культури.

Рукописна книга цікава, як єдина інформаційна модель книжного рукописного джерела, як об'єкт і суб'єкт культури, вона є джерелом багатогранної, багатомірної інформації, що існує у прихованому виді. Тому поява самостійної науки *кодикографії*, яка досліджує методики "розкриття" інформації і запровадження цієї інформації до наукового та культурологічного загалу, є закономірною.

Найтипівішим практичним виходом для кодикографії є структури та схеми обліково-охоронного, археографічного та кодикологічного описів, методики укладання каталогів і покажчиків з описами рукописів та рукописних книг. До останніх можна включати і спеціальні описи пам'яток писемності: літературознавчі, джерелознавчі, музикознавчі, з історії філософії, природознавства тощо, пошукові довідники та керівництва: описи, каталоги, покажчики, огляди та інші види, якщо до предмету опису входить і поняття РК. У цьому разі проходить комплексний джерелознавчий опис РК як культурологічної системи, що включає поняття книжного та історичного чи літературного джерела [46].

Ця протостадія для інформаційних наук, пов'язаних з проблемами соціальних комунікацій, є дуже істотною для формування не лише позначень опису різних рукописних текстів, але і для узагальнюючих інформаційних описів. У бібліографознавстві та бібліографії вона відсутня у зв'язку з тим, що ці науки мають справу з документографованими текстами (тобто текстами, на які вже укладені зведені довідкові дані у вигляді довідкового апарату книги, єдиного для всього тиража, і які можуть бути легко бібліографовані у описову інформаційну статтю).

Ця проблема, яка вирішується археографією та кодикографією, як науками, пов'язаними з описом писемних документів, може вважатися складовою частиною проблеми інформаційного відображення документального (найперше, писемного) джерела у плані адекватності, достовірності та вичерпності інформації, що міститься у ньому. Таким чином, основне питання переміщується з області передачі інформації до області вірогідності та обсягу інформації, що міститься у джерелі, та її правильному відображенні у описовій статті чи аналітичному огляді.

Особливого значення для вирішення проблеми інформаційного відображення документального джерела набуває проблема аналізу писемного документа для подальшого складання його *інформаційного опису*, який розглядається такими науками, як камеральна археографія, джерелознавство, дипломатика та кодикографія. Закладена у книзі

інформація, яка існує, як правило, у прихованому чи багаторазово згорнутому вигляді, аналізується, інтерпретується та адаптується спеціалістами стосовно до інформаційних потреб сучасної науки. Інформаційно значимі атрибути досліджуються, визначаються чи ідентифікуються, записуються, як атрибутивні пошукові елементи описової статті на окремий рукопис, та включаються згідно з визначеною уніфікованою системою до складу інвентарного, каталожного чи спеціального наукового опису, характер якого визначається призначенням системи науково-довідкового апарату до документів, а також типом та видом науково-довідкових видань. Інформаційний опис документа у тому значенні, яке надається йому бібліографією, складається на основі зазначеної описової *археографічної чи кодикографічної статті* на рукопис. Описова археографічна чи кодикографічна стаття рукопису — це розширений тип надання різноманітних джерелознавчих відомостей про походження, форму, зміст та історію рукопису. Вона є результатом серйозної дослідницької роботи археографа, що володіє методиками джерелознавства, палеографії, кодикології, дипломатики, текстології, мистецтвознавства в області ілюмінвання рукописних письмових джерел, історії їх художнього оформлення та багато чим іншим. Така обширна описова стаття є основою для складання будь-яких різновидів інформаційного чи спеціального опису в залежності від завдань укладання покажчиків та довідників. Спершу вона складалася здебільшого для формування описової статті опису — основного облікового документа архіву, і лише згодом — для каталожної статті, що виконує пошукові функції. При створенні пошукового апарату з більш широкими науковими функціями вона є основою для розширеного науково-дослідницького опису, своєрідного інформаційного блока в опублікованому виданні.

Менш значимою є проблема укладання описів для бібліографії, яка оперує вже готовими блоками інформації, представленими в екстрагованому вигляді в титульних елементах книги, анотаціях, довідкових розділах та інших частинах опублікованих книг, які обдумуються і закладаються самими авторами, редакторами, видавцями при підготовці тексту до видання.

Документ (в даному разі рукописний) може бути об'єктом бібліографування тільки після того, як археограф склав на нього джерелознавчий опис. Археографічний інформаційний опис рукописної книги може бути тотожним з описом стародруку, однак, це результат впливу рукописної книги, а не навпаки. Мова може йти про класифікацію типів інформаційного опису джерела рукописного, друкованого та будь-якого іншого, серед яких можна, у свою чергу, виділяти книжний чи некнижний типи, а не про бібліографічний опис, що поширюється на всі види і типи. На цьому відрізьку історичного комунікативного зв'язку функції археографії, бібліографії, кодикографії, як наук інформаційно-комунікаційного циклу, можуть бути схожі.

Якщо комунікаційні властивості документів у інформатиці та бібліографії інтерпретуються зв'язком “описаний документ” — “укладання інформаційного повідомлення” — “доведення до споживача інформації”,

то укладання описової статті джерела, в свою чергу, повинно відобразити інший зв'язок: “явище” — “джерело” — “науковий аналіз джерела” — “укладання аналітичного опису (чи описової статті)” — “укладання інформаційного повідомлення на основі описової статті” — “формування документальних потоків чи підготовка документальних публікацій” (тобто доведення його до споживача як у вигляді опублікованого книжного джерела, так і у вигляді повторних видань різноманітних довідників).

Більше того, вивчення деяких документів сягає ще далі, а саме досліджується зворотний вплив споживача на аналітичний опис та дослідження джерела і укладання спеціальних описів, орієнтованих на змістове дослідження пам'яток писемності, підготовку спеціальних публікацій джерел. Цей зв'язок простежується уразі залучення до наукового обігу археографією та кодикологією історичних писемних джерел. Враховуючи такий підхід до проблем документальних комунікацій, слід особливо підкреслити, що диференціація наук тим самим допомагає інтеграції наукових знань шляхом їх удосконалення, оптимізації та прискорення отримання інформації верхнього рівня.

Взаємозв'язок камеральної археографії, кодикографії, а бібліографії, таким чином, проявляється тільки на рівні зведеного інформаційного повідомлення та запровадження цих повідомлень до наукового обігу у вигляді документів вторинної інформації. Однак така постановка питання про взаємозв'язок цих наук може вирішуватися тільки на рівні узагальнюючого вчення соціальної інформатики чи *документології*. Сутність же проблеми підведення археографії під бібліографію міститься у принциповій можливості бібліографування писемних документів на основі вже складеної описової статті.

Такими є принципові моменти понять “загальне” та “різне” у бібліографії, археографії та кодикографії на рівні повторної описової стадії, яка може бути визначена, як *позначення інформаційного опису*.

Необхідно зупинитися на понятійному апараті цих наук.

Структура та сутність узагальнюючої інформації, вираженої в основних інформаційно-документальних атрибутах писемного та друкованого джерела, безумовно можуть бути зведені до *загальних елементів позначення інформаційного опису* (як виду інформаційного повідомлення). Джерелом позначення може бути інформація титульного аркуша та довідкові розділи, а у ранніх друкованих книгах — інципіти та колофони. У рукописній книзі, яка, як правило, не має титульного аркуша та усталених розділів, археограф реконструює зміст цих елементів самостійно, частіше на основі палеографічного, текстологічного, джерелознавчого, філігранологічного та кодикологічного аналізів. За своєю суттю розділи бібліографічного запису, безумовно, можуть співпадати з основними розділами запису археографічного, тому що вони фіксують інформаційну структуру документа, як сталу внутрішню форму історичного джерела, як одну з найважливіших його властивостей, безпосередньо пов'язану з внутрішнім змістом документа.

Позначення інформаційного опису може виражатися у єдиній структурі та змісті основних інформаційних атрибутів:

1. *Автор* (індивідуальний, колективний);
2. *Назва* (встановлена, паралельна, самоназва тощо);
3. *Дата* (написання твору, видання чи переписки тексту);
4. *Місце видання* (виникнення, переписки);
5. *Кількісні характеристики* (кількість сторінок, ілюстрацій тощо);
6. *Мова*;
7. *Обробка тексту* (редактор, компілятор, перекладачі та ін.);
8. *Ілюстратори*.

У цьому плані інформаційний опис може вважатися узагальнюючим, а методи бібліографування — інформаційними комунікативними засобами. Такий інформаційний опис може бути названий реєстраційним.

Слід відразу підкреслити, що інформаційний опис, властивий усім документам, є результатом аналітико-синтетичної переробки будь-якої інформації, що надходить до людини. Укладання самого опису буде підлягати узагальнюючим законам фіксації та передачі цієї інформації, незалежно від джерела. Джерело інформації може бути соціальним за походженням, пов'язаним з розвитком живої та неживої природи тощо. Форми та методи фіксування і передачі атрибутивної інформації встановлювалися багатовіковою практикою укладання документів. Вони мають свої закони фіксації і передачі цієї інформації, розраховані на сприйняття змістової частини документа та тривале його побутування, і обумовлені, насамперед, прагматичними функціями документа, що особливо яскраво виражене у актових джерелах. Звідси впливає і можливість дослідження цих закономірностей та адекватних способів передачі інформації. Закономірностями інформаційного відображення завжди передбачаються такі характеристики, як час, місцезнаходження, симетрія явища, сутність процесу, що проходить, джерело інформації, посередник у передачі тощо. Вивчення теми письмових джерел безпосередньо пов'язане з теорією відображення у контексті наступного зв'язку: "епоха створення" — "особи, що створюють джерело" — "документальне джерело як посередник" — "науковий опис джерела" — "археографування джерела з метою укладання інформаційних описів" — "споживачі інформації" — "епоха побутування джерела" — "дослідники джерела" — "сучасна епоха". Саме цей зв'язок виражається в основному джерелознавчому підході до аналізу (чи критики) історичного джерела: походження, зовнішня та внутрішня форма, зовнішній та внутрішній зміст, доля чи історія побутування джерела, його роль у сучасну епоху, вплив на суспільні процеси. Разом з тим ця лінія відображає процес циркуляції соціальної інформації, відображений у циклах створення та відображення джерела.

Водночас кожне читане джерело має і свої особливості, які ніяк не можуть бути зведені до сутностей узагальнюючого характеру. Перший основоположний розподіл відбувається на рівні розділення джерел на

письмові та друковані. Слід особливо підкреслити умовність поділу джерел на опубліковані та неопубліковані, запропонованого А.В.Соколовим. Строго кажучи, поняття писемного джерела не можна підвести під поняття неопублікованого джерела, так само як опублікованого — під поняття друкованого.

Документ, укладений чи переписаний від руки, як джерело може існувати і в опублікованому вигляді, і як самостійний рукопис, при цьому інформаційні характеристики одного й другого, як правило, не співпадають. Твір, вміщений у рукописі (особливо, рукописі феодального періоду), може бути опублікований і зафіксований з точки зору форми та змісту, після чого він стає об'єктом бібліографування. Але одночасно цей твір може існувати і у величезній кількості списків, які істотно різняться між собою текстологічно і створені у різних місцях у різний час різними укладачами та оформлені різними школами. Кожен з цих списків буде самостійним об'єктом археографічного вивчення, а складене інформаційне позначення опису буде істотно відрізнятися одне від другого, а також від тиражованого. Фактично кожне з цих інформаційних позначень для бібліографа повинне стати об'єктом бібліографування. Різноманітність одного й того ж твору буде достатньо великою, а сам покажчик стане аналогом інвентарних каталогів та архівних описів, які за своєю суттю стояли свого часу біля джерел зародження бібліографії, але не зовсім з нею співпадали (такі, як "Опись книгам", "Указец", "Оглавления книг, кто их сложил"), і на сьогодні є основними обліковими документами архівів та рукописних відділів бібліотек. Їх дивовижна живучість пояснюється не консервативністю архівних методів роботи, а різницею між функціями цих документів. На відміну від друкованих, писемні джерела мають набагато більше різноманітних інформаційних ознак, що відображають специфічне, і вільних як у вираженні зовнішніх, так і внутрішніх атрибутів.

Форми передачі інформації, також можуть бути різними: так, у бібліографії зовсім відсутнє поняття публікації тексту, енциклопедичні форми публікації інформації про документи тощо. Однак, це вже предмет іншого дослідження.

Тому визначення *інформаційного опису*, як інформаційних моделей документа, серед яких може бути писемний документ, рукописна книга, архівний документ, книжка, журнал або інші види друкованої продукції, — буде об'єднувати загальне його, як документального джерела, але ніяким чином не буде означати тотожності і навіть схожості таких понять, як бібліографічний опис, археографічний опис, і, тим більше, кодикологічний опис рукописної книги. Завдання та функції камеральної (описової) археографії та кодикографії, як наук джерелознавчого, книгознавчого та інформаційного циклів, значно ширші від завдань та функцій бібліографії, а предмет та методи дослідження істотно розходяться.

Самостійність науки визначається сукупністю об'єкта та предмета, а також методів і мети дослідження об'єкта (для запровадження у практику). Вона має окреслені межі, які дозволяють ідентифікувати її у самостійний науковий напрям, одночасно показуючи взаємозв'язки даної науки з іншими науками та галузями знань. Тому поєднання таких наук, як археографія, кодикографія та бібліографія у межах однієї науки, не витримує критики навіть у їх спільному методі – інформаційному описі джерела. Тому визначення “бібліографічна інформація” як “інформація про документи, створювана з метою оповіщення про документи, їх пошук та пропаганду” не протирічить поняттям археографічної та кодикографічної інформації, однак і не поглинає їх, існуючи на паралельному рівні понять різного типу документів. Також і поняття “бібліографічна діяльність” як

“область інформаційної діяльності по задоволенню потреб

у бібліографічній інформації” [47] не може

поглинати інформаційну діяльність

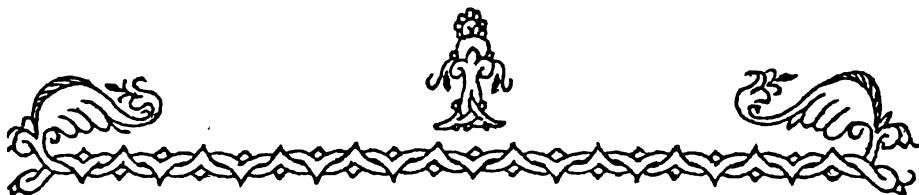
зазначених джерелознавчих

наук (навіть як наук

інформаційного

циклу).

Розділ 3

Структура, функції, форма та зміст РК, як історичного комплексного джерела.

Інформаційно-кодикологічна модель рукописної книги у контексті інформаційного відображення джерела

3.1. Моделювання рукописної книги як метод наукового пізнання об'єкта. Модель, інформація, система

Протягом усього побутування РК в ній явно чи приховано відкладалася різноманітна соціальна інформація, яка відносилася не лише до проблем сучасного книзі суспільства, а й акумулювала результати попереднього етапу духовного розвитку науки, літератури, мистецтва і, разом з тим, фіксувала інформацію в процесі подальшого існування. У своїй сукупності РК є синтетичним об'єктом духовної культури декількох століть, який можна вивчати в різнобічних аспектах його форми та змісту, розглядати, як результат довгострокового інформаційного відображення об'єктивної реальності, соціального знання.

Відображаючи комунікативно-пізнавальну діяльність середньовічного суспільства, РК як специфічне джерело несла важливу функцію накопичення і передачі соціальної інформації та формування світогляду як суспільства в цілому, так і різних соціальних груп. Важливим є те, що комплексне вивчення рукописного книжного масиву на основі кодикологічної моделі дозволяє вивчати, крім загальносоціальних процесів, ще й уявлення, структуру і основні компоненти світогляду людини, етнічної свідомості, української національної психології та культури. На думку спеціалістів, етнопсихологічний аспект інформативності писемних джерел має велике значення для вивчення всієї системи суспільної свідомості та її змісту, а також для дослідження етнічних процесів, уявлень та стереотипів, що має особливе значення для вивчення середньовічного суспільства України. Дослідження РК як кумулятивного джерела дозволяє розкрити

приховану структурну інформацію, що може виявлятися тільки на рівні системного аналізу та синтезу кодикологічного і джерелознавчого матеріалу, дозволяє проникнути у глибини національної психології і заповнити лакуни у вивченні змістових аспектів інформації джерела, підвищивши рівень їх наукової критики [1].

Моделювання як фактор пізнавальної діяльності людини має велике значення для розвитку не лише науки, а й суспільства. Про наукове поняття моделей дуже влучно було сказано визначним американським філософом М. Вартофським, який розглядав побудову моделей, як таку, що притаманна самій природі соціальної практики і свідомості людини: «Створювані нами когнітивні артефакти — це моделі, тобто репрезентації для нас самих того, що ми робимо, що ми хочемо, на що сподіваємося. Тому модель — не просто і не лише відображення або копія певного стану справи, але й передбачена форма діяльності, репрезентація майбутньої практики і освоєних форм діяльності» [2]. Термін «модель» дійсно використовується на практиці для широкого класу явищ, що само по собі свідчить про його загальнопізнавальні функції.

Під інформаційно-кодикологічною моделлю РК ми розуміємо системно-ієрархічну структуру формально-кількісних та суттєво-змістових позначень компонентів книги, як об'єкта кодикології, яка є результатом наукового визначення всіх елементів, що створюють або складають книгу в їх внутрішній взаємодії із соціокультурними факторами розвитку суспільства певної доби. Таким чином, ми розглядаємо кодикологічне моделювання, як метод наукового пізнання об'єкта, покликаний стимулювати розвиток теоретико-методологічних основ системного знання з історії книжної культури та сприяти конкретним дослідженням українських кодексів. Репрезентуючи РК як явище, ми пропонуємо, безперечно, своє бачення і сподіваємося на те, що ця модель допоможе у подальшому вивченні духовних процесів в українському суспільстві.

Вивчення РК передбачає створення системи комплексного моделювання її, як історичного джерела, її матеріальної, ідеальної та формально-логічної структури, інформаційно-комунікаційних взаємодій, наукового описування (або пізнання), історії тощо.

Безумовно, можливості методу історичного моделювання та вивчення системи книги взагалі і РК особливо (оскільки вона відображала та інтегрувала всебічну суспільну інформацію і мала суттєвий вплив на духовні процеси феодального суспільства) значно ширші за методи моделювання кодикологічного. Все це пояснюється ще і тим, що в загальному соціально-інформаційному коловороті (тобто отриманні, передачі, перетворенні та використанні інформації) не може бути тільки лінійно-хронологічного комунікативного зв'язку, а обмеження об'єкта моделювання має на меті наукове пізнання одного з компонентів багатомірного інформаційного простору розвитку людства.

Якщо характеризувати процес комунікації у РК тільки хронологічно-лінійно, то він буде виглядати, як наступний зв'язок: *епоха*, яка породила соціальну потребу в знанні (у всіх її соціальних взаємодіях) — *автори та*

створювачі кодексу, які писали, перекладали, редагували, оздоблювали, опрацьовували тощо — рукописна книга, або *власне кодекс* — читачі та ін. *споживачі інформації* (в широкому розумінні, яке передбачає і просто читача, і нового творця, і наукового дослідника) — *сучасна споживачам епоха*, в якій проходить процес використання інформації і яка використовує свій вплив на створення нового твору та оформлення його в книгу. В дійсності ж процес мотивації створення, впливу на середовище та відображення його значно складніший, оскільки кумуляція інформації, її суб'єктивна переробка та змістове формування, створення нової якості, її довгостроковий (або багатовіковий) вплив (як постійний, так і дискретний) на суспільство та обернений вплив суспільства на ту ж рукописну книгу — компоненти більш складної та широкої культурної системи, яка, в свою чергу, складається з соціальних інститутів та явищ. Висловлюючись романтично, «лінійний» зв'язок цього процесу більш походить на розгалужене вегетативне дерево, у якому є коріння, стовбур або декілька стовбурів, гілки, листя, квіти і плоди. Створюється складна динамічна система взаємодій, в якій РК, будучи самостійною соціально-комунікативною системою, що включає у себе підсистеми нижчого рівня, сама входить, як складова частина, до різних систем вищого рівня. Тому, звичайно, необхідно розуміти обмеження предмета моделювання власне системою РК, як цілісного об'єкта, і системний підхід, як спробу виявити *механізми її цілісності та типологічних зв'язків*.

Модель, звичайно, не може відобразити всі природні властивості явищ і можливості їхніх проявів. Інформаційно-кодикологічна модель РК, в нашому розумінні, прагне до максимально повного відбиття зовнішньої та внутрішньої структури та організації рукописної книги, як явища. Але оскільки ми визнаємо моделювання, як репрезентацію в науковому пізнанні, а наукове пізнання, як поняття багатогранне і багатоаспектне, — отже, репрезентація будь-якого матеріального об'єкта, явища, предмета, теорії може бути здійснена через різні види та типи моделей — від онтологічних та гносеологічних до матеріально-конструктивних. Моделювання тісним чином пов'язане з розумовим процесом і конкретною метою пізнання, перевіркою своїх уявлень та взаємоадаптацією суспільних явищ. Тому, на нашу думку, прагнення до дзеркального відображення в пізнанні, і особливо в пізнанні соціальних процесів, по-перше, неможливе, а, по-друге, недоцільне. Добре відоме висловлювання А. Розенблота та Н. Вінера про те, що «найкраща матеріальна модель кішки — це друга кішка, і бажано, щоб це була та ж сама кішка» [3], — вельми дотепне, але дуже далеке від реальних процесів соціального життя. Безумовно, найкращий варіант репрезентації окремої РК є друга РК, а в ідеалі — та ж сама РК. Але таке дзеркальне відображення неможливе для соціальних систем, де для вивчення явища є необхідним певне абстрагування. Тому пізнання РК, як явища, неможливе без абстрагування; кодикологічна модель РК є теоретичною моделлю, що заснована на практиці вивчення РК і передбачає у подальшому більш ретельне вивчення її соціального значення. Тому в будь-якому варіанті

моделювання неможливо передбачити всі форми, види, типи, засоби відображення дійсності, тим більше через таке складне соціальне явище, як РК. Модель ніколи не може бути тотожною об'єктові і завжди буде мати менше число позначень. Міра спрощення визначається мірою складності об'єкта та його системними характеристиками і не повинна позбавляти об'єкт його внутрішньої цілісності.

Інформаційно-кодикологічна модель в такому випадку дає змогу, окреслюючи об'єкт та предмет дослідження, відобразити його інваріантну структуру, функції та основні інформаційні риси, які постійно змінюються та знаходяться у процесі розвитку. Цей підхід дозволяє, зберігаючи цілісність джерела як культурологічного факту, знайти інформаційні потоки та канали його взаємодії із суспільством і визначити його функції, як фактора духовного прогресу людства.

* *
 *

Перед тим, як розглядати основну структуру, функції та інформаційні взаємозв'язки РК, що знайшли відображення в інформаційно-кодикологічній моделі, необхідно в загальних рисах зупинитися на нашому баченні інформаційної моделі, інформаційного розмаїття та відображення суспільної інформації і деяких аспектів теорії інформації та системного підходу до вивчення соціальних явищ.

Відразу необхідно уточнити, що ми розуміємо інформаційну модель, як тип відображення реальної дійсності в її сталій формі та динамічному розвитку. Поняття «інформація» ми трактуємо в філософсько-категорійній інтерпретації, залишаючи за межами дослідження кібернетичний підхід, який у 60-70-х роках концентрував усі загальні проблеми теорії інформації, що були розпочаті У.Ешбі: формалізовану статистичну (К.Шеннон) та синтаксичну (А.Колмогоров) форми, які оперують кількісно-комунікаційними та формально-математичними рівнями. Незважаючи на спроби врахування аспектів змістовності та аксиліогічності семантичної (І.Бар-Хіллел та Р.Карнап), прагматичної (А.Харкевич) та комплексної синтаксично-семантично-прагматичної (Е.Войшвілло) інтерпретації, проблеми предметної галузі інформації, її форм, змісту та функцій залишаються відкритими. На нашу думку, тільки на рівні метакатегорій і процесів наукового пізнання розвитку та загальнонаукового методологічного підходу можна вирішити проблему типології, структури та наукового визначення цього фундаментального і, безумовно, узагальненого, але не рівнозначного поняття. Поки що різні концепції (в тому числі і теорії соціальної інформації В.Г.Афанасьєва, М.Ф.Веденова, Г.Т.Журавльова, В.І.Крем'янського, А.І.Михайлова, В.О.Полушкіна, А.Д.Урсула, Ф.Н.Цирді) визначають поняття інформації, як об'єкта, через її функції та соціально-психологічні властивості, пов'язані з аспектами потреб, сприйняття та відтворення соціальної інформації. Реального синтезу ідей, теорій і методів на

сьогодні немає, незважаючи на проведення серйозної роботи в цьому напрямку.

У результаті виникла ситуація, коли деякі вчені, на нашу думку, цілком правомірно запропонували відмовитися від всеохоплюючого визначення поняття інформації і перейти до сприйняття цього поняття, як категорії, яка не може піддаватися змістовому визначенню (М.К.Бочаров, Р.Тамме, О.А.Братко, А.М.Кочергін). На нашу думку, матерія та форми її організації несуть в собі не інформацію, а деякий зміст інформації, який може бути осмислений людиною в процесі пізнання і виражений у різних комунікативних формах. Поняття «інформація» тим самим може бути пов'язане лише з поняттям функції мозку та процесом мислення, процесом відображення дійсності, уявленням, описуванням, поясненням, створенням теоретичних та практичних моделей дійсності та визначатися необхідністю адаптації систем.

Щодо узагальнення терміна, то можливість цього оцінюється нами, як проблематична. Різноманіття матеріального світу безкінечне, і безкінечні його прояви. Системні ієрархічні рівні організації матерії прямо корелюють системні рівні організації інформації, як організоване в єдине ціле розмаїття. Отже, і можливості її узагальнення будуть пов'язані з рівневими засобами організації світу і матерії. Атомарний, молекулярний, клітинний рівні організації матерії та їх інформаційні системи можуть бути роз'яснені блискучими математичними формулами і законами фізики та кібернетики, а також бездоганно репрезентовані. На цих рівнях існують і речовини, і планети, і білкове життя, взагалі все живе і неживе. Пропоновані формули дійсно блискуче будуть діяти в рамках, властивих зазначеному рівню структур, але системи «людина» на цьому рівні організації матерії не існує. Це означає, що для атрибуції і визначення згаданої системи діють зовсім інші закони, матерія організована в інші форми, та інші змістові пріоритети будуть відображати її сутність. Спроби знайти сумісне в інформаційному аспекті, і, особливо, в його кількісних вимірах безумовно будуть успішні, оскільки атомарна, молекулярна та клітинна організації матерії охоплюють також і систему «людина», але це сумісне в природі інформації буде відображати тільки закони, відношення, структуру та інші характерні властивості будь-яких рівнів організації матерії.

Ускладнення організації матерії веде до ускладнення організації матеріальних систем та принципів їх створення, а значить і змісту інформації. Величезний стрибок від неживого до білкової молекули і від організації (до речі, ці стрибки інформаційно дуже ємкі) простої живої речовини до вищої форми організації матерії, яка характеризується свідомістю, супроводжувався колосальними інформаційно-енергетичними та генетичними процесами. Соціальні системи, які, безперечно, стоять набагато ближче до систем, пов'язаних з організацією живої матерії, породжують принципово нові енергетично-інформаційні процеси. Теорія, яка відображає інформаційні процеси «світу в цілому», а тим самим і будь-яку сукупність різноманітних форм матерії і матеріальних структур в ієрархії, оперує

неконкретними поняттями, які *зілишають поза своїми межами всю змістову специфіку об'єкта дослідження*, або відображають його однобічно. Загальнонаукові методи, такі популярні в багатьох областях науки, як правило, користуються поняттями, які є беззмістовними та малоефективними для об'єктивного і всебічного вивчення відокремленої системи певного рівня. В такому випадку інформаційне відображення буде дуже далеким від конкретного суттєвого змісту системи і не буде адекватним або наближеним до реальної дійсності. Вивчення явища та моделювання будь-яких систем повинно відштовхуватися від його специфічної якості і структури, досліджувати не загальні, а системні функції і оперувати конкретними поняттями. Вивчення систем одного рівня та їх взаємодій потребує нових методів дослідження. Включення системи до систем вищого або нижчого рівня вимагає і принципово інших методологічного та методичного рівнів, іншого понятійного апарату, перегляду мови науки.

Якщо систему розуміти, як організоване окрему якість, а інформацію — як відображене різноманіття, це, безумовно, узагальнить розуміння поняття системи і поняття інформації, але тільки на метарівні, де типологічні та видові особливості, які власне і відрізняють одну систему від іншої, не суттєві. Продовжуючи цю думку, необхідно підкреслити, що, в принципі, можна говорити і про різноманіття систем, оскільки вони чітко пов'язані із безмежними процесами розвитку матерії та різноманіттям інформації. Тому і неможливо було створення загальної теорії систем, як неможливо створення загальної теорії інформації. Логіко-гносеологічний підхід завжди відштовхувався від природного походження систем та їх діалектичного розвитку.

Згідно із структурним рівнем організації систем необхідно визначати і обсяги понять. тим більше, що їхні обсяг і зміст взаємопов'язані.

У доповнення до дефініції поняття «інформація» нам здається необхідним його диференціювати і в понятійному плані, що зніме багато непорозумінь між різними за фахом теоретиками і практиками, які з різних боків мають відношення до визначення, опрацювання та поширення інформації. Досить часто в практиці спільних наукових розробок спеціалістами гуманітарних та технічних наук (до уваги не береться проміжна галузь природничих наук) створюється абсолютно неприпустима ситуація, коли ті та інші оперують поняттями одного фонетичного позначення, але протилежного (а в найкращому разі — схожого), але не тотожного змісту. Найкращим варіантом у таких випадках є створення робочих узгоджених понять, хоча досягти цього дуже складно.

Поняття соціальної інформації відокремилось практично відразу і було пов'язане з розумінням різниці між живим та неживим у природі і між живим розумним та живим нерозумним. Відмінності в способах зберігання, трансформації та відтворення інформації, пов'язані з формами існування матерії та її руху, були прояснені; проблеми ж дезінтеграції понятійного апарату і на сьогодні сконцентровані на вирішенні «основного питання філософії» та на функціонально-комунікаційних аспектах. Інтуїтивне

розуміння відмін необхідно перенести в наукову методологію і визначити її подальше структурування. Соціальна інформація, в свою чергу, може бути (і повинна бути) розмежована, оскільки є матеріальна і духовна сфери діяльності та осмислення цієї діяльності (інтелектуальне або творче). Загальне і специфічне в процесах визначення, переробки та репрезентації соціальної інформації, її кількості, цінності, змістовності, функцій та властивостей потребує розвитку в науці на всіх етапах процесу наукового пізнання не лише в технічних, а й у гуманітарних науках.

Це важливо тим більш, що залишається і продовжує розвиватися також традиційне розуміння інформації в її соціальному контексті, яке використовувалося до інформаційної революції, і після неї, як відомості, знання про оточуюче середовище і способі їх отримання. Знання надходять через відображення дійсності за допомогою багатьох способів передачі цих відомостей та даних, враховуючи при цьому всі види і типи відображень. Але комунікативні властивості можуть бути визначені як безпосередньо (від первісного джерела до отримувача інформації), так і через інформаційні повідомлення (образи, слова, музику, символи, що оформлюються в матеріальних носіях різного типу, як способи передачі соціальної інформації тощо). Ми підтримуємо думку А.В.Соколова про види інформаційних повідомлень, яка була висловлена ним при розгляді документа, як *завершеного типу* інформаційного повідомлення. Щодо останнього поняття, — необхідно внести деякі уточнення. Оскільки проблема «завершеності» в рукописних книгах та документах має відносний характер, ми віддаємо перевагу терміну *«оформлений тип»*. Для такого явища писемної культури, як РК, є дуже властивим процес «доповнення», і не тільки безпосередньо тексту, але і зміни оправи, домальовування оздоб, нового переліку аркушів, реконструкції втрат тощо. Великий процент текстів та книг не мав навіть завершеного первісного вигляду. Тільки надрукований тип може бути завершеним за формою і змістом [4].

Наш підхід торкається переважно проблеми визначення та наукового моделювання системної інформації, пов'язаної із розвитком знання та духовності суспільства у конкретному його вигляді — РК, як типі інформаційного повідомлення і в контексті проблеми відображення та природи інформації. Вивчення соціальних процесів і моделювання джерельних систем може допомогти вирішенню основної в історичній науці проблеми використання і інтерпретації джерела, походження, повноти, достовірності, цілеспрямованості його інформації, а значить і провести достовірну реконструкцію історичного минулого. Джерелознавча критика історичного або філологічного джерела в такому разі може набути зовсім інших можливостей.

Добре відома точка зору, що інформаційне відображення характеризується, перш за все, відтворенням структури явища в її причинно-наслідковій взаємодії, а інформація — відтвореною отримувачем структурою джерела [5]. Думка, яка вперше була висловлена Н.Вінером, що інформація

— це позначення змісту, отриманого із зовнішнього середовища в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших відчуттів [6], залишається актуальною незалежно від різних напрямів її розвитку. Система, як організація множини в якісно єдину цілісність, відокремлену від оточуючого її середовища, — поняття узагальнююче у всіх сферах існування матерії та свідомості.

Розглядаючи РК, як *самостійну систему* (якій властиві і матеріальні, і духовні атрибути), ми неминуче поринаємо в широке коло проблем існування, функціонування і просторово-хронологічної інформаційної взаємодії РК із середовищем. РК властива певна структура, що несе в собі характеристику цілісності і сталості, як фактора стабільності системи і упорядкування її численних ознак, елементів та компонентів. *Структура—інваріант системи*, і тому для вивчення її властивостей, функціонування, змісту і форм інформаційного відображення необхідно, перш за все, створити модель РК, як окремої системи. Модель не може повністю співпадати із структурою, хоча і близька до неї. Основне її призначення — вивчення РК, як інформаційного джерела, і її комунікаційних співвідношень з іншими системами суспільства та формування переважно систем, що визначають духовно-інтелектуальні процеси в суспільстві.

Безумовно, оскільки поняття «система» і «структура» включають у себе поняття «складність», «упорядкування» та «організація» і можуть бути обчислені кількісно, вони вивчаються і методами математичними та теорії інформації. Але конче важливою умовою цього процесу є створення моделі системи свого рівня організації матерії і, відповідно, певної галузі знань, тому що природні і соціальні системи належать до різних класів систем. Особливо важливо це враховувати, коли створюється експертна система, призначена для використання соціальної інформації [7].

Так, можливості математичної класифікації, обробки кодикологічних даних досліджувалися нами у зв'язку із створенням автоматизованих інформаційних систем та їх інтелектуалізацією в творчому співавторстві із спеціалістами в галузі математики і інформатизації [8]. Досвід у цьому напрямку неоднозначно свідчить: відсутність уніфікованої моделі кодикологічних даних принципово перешкоджає створенню комп'ютерної системи і використанню математичних методів. А з цим пов'язане і створення уніфікованого масиву первинної інформації, яка, в свою чергу, повинна бути структурованою та формалізованою з урахуванням вимог автоматизації. Тільки кодикологічна або археографічна структура виявляє суттєві зв'язки між елементами системи (а на практиці — між елементами опису), і, таким чином, дозволяє використовувати апарат об'єктивної класифікації, оптимальну структуру репрезентації і зберігання даних. Але механічний перенос понять одного класу систем до іншого виявився неправомірним.

Були виявлені дуже цікаві для дослідників РК (як і для майбутнього гуманітарного споживача) *протиріччя між поняттями, пов'язаними із уявленнями про структуру, функції, класифікації даних, проблемами*

наукового використання, які існують об'єктивно в науковому термінологічному апараті технічних та гуманітарних наук, психології та уявленнях про зміст та тип інформації, між змістовим наповненням дефініцій, якими вони оперують. Проблема залучення автоматизованих технологій поставила теоретичні питання щодо об'єкта вивчення, методології, понятійного інструментарію, визначення завдань різного класу і типу, чітко проявила основні напрями науково-теоретичних розробок у галузі вивчення РК, як комплексного джерела.

Разом з тим назріла актуальна потреба в структуруванні інформаційних понять та розробці методик в археографії та кодикології. Недостатня розвинутість системного вивчення книжно-рукописної спадщини в значній мірі повела за собою неузгодженість або відсутність термінологічного позначення елементів опису, понятійної мови. Навіть саме поняття рукописної книги не мало однозначного тлумачення.

Визначення поняття рукописної книги (див. розділ 1) лягло в основу кодикологічних досліджень, а створення структури її опису та методики заповнення схеми стало першим етапом кодикографічного моделювання. Для автоматизованих систем були визначені основні змістові компоненти структури, які дозволяли атрибутувати книгу [9].

Запропонована спочатку інформаційна математична модель була дуже далека від кодикологічної. У найкращому випадку вона наближалася до узгодженого археографічного уявлення про джерело та його структуру. Конче жорсткі вимоги до обсягу даних, їх структуралізації та формалізації для практичного використання автоматизованої системи дуже швидко повернули фантазії щодо поширення уявлень про системні відносини на «грішну землю». Але взаємне прагнення до розуміння позицій дозволило знайти відсічену, з обмеженими функціями, структуру опису. В результаті ми вийшли на принципово інший, більш узагальнений рівень системної організації — археографічний, який об'єднує письмові джерела. Було досягнуто об'єктивного уявлення про принципову неможливість системного аналізу книги через відсутність необхідного, дуже складного за характером, масиву інформації про рукописну книгу.

Використання ентропійного підходу при вирішенні класифікаційних завдань дозволило брати за міру інформативності різницю між невизначеністю всієї чисельності ознак комплексу пам'яток до і після застосування, тим самим вирішивши деякі питання камерально-археографічного плану. Проведення робіт за повним кодикологічним описом було визнане недоцільним внаслідок великої надмірності інформації.

Для інформаційної системи, що створювалася на потреби бібліотечно-архівного пошуку, вибирали найбільш інформативні і найменш корельовані між собою структурні частини і ознаки кодексу (наприклад, автор, назва, дата, письмо, оздоба, оправа, шифр, характер твору та ін.). Критерієм достатності отриманого набору служила можливість чіткої ідентифікації пам'ятки. Прагнення до побудови ознакового простору найменшого розміру

привело до заміни в класифікаційному наборі одних ознак іншими. Запропонована структура тяжіла більше до структури загальнобібліографічного опису, ніж до РК, але відображала його основні структурні форми. Обмежені вимоги до цієї структури були викликані тим, що в комунікаційному процесі, який був покладений в основу принципу, існував тільки один комунікаційний зв'язок: археографічний опис РК, як вторинного джерела, — сучасні споживачі інформації, як правило, вузького профілю. Ця практичність у підході до створення системи опису та обмеження у кількості ознак впливала з пошукових потреб бібліотеки та архіву і була виправдана ними, але завдання, вирішувані нею, були далекі від *реальної моделі РК*. Компромісність такого підходу була занадто очевидною, тому роботи в цьому напрямі можна охарактеризувати, як проєкційні спроби.

Але основна проблема була висвітлена досить чітко: генетична (або історична, а в даному випадку кодикологічна) модель даних — первинна; інформаційні статистичні, семантичні, прагматичні та інші моделі цього ряду — вторинні. В комунікаційному процесі, насправді, між першоджерелом та споживачем інформації є перехідні етапи. Принаймні їх два — генетична (або історична) модель даних та її математична трансформація у вигляді інформаційної. Останні враховують досвід, перш за все, дослідників, які вже сформулювали цю модель на основі своєї власної практики, вивчення багатомірної інформації і зв'язків між елементами, які складають систему, формування чітких уявлень самого дослідника щодо форми, змісту, функцій джерела.

Простіше кажучи, перед тим, як математики та спеціалісти в галузі інформатики приступлять до побудови інформаційної моделі та використання класифікаційних алгоритмів, археографи та кодикологи повинні створити *модель даних*, в якій необхідно закласти не лише елементи опису, а структуру та організацію РК в усіх її взаємозв'язках як внутрішніх, так і в зовнішніх. Інформаційні моделі — абстракція, якщо вони не ґрунтуються на генетичній (історичній) моделі даних [10].

При створенні бібліографічних баз даних ця проблема значно простіша, тому що елементи бібліографічного опису визначені титулом, шмудтитулом, авантитулом, анотацією, передмовою та змістом. Ця система репрезентації книги через атрибутивне інформування та форми супроводу тексту складалася протягом століть. Принципова різниця між надрукованою і рукописною книгами полягає не лише в тому, що в більшості всі ці атрибути в тексті не визначені, і дослідник має їх встановлювати джерелознавчим шляхом, а також і в тому, що рукописна книга не просто книжка, як форма передачі інформації, вона кожна є окрема, індивідуальна, неповторна пам'ятка культури і тому є *об'єктом наукового вивчення*, як самостійна культурологічна система. Тому знання, досвід та інтелект дослідника і його попередників прототипні у вивченні РК, як компонента соціальної системи, та створенні їх предметних моделей. Модель кодикологічних даних у вигляді кодикографічної схеми є відображенням, своєрідним відбитком особи і суспільства феодальної доби, що інтерпретується сучасним спеціалістом.

До цього необхідно додати декілька слів щодо загальнокнигознавчого підходу до моделювання книжки та його співвідношення з моделюванням кодикологічним. Типологія моделі книжки в книгознавстві вивчається досить активно. Деякі суто книгознавчі аспекти узагальненої моделі книжки репрезентовані в працях О.М.Ловягіна, В.М.Ляхова (мистецтвознавчий аспект) та О.А.Гречихіна (комплексно-книгознавчий аспект) [11]. Так, розглядаючи книгу, як засіб соціальної комунікації, О.А.Гречихін запропонував розуміти книгу як «объективированное в диалектическом единстве социальной информации и семиотической и материально-конструктивной формы представление этой информации», а відповідно до того і «принципово-типологічну модель книги» [12]. Вона передбачала 9 структурних комунікаційних категорій (підсистем):

- 1) предмет — типізація соціальної інформації, як змістового результату суспільно-політичної діяльності (культури);
- 2) метод — типізація підходу, засобу, як умови досягнення мети соціальної комунікації;
- 3) мета — типізація основного завдання книги;
- 4) адреса — типізація читача (споживача інформації);
- 5) жанр — типізація засобу семіотичного уявлення соціальної інформації;
- 6) час — типізація історико-хронологічного аспекту комунікації;
- 7) простір — типізація просторово-географічного аспекту комунікації;
- 8) апарат — типізація допоміжних засобів засвоєння книги;
- 9) носій — типізація засобів матеріально-конструктивної реалізації книги [13].

Ці ознаки дослідник залучає і до визначення поняття «книга» та історико-книгознавчого методу. Рукописна книга розглядається, як родова категорія, що, наряду з друкованими виданнями, відображає структуру технології книги. Привабливість цього узагальнюючого методу не підлягає сумніву, але типізація родових ознак РК та друкованих видань практично у всіх означених категорій буде за змістом суттєво відрізнятися завдяки подвійній природі РК, як джерела (як історичного джерела писемної культури та книжного «документа»). Принципова різниця між РК та надрукованими виданнями, а, відповідно, і залучення різних методик, вже розглядалася нами вище.

Необхідно відзначити деяку близькість інкунабул та палеотипів до РК власне на тому етапі стародруків, коли вони ще тяжіли до рукописних методів та технологій у графіці літер, оформленні тексту та аркуша, оздобленні оправи та ін. Але подальший розвиток книгодрукування зробив колосальний крок до масового вироблення книг, тим самим змінивши пріоритети книжкової культури. І це безпосередньо мало основоположне значення для розвитку суспільства. Тому система поняття «книжка», виглядаючи подібною, і, дійсно, маючи на вищому ієрархічному рівні системи багато елементів, що збігаються у загальнопонятійному плані, між тим суттєво відрізняється археографічно та кодикологічно.

Спеціалістам-кодикологам та археографам в галузі РК добре відомо,

що досвід опрацювання рукописних книг як у зовнішньому, так і у внутрішньому аналізі дає змогу без попереднього вивчення багатьох кодикологічних даних визначати (і досить точно) час та місце створення, наукову і художню школу, автора, коментатора тощо тільки на основі поверхового перегляду книги. Процес мислення, якщо дослідник володіє структурною інформацією, базується на колосальному обсязі домінантних асоціативних зв'язків і знайде загальне і специфічне швидше, ніж математичний класифікатор. Більш того, якщо ці зв'язки не будуть чітко і явно визначені дослідником при створенні генетичної моделі, інформаційна структура може бути деформована і видавати некоректні рішення.

Безумовно, дослідник повинен знати основні закономірності розвитку систем взагалі і використовувати або системний підхід, або, в крайньому випадку, комплексний аналіз джерела або об'єкта вивчення.

Тому ми дотримуємося точки зору А.Д.Урсула, яку він висловив більш ніж двадцять років тому і досі продовжує розвивати. У скороченому вигляді вона може бути репрезентована, як поправка до загальної теорії систем, що розроблялася в 60-х роках (таких поправок було дуже багато; вони первісно розглядалися, як загальна теорія систем, а нині знайшли своє виявлення в методології спеціально-наукового пізнання і соціальної практики — системному підході): спрощення уявлень про системи, виділення найбільш стійких елементів та явищ практично веде не до теорії систем, а до створення теорії структур, тому що вона досліджує інваріанти систем [14]. Безумовно, системи «книжка» та «РК» можуть бути зведені до єдиних позначень інформаційно-документального або бібліографічного опису, але цей опис не буде навіть і археографічним, оскільки даватиме, безумовно, необхідну структурну інформацію, але в суттєво спрощеному вигляді. Тому теорія бібліографії не може підміняти теорію археографії і, тим паче, теорію кодикографії.

Основою РК, як самостійної системи, є її кодикологічна сутність, що знаходить відображення в цілому комплексі компонентів та ознак, які породжують поняття «система». Кодикологічна інформація, як і будь-яка інша соціальна інформація, перш за все розглядається нами в контексті взаємодії соціальних систем та їх складових частин і виходить за межі вузької категорії «різноманіття», яка безпосередньо пов'язана з комунікаційно-технологічними аспектами і була породжена виключно прикладними завданнями вимірювання інформації та її автоматизованою передачею. Взаємодія систем, які синтезують сталість і мінливість процесів, а значить відображають різноманіття, як фактор руху (розвитку, або згасання) систем, а одноманіття, як фактор зберігання цілісності, в їх сукупності складає формулу комунікаційних процесів, яка ще чекає на своїх дослідників.

Коли мова йде про РК, як інформаційне джерело, необхідно враховувати *стислість багатомірної інформації*, закладеної в книзі, а також можливості її «розгортання» і актуалізації в залежності від потреб суспільства та обставин, в яких вона існує. Вирішення проблеми створення моделі РК орієнтоване не стільки на формування способів та процесів

передачі інформації, скільки на способи визначення явної і «звільнення» стислої інформації. Воно передбачає розкриття потенціальної інформації та побудови структури, орієнтованої на розшук існуючих та можливих каналів її взаємодії із минулим, сучасним та майбутнім суспільством.

Отже, РК — первинне і реальне джерело інформації. Її кодикологічна модель (далі КМ) — *відбиток, опосередковане джерело, носій універсальної і розвинутої структури кодексу як культурологічного явища, а значить інформаційно-комунікаційне джерело вторинного характеру, яке є результатом наукового осмислення інваріантної сутності та різноманіття, що постійно змінюється і сприяє її розвитку, як явища. КМ, як вже було зазначено, повинна відображати не лише внутрішню структуру, а й вихід на зовнішню систему більш узагальненого рівня, а значить фіксувати зв'язок між епохами та ідеями, авторами і протоавторами, створювачами кодексу, різними творами, науковими та культурними осередками, майстернями, школами тощо.*

Підбиваючи підсумки про взаємозв'язки між поняттями «модель», «інформаційне відображення», «система», необхідно коротко окреслити обсяг цих понять та їх відношення до пропонованої теми.

Процес *відображення* ми сприймаємо досить традиційно: як зміни, що відбуваються (або виникають) у системі при її взаємодії з іншою системою шляхом послідовного прийому, переробки та закріплення інформації безпосередньо або через проміжні стадії. Поняття «відображення» охоплює всі види та типи змін.

РК як *явище і як система*, на нашу думку, відноситься до окремого класу багатоаспектних систем, яким властиві деякі функції самоорганізації (т.зв. антиентропійних систем). РК, в свою чергу, є продуктом індивідуальної та соціальної свідомості, посередником між різними культурологічними системами, що несе та передає їх закономірності упорядкування. Сприймаючи деякі структурні властивості та функції системи, що її створила, вона здійснює комунікацію між періодами та особами, забезпечує спадкоємність розвитку знань. Її адаптаційні можливості дуже широкі. Оскільки ми пов'язуємо поняття інформації з розумовими та взагалі психічними процесами головного мозку, ми в даному контексті притримуємося думки О.А.Братко та А.М.Кочергіна про поняття взаємодії в антиентропійній системі, що репрезентує живі організми [15]. Людина, яка вивчає РК (з різною метою, в даному випадку для наукового дослідження), також є складною системою.

Якщо прийняти РК за систему А, людину, яка вивчає її, за систему В, то складний результат відображення системи А в системі В буде виражатися через модель системи А — підсистему А' (тобто КМ). За словами фахівців, наприклад, О.А.Братко та А.М.Кочергіна, такий зв'язок виникає в дуже складних інформаційних системах, які володіють психікою, що дуже обмежує, а іноді й повністю не дає змоги використання таких моделей іншими системами. Треба підкреслити, що, насправді, цей зв'язок відображає набагато складнішу ситуацію, коли системи «прото» А (утворювачі кодексу)

створюють інформаційну систему А (РК), яка впливає на систему В (дослідника кодексу). Далі система В (дослідник) створює інформаційну підсистему А' (модель КМ), а остання використовується тією ж самою системою В, але в більш складному варіанті: для створення «наукового опису» (археографічного, охоронного, кодикологічного спеціального тощо) — чергової форми інформаційного джерела третього рівня, що створюється для реалізації пізнавального процесу через повернення на більш складному рівні до системи А. І лише після цього до інформаційного процесу вступає бібліографія, як інформаційне позначення четвертого (!), якщо строго говорити, рівня інформаційного відображення — для створення бібліографічних покажчиків. Вимальовується спіраль поступального розвитку не лише суспільства, а й пізнання.

В такому комунікаційному процесі дуже важко виділити «джерело інформації первинного рівня» та «джерело інформації вторинного рівня», — все буде залежити від окреслення об'єкта та предмета дослідження. Але основні інваріантні властивості всіх етапів необхідно відобразити в універсальній моделі — КМ, що гарантує об'єктивність та вірогідність наукового пізнання.

Таким чином, окреслюючи вивчення РК, як кодикологічного явища, ми розуміємо під *інформаційно-кодикологічним відображенням РК*, як джерела, форму передачі, що фіксує структуру культурологічної системи РК і деякі структурні (як матеріальні, так і нематеріальні) компоненти систем «створювач кодексу» та «дослідник кодексу» у вигляді КМ. Елементи КМ є символами, що інтегрують властивості РК та осіб, що мають відношення до створення, вживання та наукового дослідження кодексу.

3.2. Структура і функції РК у контексті проблеми походження, форми та змісту, історії кодексу

РК — соціальна за походженням штучна система закритого типу, орієнтована на постійний духовний вплив, та, як усі складні системи, одночасно виступає і компонентом більш складної системи, і як сукупність більш простих елементів, або підсистем. Вона має певну форму і існує в просторі та часі шляхом активного обігу в різношарових інформаційних потоках суспільства. Системне дослідження РК базується на встановленні її генетичних властивостей декількох соціальних вимірів та засобів інформаційної взаємодії.

Генетичні основи природи РК окреслюються певним колом суттєвостей її, як джерела:

1. *Формою* (структура РК, як системи);
2. *Змістом* (ідеї, що закладені в основу створення кодексу, як системи, його комплексна джерелознавча сутність);
3. *Призначенням джерела* (соціальні функції РК, як книжного джерела);
4. *Історією кодексу* (походженням та існуванням) РК і впливами середовища в просторі та хронології (існування в інформаційних потоках суспільства).

Суттєвими характеристиками системи є цілісність, постійність і сталість, як фактори стабільності та упорядкування її численних ознак, елементів і компонентів. Сталість структури — *зовнішня та внутрішня форма, що знаходить своє вираження в структурі кодексу*. Але не менш важливим фактором її існування є мінливість, як засіб постійної адаптації до умов середовища. Мінливість РК як системи знайшла свій вираз у *змісті кодексу*.

Взаємодія з середовищем здійснюється на всіх генетичних рівнях: і через форму та зміст, але, особливо, через соціально-інформаційні функції, про які найбільш повне уявлення можна отримати, вивчаючи *походження, призначення та історію РК*.

Таке коло проблем включає, на нашу думку, поняття системного підходу до вивчення РК, і, тим самим, передбачає її дослідження, як окремого факту культури, та роль, як фактора розвитку суспільства у взаємодії з системою вищого рівня — книжно-рукописною традицією та культурою певної доби.

* *
 *

Зовнішня та внутрішня структура кодексу знайшла відображення у його формі. Вона характеризується протяжністю в просторі і часі і складається з декількох підсистем: оправи, обсягу, розмірів арк., матеріалу, структури блоку, сторінки, тексту письма, музичної нотації, оздоблення тексту, геральдичних ознак, додаткового тексту (записів, знаків книжкових та облікових). Під зовнішньою кодикологічною структурою ми розуміємо

зовнішню побудову та розташування матеріальних компонентів кодексу, що зберігають його цілісність. Під внутрішньою структурою — принципи організації та передачі інформації кодексу для вираження його змісту. Так, елементом зовнішньої структури кодексу є письмо (на відміну від друку), засоби письма — це внутрішня структура. Звичайно, ми усвідомлюємо, що поняття зовнішньої та внутрішньої структур досить умовні, тому що в залежності від точки зору та предмету досліджень можлива взаємозаміна цих понять.

Структура РК багатофункціональна та характеризується багаторівневою ієрархічною організацією. В цьому параграфі вважаємо за доцільне зупинитися лише на декількох параметрах вищого рівня структури, оскільки детальна структуралізація РК (із 7-8-а ієрархічними рівнями) з пристосуванням до кодикологічного опису репрезентована нами в розробленій спільно з О.М.Гальченко та О.А.Івановою схемі [16]. В цьому виданні пропонується скорочений варіант з додатковими коментарями.

1. Оправа. Оправа — одна з найважливіх зовнішніх ознак кодексу. Саме вона відокремила поняття «кодекс» від поняття «рукопис». З початку свого виникнення вона мала суто прагматичну *охоронну функцію*, але з часом, у зв'язку з розвитком змістових характеристик РК, вона була включена до єдиної системи не лише зовнішньої, але і внутрішньої структури та загальної композиції кодексу, і завдяки розвитку *естетичних функцій* набула статусу суттєвого компонента РК.

Основними структурно-матеріальними і структурно-інформаційними компонентами оправи є:

1. Розмір оправи (довжина x висота x ширина)
2. Загальнотехнологічний тип оправи (м'яка, жорстка, жорстка лакова).
3. Кришки (розмір, матеріал — дерево, картон, шкіра, їх конфігурація).
4. Покриття (суцільнокрите, складене та його матеріал — шкіра, папір, тканина, пергамен).
5. Блок (форма, корінець, каптал, шиття, зшитки, сигнатура, форзаци).
6. Обріз (фарбований, нефарбований, тип фарбування — одноколірний, багатоколірний, із золоченням, з тисненням, з гравіровкою, крапчастий, мармуровий та ін.).
7. Фурнітура (застібки, зав'язки, жуковини, середники, ланцюжки, окуття, додаткові елементи; їх матеріал; техніка - лиття, випилка, чеканка, гравіровка, різьба, чернь, кування, емаль; розміщення або розташування).
8. Оздоблення оправи (оклад, тиснення, розпис, гравіровка по шкірі, аплікація, мозаїка, дробниці та ін.; характер оздоблення).

Ці матеріальні компоненти зовнішнього вигляду визначають і поняття *внутрішнього змісту* підсистеми «оправа», яка характеризується через:

Датування оправи (століття, точна дата).

Походження (локалізація, майстри, майстерні, реставратори).

Вигляд (первісна, непервісна, виготовлена заново, реставрована,

використана оправа іншого рукопису, відновлена, реконструйована).

Технічну класифікацію оправи (вид, тип, враховуючи призначення та походження).

Стиль оздоблення.

II. Обсяг кодексу та розміри аркушів. Ця підсистема характеризує не лише частину просторових координатів кодексу, що виражені в розмірі, включаючи оправу і блок. Обсяг кодексу та розміри аркушів є невід'ємними частинами характеристики внутрішньої структури кодексу і складаються з наступних структурних елементів:

1. Кількість аркушів (основного тексту — первісних, тих, що відносяться до часу виникнення, а також додаткових, що склалися протягом існування рукопису — форзаці, захисні, літерні, пропущені, вставні, вкладені).

2. Формат аркушів для паперу (по типу складання паперу — 1°, 2°, 4°, 8°, 16° та ін.).

3. Склад зошитів.

4. Розмір аркуша (ширина x висота).

5. Нумерація (алфавіт, система).

6. Сигнатура (нумерація зошитів).

7. Кустоди (реклами).

Перераховані елементи визначають і поняття *внутрішнього змісту* підсистеми «обсяг», що зв'язують кількісні та змістові аспекти кодексу:

Система нумерації (цифрова, алфавітна; римська, слов'янська, арабська; десяткова, позиційна тощо).

Техніка складання пергамену або паперу та їх облік, що має безпосереднє відношення для визначення школи).

Час фоліації та пагінації.

Матеріальні лакуни, що впливають на повноту тексту.

III. Матеріал рукопису відноситься до зовнішньої структури кодексу, що разом з такими ознаками, як дошки, покриття, блок, каптал, фурнітура, письмо, аркуші та ін., визначає матеріальний бік кодексу. Його внутрішня форма передбачає:

1. Вид матеріалу (папірус, папір, пергамен, тканина та ін.).

2. Якість матеріалу (загальний аспект): (колір, якість, особливості, товщина, прожилки, вержери, понгюзо).

3. Філіграні паперу (тип, розміщення).

4. Контрамарки (тип, розміщення).

5. Палімпсести.

Головний зв'язок із *змістом* виражається у визначенні часу та походження матеріалу, технології виробництва, торгової *міграції* матеріалу.

IV. Сторінка є важливим елементом внутрішньої структури кодексу, оскільки через її організацію здійснюється сприйняття інформації тексту рукопису, враховуються психологічні фактори, що допомагають розумінню тексту.

1. Чим написано текст (чорнило, олівець).
2. Розліновка (наколи, лінії, заглиблення, рельєфи).
3. Вигляд тексту — розміщення на сторінці (тип, рядки, колонки, геометричні варіанти).
4. Спосіб розліновки (металевим стержнем, свищевим олівцем, чорнилом).
5. Поле тексту (розміри: висота x ширина) та його співвідношення до аркуша.

До змісту цієї підсистеми необхідно віднести системи розліновки та розміщення тексту на сторінці, що також допомагає встановити походження кодексу.

V. Текст. Зовнішній вигляд тексту, його внутрішня організація кодикологічно дуже добре виражена різними взаємопов'язаними засобами виділення тексту, що структурується такими елементами, як:

1. Рубрикація тексту (колір, форма, заголовок, ініціали, колонтитули, кінцівка, позначки на полях, художні прикраси, рубрикації).
2. Структура тексту (структурні частини тексту: слова, фрази, титули, глави, читання, розділи).
3. Внутрішня організація тексту (присвята, передмова, пролог, заголовок, розділи основного тексту, епілог, послання, кінцеві формули, довідкові розділи — змісти, словники, переліки, покажчики).

4. Особливі види тексту (тайнопис, таблиці, каліграфи, «гра текстом» та ін.).

5. Вторинні види тексту та їх організація (глоси, анотації, коментарі, резюме).

VI. Письмо. Внутрішня форма підсистеми письма дуже складна. Письмо як окрема система вивчається наукою палеографією в тісній взаємодії з історичним мовознавством. Системні, а значить, і структурні особливості палеографічного та кодикологічного понять співпадають лише в деякій, хоча і суттєвій частині.

1. Алфавіт (абетка, азбука) (кирилиця, глаголиця, ін. види).
2. Тип письма (устав, півустав, скоропис, курсив, із загальним аспектом - прямий, похилий, широкий, вузький, побіжний, каліграфічний та ін.).
3. Графічні особливості письма (розмір, кут нахилу, натиск тощо).
4. Кількість почерків.
5. Скорочення (види та знаки скорочень: стягування приголосних, скорочення слів до початкової літери, лігатури; титло та його різновиди, особливі знаки - коло, хрест тощо).
6. Пунктуація (знаки розділові, надрядкові та ін.: крапка, кендема, позитивна, хрест, пряма риска, кома, слогія, статія та ін.).
7. Правопис (використання літер різних видів правопису).
8. Цифрові системи та їх накреслення.
9. Чорнило (колір, якість).
10. Виправлення (частота та види, знаки виправлень).
11. Тайнопис (види та системи).

Система способів графічної передачі тексту (письма) відображає багато зв'язків із національно-духовними тенденціями розвитку через зміст

твору рукопису та мову і визначає зміст підсистеми «письмо». Вона, безумовно, тісним чином пов'язана із походженням та існуванням РК, традиціями скрипторіїв, впливами, індивідуальними особливостями переписувачів тощо.

VII. Музична нотація. Ця структурна ознака — одна з найскладніших для вивчення елементів; вона належить до богослужбових півчиських текстів і прямо пов'язана із змістом кодексу.

1. Нотація з нотним станом (кількість ліній, колір ліній, початкові знаки — ключові літери, мензуральні знаки та ін.).

2. Нотація без нотного стану (кількість рівнів, вертикального або похилого штилю, додаткова мелодична нотація, ритмічна нотація).

3. Нотаційні знаки (невми, крюки (знамена), ноти).

4. Нотація діастематична (перехідна) (церковного співу, поліфонії, форма нот — крапки, квадратичні, готичні; вигляд — заповнені, незаповнені, півтактами тощо).

5. Нотація теоретичних рукописів (види нотацій — перервна, безперервна, алфавітна та ін.).

Зміст цієї підсистеми — вихід на розвиток способів передачі музики, її характер, співаків, музичні традиції суспільства певної доби.

VIII. Оздоблення тексту тісним чином пов'язане з мистецтвом і прямо відображає зміст твору або творів, що увійшли до кодексу.

1. Оздоблення елементів структури тексту (заголовків, підзаголовків, ініціалів, сигнатур, реклам, покажчиків, рубрикаційних знаків тощо).

2. В'язь (прийоми та характер оздоблення) (лігатури: підпорядкування однієї літери іншій, супідрядність, включення однієї літери в іншу, збіг у крапці, комбінації прийомів та ін.).

3. Ініціали (тип — колінчатий, узорний; емальєрний, рослинний, плетений, витий; стиль — зооморфний, тератологічний, сюжетний, антропоморфний, контурний, стародрукований; кольори).

4. Заставки (форма — аморфна, геометрична, прямокутник, квадрат, П-подібна: плетінка, стрічкова, арочна, архітектурна композиція та ін.; стиль — старовізантійський, балканський, південнослов'янський, із зазначенням — плетений, рослинний, антропоморфний, тератологічний, зооморфний, стародрукований та ін.; кольори).

5. Кінцівки (кількість, розташування, форма та мотиви).

6. Мініатюра (кількість мініатюр в рукописі; розташування; сюжет або персонаж, місце розташування на сторінці, техніка, кольори).

7. Гравюра (кількість, розташування, сюжети).

8. Малюнки (кількість, розташування, сюжети, кольори).

9. Прикраси аркуша (бордюри, оздоблення рядків, табличних канонів, між колонками; види, кольори).

Прикраси рукописів — ціла система відображення художнього світогляду і національного світовідчуття, — прямо пов'язані з формуванням та становленням рукописно-книжних традицій, і тому є невід'ємною частиною змісту твору і змісту кодексу.

IX. Геральдичні та родословні ознаки. Ця підсистема має не дуже великий обсяг у структурі кодексів, оскільки такі дані трактуються, як знаки власності. Вони мають велике значення для вивчення проблеми походження та призначення кодексів. Кодикологічні уявлення про ці позначення можуть бути визначені, як підсистема.

1. Герби (кількість, розмір, розташування, зміст, тип).
2. Емблеми (кількість, розмір, розташування, зміст, тип).
3. Девізи та заклики (розташування, розшифровка).
4. Геральдичні фігури (види, кольори).
5. Негеральдичні фігури (види, кольори).
6. Родословні дерева та ін. види генеалогічних позначень.

X. Додатковий текст (записи). У процесі свого існування РК включалася в різні інформаційні потоки — книгу читали, перечитували, переписували, використовували для служби, художнього оформлення інших книг тощо. Додатковий текст відображає її суспільний обіг в просторі та часі і є колосальною змістовою інформацією для вивчення історії книги. Разом з архівними матеріалами ці записи є окремими формами мікроджерел, що мають власну форму та зміст, які тісним чином пов'язані з джерелом книжного типу — РК та стародруком.

1. Записи, що не відносяться до змісту тексту рукопису (по відношенню до тексту їх можна назвати випадковими — духовного змісту, побутові, фольклорні, про історичні події, явища природи тощо).

2. Записи, що відносяться до історії кодексу (родовідні, створювачів кодексу або про створення кодексу, власницькі, вкладні, купівлі-продажу, дарчі, спадкові тощо).

XI. Знаки книжкові та облікові — екслібриси, суперекслібриси, штемпелі, штампи, монограми, етикетки (кількість, розмір, розташування, зміст, тип).

Ця підсистема дуже тісно прилягає до підсистеми «записи» і виділяється в кодикологічному плані лише формою передачі змістової суті золотиння кодексом, і, так само, як і геральдичні знаки і записи, крім іншого, має відношення до соціального обігу і інформаційних потоків.

Таким чином, *зовнішня структура РК* складається з 11 основних підсистем, які, в свою чергу, можуть бути багаторівнево структуровані для найбільш ретельного вивчення закономірностей та особливостей організації такого складного явища, як кодекс.

* *
*

Зміст РК — гармонія ідейної та структурної організації кодексу, первинна ідея, мета, взаємодія для реалізації ідей та мети, сукупне вираження комплексу ідеї в змісті та формі кодексу. Джерелознавче поняття встановлення змісту полягає у встановленні факту ідеї, факту дії та факту реалізації ідеї.

Зміст кодексу потребує окремого розгляду в системі «зміст історичного джерела», тобто ми концентруємось на понятті *змісту РК як факту науки*, або «референта» факту-описування. Усунення протиріччя між історичною реальністю — «фактом дійсності» та «фактом науки», що оперує залишками цих явищ, через створення моделі сукупності історичних фактів є теоретичною проблемою джерелознавчого дослідження РК. Воно має вирішуватися з орієнтуванням на соціальне значення фактів, оскільки, за словами визначного російського історика-джерелознавця С.М.Каштанова, який розглядав проблему змісту джерела в контексті визначення та встановлення історичного факту в дипломатиці, «распутывая весь клубок фактов, исследователь на каждой стадии исходит из анализа социальных причин той, а не иной интерпретации факта в источнике и тем самым учитывает специфику эпохи, страны и общественной среды, в которой возник источник» [17].

Як уже зазначалося в параграфі про визначення поняття РК, поняття «змісту рукопису» та «змісту кодексу» співпадають в понятті кодексу (або РК) лише частково.

Поняття *змісту рукопису* складається із «змісту твору» та «змісту тексту». Останній концентрується у критиці тексту окремого рукопису та списків тексту твору: встановленні походження, повноти, редакцій, ізводів, ідей явних та прихованих, авторів, назв, дат створення тексту, списків, впливів текстуальних, оригінальності чи копійності тощо. Зміст тексту рукопису прямо пов'язаний з історією тексту твору, який був написаний, а потім існував у декількох або в багатьох списках. Тому дослідження «змісту тексту» спрямоване на вивчення його походження та історії, а «зміст твору» — на увесь комплекс ідей, що містить власне авторський твір та його суттєві переробки. В практиці джерелознавства та текстології все те, що має відношення до ідентифікації тексту та вивчення засобів його ретрансляції, може бути визнаним вивченням «змісту тексту». Серед таких ознак — автор (псевдоавтор, приписуваний, гаданий); «автори» вторинного рівня (редактор, укладач, коментатор, перекладач, переписувач; ілюмінатор тощо); назва рукопису типологічна; назва вживана; самоназва; жанр (сказання, повісті, літописи, життя та ін.); мова списку (основна та мова впливів); дата створення списку.

Зміст твору стосується власне походження та історії конкретного літературного, історичного, математичного та ін. творів; особи автора твору (або авторів), його уявлення про форми упорядкування тексту (оригінальний, компіляція, виписки, переклад, тлумачення тощо); авторських редакцій, переробки, скорочення тощо; дати створення і мови авторського тексту, переробки, компіляції, реалій тексту та, що найбільш значиме — вивчення ідей твору в еволюції від причини до наслідку (в сукупності ідей соціального призначення та тлумачення тексту, як об'єкта спеціальної науки — герменевтики). У разі, коли автор анонімний, його походження визначається через сукупність ідей. Критика комплексних творів, що не можуть мати персоніфікованого автора, оперує поняттям умовного автора, або, як

прийнято в бібліографії, «колективного автора». Увесь комплекс проблем, які мають відношення до втілення ідей у тексті від факту ідей через факти дії до факту матеріального, — реалізовано в рукописі. Щодо рукописних текстів кодексів, то визначення їх змісту ще складніше завдяки творчому характеру їх тексту.

Зміст тексту — це зовнішній зміст рукопису, зміст твору — внутрішній зміст рукопису.

Кодекс об'єднує в собі і рукопис, і твір, і при цьому має свій власний зміст. Поняття «зміст кодексу» складається із змістів його підсистем і утворює нову змістову якість, що може бути визначена, як реалізований *синтез ідей та узгоджених дій щодо реалізації ідей у факті створення окремої книги*. Зміст РК має безпосереднє відношення до походження та призначення кодексу та його складових частин, і наукове завдання стосовно цієї проблеми полягає у вивченні процесів, що відображені в кодексах, встановленні ступеню їх вірогідності та їх інтерпретацію. Встановлення системи відображення фактів у кодексі, їх об'єктивності та вірогідності реалізується шляхом аналізу змістових властивостей кодексу та форм їх реалізації.

Ми розглянули поняття, в тій чи іншій мірі пов'язані з поняттям «змісту кодексу», але не співпадаючі між собою.

Вивчення *змісту кодексу та його походження* реалізується за аналізом предметних властивостей, що можуть бути репрезентовані в таких *зовнішніх компонентах* кодексу, як:

1. Створювачі РК: автор або автори творів, редактор, укладач, компільтор, коментатор, перекладач, переписувач, ілюмінатор, рубрикатор, палітурник, оздоблювач оправи, замовник тощо.
2. Склад РК: рукопис, однорідний за походженням; збірник з вказівкою на постійний чи змінюваний склад; збірник, єдиний за походженням чи конволют тощо.
3. Збірник творів: постійного складу, перемінного складу, тематичний, предметний та ін.
4. Дати створення компонентів РК — рукопису, оправи, оздоблення тощо.
5. Назва рукопису та його частин: типологічна (апостол, біблія, збірник постійного складу, ізборник, ірмологіон, космографія, літопис, мінея, місяцеслов, псалтир, хроніка, хронограф, часослов, четвероєвангеліє тощо); самоназва (наприклад, «От Іоанна Дамаскіна преславное сложеніє»).
6. Мова рукописів кодексу, записів створювачів кодексу; мовні впливи.
7. Місце створення РК та її частин.
8. Характер РК за призначенням (біблейські книги — ветхозавітні та євангельські, церковно-півчиські, богослужбові із вказівкою на ритуал, полемічно-догматичні, історико-літописні, історико-публіцистичні, РК-архіви, природничо-наукові, математичні, четғы-мінеї, учбово-дидактичні та ін.).
9. Жанр текстів РК (сказання, повісті, літописи, життя та ін.).
10. Предметна класифікація текстів.
11. Тематична класифікація за розділами структури історії науки

(загальноцерковна історія, загальна громадянська історія, філософські, етнографічні, історико-літературні твори тощо).

12. **Тексти:** перелік (автор, назва, заголовок); лакуни; довідкові розділи; вторинний текст (доповнення, глоси, коментарі); редакції та ізводи.

13. Місцезнаходження ін. частин РК (якщо ркп. у фрагменті).

14. Записи творців кодексу.

Ці рубрики є основними інформаційними вузлами зовнішнього змісту кодексу. Треба додати, що існує і проблема визначення поняття «мова». Досі постає питання, що таке мова — форма чи зміст. Якщо розглядати поняття «мови» в суто науково-інформаційному змісті, вона, безперечно, може відноситися до категорії форми передачі інформації. Але у випадку із писемною спадщиною мова повинна сприйматися, як генетична ознака, пов'язана з походженням та змістом кодексу.

Для їх встановлення та вивчення *внутрішнього змісту* необхідно залучати всі дані, що знайшли вираження у зовнішній і внутрішній структурі кодексу, оскільки форма кодексу служить виразом не лише окремих тенденцій культури, а й, насамперед, виразом змісту кодексу.

Треба підкреслити, що поняття «зміст кодексу» (або зміст РК) досі практично не розроблялося кодикологами — ні західними медієвістами, ні вітчизняними рукописниками. У центрі уваги кодикологів та текстологів переважали зовнішні ознаки кодексу, а поняття «зміст», як правило, зосереджувалося на «змісті рукопису». Вивчення його кодикологічних ознак, спрямоване на встановлення оригінальності та вірогідності тексту, це дійсно важливе завдання, яке дає масив первинної інформації для системних гуманітарних досліджень історичного минулого і тому носить прикладний характер. Але, як ми бачили, поняття «зміст кодексу» та «зміст тексту рукопису» повністю не співпадають, хоча і мають багато спільних позначень. Крім того, кодикологічні дані використовувались власне для кодикологічних узагальнень про розвиток книжної культури: скрипторії, репертуар, шляхи поширення освіти та знання, бібліотеки, книжне мистецтво, книготоргівлю тощо, — відштовхуючись від внутрішньої структури кодексу. Але для розвитку предмету науки кодикології, для встановлення еволюції саме кодексу і книжно-рукописної культури взагалі необхідно спиратися на встановлення закономірностей і синтезу не лише кодикологічних масивів фактів і даних, а й залучати до аналізу критику змісту тексту, змісту твору і змісту рукопису в тій мірі, яка визначає еволюцію зовнішньої і внутрішньої форми кодексу, що досі не набрала порогових величин для переходу в нову якість і існує в більш-менш сталій формі сучасної книжки.

Зміст кодексу — достовірність його синтезованої ідеї, яка об'єднує всі його компоненти, а значить, базується на проблемі вірогідності вказаних компонентів і визначенні того, хто, з якою метою, якими засобами реалізував головну ідею — ідею твору та особливих або допоміжних ідей щодо його репрезентації, і разом з тим — щодо власного самовираження особи

створювача кодексу. Подолання тенденційності та суб'єктивності авторів та створювачів, встановлення реальних фактів, ідей і намірів, — важливий напрям внутрішньої змістової критики історичного джерела. Вивчення кодексу, головним чином, окреслене останньою його якістю і можливістю реконструкції його долі завдяки аналізу структури та зовнішніх ознак, пов'язаних з його походженням і соціальним обігом, а значить, із усім колом питань книжно-рукописної культури.

Так, вивчення змісту ірмоля (з більш-менш визначеним колом творів та богослужбовим призначенням) передбачає встановлення авторів-гімнографів, складу збірника та особливостей в складі канонів та стихир, атрибуції стихир, наспівів (яких було дуже багато в межах навіть одного ірмоля), нотної графіки певної школи або шкіл та особливостей накреслень, дати виникнення творів та нотних співів, авторів обробок, співаків та переписувачів, оздоблювачів та рубрикаторів, що ілюстрували та оформлювали текст, майстрів оправи і походження матеріалу оправи, місця виникнення кодексу за даними прямими та побічними, назви монастиря або храму, в якому використовували ірмолю, запису про причини створення кодексу, часу та місця, персоналій, що могли мати відношення до створення. Внутрішній зміст — визначення об'єктивних та суб'єктивних причин створення ірмоля. Так, серед особистих причин може бути звичайне переписування тексту пошкодженого протографа, як обов'язок поповнення відсутнього в розпорядженні співака рукопису, або текстів для вдосконалення служби, естетичні уявлення, втілення свого досвіду та музики, своїх музичних творів або творів наставника, прагнення увійти в історію, самореалізація, місіонерська мета або виключення найулюбленіших співів ворога, бажання мати свій «ізборник» у власному розпорядженні, продати та отримати гроші тощо. Мета загальна визначається в прагненні до самоосвіти та освіти співвітчизників, поширюванні культури та розвитку музичних традицій. Об'єднання зовнішніх та внутрішніх ідей в кодексі породжує або шедеври, або побутові зразки кодексів. Призначення кодексу тим самим дуже тісно пов'язане із поняттям зовнішнього та внутрішнього змісту кодексу. А при умові вивчення загальних тенденцій та в порівнянні з іншими пам'ятками музики дослідник має вихід на широкий контекст музичної культури: вивчення процесу розвитку традиції в передачі музики, слів, образів у синтетичній єдності музичної традиції та відхилень від неї, традицій нотного письма, оформлення нотних рукописів, опрацювання, структурування тексту, його прикрашення. Склад майстрів та переписувачів може багато чого повідати про передачу традицій (а іноді просто передачу матеріальних інструментів для оформлення книги, прикрашення оправи, розміщення тексту, колофонів та кінцівок, рубрикації та довідкових позначок). Наприклад, у конкретному ірмолю можуть бути «закручені» такі політичні, економічні та побутові сюжети, які дуже далекі від церковної служби, зовнішнього змісту та конкретного призначення цього кодексу. І, разом з тим, дані про структурування тексту, його оформлення, склад,

організацію текстів та нотного письма, що на перший погляд абстраговані від історичної панорами, — дають змістову інформацію щодо еволюції внутрішньої структури власне кодексу нотного виду. Внутрішній зміст відображає походження, призначення, об'єктивні фактори розвитку об'єкта, а значить — і генетичні основи класифікації.

Проблема типології та класифікації РК в історико-кодикологічному аспекті практично не розглядалася. Як правило, вона була зосереджена в науковій та історико-літературній сферах знань про писемну спадщину та обмежувалася поняттями типових назв, жанрів або визначення складу (монотекстове джерело або збірник). Археографічна практика, згідно з традиціями старої школи, визначала класифікацію за релігійним та світським походженням і предметним призначенням книг з урахуванням системи знань, що існувала на той час. В свою чергу, книги розподілялися на підрозділи: святе письмо та його тлумачення, богослужбові (літургіка, канонічне право), отців та вчителів церкви, проповідництво, богослов'я (основне, догматичне, моральне, морально-повчальне тощо), церковна та громадянська історія, філософія, право, словесні, фізико-математичні, природничі науки тощо. На завершення, як правило, виділялася група книг, які було важко віднести до певного розділу: вони мали назву «смесь». Наступний ієрархічний рівень передбачав ще більшу конкретизацію в залежності від загального предмету, наприклад, ветхозавітні книги, новозавітні, богослужбові, нотно-півчеські, полемічно-догматичні; історико-літописні, історико-публіцистичні; медичні та лікувальні; фольклорні; природничо-наукові тощо. На останньому рівні були як жанрові визначення (літописи, хроніки, хронографи, статути, космографії, ізборники, палей, сказанія, повісті, лікувальники, щоденники), так і власне назви окремих рукописів. Практично така класифікація була скоріше бібліографічною за предметно-тематичним принципом і, залежно від типу видання, відображала науково-пошукові потреби дослідників. Щодо жанрів, то і досі будь-який сучасний фахівець-текстолог та літературознавець, який має безпосереднє відношення до рукописної спадщини кодексів, у багатьох випадках не зможе точно визначити жанр твору. Поняття жанрової класифікації рукописної спадщини остаточно не встановлене, що в деякій мірі залежить від синкретичної природи цих джерел.

Походження та призначення РК, її функція соціально спрямованого впливу, на нашу думку, є пріоритетними в питанні про класифікацію рукописних книг; безумовно, розподіл на книги церковні, світські та змішаного характеру може бути прийнятий на самому узагальненому рівні типології тому, що такий розподіл існує об'єктивно у сфері соціального життя і співпадає із соціальним призначенням книги, але, звичайно, не може бути ним обмежений. Наукова ж класифікація книг може бути прийнята, як класифікація історичних за походженням творів.

На даному етапі розвитку кодикології, як науки про походження та призначення кодексів, перехід від аналізу внутрішньої форми до аналізу

змісту, а відповідно і про питання класифікації, немає розробленої методики, а джерелознавча база цих досліджень надто слабка. Лише конкретне вивчення великого за обсягом масиву книг і змістовий аналіз цих книг допоможе створити класифікацію та визначення кодикологічної сутності поняття «кодекс». Для української кодикології, трагедія якої полягає в тому, що її досі не було і поки що немає, розробка цих питань має надзвичайно велике значення тому, що вона безпосередньо пов'язана з визначенням розвитку національної книги і національної культури та її місця в східнослов'янській та світовій історії.

Історико-кодикологічний аналіз, як було показано, виходить далеко за межі поняття «змісту» конкретного джерела, як об'єкта для фахівця-джерелознавця певної спеціалізації. Зміст кодексу в сукупності тексту, рукопису, твору, джерела — головна мета та ідеальна мрія дослідника.

Увага до проблеми кодикологічного змісту та кодикологічної класифікації повинна концентруватися на вирішенні питання про походження та соціальне призначення (або соціальні функції) РК. Ця проблема надто складна. Так, «походження» може розумітися у двох аспектах — вузькому (автор, місце, соціальне коло) і широкому (соціальні та політичні причини створення кодексу, що ув'язуються із вивченням конкретних історичних обставин, а значить і широкого кола інших джерел). Соціальні функції та мету конкретного соціального впливу ми розуміємо в прямому значенні і припускаємо, що всі функції книги є соціальними і не співпадають із поняттям походження. Ми дуже критично ставимось до розподілу деякими вченими-документалістами функцій книги, наприклад, на інформаційні, естетичні, комунікативні, дидактичні і, разом з тим, на відокремлення як особливих — соціальних. Плутанина з функціями — також окрема проблема. Так, дуже далекою від досконалої є запропонована А.А. Гречихіним функціональна типологія рукописної книги, яка передбачає розподіл книг на три роди: *прагматичного* (курсив наш — Л.Д.) призначення — документи ділового письма (юридичні та адміністративні акти, грамоти, договори), *руські літописи*; *лізнавального* призначення — художня і так звана учительна література (житія, проповіді, повчання тощо), різні природознавчі книги; *соціально-управлінського* призначення — богослужбові книги, описи (каталоги) бібліотек та списки «отречених книг» [18]. Приклад такого підходу — відірваність авторів від реальної практики роботи з писемними джерелами та рукописною книгою, а також не дуже чітке розуміння історичного підходу до поняття «соціальні функції джерела». Так, до першого роду включені актові джерела, які взагалі не можуть бути визнані книгами. Виняток складають книги-архіви (див. про це розділ 1), але разом з ними в цьому розподілі ніяк не можуть бути літописи, які регулюють зовсім іншу сферу соціальної діяльності. Поняття «прагматизм» в широкому розумінні, безумовно, може поширюватися і на літописи, але тоді не ясно, чому богослужбові книги, в прагматичному призначенні котрих серед джерелознавців немає ніяких сумнівів, не включаються автором до їх числа.

І, навпаки, соціально-управлінську функцію виконують і літописи, і юридичні пам'ятки, і учительна література, і списки «отречених» книг.

Кодекси, як і всі історичні джерела, створювалися певними соціальними інституціями, пов'язаними із соціальною структурою або соціальними процесами суспільства, але поліфункціональність РК, як окремого типу джерела, буде пояснюватися в кожному конкретному випадку його змістовим призначенням.

Якщо актові документи, що створювалися в канцеляріях церковної та світської влади і спрямовувалися на регулювання (визначення та закріплення) конкретних юридичних (правових та приватних) стосунків між владою та приватними особами, то писемні джерела рукописних книг застосовувалися для регулювання ідеологічної та соціально-психологічної сфер суспільства і відображали відносини між соціальними процесами, структурами та особами, що їх висловлюють. Проте цей вплив торкається переважно духовної культури суспільства, системи ідей, думок, принципів, уявлень, мрій, що мають в більшості опосередкований та латентний характер. Тому поняття конкретного змісту для таких джерел існує лише в абстрагованому вигляді, оскільки відображає процес пізнання світу та його компоненти з духовної сфери суспільства: релігію, науку, мистецтво, освіту, мораль, віру, філософію тощо.

Соціальні функції кодексу, таким чином, безумовно будуть тісно пов'язані із соціальними функціями історичних творів, вміщених у ньому, а також із функціональним призначенням його структурних частин одна щодо одної та до зовнішньої системи вцілому. В широкому розумінні всі функції кодексу, як перехідної соціально-комунікаційної системи, будуть також інформаційними.

Слід мати і більш чітке уявлення про поняття «управлінські функції» книги, якими зараз дуже активно оперують у спеціальній соціологічній (та й не лише в соціологічній) літературі, маючи на увазі управління соціальними системами, спрямоване на упорядкування, вдосконалення діяльності системи, реалізацію певної мети, що закладена в основу дії. Ця функція — природна властивість системи, що дозволяє їй існувати, як окремій якості. Вона базується на балансі внутрішніх компонентів та елементів системи (структури) та на взаємодії із зовнішніми системами. У соціальній системі будь-якого рівня та порядку організації завжди створюються умови як для стихійного, так і для усвідомленого управління, для його об'єктивного та суб'єктивного фактору. Питання полягає в тому, чи може бути кодекс суб'єктом соціального управління і як співвідноситься «цілеспрямований вплив» на формування інститутів духовної сфери та на саме поняття «соціальне управління», яке все ж таки пов'язане із формуванням та проведенням конкретної політико-правової, економічної та ідеологічної діяльності, що закріплюється головним чином в актових джерелах та діловій документації, а також у друкованих виданнях. Функція управління соціальною свідомістю - це ідеологічна детермінанта. На нашу думку, про

функцію управління РК можна говорити лише в тій мірі, в якій вона знаходить своє вираження в понятті цілеспрямованого впливу на певні суспільні відносини. РК - поліфункціональне джерело, що відображає її багатоаспектне призначення. Рукописна книга, особливо з джерелом наративного характеру, може бути одночасно синтезом тексту — слова, музики, іконографічного або декоративного мистецтва — і виконувати як пізнавальну, так і естетичну, ідеологічну, культурну функції. Устави, статuti, кормчі — не лише книги, що регулюють суспільно-правові відносини різного рівня, а й відносяться до сфери суспільної моралі, тощо. У конкретному вигляді РК будуть проявлятися і головна, і додаткові функції, що можуть і не бути усвідомленими навіть і самими авторами та створювачами кодексу. Здається, що пізнавально-освітня, естетична, моральна, дидактична та юридична (соціально-правова) функції джерела є найбільш типовими для РК як комплексного історичного джерела. Інформаційність, як вже було зазначено вище, — властивість рукописного джерела, що в рівній мірі притаманна всім соціальним об'єктам, у тому числі і документальним. Проблема функції — в змісті інформації, а не в інформативності функції джерела.

Історія кодексу як об'єкт кодикологічного вивчення — це особливо важлива та цікава галузь вивчення РК в її хронологічному та просторовому функціонуванні. Вона включає проблему походження та історію побутування кодексу.

Коло досліджень з історії кодексу необмежено широке: воно охоплює як книгознавчі, так і джерелознавчі аспекти проблеми і знаходить своє відображення практично у всіх компонентах структури РК, як своєрідні «залишки» фактів побутування та взаємодії книги з духовною і матеріальною історією суспільства. Історія книги тісно пов'язана з походженням та функціями РК і прямо торкається проблеми *створення* книги (скрипторії, тематика, техніка, почерки та шрифти, орфографія, художнє оформлення тощо); *розповсюдження* книги (книготоргівля, вклади та ін. шляхи розповсюдження, географія і соціологія книги); *формування книжкових зібрань* та колекцій (умови створення, склад, вплив на суспільство); *використання* (соціологічні аспекти) книги (соціальний склад замовників, читачів, вплив книги, реакції на книги тощо); а також *репертуару РК* різних соціальних діб і різних верств населення. Існує ще одна досить важлива тема, пов'язана з історією рукописної книги, яка не може не знайти відображення в книгознавстві — проблема існування та розповсюдження текстів творів у списках та *історія текстів* не лише в текстологічному, а й в кодикологічному аспектах. Вона розвиває тему репертуару книги у випадках, коли не назва, а редакція визначає ступінь розповсюдження та соціальний вплив.

Слід ще раз підкреслити, що в структурі РК всі її компоненти

знаходяться у дуже тісному зв'язку між собою, об'єднуючись єдністю походження (ідеї, технології, призначення), соціальним функціями, спрямованими на усвідомлений вплив, на певні соціальні відносини через реалізацію естетичних, пізнавальних, ідеологічних потреб різних прошарків суспільства. Вивчення кодикологічних зовнішніх ознак переслідує практично одну мету: через детальний аналіз сучасного вигляду кодексу визначити зміну його ознак і реконструкцію первісного вигляду, а також *встановити причинно-наслідкові зв'язки процесу створення та побутування РК*.

Поza увагою кодиколога не повинні залишатися найдрібніші деталі кодексів, як от: зміни оправи, почерків, чорнила, розлінування аркушів, паперу, нумерації, рубрикації, оздоблення, фарб, структури тексту, колонтитулів, складу зшитків, позначок тощо. Їх вивчення дає змогу встановити однорідність кодексу, технологічний процес його створення, вставки та пропуски. — все, що може служити системою доказів і підтримки основних висновків про походження та побутування конкретного кодексу. Не менш значущими є також палеографічний та кодикологічний аналізи графіки письма, використання певних типів і видів письма, скорочень, алфавітних систем нумерації, пунктуації, тайнопису, надрядкових знаків (наголосу, складоподілу, йотації, придику, пом'якшення та ін.), системи виправлень тексту тощо.

Походження кодексу — проблема, що вивчається методом аналізу практично всієї сукупності кодикологічних, текстологічних, палеографічних та будь-яких інших ознак зовнішніх і внутрішніх форми та змісту.

Надзвичайна роль проблеми походження та побутування в кодикології випливає з того, що вона допомагає «проглянути» увесь історичний контекст духовної культури феодальної доби взагалі і книжно-писемної зокрема.

Цей контекст базується на комплексній критиці РК, як джерела синтетичного типу. При цьому враховується необхідність повної реєстрації всіх елементів та змін у зовнішньому вигляді РК з метою встановлення її первісного вигляду та наступних напластувань. Використання формально-логічних чи математичних методів аналізу інформації для реконструкції історії РК передбачає етап аналізу конкретних даних окремих кодексів та узагальнення інформації на великих масивах даних з допомогою архівних розшуків. Аналіз зовнішніх ознак повинен супроводжуватися і аналізом змістової інформації. Визначення походження, призначення та побутування РК — головний підсумок науково-практичної діяльності кодикології.

З'ясування походження кодексу (який не співпадає із поняттям походження тексту) торкається вивчення всього інформаційного простору навколо встановлення дати, замовників та створювачів кодексу, локалізації тексту та кодексу; з'ясування побутування кодексу — навколо встановлення осіб того, хто читав, переписував, використовував для служби, шляхи міграції книги, його вартість тощо.

У структурі РК походження та побутування буде виражатися через такі елементи:

Дати створення кодексу та всіх його компонентів: вірогідність вказаної переписувачем, інтролігатором, оздоблювачем та іншими дати; підтримка вірогідності дати або її встановлення шляхом аналізу матеріалу письма, філіграней, розліновки, типів оздоблення, типів почерків, реалій тексту списка (з допомогою текстології) тощо.

Дати змінювань і доповнень тексту: глоси, інтерполяції, коментарі, приписки, виправлення та ін.; аналіз часу доповнень та їх характеру.

Локалізація (місце створення кодексу або його частин) встановлюється, спираючись на всі можливі факти критики тексту, оздоблення, письма, матеріалу, оправи.

Особи, що мають відношення до створення кодексу: автори, переписувачі, редактори, замовники, перекладачі, коментатори, оздоблювачі.

Особи, що мають відношення до використання кодексу (власник; вкладник; читач; замовник, покупець тощо); що не мають відношення до використання кодексу, тобто згадані в приписках (з встановленням імен, походження, професії тощо).

Власницькі, геральдичні та облікові знаки (штампи, екслібриси, суперекслібриси, герби, монограми та ін.).

Записи, що відносяться до історії кодексу (власницькі, вкладні, купівлі-продажу, історичні, про явища природи, молитовні, фольклорні, побутові, випадкові). Вони мають особливе значення для дослідження кодексу і можуть бути класифіковані на ті, що відносяться до історії створення кодексу, ті, що відносяться до історії побутування кодексу, а також ті, що прямого відношення до історії кодексу не мають, але їх зміст може допомогти у встановленні соціального складу і кола читачів. Останні становлять і самостійний інтерес, оскільки серед них є записи про історичні події, явища природи, молитовні, фольклорні, побутові тощо. Взагалі записи мають колосальне джерелознавче значення, тому інтерес до їх вивчення (як в контексті історії кодексу, так і як самостійних мікроджерел) з боку істориків книги і просто істориків дуже великий. Записи, що мають відношення до історії створення кодексу, або ті, що містять будь-яку інформацію, повинні розглядатися нарівні із загальною критикою тексту.

Поняття історії тексту включає до себе і приховану інформацію, що торкається практично усіх компонентів тексту. Напластування технік, ідей, усвідомлених змін та інтерпретацій тексту — все це також має безпосереднє відношення до історії кодексу. Якщо вплив РК на суспільство може бути встановлений з аналізу РК за допомогою побічних даних, то вплив суспільства на РК — джерелознавчим аналізом саме кодексу. Тому дуже важливими для структурного аналізу є зміни систем техніки письма, оздоблення, нотації, рубрикації, організації аркуша, структурування тексту, оправлення, матеріальних лакун тощо.

Історія кожного конкретного кодексу завжди існує у величезному середовищі рукописної та книжної (після XVI ст.) культури. На відміну від друкованої книжки, книга рукописна дає унікальну можливість для її

створювачів відмовитися від схоластики та виразити себе і своє відношення до змісту текстів уже навіть тим, який саме текст переписується. Кодиколого-текстологічні дослідження текстів можуть дати уявлення про реальні тенденції розвитку та згасання культурних епох, суспільних відносин, вірогідність окремих історичних подій, їх репрезентацію, вплив на формування соціальної психології та свідомості. Вивчення взаємовідносин *суспільства, влади та особи* — колосальний потенціал РК.

*3.3. Інформаційне відображення рукописної книги
як комплексного історичного джерела.
Кодикологічна модель та кодикологічний опис РК*

Інформаційне відображення, як зазначалося вище, характеризується, перш за все, відтворенням структури явища в його причинно-наслідковій взаємодії. Таким чином, кодикологічний опис РК — є модель даних РК, що репрезентує зовнішню та внутрішню структуру і функції РК, її форму та зміст, історію походження та побутування. Він заснований на вивченні закономірностей інформаційного відображення РК в часі і просторі.

Кодикологічна модель даних (далі КМД) відображає структуру кодексу та систему наукової репрезентації кодексу у вигляді ієрархічної схеми наукового опису для отримання об'єктивних даних про походження та існування РК. Розроблена нами КМД у формалізованому вигляді представлена в додатку 1. У цьому розділі ми вважаємо за доцільне сформулювати основні принципи формування структури КМД, що базуються на вивченні структури та функцій КМ РК.

Еволюція археографічного опису РК, на нашу думку, є різновидом наукового інформаційно-комунікаційного повідомлення, що відображає основні властивості писемного джерела у вигляді рукопису. Джерелознавчий підхід до вивчення джерела відображає міру поглиблення інформації в АО та КО і акценти, пов'язані з джерелознавчим вивченням писемного джерела (АО) та, вужче, кодексу (КО), як комплексного джерела.

Структура КМД буде відображати узагальнену, абстраговану кодикологічну модель РК та засоби її вивчення. Але оскільки головною метою моделювання є наукове пізнання об'єкта, то інтерпретація та узагальнення інформації для подальшого поглибленого вивчення об'єкта, експериментальне моделювання даних конкретних кодексів при їх описуванні супроводжується процесом встановлення, пояснення та доказу вірогідності фактів, і лише потім — включенням масиву даних до наукового обігу через історико-кодикологічні дослідження, складення інформаційного повідомлення, каталога, покажчика тощо. Принциповим моментом кодикологічного моделювання та наукової апробації моделі, або експерименту, під яким ми розуміємо і створення конкретної структури, і створення масиву даних окремих кодексів при джерелознавчій та кодикологічній обробці РК, є *розподіл функцій між вивченням структури, репрезентацією РК через КМД та науковим інформуванням про її форму, зміст, історію*. Таким чином, ми розподіляємо тим самим *стадію створення моделі даних* (стадія аналізу) і *стадію створення інформаційної описової статті* (стадія синтезу). Лише після цього можливе створення *археографічної чи бібліографічної статті* (стадія наукового повідомлення) для інформаційного видання в залежності від його призначення.

При роботі з конкретним кодексом частина ознак може бути відсутня, наприклад, — немає оздоблення, оправи, додаткових текстів, записів,

заголовку та ін. Але відсутність ознаки також повинна бути інформативною, тому дослідник має вказати на причини відсутності: не було з самого початку, втрачено, знищено усвідомлено тощо. Таким чином відсутність ознаки використовується для підтвердження факту її існування.

Слід завжди мати на увазі можливість перекручування змістових фактів (що взагалі може бути головною метою створення тексту, наприклад, вже на етапі написання кодексу). Це нормальне явище для писемної культури всіх країн. Тому наступним етапом буде встановлення достовірності ознаки та включення в структуру як хибної, так і вірогідної ознаки із обов'язковим роз'ясненням свідомого чи помилкового викручування або перекручування фактів. Таким чином, до структури опису необхідно включити як *конкретну структурну ознаку, так і можливість її наукового тлумачення* у зв'язку з іншими ознаками або базуючись на додаткових фактах та даних.

Звичайно, комплексне вивчення навіть найдрібніших кодикологічних ознак, їх організації та взаємодії дає можливість на взаємопов'язаному масиві даних більш-менш близько до реальності реконструювати первинний вигляд книги та її подальші зміни, перевірити їх випадковість та визначити усвідомлений характер. Тому структура (чи схема) опису за кодикологічною моделлю повинна торкатися всієї сукупності проблем походження та історії кодексу.

Структура опису, природно, буде відрізнитися своїми компонентами від структури РК.

По-перше, додається ряд обліково-пошукових рубрик, що відображають сучасне знаходження та вигляд РК. Серед них, наприклад, такі:

Збереження: країна / місто / населений пункт / бібліотека / сховище / шифр сучасний / шифр за каталогом / старі шифри.

Однорідність кодексу: одюрідний / неодюрідний (збірний // конволвог) тощо.
Міцезнаходження інших частин.

Бібліографія рукопису та кодексу, що включає вивчення тексту, оправи, мистецтва тощо.

Репродукція рукопису: повністю / частково; спосіб: мікрофільм / мікрофіша / діапозитив / факсиміле / та ін.

Реєстраційні записи.

Обробка рукопису: ким / установа / місто / дата / з оригіналу / репродукції / довідковий матеріал.

Реставація чи консервація: проведена / не проведена.

Якщо проведена, — вказуються види реставації, ким, коли зроблена.

Наприклад: відновлення оправи, закріплення чорнила, 1990 р.

Збереженість кодексу (оправи, блоку, аркушів, оздоблення, тексту) та типи пошкоджень (деформація, розриви, осипання фарбового шару тощо).

Примітки археографа, джерелознавця, кодиколога; аналогії щодо додаткових даних, яких немає у кодексі і які можуть бути знайдені в архівних документах чи інших рукописах. Такі примітки, як правило, відображають реконструкцію взаємозв'язків рукописно-книжного контексту

культури та створюють масив імовірних умовиводів та наукових гіпотез.

Крім того, КМД великого значення надає формуванню масиву даних про книгу, які *не існують в явному вигляді* і є результатом наукового визначення та узагальнюючим підсумком науково-дослідної роботи з кодексом, архівними документами, бібліографією.

Добре відомо, що більшість кодексів не має прямих вказівок на створювачів кодексу та локалізацію скрипторію. Навіть якщо вони вказуються або встановлені археографом, цього недостатньо для змістовної критики джерел кодексу, адже переписувач чи оздоблювач міг використовувати технологію, що не була властива цьому скрипторію. Багато майстрів постійно мігрували, переїжджали з місця на місце, переносячи свій досвід. І навпаки, переписувач міг скопіювати рукопис, створений в іншому місці та в іншій державі. Тому в описі повинні допускатися гнучкі варіанти рубрик, які б дозволяли отримувати комплексну інформацію, так, особливого значення набуває рубрика *письмо*. Структура КМ передбачає основний текст та додаткові тексти (глоси, коментарі, анотації, резюме, передмови, що не мають відношення до основного тексту тощо), тексти записів; а також для кожного — реєстрацію типів та видів письма, графічний аналіз (кут нахилу, натиск, розміри літер) почерків, видів та типів скорочень, знаків скорочень, використання алфавітних цифрових систем, чорнила, тайнопису, нарядкових знаків, виправлень тощо. Лише комплексний аналіз дозволить заповнити таку рубрику, як *локалізація*: регіон, школа, скрипторії. При цьому встановлення супроводжується аналізом висновків в контексті оздоблення, рубрикаційних знаків, змісту тексту тощо. В основній рубриці подаються висновки укладача опису, в особливому розділі — аналогії, посилання, коментарі археографа чи кодиколога. Таким чином, КМД передбачає як кількісний, так і словесний описи.

Подібні рубрики включені практично у всі структурні компоненти опису, що обумовлене абсолютно більшістю випадків анонімності походження кодексу в цілому та його окремих елементів. КМД рукописної книги відштовхується від встановлення наявності чи відсутності елемента. У випадку, коли елемент відсутній, вказується, чим пояснюється ця відсутність, якщо ж елемент реєструється, — він описується з додатком тлумачення його значення. І лише після цього ознака заповнюється конкретним, встановленим дослідником фактом. Проста реєстрація елементів та реєстрація факту існування ознаки без аналітичної обробки дослідником наукового значення не має. Тому першим етапом структурного описування РК буде визначення наявності ознаки чи елемента, а другим — встановлення його вірогідності.

Так, реєстрація відсутності *оправи* повинна супроводжуватися аналізом причин відсутності: не було взагалі або втрачена. У разі втрати необхідно зробити реєстрацію та докладний аналіз залишків, наприклад, сліди капталу, шиття блоку, обрізу, форзаців тощо. Найбільш цікавими для дослідника є ознаки усвідомленого втручання. Так, при наявності *оправи* необхідно

визначити її первинність, вторинність, реставрацію, реконструкцію, поновлення тощо, а також можливі причини її зміни (зачитаність, пошкодження в результаті пожежі, замовлення нової оправы для бібліотеки колекціонера або мецената та ін.). Записи про оправлення давнього періоду практично відсутні, тому їх виявлення має велике значення для кодиколога. Оправлення рукопису було справою дуже специфічною, тому техніка та мистецтво оправы атрибууються з великими труднощами, оскільки локальні, індивідуальні та національні риси у ранньому періоді були виражені нечітко, переважно в типі тиснення та оздоблення. Крім того, оправы періоду до XVI ст. конче нечисленні і не завжди можуть бути чітко атрибутовані, за винятком випадків, коли зберіглося монастирське зібрання. Такий підхід враховує аналіз всіх ознак оправы та всіх змін її елементів, а також історії зібрання, в складі якого існує рукопис та шляхи його міграції. Вивчення інструментів та мотивів оздоблення потребує знання історії мистецтва книги та національних традицій в галузі декоративного оздоблення. Якщо оправа первинна, вона може багато розказати про місце створення кодексу, скрипторій, майстерню, і, навпаки, при вивченні оправы треба враховувати і дані про створення тексту, його особливості у разі, коли текст атрибутується за походженням.

Обсяг та стан рукопису містить велику інформацію про етапи переробки та втрати тексту. Ця рубрика структури КМ при джерелознавчому описі в структурі КМД повинна визначатися характеристикою аркушів, які можуть бути первісні (ті, що відносяться до часу виникнення), непервісні, додані у більш пізній час (із дописаним текстом). Сюди ж відносяться встановлення часу нанесення фоліації, пагінації, нової фоліації та системи нумерації, зміни місця розташування нумерації, матеріальні лакуни. У свою чергу все це необхідно підкріплювати даними з інших структурних частин, що пов'язані з обсягом та фізичним станом кодексу: *зміни розмірів аркушів, матеріалу, на якому написано основний текст; структури зошитів сигнатури, кустод, кодексу тощо.*

Прикладом прямого зв'язку структурних компонентів РК між собою може стати описування *організації сторінки, тексту та їх оздоблення.* Рубрикація тексту, яка здійснюється або кольором, або структурним виділенням компонентів тексту, завжди супроводжується оздобленням. Прикраси рукопису прямо пов'язані з структурою тексту і композиційно залежать від змісту тексту: в'язь, ініціали, оздоблення рядків, колонок, бордюри, заставки, кінцівки, ілюстрації, мініатюри, рисунки, гравюри, дрібні оздоблення рубрикаційних знаків, реклам, чисел — все було підвласне естетичному або емоційно-психологічному сприйняттю тексту. Типи прикрас, варіанти оздоблень є невід'ємною частиною загальної композиції кодексу. Місце розташування оздоблення, кількість, техніка виконання, типи орнаментальних оздоблень можуть бути класифіковані за їх подвійною функцією — прагматичною та естетичною завдяки формуванню традицій та національних рис.

Найбільшою увагою користується у джерелознавців писемності власне *текст*. Завжди важко визначити розподіл між ознакою кодикологічною та ступенем розкриття змісту тексту. Відомо, що власне тексти та їх фактологічний зміст є об'єктами вивчення великого кола наук — від літературознавства та історичного джерелознавства до історії науки. Міра вивчення кодикологією змісту творів, що включені до кодексу, полягає в атрибуції тексту, визначенні його повноти (для тексту, добре відомого в спеціальній літературі, подаються його редакції, ізводи; для вивченого не дуже добре, — найбільш повна характеристика його зовнішніх ознак). Текстологічна робота, вивчення вірогідності тексту, фактологічні дослідження — справа спеціалістів-джерелознавців певної галузі знань. Для кодиколога, крім встановлення автора, творців (переписувачів, оздоблювачів, редакторів, коментаторів тощо), назви, локалізації, повноти тексту, найбільш важливим є встановлення структури тексту (передмови, прологу присвяти, заголовку початку та кінця, кінцевих формул тощо), типу книги, жанру, співвідношення з іншими кодексами.

Дані кодикологічного аналізу допомагають вивченню комплексної історії кодексу, оскільки вони тісно пов'язані походженням та побутуванням. Структура КМД повинна відображати кодекс у вертикальних та горизонтальних зв'язках і бути наскрізною. Тому у її формалізованому варіанті передбачені постійні посилання або додаткові залучення з інших структурних підрозділів. Оскільки форма, зміст та історія кодексу проявляються практично через увесь структурний каркас, усі кодикологічні ознаки аналізуються як з точки зору форми, так і з точки зору змісту і, безумовно, в історичному контексті. Історична ретроспектива структури опису повинна враховувати зміни протягом всього періоду існування кодексу.

Крім того, походження та історія кодексу в цілому встановлюються аналізом походження усіх його частин та залученням додаткових історичних та бібліографічних даних. КМД, таким чином, буде відображати разом з об'єктивними атрибутами структури РК структуру його критики, як історичного джерела — тобто визначення форми, змісту та історії існування. Ця діяльність може бути охарактеризована, як аналітична джерелознавча стадія вивчення РК. Наступне кодикографування передбачає складання *описової археографічної чи кодикографічної статті* на рукопис. Описова археографічна чи кодикографічна стаття рукопису є розширеним типом надання різноманітних джерелознавчих відомостей про походження, форму, зміст та історію рукопису, виявлених археографом і кодикологом.

Таким чином, КМД враховує структуру РК та структуру її наукового вивчення. Суттєвою відмінністю КМД, як універсальної для РК, від будь-яких моделей взагалі є її багатоаспектність. На нашу думку, створення моделі книги, а потім і моделі її наукового вивчення є обов'язковим етапом для наступного інформаційно-комунікаційного етапу її залучення до наукового обігу через науково-довідкові видання.

**Кодикологічна модель даних рукописної книги
(Структура формалізованого кодикологічного опису)**

Розділ 1. Зовнішній опис

1. Реєстраційні дані

- 1.1. **Збереження:** країна / місто / населений пункт / бібліотека / сховище / шифр сучасний / шифр за каталогом
- 1.2. **Однорідність кодексу:** однорідний / збірник
- 1.3. **Мова / мови**
- 1.4. **Зміст:** автор / назва / заголовок (один чи декілька)
- 1.5. **Дата загальна**
- 1.6. **Прикраси:** є / немає
- 1.7. **Формат:** 1°, 2°, 4°, 8°, 16°
- 1.8. **Кількість аркушів**

A.1. Оправа

A.1.1. Загальний аналіз

A.1.1.1. Стан на момент опису:

A.1.1.1.1. **Без оправи:** не було / втрачена

A.1.1.1.2. **З оправою:**

первісна: нереставрована/реставрована частково/відновлена за фрагментами
непервісна: виготовлена заново/використана оправа іншого рукопису
/ реставрована частково / відновлена за фрагментами / реконструйована з відновленням конструкції оправи / реконструйована з стилізацією під епоху

A.1.1.2. Датування: століття, чверть, десятиліття, роки

A.1.1.2.1. Датована самим виготовлювачем

A.1.1.2.2. Датована археографом (підстава подається у словесному вигляді)

A.1.1.3. Локалізація виготовлення оправи за прямими чи побічними даними. Складається з назви: країна, місцевість, місто, населений пункт

A.1.1.3.1. Вказівка самого виготовлювача або замовника

A.1.1.3.2. Датована кодикографом (підстава подається у словесному вигляді: навести дані або посилання на відповідний розділ КМД)

A.1.1.4. Майстерня:

A.1.1.4.1. Вказівка самого виготовлювача або замовника

A.1.1.4.2. Датована кодикографом (підстава подається у словесному вигляді: навести дані або посилання на відповідний розділ КМД)

A.1.1.5. **Майстри,** що брали участь у виготовленні оправи: є / немає

Якщо є, — ім'я / соціальна приналежність / професія (палітурник, гравер та ін.)

Джерело інформації: записи у рукописі чи на оправі (вказати, де — на арк. // на форзаці // на кришках) / підпис майстра чи його фірмовий знак / відомості з інших джерел (вказати, яких: архівні дані // записи власників // та ін.)

A.1.1.6. Записи про оправлення рукопису: є / немає

Якщо є, — вказати на місця розташування (на арк. // на форзаці // на кришках), докладно про запис див. розділ *Історія* (Розділ III.).

A.1.2. Техніка виготовлення

A.1.2.1. Розмір оправи: довжина x ширина x висота

A.1.2.2. Вид оправи: м'яка / жорстка / жорстка лакова

A.1.2.3. Кришки: є / немає

A.1.2.3.1. Матеріал

Дерево: вид/розміщення волокон на дошці (поздовжнє//поперечне)

Картон (загальна характеристика): добре проклеєний / рихлий / литий / клеєний по типу пап'є-маше / із залишками тексту (характер тексту: рукописний // друкований // мова // графіка тексту // наявність художніх елементів)

змішані: як кришки використані картонні кришки з шкіряним покриттям від давнішої оправи

A.1.2.3.2. Конфігурація кришок:

Формат: співпадає з блоком / виступає за блок (тобто з кантами)

Конструктивні особливості: без жолобків / з жолобками / з фаскою / з рантом / із заокругленими кутами

Робиться посилання на розділ II Зміст: Перелік текстів

A.1.2.3.3. Розмір кришки: довжина x ширина x висота (товщина)

A.1.2.4. Покриття: є / немає

A.1.2.4.1. Конструктивний тип: *суцільний* (з клапаном // без клапана) / *складений* (з куточками // без куточків)

A.1.2.4.2. Матеріал (Описується кожний вид матеріалу, використаний для покриття оправи):

A.1.2.4.2.1. Шкіра:

Вид: свиняча / теляча / козяча / ін.

Фактура: волосяна / замшова / гладка / гладка лакована / тиснена / тиснена лакована

Фарбування: нефарбована / фарбована

тип фарбування: одноколірне / під мармур / краплеве / під корінь / під лазуровий камінь / під черепаху / через трафарет / ін.

Колір чи поєднання кольорів

A.1.2.4.2.2. Папір

Фарбування: є / немає

Тип фарбування: одноколірне суцільне / клейстерне / крапом / мармурове фарбування /

Фактура: гладка / тиснена

Колір чи поєднання кольорів

A.1.2.4.2.3. Тканина

Вид: полотно / парча / шовк / оксамит / ситець / ін.

Фарбування: фарбована / нефарбована

Колір чи поєднання кольорів

А.1.2.4.2.4. Пергамен: використаний вперше / повторно (із залишками тексту)

Якщо із залишками тексту: вказати характер тексту / мову / графіку / художні особливості

Фарбування: фарбований / нефарбований / розписаний від руки

Колір чи поєднання кольорів

А.1.2.4.2.5. Метал (для окладів покриття): мідь / латунь / срібло / золото / посріблений

А.1.2.5. Книжковий блок

А.1.2.5.1. Розмір блоку

А.1.2.5.2. Корінець

Тип: глухий / відставлений / визначити не можна

Форма: пряма / кругла / кашірована

Конструктивні особливості: гладкий (без бинтів) / з бинтами.

Вказати кількість бинтів

А.1.2.5.3. Каптал: є / немає / не було / визначити не можна / не зберігся

Вид: плетений / гладкий (шкіряний // з тканини) / каптальна стрічка

Матеріал: шкіра / тканина / нитки

Колір чи поєднання кольорів

Спосіб кріплення: плетений на корінці (з прошивкою зшитків // без прошивки зшитків // з одночасним шиттям блоку // з прошивкою корінця покриття) / обшивний / нашивний / приклеєний

Конструктивні особливості: утоплений / з губочками

Розташування стібків: пряме / косе / хрестоподібне / горизонтальне

А.1.2.5.4. Шиття блоку

Вид шиття: на шнурах (подвійних // одинарних) / на ремнях / (подвійних // одинарних) / ланшоужком / на прокол

Матеріал: ремені (сириця // пергамен // тасьма // тканина) / шнури (мотузок // джгут) / нитки для шиття (бавовняні // лляні // шовкові)

А.1.2.5.5. Прикріплення блоку до кришок (опис)

А.1.2.5.6. Закладка: є / немає

Вид: ляссе / плоскі закладки

Місце прикріплення: на корінці блоку / на спинці покриття / на боковому зрізі

Матеріал: шовк / пергамен / папір

Колір чи поєднання кольорів

А.1.2.5.7. Торці книжного блоку:

Дехельна кромка

Обріз: первинний / повторний

Фарбування: фарбований / нефарбований гладкий / нефарбований гравірований / нефарбований торшонований

Вид оздоблення: одноколірний суцільний (із

визолоченням // із тисненням // із гравіровкою) / двоколірний поздовжній / смугастий / крапчастий (колір) / мармуровий / золотий: гладкий / гравірований / тиснений / грецький обріз / з живописом / срібний / з малюнками / з підписами / комбінований: поєднання технік / вид обрізу визначити неможливо

Колір або поєднання кольорів

A.1.2.6. Форзаці: є / не збереглися / не було / визначити неможливо

Якщо форзац не було,— вказують, чи виклеєні кришки із звороту, чи ні. Якщо так, — вказують, яким матеріалом виклеєні, чи мають оздоблення.

A.1.2.6.1. Тип конструкції: суцільний / складений / виклеєний

A.1.2.6.2. Вид: приклеюваний / пришивний / прошивний / накидний / ін.

A.1.2.6.3. Матеріал: папір (нефарбований // фарбований) / тканина (вид) / пергамен (використаний вперше // використаний повторно // нефарбований // фарбований)

A.1.2.6.4. Колір чи поєднання кольорів

A.1.2.7. Функціональні елементи (фурнітура):

A.1.2.7.1. Відтворення елементів: є / немає

Якщо є,— вказати, які саме елементи: жуки/застібки/зав'язки/нарізники / середники / ланцюжки / окуття оправи. Для кожного вказують спосіб відтворення: фотографія кольорова чи чорно-біла / рисунок / схема / креслення

A.1.2.7.2. Жуковини: є / не було / не збереглися (залишки)

Форма: кругла / овальна / краплевидна / квадратна

Кількість

Розташування: по кутках / по кутках та у центрі

Матеріал: мідь / латунь / срібло / залізо. Якщо посріблена або позолочена, — додатково вказати

Техніка виконання: лиття / випилка / чеканка / гравіровка / різьба / чернь / скань / кування / емаль

A.1.2.7.3. Застібки: є / не було / не збереглися (залишки)

Форма: кругла / овальна / краплевидна / квадратна / та ін. № по альбому

Тип: на шпеньок (врізний // накладний) / на пробій (врізний / накладний)

Розташування: по боковому обрізу / по всіх обрізах / на верхній кришці

Матеріал: мідь / латунь / срібло / залізо. Якщо посріблена або позолочена, — додатково вказати

Техніка виконання: лиття / випилка / чеканка / гравіровка / різьба / чернь / скань / кування / емаль

A.1.2.7.4. Зав'язки: є / не було / не збереглися (залишки)

Розташування: на верхній кришці / по боковому обрізу / по всім обрізам

Матеріал: шкіра / тканина / пергамен / ін.

A.1.2.7.5. Середники: є / немає / не збереглися (залишки)

Форма: кругла / овальна / краплевидна / квадратна / ін.

Розташування: на верхній кришці / на обох кришках

Матеріал: мідь / латунь / срібло / залізо / ін. Якщо посріблена або позолочена, — додатково вказати

Техніка виконання: лиття / випилка / чеканка / гравіровка / різьба / чернь / скань / кування / емаль

A.1.2.7.6. Наріжники є / немає / не збереглися (залишки)

Форма: кругла / овальна / краплевидна / квадратна

Розташування: на верхній кришці / на обох кришках

Матеріал: мідь / латунь / срібло / залізо / ін. Якщо посріблена або позолочена, — додатково вказати

Техніка виконання: лиття / випилка / чеканка / гравіровка / різьба / чернь / скань / кування / емаль

A.1.2.7.7. Накладні елементи особливого типу. є / немає / не збереглися (залишки)

Вид: ланцюжки / окуття оправи / скобки / рамки для заголовков / ін.

Розташування: (вказати місце кріплення)

Матеріал: мідь / латунь / срібло / залізо / ін.

A.1.2.8. Додаткові елементи оформлення оправи: є / немає / не збереглися (залишки). Якщо є, — описати кожний елемент

A.1.2.8.1. Заголовок на оправі:

Розташування: на верхній кришці / на спинці / на обрізі / на обох кришках / ін.

Техніка виконання: написано чорнилом / написано фарбами / тиснення

Відтворення тексту

A.1.2.8.2. Наклейки для заголовків

Вид: під кришкою / у рамці

Матеріал: папір / пергамен

A.1.2.8.3. Суперекслібрис. Вказати власника. Для описання заповнити підрозділ: Геральдика з відповідним посиланням

A.1.3. Оздоблення: є / немає

A.1.3.1. Відтворення оздоблення є / немає

Якщо є, — вказати для кожного виду *способів відтворення:* фотографія (чорно-біла // кольорова) / протирка / схема / ін.

A.1.3.2. Вид оздоблення

A.1.3.2.1. Тиснення

Розташування: на кришках / на спинці / по ребрам кришок / на ремнях / дублюра

Тип тиснення: блінтове / бородавчате / золотом / сріблом / фарбами / комбіноване

Інструмент: дорожник / басми (бордюрні // наповнення) / філети / накатки (здвоєна, — вказують додатково) / середники (круглі // овальні // ромбовидні // наборні // сюжетні // орнаментальні) / куточки (трикутні // овальні

// наборні // сюжетні // орнаментальні). Вказати № за альбомом.

Текст у тисненні: є / немає. Якщо є, — відтворюється мовою оригіналу і наводиться підпис гравера

A.1.3.2.2. Гравіровка на шкірі: є / немає

A.1.3.2.3. Мозаїка на шкірі: місце розташування / колір врізних частин

A.1.3.2.4. Аплікація: місце розташування / матеріал (шкіра // тканина // папір) / колір наклеєних частин

A.1.3.2.5. Інкрустація: місце розташування (покриття // наріжники // середники // застібки) / вид (по дереву // по шкірі // по металу) / матеріал (шкіра // перламутр // каміння) / колір інкрустованих частин

A.1.3.2.6. Дробниці: кількість / місце розташування / матеріал основи / вид (емаль // живопис) / майстерня / школа

A.1.3.2.7. Вишивка: місце розташування (кришка // спинка) / техніка виконання: (гладдю // хрестиком) / основні кольори ниток

A.1.3.2.8. Живопис: місце розташування: (покриття // дублюра) техніка виконання (олія // акварель // перо // ін.) / основні кольори фарб

A.1.3.2.9. Оклад:

вид: суцільний / складовий (наріжники // середники // дробниці)

матеріал: мідь / латунь / срібло / золото / слонова кістка / перламутр / каміння (дорогоцінне // напівдорогоцінне // виробне // імітація). Вказуються назви каміння

техніка виконання: лиття / випилка / чеканка / гравіровка / емаль / скань / інкрустація / чернь

A.2. Обсяг рукопису

A.2.1. При фоліації

A.2.1.1. Загальна кількість аркушів «L», включаючи різні типи нумерації, перерахування яких здійснюється за формулою: $L = A + B + C + D - E$.

Зберігається тип нумерації, прийнятий у рукописі (латинський, арабський чи літерний).

A - нумерація аркушів, попередніх перед основною нумерацією;

B - основна нумерація аркушів, які містять текст;

C - нумерація аркушів, що знаходяться після основної нумерації;

D - пронумеровані двічі аркуші, позначені літерами, наприклад: 47 а, 122 а-б;

E - пропущені аркуші.

Наприклад: $291 = I-V+1-275+VI-IX+22a+149a-6+217a - 133-й$

A.2.1.2. Аркуші рукопису: *первісні*, ті що відносяться до часу виникнення / відновлені у більш пізній час (із дописаним текстом) / *форзацні* (вказуються ті аркуші, які наклеювалися на дошку оправ) / *захисні* (вказуються вільні, як правило, чисті аркуші, які не були наклеєні на дошку оправ, проте також мали захисну функцію) / *чисті*: (повні // версо // ректо)

A.2.2. При пагінації (за формулою $S = A + B + C + D - E$.)

A.2.3. Час нанесення фоліації та пагінації: *первинна* (одночасна з рукописом) / *наступна* (вказується у межах сторіччя)

- А.2.4. Система нумерації : римська / алфавітна (слов'янська // іонійська / єврейська // арабська // ін.) / арабська (десятькова позиційна)
- А.2.5. Місце розташування: на якому полі та в кутку або посередині
- А.2.6. Матеріальні лакуни (аркуші, втрачені у процесі побутування рукопису (не відновлені у подальшому)

А.3. Розміри аркушів та сторінок

А.3.1. Висота

А.3.2. Ширина

А.3.3. Обрізані / необрізані. Якщо обрізані, — розміри полів встановлюються (на основі формули полів) в такій послідовності — корінцеве поле : верхнє поле : бокове поле : нижнє поле

А.4. Матеріал

А.4.1. Папірус

А.4.1.1. Прожилки: горизонтальні / вертикальні

А.4.1.2. Особливості (словесний опис)

А.4.2. Папір

А.4.2.1. Вид (загальний аспект)

А.4.2.2. Колір: білий / жовтий / коричневий / відтінки

А.4.2.3. Товщина

А.4.2.4. Формат

А.4.2.5. Вержери: паралельні / перпендикулярні / розміри 20-ти вержерів у мм

А.4.2.6. Понтюзо: розміри у мм

А.4.2.7. Філіграні: тип із зазначенням аркушів / контрамарки із зазначенням аркушів / розташування на аркуші (формула розташування) / ідентифікація: № філіграні за довідником. Якщо в довіднику не знайдено, навести словесний опис

А.4.3. Пергамен: якість (тонкий // звичайний // грубий) / колір (білий // жовтий // коричневий // відтінки) / використання (вперше використаний / / палімпсест). Палімпсести описуються у словесному описі з відсилкою на відповідні розділи

А.4.4. Інші види

А.5. Стан

А.5.1. Рукопису в цілому: повний / незавершений / пошкоджений / перероблений / заповнений / переплетений з перемішанням аркушів

А.5.2. Збереженість оправи (добра // задовільна // погана): покриття / дошок / накладних оздоблень та фурнітури: (оклад // жуки // косинці // середники // застібки // ін.) / оздоби оправи

При необхідності навести словесний опис

А.5.3. Збереженість блоку: випадіння зшитків / деформація обрізу / пошкодження капталу

A.5.4.Збереженість аркушів: добра / задовільна / погана

A.5.4.1. Загальна характеристика пошкоджень: ветхі / втрата частин / деформація / розриви (сильні // незначні) / зцементовані / плями від води / наслідки життєдіяльності комах / забруднення / ураження грибами / лисячі плями

A.5.5.Збереженість оздоб: зміна кольору фарб (мініатюри // заставки // ініціали) / осипання фарбового шару (мініатюри // заставки // ініціали)

A.5.6. Збереженість тексту: згасання / кисле чорнило / осипання олівця

A.5.7. Види реставраційних робіт та консервації

A.6. Структура кодексу

A.6.1. Зшитки: кількість / тип

A.6.2.Сигнатура: є / немає

A.6.2.1. Місце розташування сигнатури

A.6.2.2. Оздоба сигнатури: є / немає. Див. підрозділ Оздоблення рукопису

A.6.3. Кустода (реклама): є / немає

A.6.4. Вклейки на фальші: є / немає

Якщо є.— місце розташування / матеріал / текст (є / немає)

A.7. Організація сторінки

A.7.1.Наколи: є / немає. Якщо є, — зазначити:

A.7.1.1. Форма дірок: кругла / овальна / ін.

A.7.1.2. Розташування наколів: для розліновки (на внутрішньому полі // на зовнішньому полі // між колонками // на нижньому полі // на верхньому полі) / для ліній, що складають поле тексту (на внутрішньому полі // на зовнішньому полі // між колонками // на нижньому полі // на верхньому полі)

A.7.1.3. Розліновка між точками наколу: є / немає

A.7.1.4. Система наколів всередині зошита: є / немає. Якщо немає, — зазначити: зрізані / не було / зрізані частково

A.7.2. Розліновка: є / немає.

A.7.2.1. Спосіб : металевим стержнем / свинцевим олівцем

A.7.2.2. Чорнило: червоне / чорне / коричневе / ін.

A.7.2.3. Система: заглиблення / рельєфи

A.7.2.4. Тип: вказується згідно з довідником Леру (Julien Lerou. Les Types De Reglure Des Manuscrits Grecs // Bibliographies.Colloques. Travaux Preparatoires / Institute De Recherche et D'histoire Des Textes.— Édition Du Centre National De La Recherche Scientifique, Paris, 1976). Відтворення схеми, а також кількість розлінованих рядків / ширину / висоту / посилання на видання та довідники

A.7.2.5. Кількість заповнених текстом: рядків / колонок

A.7.2.6. Поле тексту: висота / ширина / відстань між колонками (з варіантами, якщо поле різне)

А.8. Організація тексту

А.8.1. «Пробіли» (розподіл тексту на слова): є / немає / регулярні / виняткові

А.8.2. Рубрикація: є / немає

А.8.2.1. Заголовок: є / немає

А.8.2.1.1. Не виділений

А.8.2.1.2. Виділений: первісне виділення / непервісне виділення / без заставки / під заставкою / у заставці (увесь // частково) / без облямування / в облямуванні / на полі (нижньому // верхньому // бічному) / з нового рядка / кольором чорнила / почерком / ін.

А.8.2.2. Колонтитул: є / немає.

Якщо є: розташування на полях (верхньому // нижньому // бічному) / вид (постійний // змінний) / складається з назви розділу / підрозділу (повного // скороченого) / імені автора (повного // скороченого) / слова / початкової літери / ін.

А.8.2.3. Ініціали: є / немає / одного типу / різного типу / одного рубрикаційного ряду (по відношенню до рядка) / різного рубрикаційного ряду

Типи ініціалів див. підрозділ Оздоблення рукопису

А.8.2.4. Структурні частини тексту

А.8.2.4.1. Глави: є / немає

А.8.2.4.2. Читання: є / немає

А.8.2.4.3. Розділи: є / немає

Якщо є: нумерація глав (є // немає) / місце позначення на полях (див «рубрикаційні знаки») / у тексті / виділення (глав // читань: є // немає) / спосіб виділення («червоний рядок» (з нового рядка) // «давньоруський абзац» // використання нових сторінок // зміна почерку // ін.)

А.8.2.5. Кінцівка (колофон та ін. види): є / немає / виділена / невиділена

Якщо виділена: розташування (яку структурну частину завершує: главу // читання // увесь текст // ін.) / спосіб виділення (формою // почерком // оформленням) / форма (воронка // круг // хрест // квадрат // ін.) / почерк (збіг почерку з основним // різний почерк) / художнє оформлення (є // немає).
Якщо є, — навести посилання на підрозділ Оздоблення

А.8.2.6. Текстові позначки на полях рубрикаційного характеру: є / немає

Якщо є: тип позначок для: (підзаголовка // інципіту // вказівок читань // виноски на авторитети // ін.) / час створення (сучасні з рукописом // пізнішого часу: вказати дати) / почерк (збігається з основним // не збігається (див. «Письмо») / чорнило (колір)

А.8.2.7. Рубрикаційні знаки: є / немає

Якщо є: види (знаки параграфів // розділів // ін.) / місце розташування (на полях // у тексті: по відношенню до рядка) / відповідають (позначенням глав // зачал // розділів // церковних свят // ін. (навести приклади) / елементи художнього оформлення (є // немає) (див. підрозділ Оздоблення рукопису)

А.8.3. Особливі форми організації тексту: таблиці (є // немає) / математичні / церковні (канони // пасхалії // ін. (з вказівкою на арк.) / каліграми / акростих / «гра текстом» (тобто розташування тексту на аркуші

у вигляді будь-якої фігури)

А.8.4. Додатковий текст

А.8.4.1. Глоси: сучасні рукописові / наступного часу / розташування (вставки // між рядків // на полі верхньому // на полі нижньому // на полі внутрішньому // на полі бічному // обрмовуючі текст)

Почерк і чорнило глос див. **А.9. Письмо**

А.8.4.2. Анотації: сучасні з рукописом / наступного часу / розташування (вставки // між рядків // обрмовуючі текст // на полі верхньому // на полі нижньому // на полі внутрішньому // на полі бічному)

Почерк і чорнило анотацій див. **А.9. Письмо**

А.8.4.3. Коментарі: сучасні з рукописом / наступного часу / розташування (вставки // між рядків // обрмовуючі текст // на полі верхньому // на полі нижньому // на полі внутрішньому // на полі бічному)

Почерк і чорнило коментарів див. **А.9. Письмо**

А.8.4.4. Резюме: сучасні з рукописом / наступного часу / розташування (вставки // між рядків // обрмовуючі текст // на полі верхньому // на полі нижньому // на полі внутрішньому // на полі бічному)

Почерк і чорнило резюме див. **А.9. Письмо**

А.9. Письмо

А.9.1. Основний текст

А.9.1.1. Тип письма: устав / півустав / скоропис

Для кожного вказати:

Вид: прямиий / похилий / широкий / вузький / каліграфічний / діловий / особливі види

Локалізація: регіон / школа / скрипторій

Відтворення: № в альбомі, аркуші, масштаб

Словесний опис, якщо потрібно

А.9.1.2. Характер написання літер: загальний аспект (загальна характеристика, наприклад, — недбалий, чіткий, ін.) / кут нахилу (між рядком та пером) / натиск (слабкий // середній // сильний) / відтворення алфавіту (графічних варіантів)

А.9.1.3. Розміри: між рядками / ширина / середня висота (корпусу літери) / висота з верхніми осями (або петлями) / висота з нижніми осями (або хвостами)

А.9.1.4. Почерк: кількість почерків (точно // сумнівно) / крайні рядки для кожного почерку

А.9.1.5. Абревіатури та скорочення: є / немає

А.9.1.5.1. Типи скорочень: «Nomina sacra» / ін.

А.9.1.5.2. Види скорочень:

Стягування приголосних

Стягування голосних: повне / часткове

З допомогою виносних літер: у кінці слова / у середині (з

титлом // без титла)

Скорочення слова до однієї початкової літери

Скорочення слова до однієї початкової літери та винесення її над попереднім словом

Лігатури: рядкові / нарядкові / взмети (поєднання рядкової та виносної)

Для кожного виду зазначити частоту вживаності: постійні / часті / рідкі

А.9.1.5.3. Знаки скорочень

Титло: у вигляді прямої риски з опущеними кінцями / вигнутої риски / двохилого даху / хреста / ін.

Різновидититла: камора / паєрок / взмет / смичець / стяга / апостроф

Особливі знаки скорочень: коло, що окреслює скорочене слово / косинці / знаки для виносних літер / інші знаки скорочень

Для кожного виду вказати місце постановки та графічні варіанти

А.9.1.6. Цифри: є / немає

А. 9.1.6.1. Алфавітна система

Слов'янські: глаголиця / кирилиця

Позначення: без титла / з титлом (над порядком (у 3-4-значних) // над усім числом)

Виділення: крапки з обох боків літер є / немає / у 1-2 - значних / 3-4 - значних числах

Накреслення: варіантних начертань цифр (6, 90, 900, 400, 700, 800) / чисел другого порядку (справа — наліво // зліва — направо) / тисяч (без хвоста // з хвостом: з одним перекресленням // з двома перекресленнями)

Інші системи: грецька / латинська / ін.

А.9.1.6.2. Десяткова позиційна система (арабські цифри)

А.9.1.6.3. Римська система: з надписаними закінченнями / без / позначення варіантів (III, IV)

А.9.1.7. Пунктуація: первинна / непервинна / виправлена (час виправлення) / додана

А.9.1.7.1. Час зміни в пунктуації (якщо можливо встановити)

А.9.1.7.2. Знаки пунктуації

Різновиди: крапка / кендема / позитивна / поєднання крапок / хрест / пряма риска / хвиляста лінія / поєднання різних знаків / подстоля / прибільця / додана кома / слогія / статія / стишиця / отрикаль / знак питання / двокрапка / дужки (із зазначенням їх конфігурації) / знаки для цитат / знаки переносу / ін.

Розміщення (зазначити для кожного різновиду): у рядку / над рядком / у середині рядка / на боковому полі / у кінці читання / поряд із заголовком / у середині слова / на літері із знаками та ін.

А.9.1.8. Чорнило: колір / якість (інтенсивність) при написанні знаків пунктуації

А.9.1.9. Тайнопис: є / немає

А.9.1.9.1. Види

Заміна літер кирилиці літерами іншого алфавіту: грецького,

латинського, пермської азбуки / ін.

Система змінених знаків кирилиці: полусловиця / ін.

Літороя (система заміни одних знаків іншими): проста (тарабарська азбука) / мудра / тайнопис у квадратах / ін.

Лічильний (цифровий) тайнопис: простий (цифровий розряд) / описовий (описовий розряд) / складний / позначковий. Для кожного вказати цифрову систему: десяткова / позиційна / римська / алфавітна (кирилиця та ін.)

Умовний порядок літер (слів): зворотне письмо / фігурне письмо / письмо за початковими літерами (акростих)

Дипломатичний тайнопис

Комбінований тайнопис

А.9.1.9.2. Розташування: окремо / у групі / змішаний із словами

А.9.1.10. Інші алфавіти (відмінні від алфавіту тексту): правильні / неправильні

А.9.1.10.1. Відношення до алфавіту основного тексту: змішані з алфавітом тексту / розташовані у тексті

А.9.1.10.2. Відповідність: словам мови цитат / транслітерації / числам / власне текстові

А.9.1.11. Нарядкові знаки: є / немає

А.9.1.11.1. Частота вживаності: регулярні / нерегулярні / зрідка зустрівані / одиничні

А.9.1.11.2. Види:

Знаки наголосу: крапка у правому верхньому кутку над наголошеними голосними / інтервал між наголошеною голосною і наступною приголосною / подвоєння наголошеної голосної / оксія / варія / камора / декілька знаків над одним словом

Знаки кількості: кендема / подвійна оксія / перевернута камора

Знаки складоподілу: апостроф / крапка

Позначення йотації: кома / крапка / дві крапки / вигнута (пряма) риска / ін.

Знаки придишу (спіритуси): тонкий придиш (знак словесного приступу) / густий / кутки / варіанти накреслень знаків придишання: є / немає

Знаки пом'якшення: камора / куток, що приписується до літери

Поєднання знаків наголосу та придишання: іссо (оксія + спіритус) / апостроф (варія + спіритус)

Для кожного зазначити місцезнаходження: над літерою / збоку (арк. // с.)

А.9.1.12. Виправлення: є / немає

А.9.1.12.1. Частота вживаності: надмірна / рідка

А.9.1.12.2. Підготовка виправлення: змито / вискоблено / закреслено

А.9.1.12.3. Вид виправлення: проставлена пунктуація (зверху // знизу) / додатки (міжрядкові // маргінальні) / смислове виділення тексту (графічно) та ін.

А.9.1.12.4. Спеціальні знаки виправлення (№ знаку у альбомі)

А.9.1.13. Інші знаки

А.9.2. Додатковий текст: є / немає

А.9.2.1. Той, що відноситься до основного тексту (наприклад, має пояснювальний характер): є / немає

А.9.2.1.1. Види: глоси / анотації / коментарі / резюме / інші записи

Для кожного виду вказати:

Кількість почерків: точно / сумнівно

Сучасні з рукописом / пізнішого часу (вказувати дати)

Чорнило: колір / якість (інтенсивність)

Розміщення у тексті: на полі (верхньому // нижньому // лівому // правому) / між рядків / обрамляючі текст

Розмір: окремі слова / фрази / текст

Тип письма: устав / півустав / скоропис

Почерк (загальний аспект): чіткий / недбалий / ін.

Знаки для певного виду: місце розташування (поряд із глосою, анотацією, коментарем // у тексті) / приклад на кожний знак (арк. // с.) (хрестик та ін.)

А.10. Музична нотація

А.10.1. Загальна характеристика: додаткова / функціональна нотація перервна / безперервна / з нотним станом / без нотного стану

А.10.2. Нотний стан (основа для нотації): кількість ліній (1.3.4.5.) / розлінування (стержем металічним // чорнилом // олівцем)

А.10.2.1. Колір: чорний / червоний / різнокольоровий (вказати фарби)

А.10.2.2. Знаки: початкові (ключові літери // мензуральні // ін.) / тактові знаки / вертикальні розділові знаки / кінцеві знаки (у кінці лінії)

А.10.3. Нотація без нотного стану:

А.10.3.1. Идеографічні: невми / крюки / ін.

А.10.3.1.1. Колір: збігається / не збігається з кольором чорнила. Якщо не збігається, вказати відмінність

А.10.3.1.2. «Штиль» нотації: вертикальний / похилий

А.10.3.1.3. Додаткова мелодична нотація: є / немає. Якщо є, — вказуються літери: а, b, с та ін.

А.10.3.1.4. Ритмічна нотація: є/немає. Якщо є, — вказуються літери: а, b, с та ін.

А.10.3.2. Особливості

А.10.4. Нотація діастематична: без нотного стану / на нотному стані

А.10.4.1. Форма нот:

А.10.4.1.1. Церковний спів: маленькі звязуючі крапки / квадратні ноти (київської нотації // волинської та ін.) / «готичні» ноти (німецькі) / «гвіздочки»

А.10.4.1.2. Поліфонія: / пропорційна нотація з лігатурами XIII ст. / нотація півтактами / заповнені ноти (чорні // червоні // змішані) / нотація порожнистих нот чи «біла нотація» / нотація сло'вянських рукописів

А.10.5. Теоретичні рукописи: нотація безперервна алфавітна (а - р) /

нотація перервна алфавітна / інтервальна нотація / ін.

A.10.6. Нотація інструментальна: цифровою бас / табулятура / ін.

A.11. Оздоблення рукопису

Вказуються способи оздоблення рукопису: тексту, сторінки, а також види оздоблення, що пов'язані з текстом: в'язь, ініціали, заставки, кінцівки, ілюстрації (мініатюри, малюнки, гравюри).

A.11.1. Тексту: заголовок / підзаголовок / інципіт / зміст / покажчики / сигнатура / реклама / рубрикаційні знаки / окреме(і) слово(а) / числа

Для кожного елемента **A.11.1.** залежно від його значення вказати:

тип: орнаментальний / філігранний / прикрашений (оздоблений) / історизований / колінчатий / візерунковий (емальєрний) / рослинний / плетений / витий / зооморфний / тератологічний / антропоморфний / сюжетний / стародрук (рисований // гравюра (див. підрубрику **Гравюра**) / контурний *стиль* (при необхідності): старовізантійський / балканський / візантійський / стародрук (клейма) / ін.

мотиви

A.11.2. Сторінки: оздоблення рядків / обрамлення / бордюр (зверху // знизу // справа // зліва) / таблиці канонів / між колонками (тексту) / окремі елементи / орнаментальний фон

Для кожного елемента **A.11.2.** зазначити:

Місце та частоту повторювання: на фронтисписі / на початку тексту / на титульному аркуші / на початку глави книги / на кожному аркуші, сторінці / у тексті / у кінці рукопису

Кількість

Розташування на сторінці: повністю сторінка / півсторінки / % сторінки / % колонки / поля (справа // зліва // зверху // знизу)

Техніка виконання: виділення кольору / ескіз / рисунок / контурний рисунок / розмитий рисунок / кольоровий живопис / монохромний живопис / кольори / золото / срібло

Тип: орнаментальний / філігранний / прикрашений (оздоблений) / історизований / з елементами геральдики (див. підрубрику **Геральдика**)

A.11.3. Написи, що відносяться до оздоблення: написи під зображеннями / написи у зображенні / текстова ідентифікація (персонажів // місць // предметів) / поміти для ілюмінатора (окремі літери та ін.)

При необхідності подати уточнення: чисучасний з текстом рукопису / якщо ні, то якою епохою його можна датувати / стан оздоблення (завершеність, збереження)

A.11.4. В'язь:

A.11.4.1. Розміщення: аркуш / сторінка

A.11.4.2. Показники в'язі: (відношення висоти до ширини)

A.11.4.3. Прийоми

A.11.4.3.1. Основні: лігатури / підпорядкування однієї літери іншій / супідрядність / включення однієї літери до іншої / збіг у крапці / комбінації прийомів

А.11.4.3.2. Додаткові прийоми: дроблення шоглових лігатур / півшгамби / хибне дроблення лігатур / висячі півшгамби / обрубки / хибні обрубки / скісний зріз / несиметричне розведення літер / дроблення півшгамбових лігатур

А.11.4.4. Елементи оздоблення: гілочка / стеблинка / вусик / хоботок / вузлик / ін.

А.11.4.5. Локалізація: (наприклад, поморський стиль)

А.11.4.6. Школи

А.11.5. Ініціали:

А.11.5.1. Вид: без рамки / у рамці

А.11.5.2. Тип (мотиви): колінчатий/візерунковий (емальєрний)/рослинний / плетений/витий/зооморфний/тератологічний/антропоморфний/сюжетний / стародрук: рисований / гравюра (див. Гравюра) / контурний

А.11.5.3. Елементи: гілочки / стеблинки / вусики / хоботки / ін.

А.11.5.4. Техніка виконання:

А.11.5.4.1. Фон: є / немає

Якщо є, навести: чорний / золотий / кольоровий (вказати колір) / з орнаментальним оздобленням

А.11.5.4.2. Колір: одноколірний (простий // художній) / багатоколірний: золотий / червоний (кіновар // сурик// кармін) / жовтий / ін.

А.11.5.4.3. Виконання (загальний аспект): ретельно виконаний / грубий / ін.

А.11.5.5. Розміщення: на початку глави (ін. розділу) / у тексті / ломбарди / ін.

А.11.5.6. Розміри: великий / середній / малий

А.11.5.7. Відтворення: фотографія / рисунок

А.11.6. Заставки:

А.11.6.1. Розміщення: арк. / сторінка

А.11.6.2. Кількість

А.11.6.3. Тип (мотиви): орнаментальний / рослинний / плетений / кручений / зооморфний / тератологічний / антропоморфний / сюжетний / стародрукований (рисований // гравюра (див. «Гравюра») / контурний / з медальйонами / ін.

А.11.6.4. Стиль (при необхідності): старовізантійський / балканський / візантійський / стародрук (з клеймами // без) / ін.

А.11.6.5. Опис (при необхідності)

А.11.6.6. Форма: аморфна / геометрична (прямокутник // квадрат // у формі літери П) / стрічкова / арочна / архітектурна композиція / плетінка: (густа // розряджена // джгут) / ін.

А.11.6.7. Розміщення: над усім текстом / над колонкою / без рамки / у рамці / облямовує текст / всередині нього

А.11.6.8. Складові частини: наверхштя / кутові елементи / додаткові елементи навколо заставки

Якщо є, - подати словесний опис.

А.11.6.9. Техніка виконання: рисована / гравюра / змішана (поєднання гравюри і рисунка)

А.11.6.10. Фон: одно- / двох- / багатоколірний (золото // чорний // білий // фарба (вказати колір))

Заповнення фону: перли / круг / крапки / хрестики / ін.

А.11.6.11. Основні кольори: червоний / синій / зелений / жовтий / жовтогарячий / коричнево-червоний / блакитний / темножовтий / сірий / малиновий / темнокоричневий / чорний / білий / золотий

Переважаючі кольори можна виділити окремим знаком

А.11.6.12. Розміри: велика (розділ) / середня (глава) / мала (структурні частини глав, наприклад, параграф)

А.11.6.13. Особливості: (наприклад, поєднання з мініатюрою / ін.)

А.11.6.14. Відтворення: фотографія / прорис

А.11.7. Кінцівка

А.11.7.1. Загальний аспект: виділена за допомогою почерку / художньо оформлена

А.11.7.2. Розміщення: аркуш / сторінка

А.11.7.3. Кількість (загальна кількість у рукописі)

А.11.7.4. Вид: знаки: у вигляді літер / у вигляді пунктуаційних знаків / геометричні лінії та їх поєднання / візерунок (орнамент) / рисунок

А.11.7.5. Елементи: геометричні / рослинні / антропоморфні / зооморфні

А.11.7.6. Техніка виконання: багатоколірна / одноколірна / чорнило / кіновар / золото / фарба

А.11.7.7. Відтворення: фотографія / прорис

А.11.8. Ілюстрації (авторів див. також у розділі Історія):

А.11.8.1. Мініатюри:

А.11.8.1.1. Розміщення: у тексті (аркуш // сторінка) / на аркуші (частина тексту // вся сторінка // в середині тексту // на полях // у заставках // у медальйонах)

А.11.8.1.2. Кількість (загальна кількість у рукописі)

А.11.8.1.3. Зміст: сюжет / персонажі

А.11.8.1.4. Основні кольори: червоний / синій / зелений / жовтий / жовтогарячий / коричнево-червоний / блакитний / темножовтий / сірий / малиновий / темнокоричневий / чорний / білий / золотий

Переважаючі кольори виділити

А.11.8.1.5. Мініатюристи: ім'я (якщо зафіксоване) / невідомі / кому, здогадно, належить / кількість (один // декілька)

А.11.8.1.6. Техніка: на ґрунті / без ґрунту / ін.

А.11.8.1.7. Підписи у мініатюрах: відтворення (аркуш // сторінка)

А.11.8.1.8. Публікації

А.11.8.1.9. Відтворення (№ за альбомом)

А.11.8.2. Гравюри: розміщення (аркуш // сторінка) / кількість / у вигляді (відбитка // наклейки) / техніка виконання (на міді // на дереві // пофарбована (основні фарби) / публікації (є // немає) / відтворення (№ за альбомом)

А.11.8.3. Рисунок: розміщення (аркуш // сторінка) / кількість /техніка виконання (контурний // розмитий // кольоровий (див.«колір» у мініатюрі) / пером // олівцем // пензлем // ін.) / зміст загальний аспект / сюжет / персонажі (при необхідності розкрити) / публікації / відтворення (№ за альбомом)

А.11.9. Симетрія: види / типи

А.12. Геральдика

А.12.1. Герб: кількість / розмір / місце розташування / вид зовнішній (зображення живописні, рисунок // рамка залишена пустою // ін. варіанти)

А.12.2. Щит

А.12.2.1. Стан: у фарбах / рисунок/ пустий / витертий (частково // повністю) / переписаний / надписаний / пожований / зчищений / змитий

А.12.2.2. Загальний аспект: одноколірний/багатоколірний розсічений / пересічений / скошений справа / скошений зліва / комбінації пересічень / чотиричастковий

А.12.2.3. Геральдичні фігури:

А.12.2.3.1. Головні: глава / стовп / пояс / перев'язь справа / перев'язь зліва / стропило / хрест / андріївський хрест .

А.12.2.3.2. Другорядні: візантін / вістря / ін.

А.12.2.3.3. Хутро: горностаєве / протигорностаєве / біличе / зсунуте біличе / протибіличе

А.12.2.3.4. Метал: золото / срібло

А.12.2.3.5. Колір поля: червоний / блакитний / зелений / пурпурний / та ін.

А.12.2.4. Негеральдичні фігури: словесний опис

А.12.3. Емблеми: корона (княжа // графська // багонська (російська /// прибалтійська /// дворянська) / митра / капелюх

Для кожної емблеми зазначити колір (якщо це можливо)

А.12.4. Зовнішні елементи: / підставка / щитотримач / підпорка / ключ / мантія / хрест / штандарт / жезл / орденський ланцюг / скіпетр / посох / шлем / нашлемник та ін.

Для кожного елемента зазначити колір

А.12.5. Інші елементи ідентифікації: девізи / анаграми / прізиви (заклики) / ініціали (власника) / ініціали (інших осіб)

Для кожного елемента вказати: текст / місце / мову

А.12.5.1. Емблеми індивідуальні (необов'язкові для герба): зміст / місце

А.12.6. Власник (ім'я або назва): особа приватна / особа колективна

А.12.7. Відтворення

А.12.8. Бібліографія

А.13. Додатковий текст

А.13.1. Записи, що не відносяться до тексту:

А.13.1.1. Випадкові записи: духовного змісту (молитви // цитати //

окремі фрази) / побутові записи (майново-господарські // особисті) / народний фольклор (загадки // прислів'я // приказки) / записи про історичні події (дата події // місце події // визначення події (війна /// бунт /// пожежа /// голод та ін.) / записи про явища природи (дата явища // місце // назва явища (затемнення /// паводок /// ін.)

A.13.2. Записи, що відносяться до історії кодексу: родовідні записи (про сім'ю власників рукопису чи покровителів) / записи виробників / власницькі записи (прості (ті, що вказують на приналежність визначеній особі чи установі) // складні (ті, що супроводжуються додатковим текстом, наприклад, формою прокляття та ін.) / вкладні записи / записи про купівлю-продаж книги / дарчі, спадкові записи / відомості про реставрацію та опрацювання

Для кожного виду записів вказати: місце розташування (№ аркуша // форзац) / зворот опрацьованої кришки / зміст / відтворення (мовою оригіналу) / тип письма / почерк (загальний аспект) мова / колір чорнила / форма запису (екслібрис // скріпа)

A.14. Знаки книжні та облікові

A.14.1. Знаки книжні

A.14.1.1. Вид: екслібрис / суперекслібрис / штемпель / штамп / монограма / етикетка

A.14.1.2. Місце розташування

A.14.1.3. Техніка виконання: наклейка / відбиток сліпого тиснення на папері / відбиток штампа / рисунок від руки. Для відбитка штампа і рисунка вказати колір чорнила.

A.14.1.4. Час використання знака і підстава

A.14.1.5. Власник знака: прізвище, ім'я, по батькові, титул, звання, посада, роки життя

A.14.1.6. Графічні особливості

A.14.1.7. Відтворення

A.14.2. Знаки облікові: вид (старі шифри // інвентарні номери) / місце розташування / чорнило / олівець / графічні особливості (обведений олівцем // написаний на наклейці // ін.) / власник (назва установи, місцезнаходження установи, роки існування)

Розділ II. Зміст

V.1. Перелік текстів

Наводяться загальноживані назви із зазначенням крайніх аркушів. Заголовок див. у підрозділі Структура тексту

V.2. Мова(и)

V.2.1. Основна мова

V.2.2. Вплив інших мов

V.2.3. Хронологічні рамки: століття, десятиліття, осн. дата

В.2.4. Відхилення від основної дати (архаїзми, інновації)

В.2.5. Мовні ознаки: фонетичні / морфологічні / лексичні / синтаксичні

В.3. Стан

В.3.1. Текст без лакун

В.3.2. З матеріальними лакунами (не змішувати з пропусками текстів)

Вказати:

аркуш, що передує лакуні, кінець тексту цього аркуша, поставивши подвійну риску, а при необхідності - кінець слова у дужках та / чи рекламу кількість відсутніх зошитів чи аркушів та, у разі необхідності, їх сучасну локалізацію

наступний за лакуною аркуш та інципіт цього аркуша, що передував подвійній рисці, і, при необхідності, — початок слова у дужках

В.3.3. Фрагмент

Вказати початок та кінець. Якщо ідентифікований, — дати посилання (книги, глави, пісні, вірші) та вказати видання. Якщо текст не ідентифікований, — вказати початок першої частини та / або кількість рядків чи віршів

В.4. Структура тексту

В.4.1. Початкові формули:

В.4.1.1. Присягта(и): місце розташування (титульний аркуш // № аркуша) / відтворення (або початок // кінець) / дата

В.4.2. Частини, що передують тексту: передмова / пролог

Для кожного підпункту вказати: № аркушів / заголовков(вк) / початок / кінець / дати / мову

В.4.3. Заголовок: місце розташування / форма (використана у тексті // уточнена форма: загальнозживана /// перекладача) / відновлена хибна назва / заголовок, встановлений при описі / без заголовка (якщо немає можливості встановити)

Якщо мова іде про коментарі або переклад, — дати також заголовки текстів коментаря або перекладу

В.4.4. Інципіт:

В.4.4.1. Початок тексту (7 чи 8 значущих слів з тексту) із зазначенням аркушів

В.4.5. Розділи тексту: є / немає / крайні аркуші / заголовні аркуші / при необхідності — початок і кінець

В.4.6. Експліцит: кінець тексту (останні значущі слова)

В.4.7. Останні частини (тексти, дописані після експліциту): післямова / епілог / послання

Для кожного вказують: аркуш / заголовок / початок / кінець / дату / мову

В.4.8. Кінцеві формули: озаглавлений кінець / колофон / підпис / запис писця

Для кожного вказати: аркуш / дату / відтворення тексту

В.4.9. Довідкові розділи та покажчики: змісти / словники / переліки / покажчики

Для усіх підпунктів вказати:

аркуш

дата складання

укладач / писець / власник / замовник / ін.

розміщення: на арк. із старим ліченням / новим ліченням

чи відповідають змістові рукопису

Особливі види оформлення див. Організація тексту або Оздоблення.

V.4.10. Виписки

V.4.10.1. Початок та кінець

V.4.10.2. Якщо ідентифіковані, — дати посилання (книги, глави, вірші, пісні)

V.4.10.3. Якщо не ідентифіковані, — вказати початок першої частини та / або число рядків або віршів

V.5. Особливості тексту

V.5.1. Пропуски

V.5.2. Додатки

V.5.3. Перестановки

V.5.4. Вставки

Для кожної зазначити: особливості / місце у тексті із зазначенням аркушів

V.6. Глоси, маргінальні коментарі

V.6.1. Маргінальні глоси чи глоси, що мають аспект коментаря: кількість / аркуші / ідентифікація, як у V.7.

V.6.2. Розкидані глоси: аркуші / згадані автори / посилання на коментований текст

V.7. Ідентифікація

V.7.1. Автор / анонім:

V.7.1.2. Форма, використана у тексті

V.7.1.3. Уточнена форма

Якщо дані є хибними, після імені автора поставити «псевдо». Якщо дані є сумнівними, поставити «?»

Якщо автор не згадується, а мова йде про коментатора або перекладача, вказати також авторів коментованого або перекладеного тексту

V.7.2. Дата(и), подані у тексті: послатися на відповідні аркуші

V.7.3. Проза / вірші: метричною формулою / римою / посилання на використані джерела / місце походження тексту / жанр

V.8. Характер твору

V.8.1. Повний текст

V.8.2. Окремий уривок (результат довільного вибору, але точно відповідає тексту)

V.8.3. Переробки: скорочений варіант / резюме / інтерпретація / обробка

V.8.4. Збірка

V.8.5. Вибрані місця

V.8.6. Зв'язні уривки

V.8.7. Списки (ін. рукописи того ж твору)

Розділ III. Історія

С.1. Походження

С.1.1. Дата написання: вказана у рукописі / не вказана

С.1.1.1. Якщо вказана: хибна / справжня / сумнівна:
століття / десятиліття / конкретна дата

С.1.1.2. Встановлена археографом: століття / десятиліття / конкретна дата

С.1.1.3. Місце розташування дати (посилання на аркуш)

С.1.2. Місце написання списку / рукопису

С.1.2.1. Географічна назва (географічний пункт, або місцевість):
самоназва, яка вживається у рукописі / історична назва / сучасна назва

С.1.2.2. Географічна локалізація (місцевість)

Встановлюється археографом, якщо немає посилань у рукописі.

Вказується: історична назва / сучасна назва

С.1.3. Творці списку (відношення до тексту): автор / редактор / коментатор
/ упорядник кодексу та ін.

С.1.4. Виробники кодексу: переписувач (писець) / ілюмінатор / рубрикатор
/ палітурник (первісної, наступних оправ) / гравер

Для кожного зазначають: ім'я (відтворення та переклад на сучасну мову)
/ соціальну приналежність / місце походження / роки життя (хоча б приблизно)

С.2. Доля рукопису

С.2.1. Побутування рукопису (відношення до нього, роль):

С.2.1.1. Замовник

С.2.1.2. Власник

С.2.1.2.1. Приватна особа

С.2.1.2.2. Колективний власник: бібліотека / сховище / зібрання

С.2.1.3. Покупець

С.2.1.4. Читач (на основі записів, із зазначенням аркуша)

Для кожного підпункту вказують:

для приватних осіб: ім'я / соціальна приналежність / титул, звання / місце проживання та походження (географічна назва чи локалізація) / дати вкладів, володіння тощо

для колективного власника: назва установи / місцезнаходження / дати існування

С.2.2. Сучасна історія:

С.2.2.1. Місце зберігання до надходження у останнє сховище

С.2.2.2. Обставини надходження до останнього сховища

С.2.2.2.1. Дата надходження

С.2.2.2.2. Спосіб придбання: дар (прізвище дарителя) / купівля (у кого куплено, за яку суму) / археографічна експедиція (місце виявлення, від кого отримано) / передача з інших сховищ (назва організації, її підпорядкованість)

С.2.2.2.3. Наявність документів: акт, розписка, накладна та ін.
Вказуються № та дата складання документа

С.2.2.3. Науково-технічний опис рукопису:

С.2.2.3.1. Дата обробки: число / місяць / рік

С.2.2.3.2. Виконавець: прізвище, ім'я та по батькові / посада / відділ / установа

С.2.3. Примітки та висновки виконавця обробки та кодикографа

С.3. Реставрація рукопису

С.3.1. Проведена: дата / види / виконавці

С.3.2. Необхідні заходи

С.4. Використання рукопису

С.4.1. Вивчення

С.4.1.1. Дата

С.4.1.2. Дослідники: прізвище, ім'я та по батькові / посада / звання / місце роботи (назва установи // місто // країна) / тема дослідження

С.4.1.3. Спосіб використання: перегляд / виписки / копіювання. У останньому випадку вказати:

спосіб копіювання: мікрофільм / фото / мікрофіша

обсяг копіювання: № скопійованих аркушів

С.4.2. Експонування на виставках: строки проведення виставки: (число // місяць // рік) / назва виставки / місце проведення (країна // місто // установа, де експонувалися рукописи)

С.4.3. Репродукція: обсяг (повністю // частково) спосіб (мікрофіша // мікрофільм // ін.)

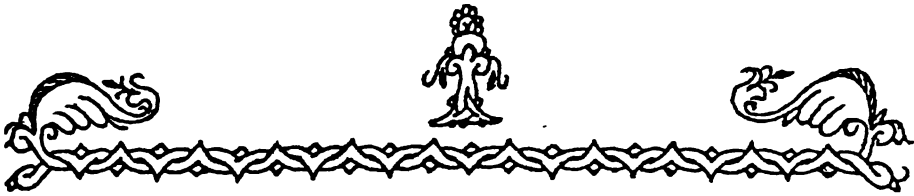
С.5. Бібліографія з історії вивчення та опису рукопису

С.5.1. Опис (археографічний, палеографічний та кодикологічний)

С.5.2. Дослідження тексту

С.5.3. Видання та відтворення тексту

Розділ 4

Історико-кодикологічний підхід в конкретно-історичному дослідженні рукописно-книжної спадщини України: науковий опис, традиція і комп'ютеризація

4.1. Основні класифікації наукових описів РК як кодикографічних систем: універсальні та спеціальні типи й види описів

Аналітична стадія вивчення РК і КМД синтезується на етапі складання описової статті, яка враховує всі, навіть найдрібніші деталі кодексу. Описова стаття є результатом узагальнення інформації як явної, так і встановленої кодикографом, і може бути складена, виходячи з уявлень автора (укладача) про обсяг, форми, послідовність елементів, але дотримуючись структури РК. Подальше інформаційне використання описової статті в інформаційному виданні буде зорієнтовано на тип, вид та спеціалізований характер каталога, покажчика, довідника. Форми репрезентації інформації та її засвоєння будуть прямо пов'язані із задумами укладачів.

Перш ніж розглядати класифікацію кодикографічної діяльності, необхідно зупинитися на спеціальних джерелознавчих описах-дослідженнях пам'яток писемності (літературознавчих, мистецтвознавчих, музикознавчих, з історії філософії, природознавства тощо), що за формою є змішаними і зникаються власне з дослідженням та з описом. У процесі опису-дослідження відбувається комплексний джерелознавчий опис пам'ятки писемності як культурологічної системи, що включає поняття книжного, історичного чи літературного джерела, коли аналізується його текстологія, походження та зміст. Конче важливі такі описи в історико-текстологічних дослідженнях пам'яток писемності, які збереглися у численних списках. Палеографічний та кодикологічний опис рукописних книг у подібних випадках є найціннішою основою для класифікації текстів та простеження історичної долі твору [1]

на відміну від джерелознавчого, який не має чітких розмежувань із дослідженням і повільно переходить у нього.

Завдання джерелознавчого аналізу, який своєю головною метою визначає встановлення походження тексту, як правило, не відповідають завданням кодикологічним. Так, блискучий комплексний текстологічний аналіз списків Никонівського літопису, зроблений Б.М.Клосом, який супроводжувався палеографічним, філігранознавчим, стилістичним та кодикологічним аналізами відомих списків, дав змогу авторові вирішити проблему походження фундаментального літописного зводу, цієї видатної пам'ятки історіографії середньовічної Русі, що була об'єктом вивчення багатьох джерелознавців протягом більш ніж двох століть. Слід відзначити, що кодикологічний, палеографічний та стилістичний аналізи були лише допоміжними до текстологічного, що в умовах головного завдання дослідження є цілком правомірним. Тому зовнішній опис списків зводу був обмежений основними параметрами (шифр, формат, обсяг, записи, позначки, кількість почерків). Найбільша увага приділялася філігранознавчому аналізу, який був базовою інформацією для датування списків, а значить і для побудови попередньої схеми, що потім була вдосконалена, обґрунтована та доповнена комплексним текстологічним аналізом читань текстів, порівняльним аналізом структури, стилістичної своєрідності текстів тощо [2]. Комплексний аналіз текстів, що збігається з структурним описом РК, є досить плідною формою наукових досліджень певних пам'яток. Серед прикладів такого роду можна назвати вивчення Г. Крижанівським рукописних волинських та київських євангелій, В.Мошиним – сербської редакції Синодика в неділю православ'я, Р.П.Дмитрієвою – Повісті про Петра та Февронію тощо [3].

Опис-дослідження, все ж таки, є типовим для вивчення одного списку або рукопису, в якому кодикографічні методи мають велике значення для встановлення походження та історії тексту [4].

Кодикографічна діяльність, насамперед, реалізує науково-комунікаційну функцію між РК та дослідниками через систему описових статей та їх формування в каталоги-описи. Тому пошукові довідники та порадики (описи, каталоги, покажчики, огляди) є також, разом із складанням описової статті, практичним результатом кодикографічної діяльності. Розгалужена КМД є методичним інструментарієм, що дає змогу вивчати РК, як явище історико-культурного процесу, складати первинні масиви даних для описової статті будь-якого типу та виду опису і, таким чином, створювати емпіричну базу кодикологічних досліджень. Оскільки науково-комунікативні функції археографії та кодикографії не викликають сумніву, *науково-облікове, науково-пошукове та джерелознавче призначення* певних видів довідників РК, пов'язаних з описом кодексів, є основами головних напрямів кодикографічної діяльності.

Класифікація видів наукових каталогів рукописних книг в джерелознавчій літературі спеціально не розглядалася, оскільки ця

діяльність завжди була прерогативою переважно бібліотечних сховищ, головною метою яких було створення варіанту поширеного каталожного опису з включенням якнайрозширенішого опису власне тексту пам'ятки. В бібліотечних класифікаціях каталоги рукописів завжди ідуть під окремою рубрикою, а на практиці археографи та бібліотекарі намагаються досягти загального інформування про РК за організаційним принципом сховища – колекцією чи фондом або мовною ознакою (латинські, грецькі, старослов'янські тощо) [5]. Цей принцип, оскільки мав на меті загальне інформування, безумовно, наслідував принципи археографічного опису. В найкращих випадках в таких описах наводився загальний джерелознавчий аналіз пам'яток.

Природно, що форма, структура, наповнення, зміст та характер видання залежать від призначення і завдань каталогів і тому, безумовно, можна погодитися із думкою деяких археографів, що неможливо розробити точні, стандартні принципи підготовки каталогів певного типу.

Водночас необхідність науково-методичної уніфікації основних систем описових статей за певними типами видань не викликає сумніву, тому спроба систематизації вже існуючих довідників та створення науково обгрунтованої класифікації кодикографічної діяльності дасть змогу більш чітко розробити її наукові критерії та науково-методичне забезпечення, а також впровадити в бібліотечну та архівну практику.

На деяких конференціях уже порушувалися питання про необхідність визначення класифікації типів видань описів РК та методик. Так, Н.Дж.Геюшев пропонує 4 основні типи каталогів рукописів:

1-й тип каталогів – *стислий* алфавітний, до складу якого входять основні дані про книгу. Найважливіше в ньому — це чітке визначення тематичної рубрики відповідно до середньовічної системи класифікації галузей знань, а також включення якнайбільшої кількості рукописів (як самостійних, так і несамостійних творів – різних скорочень, витягів та фрагментів).

2-й тип – *анотовані* алфавітні та тематичні каталоги. До поняття “анотації” відноситься визначення неповторності кожного рукопису в палеографічному, художньому або іншому плані.

3-й тип – *тематичні*, розраховані на фахівців конкретних галузей знань. В них детально розглядається зміст твору та його окремих глав і розділів, розкривається його структура.

4-й тип – *зведені* каталоги, до яких включаються лише стислі форми каталогів, складені за єдиною схемою, але з розподілом матеріалів за тематико-хронологічним принципом.

До зведеної структури опису увійшли:

1. Технічні дані (шифр, розмір аркушів, обсяг, номер опису та ін.);
2. Відомості про автора і твір.
3. Кодикологічний опис (з включенням оздоблення рукопису і його оправи).
4. Відомості про переписувача, художника, ілюмінатора, інтролігатора (палітурника).

5. Початок та кінець тексту.

6. Бібліографія і література [6].

Слід відзначити, що автори класифікацій досить часто не враховують простих правил ділення обсягу поняття, встановлених законами логіки [7]:

1. *Єдність підстави ділення* полягає в тому, що для певного ряду класифікації необхідно вживати одні і ті ж критерії. Тим самим, в першому ряду запропонованої класифікації повинні бути, наприклад, *стислі* та *не стислі* (поширені, анотовані) каталоги, головний критерій яких – це повнота опису; або *тематичні* і *нетематичні* (авторські, географічні, хронологічні тощо), їх критерієм є наявність чи відсутність тематичного принципу в формуванні каталога.

2. *Рівнозначність обсягу членів класифікації, обсягу класифікованого класу*. Це означає, що класифікація повинна охоплювати всі існуючі і, навіть, перспективні типи і види довідників. Згідно із запропованою класифікацією такі, наприклад, каталоги, як українські рукописи колекції В.М.Перетца, якщо вони не будуть стислими, не потраплять ні до якого виду або класу, оскільки зведеними їх можна назвати лише умовно (їх зведеність також підпорядкована неточному поняттю) [8].

3. *Взаємна виключність одним одного*: один і той же член не може бути у обсягах двох видів. У Геюшева тематичний каталог може бути одночасно і в першому (тобто стислому), і в другому (тобто анотованому), і в третьому (тобто суто тематичному).

4. *Безперервність ділення* передбачає послідовне підпорядкування членів ділення. Так, можуть бути каталоги зведені або незведені; стислі каталоги, які підпорядковані зведеним в 4-у (за Геюшевим) типі, не можуть бути в рівнозначному з ними першому типі.

Основою класифікації необхідно зробити такі принципи (тобто підстави) інформування, які не порушують основних законів класифікації, як наукового методу. Лише в такому випадку можна співвіднести функції систематизації знань та наукової класифікації. Класифікація повинна відображати не лише зовнішні ознаки, а й внутрішні закономірності функціонування системи інформування через довідники РК.

Як своєрідна інформаційна культурологічна система, РК може бути, на відміну від друкованої книги, описана і археографічно, і кодикологічно, як формалізованими способами, так і за допомогою будь-якого джерелознавчого методу, обраного з певною метою, а також у найрізноманітніших аспектах і взаємозв'язках. Це визначається джерелознавчою природою РК. Але ж джерелознавча природа, у свою чергу, також комплексна і складається з конкретних змістів та сукупного змісту РК. Варто лише згадати, що поняття змісту РК, як кодексу, та змісту конкретного історичного джерела чи літературного твору не тотожні, хоча між ними й існує певний зв'язок. Тому описова стаття не лише кодикологічного, а й археографічного типів, навіть і за змістовими рубриками, буде, залежно від призначення видання, суттєво відрізнятися від

бібліографічної. Як інформаційний посередник між епохою, що створила кодекс, та сучасним суспільством, між творцями кодексу та його дослідниками, у залежності від мети та характеру цих стосунків, РК може описуватися за допомогою різноманітних методик та з різною повнотою й глибиною розкриття.

Особливе положення РК у системі писемних джерел визначає джерелознавчі та інформаційні підходи до її вивчення. Водночас саме її багатоаспектність настійно вимагає вироблення якщо не єдиної, то хоча б узгодженої моделі її репрезентації у інформаційних виданнях, яка може бути розвинута чи розкрита з будь-яких позицій для різних спеціалістів з використанням додаткових, навіть галузевих, методик аналізу історичної чи культурологічної інформації. Крім того, на сьогодні з особливою гостротою постала проблема уніфікації археографічного та кодикологічного описів РК і термінологічного апарату у всіх країнах (у тому числі і в країнах з розвинутими формами комп'ютеризації) у зв'язку із запровадженням автоматизованих технологій і створенням міжнародної та внутрідержавних комп'ютерних мереж.

Складання довідників РК досі розвивалося значною мірою стихійно. Найбільша кількість описів РК належить до зведених за певним принципом, у більшості — за принципом колекції, зібрання, сховища (тобто, практично, за організаційною формою). Такий підхід має право на життя і більш-менш обґрунтований історичною долею рукописів, що потрапили до колекції чи зібрання завдяки збирацькій діяльності колекціонера, або в результаті практичної науково-просвітницької діяльності різних соціальних інститутів (університетів, музеїв, монастирів, храмів, товариств, інших установ). Щодо РК, то такий фонд, звичайно, універсальний за змістом та складом. Створення таких каталогів, природно, передбачає їх науково-облікові і науково-інформаційні функції. Але в основі формування каталога завжди лежить принцип наукової значимості в кореляції з науково-допоміжною функцією видання. Більшість сучасних каталогів науково орієнтовані на певних спеціалістів або на загальне інформування всіх можливих споживачів наукової інформації.

Але при класифікації каталогів РК необхідно враховувати і те, що може існувати і класифікація каталогів РК як бібліографічних довідників особливого типу. Підстави для відбору та групування матеріалів при створенні наукових описів (каталогів) РК можуть бути як формально-логічні, так і неформальні, в залежності від відібраної зовнішньої чи внутрішньої ознак КМД [9]. Принципи складання довідника базуються на логіці передбачення напрямів історичного наукового пошуку. Дослідника цікавить інформація, звісно, з таких головних напрямів: тема, період (доба), мова, авторська приналежність, предмет (включаючи типологічні назви, жанри), географія. Підстави для внутрішньої систематизації описових статей, на нашу думку, знаходяться у межах цих науково-комунікативних понять, пов'язаних із природою наукової зацікавленості в інформації і виражених у

понятті *зовнішнього змісту РК*. Такий бібліографічний підхід вкладається в систему бібліографічних знань і класифікацій, однак, якщо виходити з подвійної природи РК і джерелознавчої суті описової статті, необхідно відокремлювати в ній її джерельну суттєвість і базуватися на інших підставах для генотипічної класифікації. Така позиція щодо систематизації за внутрішньою структурою каталога узгоджується із загальними принципами деяких бібліографічних класифікацій, запропонованих, наприклад, О.П.Коршуновим [10].

Класифікація за принципом відбору та внутрішньою систематизацією описових статей наукових видань із урахуванням варіантів може базуватися на різних наукових принципах відбору інформації, що прямо або опосередковано пов'язані з процесом наукової творчості та наукового пошуку. Серед названих напрямів завжди є один головний, а останні виконують роль допоміжних. Найзручнішими для цього є фасетні методи класифікацій. Однак у залежності від способу внутрішнього групування всі принципи пошуку будуть присутні в довідковому апараті, оскільки це класифікація не систем опису РК, а систем загальної репрезентації описових статей у довіднику за пошуковими принципами. Так, до тематичних каталогів можна віднести описи природничої або філософської РК; до предметних – багатоспектні описи рукописних книг за типологічними назвами та жанрами: збірники повчань, співочі рукописи, повісті, літописи, хронографи; авторів – опис списків та рукописів “Кройники” Ф. Сафоновича, літопису Грабянки, творів протопопа Аввакума, Максима Грека; мова (та алфавіт) – каталоги латинських, грецьких, слов'яно-руських, українських рукописних книг; географічних – описи рукописів певного регіону [11].

У таких виданнях забезпечується і універсальний пошук за іншими, неосновними ознаками, що передбачено системою внутрішнього групування описових статей та складанням допоміжного апарату видання. Тобто опис латинських рукописів обов'язково буде систематизований за хронологічним, тематичним чи будь-яким іншим принципом і супроводжуватиметься спеціальними показниками.

Але серед спеціальних методів виділяється і групування за елементами *внутрішньої форми РК*. Так, матеріал, на якому написані рукописи, також може формально бути підставою для класифікації довідників: пергаменні або паперові, папірусні (папірус, береста, шовк для РК не є типовим матеріалом). Підставою для класифікації також може бути тип письма, оздоблення РК тощо [12].

Але якщо до класифікації довідників РК підходити із урахуванням їх природи і прагнути до вживання законів логіки, то її призначення, тобто мета видання, наукові орієнтири можуть визначити класифікацію змістового характеру. На нашу думку, головною підставою опису РК, а значить і класифікації описів (каталогів), повинна стати ознака наукової *орієнтації* (а значить і *методика складання*) *описової статті* – на кого саме розраховане видання і яку мету перед собою ставить.

Якщо видання, розраховане на широке коло дослідників різної професійної орієнтації, витримує рівновагу в інформуванні дослідників за існуючими в РК ознаками, які корисні для фахівців будь-якого профілю, і вміщує інформацію за всіма параметрами наукового інтересу до РК, різнобічну за темами, датами, назвами тощо, — воно є універсальним. Видання може базуватися на описовій статті різного ступеня засвоєння інформації – від найзагальнішого до найдетальнішого, але зміст твору або іншого компонента РК розкривається до певного і, у більшості, загального рівня *зовнішньої ознаки форми та змісту РК* (у відповідності з нашим розумінням поняття форми та змісту). Формальні ознаки зовнішньої структури складають систему опису, а значить, і систему репрезентації довідника.

Якщо видання орієнтоване на галузевих спеціалістів або на вузьких фахівців, і методи репрезентації інформації відповідають поглинанию *внутрішньої ознаки форми та змісту і*, відповідно, змістової інформації певного характеру, воно є спеціальним за призначенням. Безперечно, що орієнтація на споживача інформації та формальні (чи змістові) критерії визначають методи і форми репрезентації даних та наукового пошуку інформації.

Таким чином, визначаючи загальний підхід до проблеми наукового опису рукописних книг як джерелознавчих систем та системного методу наукового пізнання, необхідно враховувати специфіку РК, як об'єкта і суб'єкта історії та культури, виділяючи у ній найзагальніший, загальний та специфічний рівні, засновані на джерелознавчому її значенні.

Такий підхід дає змогу вирізнити два заснованих все ж на загальній моделі РК типи опису: *універсального* типу та *спеціального* типу, всередині яких можлива видова різноманітність у залежності від того, який характер носить опис і які використовуються методи, якому адресатові призначається чи на яких спеціалістів він розрахований.

Принципова відмінність довідника РК від звичайної бібліографії, як вже було зазначено, полягає у характері описової статті. На відміну від бібліографічної статті закріпленої ГОСТом та заснованої не на визначенні ознак, а на їх структурі (оскільки всі ознаки відображено на титулі, в змісті, анотації тощо), описова стаття РК має джерелознавчий характер і вміщує елементи критики джерела. Описова стаття РК може регулюватися змістовно в залежності від призначення видання, вирізнятися джерелознавчим супроводженням та системою джерелознавчих доказів вірогідності фактів. Найближчим до бібліографічного типу варіантом за кількістю рубрик та структурою опису РК можна вважати охоронний, меншою мірою – археографічний опис, але останній буде значно ширшим за опис бібліографічний.

Згідно з пропонуваною класифікацією описів РК, до *універсального* типу ми відносимо обліковий (охоронний чи реєстраційний) (ОО), суто археографічний (АО) та кодикологічний (чи аналітичний) (КО). Цей тип опису передбачає орієнтування на усіх можливих споживачів інформації, даючи їм уявлення про зовнішню форму та зміст РК, як комплексного об'єкта історії та культури.

Розвиток археографічної науки і нагромадження емпіричного досвіду у галузі досліджень рукописної книги неминуче ставить питання про розмежування функцій археографічного та кодикологічного описів, обмежуючи археографічний опис верхнім рівнем інформації, і, навпаки, доводячи до найдетальніших подробиць, що мають відношення до походження та побутування книги, опис кодикологічний. Огляд існуючих описів свідчить, що *ОО* та *АО* найбільш доцільні для загальних описів книжних зібрань і колекцій (тобто за їх походженням чи зберіганням): при їх допомозі, згідно з уніфікованою схемою, до наукового обігу залучаються різні за походженням та складом рукописи. *КО* враховує походження книги і передбачає описування за одним чи декількома принципами (хронологічним, тематичним, географічним чи мовним). Це дозволяє простежити динаміку рукописної книжної культури як у соціальному, так і в етнічному просторі та часі. Прикладами *ОО* та *АО* можуть бути численні довідники XIX–XX ст., присвячені опису державних та приватних зібрань (в Україні можна вказати на довідники М.Петрова та О. Лебедева, М.Сперанського, І. Свенціцького та ін.) [13].

КО в Україні, Росії та Білорусії практично відсутній, хоча є спроби почати роботу у цьому напрямі (наприклад, кодикологічне дослідження новгородських рукописів XV ст. Софійсько-Новгородського зібрання Державної публічної бібліотеки ім. М.Є.Салтикова-Щедрина, яке здійснила О.М.Шварц, дослідження Г.М.Прохоровим Лаврентіївського літопису [14]. Запропонована КМД, на нашу думку, сприятиме розвитку кодикологічних досліджень та створенню кодикологічних типів описів та довідників.

Спеціальні описи (*СО*) також є джерелознавчими, однак вони орієнтовані на інформаційні потреби спеціалістів з конкретних наук гуманітарного циклу, що пов'язані з дослідженням внутрішнього змісту та внутрішньої форми книг з точки зору мови, літератури, історії, музики, мистецтва, філософії. Особливе місце серед них належить описово-текстологічним та змістовим дослідженням текстів джерел або мистецтва книги, їх зв'язку з літературними та образотворчими процесами в суспільстві, декоративним та музичним мистецтвами епохи створення РК, а також їх впливу на технологію книги пізнішого часу [15]. До таких описів можна віднести описи рукописів, які містять тексти визначних пам'яток історії, літератури та мистецтва (євангелій, літописів, хронографів, сказань, нотних, ілюмінованих ркп тощо). У таких описах основні кодикологічні та археографічні дані наводяться, як правило, в найзагальнішому вигляді на відміну від особливостей та атрибутів змісту текстів чи мистецтва книги, які розкриваються якнайширше, з врахуванням їх текстологічних, лінійно-вістичних, музикознавчих, декоративних та інших особливостей. У таких описах наводяться елементи *АО*, які враховують загальні пошукові та облікові дані, а кодикологічний та палеографічний аналізи обмежуються у них встановленням дати рукопису (за філігранями, розліновкою та типом почерку) та наявністю матеріальних лакун (для відновлення повноти тексту) [16]. Спеціальні описи формуються за принципами орієнтації на відповідні галузі знань або напрями культури, що пов'язані звичанням рукописних текстів, їх мистецтва і технології,

і тому, відповідно до наукової мети, їх може бути величезна кількість: це описи пам'яток музики, історії, літератури, мови, філософії тощо. В основу закладено принцип предмета, що вивчається дослідниками. Немає сумніву, що такі каталоги орієнтовані на вузький специфічний предмет для його подальшого, більш поглибленого вивчення. Так, в каталогах, укладених за мовними ознаками, розділ *мова* поширюється описом мовних ознак не лише зовнішнього характеру, але і мовними особливостями. Описи списків творів певного характеру супроводжуються текстологічними дослідженнями, і принцип формування каталога може диктуватися особливостями редакцій, ізводів, типів текстів тощо. Основою для описової статті, її складу та розміщення у довіднику повинен бути текст твору.

Універсальні та спеціальні описи (каталоги), виконуючи функцію бібліографічних посібників, за формою, упорядкуванням та практичним призначенням можуть бути стислими або розширеними, предметними та іменними, поточними (каталоги нових надходжень) та будь-якими іншими. Але, якщо говорити про специфіку описів РК, то генетично вони визначають і наповнення та характер інформації в описовій статті, що, безперечно, тісно пов'язано з кодикографічною діяльністю.

Найтиповішим практичним виходом для кодикографії є структури і схеми *АО* та *КО* різних типів джерел, методики укладання каталогів та показників з описами рукописів та рукописних книг та власне описи РК.

У відповідності до основних науково-комунікативних функцій опису РК універсального типу склалися і типи методичного підходу до підготовки видання: науково-обліковий та науково-дослідний (археографічний, кодикологічний, джерелознавчий).

Науково-облікові види описів характеризуються найзагальнішою інформацією, що дозволяє ідентифікувати рукописну книгу. Їх найпростіша форма — це попередній список рукописів, який містить, наприклад шифр, назву, дату, мову, кількість аркушів, найскладніша — охоронний (реєстраційний) опис, варіант обліково-охоронного археографічного опису. До останнього увійшли основні елементи загального наукового пошуку і, разом з тим, атрибути облікового значення. До нього залучені такі дані, як місце сховища і шифр; однорідність; мови; зміст (автор / назва / заголовок); тематична або типологічна класифікації; дати; підписи переписувачів; кількість аркушів; інципіт та експліцит-орієнтири; зміст рукопису; наявність оздоблення, бібліографія та репродукція рукопису.

Археографічний опис передбачає об'єднання пошукових, облікових та науково-інформаційних функцій і розрахований на те, щоб дати основні атрибути кодексу: *збереження* (країну, місце, сховище, шифри); *ідентифікацію* (автора, назву рукопису, предмет); *класифікацію РК за змістом*; *склад ркп*; *мову* (основну, мову впливу); мову вторинного тексту (вставок, приписок, коментарів, доповнень та ін.); *локалізацію* (місце написання); *датування* (дату створення рукопису: точну дату, хибну (помилкову) дату); *стан* (збереженість ркп.); *обсяг* (кількість аркушів

основного тексту; загальну кількість аркушів за формулою); *розмір* (формат, склад зшитків, розмір аркуша, нумерацію (алфавіт), сигнатуру); *матеріал рукопису* (вид матеріалу, загальний аспект, філіграні); *матеріал письма*; *організацію сторінки* (розліновку, рядки, колонки, поле тексту); *організацію тексту* (рубрикацію тексту, структуру, особливі види тексту); *письмо* (алфавіт, тип письма, кількість почерків, пунктуацію, правопис); *оправу* (характер оправи, датування, розмір, матеріал кришок, тип покриття, матеріал покриття та колір, обріз, фурнітуру, оздоблення); *оздоблення ркп* (в'язь, ініціали, заставки, кінцівки, мініатюри, гравюри, малюнки); *зміст* (перелік текстів); *творців кодексу* (редактора, укладача, коментатора, перекладача, переписувача, ілюмінатора, палітурника); *історію побутування* (замовника, власника, вкладника, читача, власницькі знаки, локалізацію); *мікротексти вторинного рівня* (записи творців кодексу, записи, що відносяться до історії кодексу — власницькі, вкладні, купівлі-продажу, історичні, про явища природи, молитовні, фольклорні, проби пера, побутові, випадкові); *вивчення та використання ркп* (надходження на зберігання, обробку, бібліографію).

Усі інші науково-інформаційні системи опису РК відрізняються від АО мірою поглиблення змістової інформації джерелознавчого характеру та широтою наукових досліджень походження та взаємозв'язків тексту рукопису та комплексного змісту кодексу.

КО орієнтований на широке коло кодикологічних та джерелознавчих досліджень, його основи наведені нами у структурі КМД. Однак його можна було б також, деякою мірою, вважати “спеціальним кодикологічним” описом, якби він не був загальноінформаційним. Структура кодексу передбачає і спеціальні кодикологічні описи, що враховують, наприклад, оправи певних шкіл, скрипторні традиції, технології мистецтва тощо [17]. Такі описи вже існують у західній кодикології; для східнослов'янської, і, особливо української, кодикології такий підхід зможе застосовуватися лише при умові розгалуженої кодикографії і багатоструктурованої теорії та історії культури. КМД спрямована на розвиток спеціальної наукової інформації, оскільки її структура на верхніх рівнях є одночасно каналом інформаційної взаємодії з колосальною за обсягом та складністю соціальною системою матеріальної та духовної культури. Отже, комплексне вивчення кодикологічних даних для створення історії книжно-рукописної культури в Україні є неодмінною умовою розвитку подальших досліджень соціальних закономірностей розвитку суспільства.

4.2. Охоронний, археографічний, кодикологічний опис та проблеми створення комп'ютеризованих кодикографічних систем

У нашу епоху переходу до інформаційного суспільства проблеми комп'ютеризації сховищ рукописної та друкованої інформації, створення нових інформаційних технологій обробки та наукового використання документів є дуже актуальними. І якщо сучасний документ, що регулює суспільні функції держави, легше пристосовується до нових вимог суспільства і включений у систему соціальних та наукових комунікацій, то ретроспективна інформація вимагає особливої уваги. Вирішення питань камеральної археографії, зокрема камеральної кодикології, особливо стосовно документів, віддалених від нашого часу століттями, дозволить включити до наукової сфери та духовного життя суспільства величезний духовний потенціал, нагромаджений усім людством.

У зв'язку із створенням національної системи ретроспективної історичної інформації, яка знайшла своє відображення у двох державних програмах — “Літопис історико-культурної спадщини України” та “Книжкова спадщина України”, затверджених у 1992 р., — розробка проблем кодикографії стала дуже актуальною в Україні. Серед численних проектів цих програм два — “Архівна та рукописна Україніка” і “Створення реєстру української рукописної книги” — ставлять перед собою за мету створення дескриптивних стандартів на рукописну книгу в контексті формування національного зведеного банку даних на рукописну книгу та архівні джерела [18]. Ця проблема, в першу чергу, стосується української кодикографії, оскільки питання про “раціональність” археографічного опису на сьогодні можна вважати відродженням завдяки зусиллям інформатиків та архівістів, які прагнуть у автоматизованих системах досягти оптимального поєднання простоти та ємкості інформації.

Розглядаючи завдання української кодикографії, необхідно зупинитися на деяких істотних моментах, які характеризують сучасний стан українського суспільства, пов'язаний, насамперед, із створенням незалежної української держави.

Відомо, що поняття державності складається з багатьох соціальних компонентів як матеріального, так і духовного характеру. Величезне значення духовної сфери ні в кого не викликає сумніву, тому що це сфера інтелектуального потенціалу суспільства, що є гарантією його розвитку. Однією з ознак незалежної держави є наявність духовного фундаменту суспільства і всебічне підтримання його розвитку, як основи державної культури. Оптимальною для будь-якого організму (в тому числі й соціального) є така організація системи, яка має функції, що забезпечують її саморозвиток. Така система дозволяє підтримувати лінію історичної спадкоємності етнічної і національної культур (як фактору стабільності) та лінію взаємовпливів і прямого сприйняття досягнень світової культури (як фактору мінливості).

Особливо актуальною проблемою нині є формування інформаційної інфраструктури суспільства. Серед інших питань цієї проблеми найбільш гостро стоїть питання про створення інформаційних масивів (накопичення інформації у банках і базах даних) і взаємопов'язаних комунікативних відношень між джерелом інформації та її споживачем (тобто про способи передачі інформації та її характер) незалежно від індивідуальних властивостей суб'єктів та об'єктів інформації. Тільки такий підхід гарантує стабільність та гнучкість державного організму.

Оскільки комунікативні проблеми містять соціальні та психологічні фактори, вони практично однакові для будь-якого роду інформації незалежно від того, є вона економічною, фінансовою, політичною, науковою, культурологічною тощо. Необхідно структурно виділити загальне у природі інформації та способах її передачі, оскільки це гарантує можливість об'єднання інформації. Тому сучасна стадія розвитку суспільства трактується багатьма вченими, як "інформаційна", а інформаційні технології суспільства є характеристикою його життєздатності.

Організоване суспільство повинне мати, поряд з фінансово-економічним та політичним, також і масив історико-культурної інформації, який слід постійно поповнювати за рахунок поточної та ретроспективної інформації. Значення комплексного впливу історико-культурної інформації полягає, насамперед, у формуванні основ суспільної моралі, підтримки національних традицій та державних ідеологічних пріоритетів.

Створення системи історичної та культурологічної інформації (як у вигляді публікацій традиційних довідників та каталогів, так і у вигляді АІС) дозволить вирішити багато питань наукового забезпечення моральних основ діяльності держави, виховання та освіти, розвитку науки, заснованих на зверненні до традицій минулого та їх адаптації до сучасних умов.

Враховуючи нагальну потребу у різноманітних і багаторівневих масивах ретроспективної інформації, першочерговим завданням можна назвати розробку теоретичних основ інформаційного відображення документального джерела і створення документальних інформаційних систем. Цьому повинна передувати робота з уніфікації описів і розробки дескриптивних стандартів. Структура інформації та комунікаційні основи обов'язково мають бути взаємопов'язаними.

Архівна та бібліотечна інформація, що міститься у писемних та друкованих документах, може бути структурно розгорнута до найменших подробиць через реальне дослідження книги і архівного документа як багатоаспектних та багатофункціональних систем. У цьому плані археографічний та бібліографічний описи є елементами одного порядку в структурі суспільної інформації.

У зв'язку з необхідністю надання спеціалістам якнайширшого доступу до багатомірної інформації, яка міститься у РК, та оперативного її отримання, актуального значення набули питання, пов'язані з можливістю створення автоматизованих технологій опису та пошуку інформації. У західній

кодикології ці питання були порушені досить давно, і тому нині вже існують банки даних та інформаційні системи на рукописну книгу у США, Канаді, Франції, Голландії, Німеччині, Австрії, Великобританії тощо. Заради істини необхідно зазначити, що питання про кількість і характер інформації та уніфікації опису до цього часу не вирішене у зв'язку з проблемами формалізації гуманітарного знання та величезним обсягом структурованої інформації. Найбільш раціональним видається створення структури опису, що тяжіє до АО з додатковими кодикологічними елементами, хоча автоматизовані технології та сама структура опису будуть істотно відрізнятися від традиційних.

Останніми роками активно розвиваються дослідження у галузі взаємозв'язків між аналітичною та критичною бібліографією і описом рукописної книги. Серед них помітно вирізняються статті Лоренс Мак-Кранк, Роланда Марті, Хайнца Мікласа, Роберта Хармонса, які у питаннях комп'ютеризації дійшли до необхідності визначити систему опису рукописної книжної пам'ятки за допомогою дослідження бібліографії рідкісної книги та стародруків [19].

Спроби запровадження цього потенціалу за допомогою інформаційних технологій уже здійснювалися і цілком правомірно базувалися на методах каталогізації рукописної книги. Однак у зв'язку з відсутністю чіткого визначення функцій каталогізації і власне опису, що спирається на застосування методів джерелознавчого, палеографічного, кодикологічного, текстологічного, лінгвістичного та інших аналізів, ці спроби поки не знайшли досить широкого використання. У переважній більшості автоматизовані каталоги рукописної та рідкісної книги засновані на принципах бібліографічного опису документа, що цілком задовольняє пошук розпізнавальної інформації й зберігає оперативність її отримання. Найпоширенішим типом такого опису є MARC-формат, який існує у багатьох різновидах стосовно до видів інформації з різноманітних галузей знань. Він був розроблений американськими архівістами та Бібліотекою Конгресу США в серії бібліографічних MARC-форматів. Останній його різновид, створений для рукописів (1983-1984 рр. AMC-USMARC) і спеціально пристосований не тільки до сучасного, але й до ретроспективного документа, все ж в основному орієнтований на потреби сучасного документознавства і тому має обмежені можливості [20]. Але, на думку спеціалістів, його можна пристосувати і для описування давніх рукописних книг. Його впровадження в архівну систему могло б суттєво підвищити рівень пошуку та удосконалити класифікацію інформації. На сьогодні цей формат з деякими модифікаціями використовується у майже 20 країнах світу, у тому числі Великобританії, Канаді, Іспанії. Нині російська Книжкова палата завершує пристосування MARC для книжного формату. Аналогічні роботи по створенню електронного каталога на книжкові фонди в Україні проводить Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського.

На думку бібліографів та археографів, цей останній архівний AMC-USMARC-формат, що створюється для потреб архівістів, може бути цілком застосований для кодикографічної інформації, як основа археографічного опису [21]. Треба зазначити, що AMC-MARC-формат, у будь-якому випадку, спрямований на пошук інформації, заснованої на каталогізації археографічного опису. Передбачаючи пошук за головними бібліографічними елементами, AMC-USMARC супроводжує спеціальні допоміжні посібники, наприклад, багатотомне видання предметних рубрик (заголовків), за яким треба заповнювати предметні ознаки опису, списки індексів тощо. Велике значення має і термінологічний словник, що додається до видання AMC-USMARC (багато років над його створенням працювала група архівістів під керівництвом Ненсі Сахлі). Цей термінологічний стандартизований словник, поява якого була викликана потребою у формалізації даних, був пристосований до методичного посібника по каталогізації відділу рукописів Бібліотеки Конгресу, підготовленого Стефаном Хенсоном [22]. Вивчення досвіду американських архівістів має ґрунтовне значення при реалізації програми комп'ютеризації українських рукописних фондів та архівних документів. Проблеми формалізації опису, узгодження принципів предметизації та створення термінологічного словника, стандартизовані методики по введенню даних до архівних та рукописних систем будуть серйозно перешкоджати подальшому розвитку інформатизації науки в Україні у випадку, коли не буде узгоджених форматів та програмного забезпечення на різні бази даних, предметні та лінгвістичні словники. У США та Канаді ця робота тривала декілька років і завершилася цілою серією посібників [23]. Копітка праця дозволила видавати каталоги в комп'ютерному режимі, як наприклад, відомий Національний зведений каталог рукописних колекцій (National Union Catalog of Manuscript Collections - (NUCMC). — Washington, DC: LC. — 1988.), хоча власне кодикологічний опис все ж таки видається за підготовкою в текст-редакторі. Створення формалізованої КМД дозволить розпочати роботи в цьому напрямі, але найкращим варіантом політики комп'ютеризації, на нашу думку, є пристосування археографічного опису слов'янської книги до існуючих міжнародних форматів. Кодекс це явище, яке має національні риси, але не знає національних меж, тому рубрики AMC-USMARC виконують кодування практично тих самих структурних рівнів: мова, географічні дані та класифікації, хронологічні дані, предметне визначення, персональні та корпоративні імена, типологічні та індивідуальні назви, заголовки, теми, фізичний опис, загальний опис, зміст та ідентифікація змісту й інших частин, записи, бібліографія та репродукція тощо. Формат передбачає вихід на зарубіжні формати та отримання будь-якої інформації. На думку Лоренс Мак-Кранк, всі 113 елементів даних MARC-формату можуть бути досить просто пристосовані і до кодикологічного опису. [24]. Рукописна книга у США описується окремою системою RLIN, що узгоджується із MARC-форматом і функціонує, як науково-дослідна, в університетській мережі (оскільки більшість рукописних книг зберігається у бібліотеках при університетах).

Каталогізування аналітичного кодикографічного пошуку також не

залишається поза увагою дослідників ПК латинського, грецького та слов'янського походження, але всі вони мають більш-менш локальну сферу діяльності.

Перспективними роботами у цьому напрямі є описи та інструкції ІДІТ (програма "MEDIUM"), запропоновані Агнес Жиломон та Жаном-Люком Мінелем і більш пристосовані до документів [25]; "MSS" (Manuscripts) Річарда Хамера (Християнська церква, Оксфорд), що базується на бібліографічному форматі [26]; "SEM" (Structured expandable manuscript description on to levels" Роланда Марті (Бамбергський університет) [27].

Найбільший інтерес для слов'янської кодикології та археографії становить база даних "PCC" (Producing Codikological Catalogues with the Aids of Computers), що створенна у Неймегенському університеті (Голландія). Вона пристосована для книг латинського, грецького та кириличного шрифтів і вже дає позитивні результати (структуру опису наведено у параграфі 2.1.). У Р.Федером була здійснена транслітерація кириличного алфавіту та умовних знаків, включаючи надрядкові. Система розроблялася на персональних комп'ютерах типу IBM під операційною системою MS DOS версії 2.0 та вище. Але кирилична клавіатура потребує наявності графічної карти та екрана високої роздільної здатності. Крім того, система безумовно носить локальний характер і за обсягом пам'яті. Проте її досвід має важливе значення у зв'язку із узгодженою європейськими славістами методикою та системою опису кириличної РК.

У вересні 1987 р. Неймегенський католицький університет провів спеціальну конференцію, присвячену проблемам створення міжнародного банку даних на рукописні книги [28]. На цій конференції обговорювалися реальні програми каталогізації рукописної книги, створення спільних електронних каталогів та найраціональніших програмних забезпечень. Відмова від автоматизації кодикологічного опису була викликана не лише питаннями суто технологічними (труднощами формалізації, структурування, обсягом деталізованої інформації та ін.), вона пояснювалася, на наш погляд, ще й тим, що поєднання двох різних описів з різними функціями завело роботу в цьому напрямі в глухий кут, у крайньому разі на сучасному етапі розвитку археографічного опису та електронної техніки. Поєднання науково-дослідної і науково-інформаційної функцій археографічного опису та каталогізування РК – проблема не вирішена. Спроби створення широкої розгалуженої схеми опису, структурованої та формалізованої моделі, а також використання методів математичної класифікації багатомірних даних поки ще не здійснені з причин трудоємкості формалізації та багатозначності гуманітарної інформації.

КМД зумовлює кодикографічний підхід до цієї теми. Вона може репрезентувати багатомірну інформацію про книгу, як про об'єкт і суб'єкт історії та культури, і, володіючи типологічними характеристиками, дозволить розробити різні системи комп'ютеризованих описів у залежності від цілеспрямованості та вирішити проблему уніфікації та стандартизації на

всіх рівнях і для всіх видів опису — як елементарних пошукових та археографічних систем, так і кодикологічних та спеціальних науково-дослідницьких описів. Однак для автоматизованих пошукових систем вона не може бути прийнята за основу з причин складності та колосального обсягу деталізованої інформації, яка буде істотно перешкоджати створенню АІС. Тому, на нашу думку, при створенні дескриптивного стандарту АІС варто віддати перевагу варіантам АО.

Водночас КМД має широкі можливості для системного дослідження книги та книжної культури і може бути також своєрідним посібником як для археографів, палеографів та джерелознавців-початківців, так і для всіх спеціалістів базових галузей знань гуманітарного профілю — істориків, літературознавців, мовознавців, етнографів, філософів, які так чи інакше звертаються до змісту текстів, вміщених у книзі.

Необхідно підкреслити, що кодикографія найбільш виразно здійснює взаємозв'язок археографії та кодикології. Загальна предметна область їх взаємодії, яка також визначає і сфери розмежування, поширюється передусім на такі розділи, як камеральна археографія та прикладна кодикологія. Камеральна археографія, на відміну від кодикографії, визначає єдину систему опису всіх видів писемних джерел, концентруючи загальну систему пошуку джерелознавчої інформації. Кодикологія як система опису рукописної книги враховує не лише загальні, але передусім специфічні особливості РК, як синкретичного джерела, з безпосередньою орієнтацією на кодикологічні дослідження.

Створення такої формалізованої та уніфікованої КМД має на меті декілька завдань. Така модель дозволить зібрати значний емпіричний матеріал не лише для історії української, найменш вивченої у східнослов'янському просторі книги, а й української книжної культури у взаємодії з іншими культурами. Водночас слід підкреслити, що кодикографічні дослідження особливо важливі для кодикології української книги та історії книжної культури в Україні періоду феодалізму (і не лише писемного періоду, а й часу книгодрукування). Вони дають змогу через деталізований опис і практичну реєстрацію всіх, навіть найменших, подробиць зовнішнього опису зібрати безцінний матеріал для вивчення загальних закономірностей формування української духовної культури, зокрема, літератури, мови, мистецтва, науки та освіти, а також для історії українських скрипторів, палітурних та шкіряних майстерень тощо.

У пропоновану інформаційну модель включена розроблена на її основі у відділі рукописів ЦНБ структура стислої кодикологічної опису, покладеного в основу створеної автоматизованої інформаційно-пошукової системи "КОДЕКС", яка з метою досягнення оперативності пошуку враховує лише основні параметри інформації. Інформаційна технологія завантаження системи баз даних "КОДЕКС" зорієнтована на клавіатурне введення. Лінгвістично забезпечують систему баз даних "КОДЕКС" інформаційно-пошукові мови класифікаційного та дескрипторного типів. Для програмного

забезпечення системи використовується пакет прикладних програм "CDS/ISIS/M" (версія 2,3), розроблений під егідою ЮНЕСКО спеціально для інформатизації бібліотек і апробований більш ніж у 60-и країнах. Базовою організацією з українізації та супроводження версій "CDS/ISIS" є Інститут кібернетики ім. В.М.Глушкова (м. Київ) [29]. Розроблена структура, яку ми вважаємо за доцільне навести, спирається на стислий варіант КМД.

Структура

стислого автоматизованого кодикологічного опису
східнослов'янської рукописної книги для АІС "Кодекс"

Збереження

1. Країна.
2. Місце.
3. Сховище.
4. Шифр сучасний.
5. Шифр колишній (всі номери та шифри, що збереглися).

Ідентифікація

6. Місцезнаходження інших частин (якщо ркп у фрагменті).
7. Автор (достовірно встановлений чи вказаний у ркп).
8. Автор приписуваний.
9. Автор гаданий.
10. Назва рукопису типологічна (*біблія, псалтир, четвероєвангеліє, ізборник, апостол, апокаліпсис, типик, часослов, місяцеслов, тропар, кондакар, служебник, требник, октоїх, мінея, канони, ірмологієн, півчеський збірник, брев'ярій, міссал, молитовник, хроніка, хронограф, літопис, літописець, послання, грамота та ін.*).
11. Назва вживана.
12. Самоназва.
13. Характер твору (*біблійські книги, церковно-півчеські, богослужебні з вказівкою на ритуал, полемічно-догматичні, історико-літописні, актові документи, природничо-наукові, математичні ркп та ін.*).
14. Жанр (*сказання, повісті, літописи, життя та ін.*).
15. Тематична класифікація (*загальноцерковна історія, загальна історія, українська історія тощо*).

Музичні ркп

16. Нотація з нотним станом (*кількість ліній, колір ліній, початкові знаки - ключові літери, мензуральні знаки та ін.*).
17. Нотація без нотного стану (*кількість рівнів, вертикального або похилого штилю, додаткова мелодична нотація, ритмічна нотація*).
18. Нотація (знаки) (*невми, крюки (знамена), ноти*).

19. Поліфонія (*пропорційна нотація з лігатурами, нотація півтактами, заповнені ноти, порожні ноти або "біла нотація", слов'янська нотація*).
20. Теоретичні музичні рукописи (*види нотацій — перервана, безперервна, алфавітна та ін.*).

Склад ркп

21. Кількість частин (із зазначенням арк.).
22. Вторинний текст (*глоси, анотації, коментарі, резюме*).
23. Відновлений текст (із зазначенням арк.).

Мова

24. Мова основна.
25. Мова впливу.
26. Мова вторинного тексту (*вставок, приписок, коментарів, доповнень тощо*).

Локалізація

27. Місце написання (місцевість).
28. Місце написання (країна).
29. Місце написання (населений пункт).
30. Скрипторій (*майстерня, монастир, церква та ін.*).

Датування

31. Дата створення рукопису (*століття, чверть століття, десятиліття*).
32. Точна дата (на основі завірного запису в рукописі).
33. Хибна (помилкова) дата.

Стан

34. Вигляд (*без початку та кінця, повний, незавершений, перероблений, пошкоджений, уривок, фрагмент тощо*).
35. Збереженість ркп (опис) (*аркушів, оправи, оздоблення, блоку*).

Обсяг та розмір

36. Кількість аркушів основного тексту (первісні – ті, що відносяться до часу виникнення).
37. Кількість сторінок основного тексту (первісні – ті, що відносяться до часу виникнення).
38. Формула аркушів (*враховуються форзаці, захисні, літерні, пропущені, вставні, вкладені*).
39. Формат (1°, 2°, 4°, 8°, 16° тощо).
40. Склад зшитків (переважний) (4, 6, 8 та ін.).
41. Розмір аркуша (*ширина х висота*).
42. Нумерація (алфавіт).
43. Сигнатура (нумерація зшитків): (*є / немає, місце розташування*).

Матеріал письма

- 44. Вид матеріалу (*папірус, папір, пергамен тощо*).
- 45. Вид матеріалу (загальний аспект): (*колір, якість, особливості, товщина*).
- 46. Філіграні (вказати *тип* із зазначенням № за довідником; якщо філіграней у довіднику немає, навести детальний опис).

Організація сторінки та тексту

- 47. Чим написано текст (*чорнило, олівець із зазначенням кольору*).
- 48. Розліновка (*тип, кількість рядків, колонок*) (тип вказується за довідником Леру; якщо його немає, то відтворюється схема розліновки сторінки з точним дотриманням співвідношення обмежувальних, маргінальних, рядкових ліній).
- 49. Спосіб розліновки (*металевим стержнем, свинцевим олівцем, чорнилом*).
- 50. Поле тексту (*розміри: висота x ширина*).
- 51. Рубрикація тексту (*кольором, формою, заголовком, колонтитилом, ініціалами, кінцівками, позначками на полях*).
- 52. Структура тексту (*структурні частини тексту: присвята, передмова, пролог, заголовок, розділи основного тексту, епілог, послання, кінцеві формули, довідкові розділи — зміст, словники, переліки, покажчики, коментарі*).
- 53. Особливі види тексту (*тайнопис, таблиці, каліграфи, "гра текстом" тощо*).

Письмо

- 54. Алфавіт (абетка, азбука) (*кирилиця, глаголиця, інші види*).
- 55. Тип письма (*устав, півустав, скоропис, курсив, із загальним аспектом — прямий, похилий, широкий, вузький, простий, побіжний, каліграфічний, діловий та ін.*).
- 56. Кількість почерків (точно / сумнівно).
- 57. Пунктуація (*знаки розділові, надрядкові та ін.: крапка, кендема, позитивна, хрест, пряма риска, кома, слогія, статія тощо*).
- 58. Правопис (використання літер різних видів правопису).

Оправа

- 59. Характер оправи (*первісна, непервісна; виготовлена заново, реставрована, використана оправа від іншого рукопису, відновлена, реконструйована*).
- 60. Датування оправи (*століття, точна дата*).
- 61. Розмір оправи (*довжина x ширина x товщина*).
- 62. Матеріал кришок оправи (*дерево, картон, шкіра та ін.*).
- 63. Тип пскриття (*суцільнокритий, складений*).
- 64. Матеріал покриття та колір (*шкіра, папір, тканина, пергамен*).
- 65. Обріз (*первинний / повторний; вид - одноколірний, багатоклірний, золочений, із тисненням, із гравіровкою, крапчастий, мармуровий та ін. — для кожного вказати колір*).

66. Фурнітура (застібки, зав'язки, жуковини, середники, ланцюжки, окуття, додаткові елементи; матеріал (мідь, латунь, срібло, залізо); техніка виконання (лиття, випиловка, чеканка, гравіровка, різьба, чернь, кування, емаль).

67. Оздоблення оправи (оклад, тиснення, рисунок, гравіровка по шкірі, аплікація, мозаїка тощо).

Оздоблення ркл

68. В'язь (прийоми) (лігатури, підпорядкування однієї літери іншій, супідрядність, включення однієї літери в іншу, збіг у крапці, комбінації прийомів та ін.).

69. В'язь (мотиви оздоблення) (гілочка, стеблинка, вусик, хоботок, вузлик тощо).

70. Ініціали (тип або стиль) (колінчатий, узорний — емальєрний, рослинний, плетений, витий, зооморфний, тератологічний, антропоморфний, сюжетний, контурний, стародрукований).

71. Ініціали (розміри) (великі, середні, малі).

72. Ініціали (опис) (№ аркушів та загальний опис у довільній формі).

73. Заставки (форма) (аморфна; геометрична — прямокутник, квадрат, П-подібна; плетінка, стрічкова, арочна, архітектурна композиція та ін.).

74. Заставки (стиль) (старовізантійський, балканський, південнослов'янський, з вказівкою — плетений, рослинний, антропоморфний, тератологічний, зооморфний, стародрукований та ін.).

75. Заставки (опис) (№ аркушів та загальний опис у довільній формі).

76. Кінцівка (опис) (№ аркушів та загальний опис у довільній формі).

77. Мініатюра (кількість) (вказується загальна кількість мініатюр у рукописі. В круглих дужках вказують сторінки, на яких вони знаходяться).

78. Мініатюри (опис) (№ аркушів та загальний опис у довільній формі: для кожної мініатюри визначають: сюжет або персонаж, місце розташування на сторінці, техніку виконання). Якщо мініатюра є частиною заставки, то її описують разом з нею.

79. Гравюра (кількість) (вказується загальна кількість гравюр у рукописі. В круглих дужках вказують сторінки, на яких вони знаходяться).

80. Малюнок (кількість) (вказується загальна кількість малюнків у рукописі. В круглих дужках вказують сторінки, на яких вони знаходяться).

81. Гравюра (опис) (№ аркушів та загальний опис у довільній формі — див. "Мініатюра" (опис).

82. Малюнок (опис) (№ аркушів та загальний опис у довільній формі).

83. Інші види оздоблення (загальний опис у довільній формі).

Зміст

84. Перелік текстів.

85. Лакуни тексту (є / немає).

86. Довідкові розділи (є / немає).

87. Вторинний текст (доповнення) (*є / немає*).

Історія

88. Власницькі знаки (*штампи, екслібриси, суперекслібриси тощо*).
89. Записи творців кодексу (відтворення записів з посиланням на № 92–102).
90. Записи, що відносяться до історії тексту (*власницькі, вкладні, купівлі-продажу, історичні, про явища природи, молитовні, фольклорні, проба пера, побутові, випадкові з вказівкою на арк.*)
91. Редактор.
92. Укладач.
93. Коментатор.
94. Перекладач.
95. Переписувач.
96. Ілюмінатор.
97. Палітурник.
98. Замовник.
99. Власник.
100. Вкладник.
101. Читач.

Вивчення та використання ркп

102. Надходження на зберігання (дати та джерела надходження).
103. Обробка (дати та виконавці).
104. Бібліографія.
105. Укладач опису та його примітки (*аналогії, посилання, коментарі тощо*).

Основним завданням АІС «КОДЕКС» є створення зведеного масиву інформації про рукописну книгу українського походження незалежно від часу написання кодексу, його змісту та місця зберігання. АІС «КОДЕКС» передбачає:

- розробку теоретичних основ інформаційного відтворення рукописною книгою документального джерела для існування АІС «КОДЕКС», як документальної системи;
- розвиток напрямів уніфікації описів РК та розробку дескриптивних стандартів залежно від мети і завдань використання книги;
- створення основного банку даних, як ядра системи, і узгоджених баз даних допоміжного характеру, що дає змогу поглибити інформацію та інтелектуалізувати систему і сприятиме вирішенню проблем комунікативних зв'язків між джерелами та споживачами інформації.

Варто зупинитися на деяких особливостях інформаційного пошуку в АІС «КОДЕКС», пов'язаних з проблемою розробки ефективних методів і засобів одержання необхідних відомостей різними фахівцями. Ця проблема набула особливої актуальності в останні десятиріччя у зв'язку з швидким зростанням обсягів створюваної документальної інформації. Ще 10 років

тому здавалося, що автоматизація пошукових процесів зможе забезпечити розв'язання цього питання. Але критичний аналіз існуючих автоматизованих інформаційно-пошукових систем показує, що вони не виправдовують покладених на них надій, і треба шукати інших шляхів підвищення оперативності та повноти пошуку. Така ситуація вимагає кардинального перегляду концепцій побудови інтерактивних пошукових систем.

Найпоширеніша на сьогодні концепція інформаційного пошуку орієнтує теоретичні та практичні роботи в цій галузі на створення ідеальної інформаційно-пошукової мови. Остання має адекватно відтворювати тематику документа у присвоєному йому індексі, чітко описувати інформаційну потребу споживача і встановлювати відповідність між цими двома поняттями. Здавалося б, що ця концепція фактично зводить проблему, що розглядається, до створення засобів ефективного індексування самого процесу інформаційного пошуку. Однак на практиці все виявилось значно складніше.

Якщо в галузі індексування документів досягнуто вагомих успіхів, то про питання формалізації опису інформаційних потреб цього сказати не можна. Більше того, сучасні погляди на проблему адекватної трансформації інформаційної потреби в запит із очевидністю свідчать про наявність принципових перешкод на шляху розв'язання цієї проблеми. Інформаційна потреба розглядається сьогодні як суб'єктивна уява особи про предмет пошуку, а запит — як модель потреби, що зафіксована в документальній формі. Процес перетворення інформаційної потреби в запит завжди супроводжується втратою важливих змістових «обертонів» і, крім того, викликає труднощі суто психологічного характеру. Принципова відмінність між інформаційною потребою і запитом дає змогу зрозуміти основну причину низької ефективності поширених сьогодні автоматизованих інформаційно-пошукових систем: вони орієнтовані на виявлення документів, які формально відповідають пошуковим запитам, тоді як потрібно, щоб такі системи сприяли задоволенню суттєвих інформаційних потреб, перш за все, вчених та державних діячів. Нині відомі різні підходи до створення таких систем. Одні з них базуються на залученні гіпертекстових засобів до орієнтування серед інформаційних масивів, інші — на використанні методів, що дозволяють надати традиційним системам інтерактивного пошуку властивостей експертних систем.

Спільним для цих підходів є те, що вони базуються на успіхах у розвитку нових інформаційних технологій. Існуючий багатовіковий досвід документального пошуку при їх розробці майже не використовується, хоча на сьогодні вже ясно, що автоматизовані засоби пошуку бібліографічної та археографічної інформації ще не можуть конкурувати з традиційними, незважаючи на те, що теоретично ЕОМ в мільйони разів оперативніша за людину: вона виконує мільйон операцій в секунду, людина ж, в кращому випадку, — одну. Тому при інтелектуалізації інформаційного пошуку в автоматизованих системах вбачається доцільним використання не лише останніх досягнень в галузі нових інформаційних технологій, а й досвіду,

акумульованого в традиційних пошукових засобах.

Розглянемо для прикладу процедуру пошуку інформації в рукописному відділі бібліотеки: у разі, коли читач чітко знає, яка книга йому потрібна, він за допомогою бібліотечних каталогів або інвентарів визначає місцезнаходження цієї книги і замовляє її. У іншому випадку (наприклад, при проведенні тематичного пошуку), коли бібліотечні каталоги можуть не допомогти читачеві у виявленні необхідних матеріалів, його адресують до підрозділу, в якому зберігаються бібліографічні картотеки та довідково-бібліографічний фонд (при цьому рукописні книги є практично закритими для пошуку). Нарешті, консультаційна робота бібліотечних фахівців дозволяє досліднику зорієнтуватися в певному колі питань і чіткіше усвідомити систему пошуку інформації, тобто отримати «метайнформацію», за допомогою якої потрібні матеріали можуть бути знайдені в бібліотечних каталогах.

Хоча викладена схема пошуку є дещо спрощеною, вона дозволяє з'ясувати принципову особливість в організації пошукового апарату бібліотек, який передбачає двоетапну процедуру виявлення необхідних документів. При цьому на першому етапі отримується «метайнформація» про пошукову ситуацію, а на другому — здійснюється виявлення потрібної досліднику інформації. Ту частину пошукового апарату бібліотеки, що дозволяє отримати «метайнформацію», можна умовно позначити терміном «допоміжна база знань», а бібліотечний чи архівний каталог — терміном «база даних». Отже, пошуковий апарат вже сторіччя тому мав структурну організацію, притаманну сучасним інтелектуальним, зокрема, експертним системам, і якби фахівці у галузі інформатики, приступаючи в другій половині ХХ сторіччя до створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем, глибше проаналізували «архаїчні» пошуківі засоби бібліотек, зрозуміли і запозичили закладені в них принципи, то й успіхи у галузі інформаційного забезпечення науки та культури були б якісно іншими.

У бібліотеках і архівах функції бази знань виконують спеціальні інформаційні ресурси: довідково-бібліографічні фонди та відповідний науково-довідковий апарат. Зрозуміло, що саме ці ресурси повинні бути трансформовані в базу знань комп'ютерних інформаційних систем. Не зважаючи на таке спрощене формулювання, це завдання є далеко не тривіальним: складність його розв'язання потребує використання методології системного аналізу, що закладена в підсистемах КМД і є певним кроком до інтелектуалізації інформаційного пошуку, та сприяння комунікаціям між особами, що займаються питаннями, спорідненими у когнітивному плані. Для передачі даних у цій системі, перш за все, слід забезпечити встановлення комунікацій між створювачами кодексу (в умовному плані) та його користувачами. А для цього, в свою чергу, необхідно визначити основні пріоритети інформаційного пошуку для фахівців різних галузей знань. Такими пріоритетами можуть бути, перш за все, автор, предмет, тема, хронологічна та географічна інформація, мова, допоміжні персоналії, майстерні чи видавництва тощо — залежно від потреб фахівців. Сукупності

систематизованих відомостей з цих пріоритетів складають і допоміжну базу знань. Так, наприклад, до складу персоналій можуть бути залучені автори (як особи, так і колектив авторів, установи тощо), редактори, переписувачі, майстри оправи та ін. Запис у базі знань про індивідуального автора має містити: прізвище, ім'я та ім'я по батькові, псевдоніми, коротку фактографічну довідку про нього та необхідні відсилково-довідкові дані. Тому мова йде про надання такої інформації спеціально структурованої форми.

Наявність бази знань сприяє встановленню зв'язків (поза простором і часом) між особами, подіями, предметами та ін., минаючи при цьому як первинний, так і вторинний документальний рівні. Звертаючись до подібної бази знань, абонент АІС виявляє потенційні напрямки пошуку, латентні зв'язки між авторами тощо. Такі бази необхідно складати шляхом координаційної діяльності між бібліографами, археографами, кодикологами та вченими інших напрямів науки. Наявність подібних баз знань дозволяє надати АІС властивостей експертних систем і здійснити перехід від виявлення релевантних документів, що лише формально відповідають пошуковим запитам, до сприяння в отриманні пертинентної інформації.

Щодо АІС «КОДЕКС», то така база знань є певним кроком для орієнтування у великій кількості різноманітної інформації таких специфічних галузей знань, як книгознавство та кодикологія.

4.3. Рукописно-книжна традиція та основні напрями кодикологічного дослідження історії української книжної писемності

Значення вивчення східнослов'янської рукописної книжної культури, як самостійної проблеми, останнім часом усвідомлювалося практично всіма книгознавцями, що знайшло своє відображення у появі узагальнюючих праць з проблематики російської (М.М.Розов, С.П.Луппов, Б.С.Сапунов, М.В.Кукушкіна, О.О.Амосов, Г.М.Прохоров, А.А.Турилов, О.М.Шварц, М.І.Слуховський), української (О.М.Апанович, Я.П.Запаско) та білоруської (М.І.Ніколаєв) книг.

Слід відзначити, що західні кодикологи традиційно досліджують кодекси раннього походження, до епохи Ренесансу, надаючи великого значення текстології та мистецтву книги, її структурі й особливостям.

Щоправда, західна кодикологія обмежує науковий опис та дослідження найбільш давніх латинських та грецьких рукописних книг, тісно пов'язаних з розквітом феодальних культур Західної Європи, часом до появи друкарського верстата, що цілком правомірно для західноєвропейської книжної культури, у якій книгодрукування практично зразу ж витіснило рукописну технологію. Книга вивчалася переважно, як атрибут культури, а її інформаційні властивості розглядалися у контексті необхідності розкриття її кодикологічних характеристик. Тому пізні РК, що виникли після XVI ст., мало залучалися до кодикологічних досліджень. При укладанні каталогів у центрі уваги знаходився, як правило, репертуар та зміст джерела, а опис книги мав суто археографічний характер і прирівнювався до бібліографування. Можливо, для західноєвропейської культури кодикологічні аспекти пізньої книги дійсно не були достатньою мірою актуальними з причин різкого згортання її виробництва, технічних досягнень у галузі поліграфії, нового напрямку у книжному мистецтві, тоді як у східнослов'янській культурі актуальність дослідження книги, з кодикологічної точки зору, не знижується, а, навпаки, зростає.

Феномен нового піднесення рукописної східнослов'янської книжності у XVI-XVII ст. має свої причини, а тому вимагає і власної наукової інтерпретації. Стосовно української, російської та білоруської культур, очевидно, необхідно не лише розширити хронологічні рамки кодикології та кодикографії, а й істотно уточнити об'єкт та предмет досліджень.

Східнослов'янська рукописна книга існувала навіть і після початку книгодрукування, зберігшись аж до XIX ст., і хоча техніка та мистецтво книги, як факт духовної культури взагалі і явище книжної культури зокрема, зазнали істотних змін, вона не може не бути досліджена кодикологічно. Виступаючи проти уподібнення цього явища до інерційних чи консервативних процесів у суспільстві, визначення його, як вимушеної паралельної форми книжності в умовах низької продуктивності праці у друкарській справі, необхідно підкреслити, що дивовижна стійкість рукописної традиції книжної культури в Україні, Росії та Білорусії має свої

корені у абсолютно зворотному — у розвиткові соціальних процесів, викликаних становленням національної самосвідомості та розвитку державності.

Спрощення зовнішнього вигляду книги було викликане, передусім, різко зростаючим попитом на неї, що, в свою чергу, зумовлювалося розвитком соціальних відносин у суспільстві — наочною перевагою світських та національних тенденцій в культурі в цілому та літературі й мистецтві зокрема. І в Західній Європі давня книга, навіть не дуже коштовна і не розкішно оформлена, була доступна лише аристократичним верствам населення; богослужбові книги щоденного користування знаходилися, як правило, в монастирях і церквах, переписуючись або як схема, або для потреб монастиря, або на продаж іншим церквам та храмам. Подальший розвиток суспільства, вдосконалення економічних відносин та технології виробництва книги сприяли її розповсюдженню й розвитку демократичних рис.

Під впливом ренесансних та реформаторських ідей відбувалися істотні зміни у суспільних відносинах, які супроводжувалися формуванням історичної свідомості та світосприйняття, тяжінням до знань та освіти, активізацією науки. Демократизація учбового процесу зумовлювала зростання попиту на книги взагалі, а на світську книгу зокрема. Свідченням того є не лише величезне зростання кількості та репертуару рукописних книг і їх дивовижне подальше існування, а й мистецтво книги. Це явище безпосередньо пов'язане з усвідомленням національної самосвідомості та самооформленням східнослов'янських народів, що мали спільне історичне минуле і були об'єднані у період Київської Русі не стільки етнічним і територіальним походженням, скільки єдиною структурною владою, яка прагнула до унітарної організації. Татаро-монгольське нашествя, зруйнувавши цю структуру влади та територіальні зв'язки, призвело до занепаду духовної культури Київської Русі, що, звичайно, вплинуло і на книжну культуру. Проте з кінця XV - початку XVI ст. починає проявлятися духовне піднесення у культурі та інтелектуальне у науці (ренесансні явища у мистецтві книги особливо виразно проявилися у шедевр української рукописної книжності — Пересопницькому євангелії 1556-1561 рр.), позначене яскраво вираженим національним світосприйняттям, значення якого поступово до XVII ст. перемістилося із області технології та мистецтва книги до області репертуару, що характеризувався різкими змінами. Це явище тим більше важливе для історії України, що, на відміну від Росії, національна самосвідомість українців (як і білорусів), яка проявилася у розквіті науки і культури, формуванні історичного світогляду та національно-соціальної психології, зародженні та становленні державних структур, незважаючи на відверте до того тяжіння, практично не була реалізована в оформленні самостійної держави, як суб'єкта міжнародного права. Тим важливіше розглядати історію книжної рукописної традиції, яка, на відміну від друкованої книги, безпосередньо пов'язаної з поширенням релігії та церковною практикою, відкривала широкі простори для світських тенденцій самовираження особи в науці, літературі та мистецтві.

Отже, в центрі уваги кодиколога (особливо українського) повинна бути рукописна книжність у всіх її проявах та етапах існування (за винятком, зрозуміло, сучасності, коли розповсюдження рукописних списків та копій безпосередньо пов'язане переважно з політичною мотивацією і вимагає іншого наукового підходу). Відображаючи розвиток єдиного соціального процесу формування суспільних відносин та єдиного потоку духовної культури через явища писемності та книгодрукування, об'єктивно, кодикологія прямо пов'язана з книгознавством — і не лише хронологічною спадкоємністю у контексті історії книги.

Спадкоємність книжної культури зумовлена об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, які дозволяють визначати книжну культуру філософською категорією “найзагальнішого” у системі суспільних документальних взаємодій, а на рівні розподілу рукописної та книжної форм і традицій — категорією “загального”, хоча на практиці серед істориків друкованої книги іноді відбувається вульгаризація розуміння зміни писемної та друкованої культур, як простої зміни форми, що характеризується лише способом передачі інформації. Такий підхід, можливо, був обумовлений тим, що на першому етапі стародруки копіювали техніку рукописних книг, і на погляд істориків друкованої книги це було свідомством їх прямої спадкоємності. Але відірваність книгознавства від джерелознавства не давала змоги (та й досі не дає) побачити не лише подібне, а й суттєву різницю в явищах рукописно-книжної і суто книжкової традицій. Ця різниця складається з принципово відмінних факторів, які впливали на походження та існування РК у контексті синтезованої писемної культури, і потребує джерелознавчих методик дослідження власне РК та її взаємозв'язків з іншими компонентами писемної системи та заснованої на ній загальної культури середньовіччя.

Історія книжної писемності прямо пов'язана із становленням та розвитком книжно-рукописних традицій в Україні і потребує культурологічного та кодикологічного вивчення всього складу, репертуару та персоналій РК, локалізації книжно-рукописних осередків, послідовності впливів і змін хронологічних етапів, як основних енергетично-інформаційних вузлів загальних процесів розвитку суспільства, у взаємозв'язках з іншими культурами.

Поняття “книжно-рукописна традиція” (або “книжні рукописні традиції”), яке широко вживається в спеціальній, переважно, філологічній літературі потребує свого визначення тому, що в сучасній книгознавчій науці немає чіткого уявлення про це поняття, отже, немає і загальноприйнятого точного формулювання. Автором цього терміна був відомий петербурзький філолог і археограф В.І.Малишев. У своїй роботі “Усть-Цилемские рукописные сборники XVI-XX вв.” (Сиктивкар, 1960) він розглядає книжно-рукописну традицію, перш за все, в контексті збереження певного репертуару старообрядницьких книг. Безумовною заслугою В.І.Малишева була постановка і вирішення нової проблеми: книжно-рукописну традицію він пропонував розглядати у зв'язку з усією сукупністю

впливів, особливо середовища, на її розвиток, і характеризував її, як відображення далеких історико-культурних подій. Спадкоємиці В.І.Малишева розвивають його уявлення про поняття “книжно-рукописна традиція”, стверджуючи, що вона, передусім, це “наличие общих палеографических и кодикологических характеристик: близость графики почерков, сходство орнаментики и ее колорита, отличительные особенности оформления книжных переплетов и т.п.” [30]. Найважливішим показником розвинутої і тривалої “книжно-рукописної традиції”, на їх думку, є існування пам’яток місцевого походження, заснованих на подіях історії краю, а також місцевих редакцій пам’яток давньої літератури. За основу береться територіальна фіксованість визначеного матеріалу та палеографічні особливості рукописів, коло текстів, характерні почерки, особливості художнього оформлення рукопису та оправ.

В. Кривова, в свою чергу, критикує обмеження поняття “книжно-рукописна традиція” лише “територіальною атрибутивністю книги” та зведення його до поняття “школи”, мотивуючи свою думку тим, що поняття “традиція” ширше за поняття “школа”. Авторка пропонує своє визначення поняття, яке випливає з механізмів передачі досвіду у суспільстві. Книжно-рукописна традиція, згідно з цією концепцією, є соціальною формою передачі досвіду людства взагалі. Якщо традицію сприймати в філософському розумінні, то це є, за В.Кривою, певний тип відносин між послідовними стадіями розвитку об’єкта, в тому числі і культури, коли “старе” переходить у нове і продуктивно “працює” в ньому. “Под рукописной традицией вообще подразумеваем способ передачи и закрепления старых (то есть исторически сложившихся в предшествующую эпоху) идеологических, этических, эстетических, психологических и др. норм средствами письменности как отдельных регионов, так и отдельных локальных вариантов социально-культурной среды” [31].

Деякі археографи (І.Б.Поздеева) спираються більше на тематику книжного репертуару, як традиційної ідейно-психологічної системи: традиційність (залежність від духовної культури більш раннього часу), збереженість характерних для неї принципів і рис, підвищену зацікавленість есхатологією, проблемами етики, моралі тощо, широке використання репертуару, що спеціально склався (наприклад, викривально-полемічна література для старообрядництва) [32].

Існує колективна думка О.О.Амосова, В.П.Бударагіна, В.В.Морозова, Р.Г.Пихої щодо основних рис книжно-рукописної традиції [33]. Для зазначених учених головним у традиції є історико-культурне коло книги: формування і соціальний стан населення, історія суспільної думки, класова боротьба та ін., як місцева культурна традиція взагалі і книга, як носій традиції та її складова частина. А.Г.Мосін доповнює це уявлення рівнем освіти та існуванням рукописних бібліотечних зібрань, які, на думку вченого, мають дуже велике значення. Він вважає, що рукописна частина особливо швидко реагує на зміни умов традиції і є найбільш історично обумовленою [34].

Таким чином, усі ці автори приділяють багато уваги способам передачі духовного потенціалу етносу у його розвитку через писемність. Літературознавчі та загальнокультурологічні підстави такого розуміння безперечно домінантні, але власне книжна культура залишається за межами постановки питання.

Вивчення книжно-рукописної традиції в Україні, на нашу думку, передбачає системне уявлення про процеси передачі традицій і розвитку духовної спадщини в загальному її розумінні через книжну рукописну соціально-комунікативну систему. Головне завдання кодикології ми розуміємо, як виявлення локалізованих напрямів і книжно-рукописних традицій.

В Україні, ясна річ, поряд із загальнонаціональними тенденціями розвитку рукописної книжності, існувало декілька чітко локалізованих напрямів писемної культури. Це, як добре відомо, пояснювалося історичними умовами розвитку України, яка протягом цілого ряду періодів зазнавала відчутних впливів різних культур на своїх територіях в залежності від того, до складу якої держави ці території належали. Треба віддати належне вченим-літературознавцям, які багато зробили для вивчення літературних процесів в Україні періоду після татаро-монгольської навали: і під владою Литви та Польщі, коли візантійський вплив був поступово витіснений у суміжних місцевостях південнослов'янським і західноєвропейським, і, особливо, з кінця XVI-XVII ст., коли проявився могутній культурно-просвітницький і національний рух, який чітко і остаточно визначив основні елементи літературного процесу і сприяв бурхливому розвитку науки, культури, формуванню національної свідомості. Цей рух супроводжувався посиленням впливу латино-польських традицій, проникненням перекладної літератури, розквітом освіти і шкільної справи, наукової, художньої і полемічної літератури, зародженням драматургії, появою фундаментальних історичних творів, початком друкування тощо. При цьому існували ще і греко-слов'янські традиції, власне вони й заклали основи формування української культури, мови та літератури. Українська культура, яка історично існувала на стиках різних етнічно-культурних процесів, увібрала у себе всі їх досягнення і сформувала єдину за типом, але багатогранну за місцево-традиційним контекстом духовну культуру.

Рукописно-книжна культура, з цієї точки зору, становить великий науковий інтерес. Для найповнішого уявлення про духовні процеси, які відбувалися на той час в Україні, необхідно вивчати не лише видатні елементи культури і освіти та склади увесь репертуар рукописних творів, який був розповсюджений на цьому етапі українського ренесансу, позначивши книжні традиції в галузі технології, складу і мистецтва книги, і тим самим визначити типологічні риси окремих рукописно-книжних культур, що сформувалися під впливом болгарської, угорської, польської, литовської, російської культурних традицій, але й також власне материкову українську культуру, яка так бурхливо розвивалася в ті часи. Такий підхід передбачає існування чіткого уявлення про первісні наукові засоби створення

взаємопов'язаної системи історико-кодикологічних досліджень основних осередків науки і культури середньовічної України.

Сучасні знання нагромадили величезну, але однобічну інформацію про шляхи українського відродження. Найбільш плідним на наступному етапі уявляється створення єдиного первісного масиву кодикологічної інформації, яка дасть можливість багатьом спеціалістам мати стартові дані для нового етапу системного дослідження української рукописно-книжної і пов'язаної з нею історії раннього друкування. Необхідність інформаційно-кодикологічного уявлення про системне вивчення історії книжної культури та книжно-рукописної спадщини спирається на усвідомлення основних енергетично-інформаційних вузлів науково-культурологічних систем.

Основними структурними елементами цієї системи, які зорієнтовані на створення максимально повного інформаційного масиву знань у вигляді корпусу узагальненої інформації, на нашу думку, повинні стати:

1. Створення за предметним принципом найбільш повного репертуару та типології української за походженням і розповсюджуваної в Україні XV-XVIII ст. рукописної книги:

– за загальними назвами і самоназвами (наприклад, – біблія, псалтир, четвероєвангеліє, ізборник, апостол, апокаліпсис, типик, часослов, місяцеслов, тропар, кондакар, служебник, требник, октоїх, мінея, канони, ірмологіон, півчиський збірник, бревіарій, міссал, молитовник, хроніка, хронограф, літопис, літописець, послання та ін.);

– за характером твору (наприклад, – біблійські книги, церковно-півчиські, богослужебні з вказівкою на ритуал, полемічно-догматичні, історико-літописні, філософські, літературні, документи, природничо-наукові, математичні та ін.);

– за жанрами (наприклад, – сказання, повісті, літописи, життя та ін.);

– за предметами і темами (загальноцерковна історія, загальна історія, фольклор, мистецтво, взагалі все різноманіття загальних та часткових предметів, яке може бути ієрархаризоване і структуроване до необхідної глибини).

2. Класифікація цього масиву за:

– мовами та діалектами (перш за все, на основі вивчення особливостей мови і графіки);

– хронологією (яка передбачає розробку нової періодизації історії);

– локалізацією або географічною інформацією (на основі адміністративного устрою України в різні періоди часу і в складі різних державних утворень).

3. Створення персоналій українських книжників та письменників (основні автори, приписувані, гадані автори, коментатори, перекладачі, ілюстратори, редактори, власники та ін., в тому числі історичні особи).

4. Скрипторії та майстерні: перелік основних монастирів, вищих учбових закладів, майстерень та ін., в яких створювалися рукописи і книги.

5. Облік рукописів, які пов'язані з мистецтвом книги: створення зведеного каталога оздоблених рукописних книг: не лише ілюмінованих, а

й тих, які включають у себе всі види прикрас від мініатюр, малюнків, гравюр до найдрібніших подробиць прикрашення ініціалів та рубрикаційних знаків.

6. Зведена *бібліографія* з історії української рукописної книги, яка повинна включати праці з усіх аспектів, пов'язаних з пошуком, описом, публікаціями та вивченням окремих питань зовнішнього і внутрішнього аналізу рукописних книг та рукописів.

Конче необхідно спільними зусиллями фахівців різного профілю розробити теоретичні принципи та науково-практичні і методичні уявлення про предметизацію, типологію, тематичну та географічну класифікацію рукописних книг.

Безумовно, ця інформаційно-кодикологічна структура системного вивчення історії книжної культури та книжно-рукописної спадщини в умовах відсутності спеціалістів та методичних розробок виглядає, очевидно, теоретичним фантазуванням. Проте ми переконані, що всі ці завдання є і теоретично, і практично здійсненними. Рукописних книг українського походження або тих, що побутували в українських землях, до нашого часу залишилося не дуже багато — усього декілька десятків тисяч. Зараз важливо встановити чіткий зв'язок між хронологічними та етнічними межами пошуку. В найкращому вигляді коло об'єктів для обліку і дослідження може мати три окреслених рівні: перший – написані українською мовою, другий – написані іншими мовами, але мають достовірні ознаки розповсюдження в українських землях; третій – ті, що таких ознак не мають, але побічні дані (в тому числі і архівні документи) свідчать про їх існування і побутування в Україні. Безумовно, не треба враховувати рукописні книги, які були привезені на українські землі в XIX ст. з інших країн внаслідок дуже ретельної діяльності вчених та аматорів по збиранню старовини і формуванню книжкових колекцій. І, навпаки, необхідно переглянути рукописні колекції інших країн, починаючи з ближнього зарубіжжя (як відомо, багато рукописних книг було вивезено за межі України в XVIII-XIX ст.). Первісний облік може бути проведений за існуючими публікаціями рукописних каталогів і на основі облікових документів рукописних та архівних зібрань.

Усі ці структурні напрями збирання інформації мають закласти основи для створення, перш за все, *реєстру української рукописної книги* як первинної інформації про існування кодексів. У своєму комплексі визначені змістові інформаційні ознаки дають можливість моделювання і репрезентації основних потоків концентрації культурологічної інформації та найважливіших тенденцій у розвитку української книжно-рукописної традиції.

Обмеженість і узагальнення напрямів збирання інформації в реєстрі, до яких не звикли археографи, диктуються необхідністю обліку збереженого масиву пам'яток писемної книжної культури і, одночасно, визначають класифіковані масиви інформації про РК. Маючи на увазі, що рукописна традиція в Україні існувала і в XIX ст., необхідно розширити хронологічні межі кодикологічного підходу і залучати до реєстру всі книги до середини XIX ст., а в окремих випадках, пов'язаних з якими-небудь суттєвими

особливостями (це віддається на роздум археографові), і пізніші.

Такий реєстр дасть змогу, перш за все, отримати стартовий матеріал для дослідників української книжної та рукописної інформації, закласти основи для вивчення різних напрямів історико-філологічних та історико-кодикологічних досліджень, а також створити корпус довідково-інформаційних видань різного типу. Подібним виданням, наприклад, є “Словарь книжников и книжности Древней Руси”, присвячений персоналіям та репертуару книг [35]. Але в ньому не знайшли свого відображення персоналії українських книжників та українські книги, у передмові лише побіжно згадуються розробки О.Дея та Л.Махновця, які досі ще не втратили наукового значення і можуть бути покладені в основу українського довідника [36].

Пропонований підхід дозволить провести дослідження не лише конкретних рукописних книг та творів, які дійшли до нашого часу, а й провести реконструкцію втрачених елементів культури і, навіть, пам'яток, що може бути принципово важливим для повноцінного аналізу історико-літературного процесу і розвитку культури.

Не менш значним уявляється і вивчення співвідношень між рукописно-книжним періодом і періодом книгодрукування в Україні, коли рукописна і друкарська традиції існували разом і безпосередньо впливали одна на одну. На відміну від рукописно-книжного періоду, ранній друк вивчається дуже активно не лише з точки зору його історії, але й як об'єкт теоретичного книгознавства. Рукописна українська спадщина залишається поки об'єктом літературознавства, археографії та історії книги, кодикологічні ж аспекти висвітлюються дуже скупо.

Усе ж треба зазначити, що в Україні існує традиція вивчення книги в археографічному та кодикологічному аспектах. Так, ще у 20-30-х роках нашого століття почала зростати зацікавленість до вивчення української національної книги, почали виходити статті, присвячені суто українським оправам XVI-XIX ст. та технології їх виготовлення: це були праці Т.М.Щербаківського, К.В.Широцького, В.Л.Модзалевського, П.Курінного, О.М.Маслової, Я.Гординського. Оздобленню книг були присвячені статті П.М.Жолтовського, О.Колесси, Г.Павлуцького, І.С.Свенціцького [37]. У подальшому інтереси нової держави змінили акценти історико-літературних досліджень, і традиції камерального опису рукописів почали поступово згасати. Акценти в дослідженнях рукописних книг змістилися в галузь спеціальних літературознавчих, історико-текстологічних, мовознавчих та музикознавчих інтересів. Деякого незначного розвитку набула едиційна робота по виданню літописів та деяких джерел з історії України феодальної доби; камеральна ж археографія продовжувала своє існування на рівні одного з прийомів атрибуції пам'ятки, але не як окрема галузь археографії.

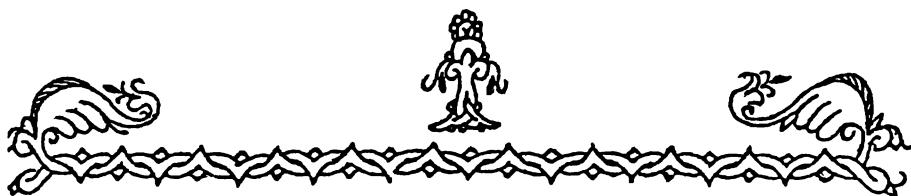
У останні два десятиліття можна говорити про активізацію кодикологічних аспектів археографії і назвати ряд дослідників загальних аспектів рукописних книг та пов'язаних з ними стародруків (Я.Д.Ісаєвич, О.М.Апанович), часткових проблем зовнішнього опису книжних прикрас,

мініатюр та гравюр (П.М.Жолтовський, Г.Н.Логвин, Я.П. Запаско, Д.В.Степовик), складу нотних рукописів – ірмолоїв та партесних концертів (Г.П.Ясиновський та Л.П.Корній, Н.О.Герасимова-Персидська), філігранознавства та папірознавства (О.Я.Мацюк), книг грецькою мовою в Україні (Є.К.Чернухін), оправи українських рукописних та стродрукованих книг (О.М.Гальченко), палеографічних аспектів українських книг (В.В.Панашенко, Н.М.Яковенко, Я.П.Кісь, П.І.Захарчишина, З.С.Хомутецька та ін.). Колосальну археографічну роботу по збиранню всіх українських ірмолоїв провів музикознавець Ю.П.Ясиновський; молодим вченим М.Боянівською вивчаються проблеми побутування українських рукописних книг; відділами рукописів ЦНБ ім.В.І.Вернадського та ЛНБ ім.В.Стефаніка проводиться археографічний опис українських рукописних книг XV-XVII ст., який має на меті підготовку каталогів та ін.

Стосовно типологічних досліджень української РК та її репертуару в Україні закладені досить ґрунтовні дослідження в галузі літературознавства, філософії, мовознавства, мистецтвознавства, історії та книгознавства. Фахівці, що займаються проблемами давньої української культури і тим чи іншим чином пов'язані з рукописною книгою, добре відомі в світовій науці – це В.В.Німчук, М.М.Пещак, В.А.Передрієнко, В.М.Нічик та інші. Проте немає ніяких сумнівів, що ці дослідження носять відмінний від кодикології характер: у своїх працях вчені так чи інакше торкаються деяких питань вивчення кодексів, однак для повнокровного дослідження проблем рукописно-книжної традиції їхніх зусиль явно недостатньо.

Системне історико-кодикологічне вивчення української рукописної книги, як явища матеріальної та духовної культури, у сукупності численних соціальних зв'язків та взаємодій дасть змогу підійти до створення історії книжної культури не лише на матеріалі рукописів, а й стародруків, і не лише в період середньовіччя в Україні, а й визначити багато рис і тенденцій суспільного процесу формування соціальної та національної культури сьогодення.

Післямова

Оформлення нового напрямку у вивченні історії української рукописної книги, пов'язаного із розвитком науки *кодикології* та її камеральної галузі *кодикографії* і спрямованого на створення фундаментальної історії української писемної книжної культури, не є випадковим. Його поява була підготовлена, особливо за останні роки, розвитком усєї світової системи гуманітарних наукових знань про кодекс взагалі і сумним станом східнослов'янської кодикології та практичною відсутністю кодикологічних досліджень про стародавню рукописну книгу в Україні зокрема. Нова суспільна парадигма і здобуття нашою державою незалежності мають вирішальне значення для самосвідомості українського народу і надають нових соціальних обґрунтувань розквітові гуманітарної системи знань, пов'язаних з дослідженням національно-культурних процесів. Отже, суттєво стимулюється розвиток українського джерелознавства та книгознавства. Цілком очевидно, що визначення теоретичних основ цього напрямку є необхідною умовою подальшого системного дослідження книжної культури та, через звернення до свого славетного минулого, формування позитивного соціального світогляду сучасного українського суспільства.

Теоретико-методологічні засади розвитку історико-кодикологічних досліджень української книги, що полягають у визначенні об'єкта, предмета і завдань кодикології та кодикографії, розробці понятійного апарату нових наук та деяких суміжних з ними галузей знань, репрезентації рукописної книги через моделювання її, як самостійної культурологічної системи, створенні археографічної, кодикологічної та документально-інформаційної моделей даних, методик кодикографування і класифікації кодикографічних описів та інше, складають первинну базу для подальшого розвитку усєї палітри системного, більш конкретизованого, вивчення української книжно-рукописної культури.

Спираючись на загальнонаукові методики історичного пізнання і моделюючи рукописну книгу за допомогою структурування поняття кодексу, як складної комплексної системи, що властива всьому людському суспільству, українські кодикологія та кодикографія як самостійні наукові галузі історії рукописно-книжної культури повинні прагнути не лише до збирання та наукового осмислення емпіричного матеріалу, а й до вивчення глибинних процесів відображення середньовічної дійсності в рукописній книзі, як комплексному історичному джерелі, своєрідному динамічному культурологічному явищі, органічному факторі історичного прогресу.

Рукописна книга увібрала в себе всі аспекти середньовічного життя. Її кодикологічне вивчення передбачає практичні та теоретичні дослідження. Визначення місця кодикології та кодикографії серед наук джерелознавчого та книгознавчого циклів, таких, наприклад, як джерелознавство, бібліографія, археографія, палеографія, інформатика та інші, має принципове значення для наукового становлення цих молодих наук.

Основою пропонованого підходу є використання можливостей методу моделювання рукописної книги як системи, маючи на увазі інформаційну модель як тип відображення реальної дійсності в її сталій формі та динамічному розвитку. До завдань кодикології відносяться питання загального моделювання об'єкта, встановлення його внутрішньої та зовнішньої структури, соціальних функцій, проблем науково-інформаційного визначення та наукової репрезентації. Моделювання РК та створення кодикологічної моделі ґрунтуються на її трансляційній властивості і можливості інформаційного відображення або інформаційної взаємодії соціальних процесів через кожну окрему РК та її багатомірні масиви в процесі соціального обігу. Реєстрація "залишків" цього процесу та їх інтерпретація складають систему опису і його науково-інформаційну структуру. Тому в центрі уваги камеральної галузі кодикології *кодикографії* знаходяться всі аспекти суспільного обігу рукописної книги, що залишилися в її зовнішньому вигляді і відображають комунікаційні зв'язки книги та суспільства. Взаємодія із середовищем здійснюється на всіх генетично-структурних рівнях та через форму й зміст книги, але, найперше, через соціально-інформаційні функції, найбільш повне уявлення про які можна отримати, вивчаючи *походження, призначення та історію РК*.

Інформаційно-комунікативний процес суспільного обігу писемного книжного джерела протягом усього періоду його існування характеризувався впливом різних факторів та хронологічно послідовно зміною певних процесів, а саме: акумуляцією ідеї, створенням писемного джерела, оформленням писемного джерела в кодекс з урахуванням пристосування ідеї писемного джерела до ідеї його оформлення, безпосереднім впливом РК на читача, безпосереднім впливом читача на РК (записи, коментарі, глоси, приписки, переписування тексту та інше), опосередкованим впливом через вторинні форми інформування – каталоги, довідники, археографічні публікації. В цьому процесі беруть участь багато осіб: автор, редактор,

компільатор, переписувач, перекладач, укладач, ілюмінатор, оздоблювач, інтролігатор, читачі і користувачі (співачи, наприклад). Стосовно останньої категорії, то до неї можна віднести і користувачів-трансляторів, що дають нову репрезентацію джерела через різні форми. Ця група досить представницька і складається з переписувачів, бібліотекарів, поліграфістів, археографів, художників, вчених певних галузей знань, релігійних діячів, виконавців музики, драматургів. Їх наукова, довідкова, виконавча та інша продукція буде відображати РК, твір, мистецтво, давати наукову інтерпретацію структури, інформації, реконструкцію явища тощо. Користувачі — це вторинний пласт нового, опосередкованого впливу на суспільство, який означає постійне відродження давнього рукопису. Досить часто вони є також співавторами-інтерпретаторами, а їх функція полягає у соціальній адаптації ідей до нового контексту.

Кодикографія може бути прийнята, як окрема галузь кодикології, що змикається з камеральною археографією. Описування РК визначає методіку наукового пізнання рукописної книги як синкретичного культурологічного джерела, а складання конкретних пошукових і аналітичних описів — як археографічну та кодикографічну діяльність. Розгортання кодикографічної діяльності є неодмінною умовою подальшого розвитку кодикології як самостійної науки комплексного джерелознавчого та книгознавчого типу.

З'явившись на обрії української науки, кодикологія та кодикографія, вивчаючи багатоаспектне і взаємопов'язане коло питань про рукописну книгу і книжку культуру середньовіччя, покликані синтезувати та розвивати досвід світової науки, усвідомлюючи окремі, специфічний шлях української рукописно-книжної традиції в контексті духовної культури людства.

ПРИМІТКИ

Передмова

1. *Амосов А.А.*, Датировка и кодикологическая структура «Истории Грозного» в Лицевом летописном своде: Заметки о бумаге так называемой Царственной книги // ВИД. 1982. Т.13. С.155–193; *Прохоров Г.М.* Кодикологический анализ Лаврентьевской летописи // ВИД. 1972. Т.4. С.77–105; *Шварц Е.М.* Кодикологическое исследование рукописей XV века Софийско-Новгородского собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Л., 1984; *Ее же.* Кодикологический анализ пергаменных рукописей XIV–XV вв. (на материале Софийско-Новгородского собрания ГПБ) // ВИД. 1987. Т.18. С.110–120; *Ее же.* Новгородские рукописи XV в. Кодикологическое исследование Софийско-Новгородского собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина. М.; Л., 1989.

2. *Дубровіна Л.А.* Кодикологія української книги XVI–XVIII ст.: об'єкт та проблеми комп'ютеризації археографічного опису // УАЩ. 1992. №1 (4). С.59–71.

3. *Dain A.* Les Manuscrits. Paris, 1949, 1964, 1975.

4. *De Montfaucon B.* Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova: 2 vols. Parisijs, 1739; *Delisle L.* (Hoofdwerk) Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Nationale. Etude sur la formation de ce depot comprenant les éléments d'une histoire de la calligraphie, de la miniature, de la reliure, et du commerce des livres a Paris avant l'invention de l'imprimerie. Paris, 1868–1874. 4 vol.; *Traube L.* Zur Paleographie und Nadschriftenkunde. // Vorlesungen und Adhandlungen / Ed. F.Boll. Munchen, 1865.–Vol.1; *Masai F.* 1) Paléographie et codicologie // Scriptorium. 1950. No.IV. P.279–293; 2) La paléographie greco-latine, ses tâches, ses méthodes. // Scriptorium. 1956. No.X. P.281–302; *Ouy G.* (Les Manuscrits in «Les bibliothèques») In: L'Historife et ses metodes // Encyclopedie de la Pléiade. Paris, 1961. P.1061–1108, 1085; *Delaisse L.M.J.* Towards a history of the medieval book // Miscellanea Andre Combes II. Rome, 1967. P.27–39; *Grujjs A.* Codicologie of Boekarcheologie? Een vals dilemma. Nijmegen, 1971; *Farquhar J.D.* The manuscripts as a book // Sandra Nindman & James D.Farquhar. Pen to press. Illustrated manuscripts and printed books in the first centure of printing. The John Hopkins University, 1977.

5. *Киселева Л.И.* Кодикология и новые методы описания рукописей // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981. С.123–129; *Лебедева И.Н.* Кодикология — наука о рукописных книгах // ВИД. 1972. Т.6. С.66–77; *Ее же.* Вопросы описания рукописных книг в зарубежной литературе последних десятилетий и практика описания рукописей в Библиотеке АН СССР // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981. С.129–134; *Киселева Л.И.* Западноевропейская рукописная и печатная книга XIV–XV вв.: Кодикологический и книговедческий аспекты / Отв. ред. А.Д.Люблинская, А.Н.Немилов. Л., 1985.

6. Для першого ознайомлення із станом вивчення латинських рукописних книг можна звернутися до праць, відомих в Україні: *Киселева Л.И.* Западноевропейская рукописная и печатная книга XIV–XV вв.: Кодикологический и книговедческий аспекты. Л., 1985; *Романова В.Л.* Рукописная книга и готическое письмо во Франции

в XIII–XIV вв. М., 1975; *Лебедева И.Н.* Кодикология — наука о рукописных книгах // ВИД. 1972. Т.4. С.66–77.

7. Проблемы палеографии и кодикологии в СССР. М., 1974.

8. *Ouy G.* Les Manuscrits. P.1062–1069.

9. *Черепнин Л.В.* К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории: Сб. ст. М., 1973. Вып.1. С.61.

10. *Veder W.* Elementary compilation in slavic. Thessaloniki, 1981. P.49–66; *Veder W.* Reposuit in fenestris otiosa over de omgang met Oudslavische boeken. Nijmegen, 1979. 15 p.; *Veder W.* Kirchenslavische Handschriften und texteim Werk Nicolaas van Wijks // Nicolaas van Wijk (1880–1941): A collectie in slavie and General Linguistics. Amsterdam, 1988. P.151–159; *Veder W.* Literature as a kaleidoscope. The structure of slavie Tchetii sborni // Semantic analysis literary texts. Amsterdam, 1990. P.599–613; *Его же.* Археографія и «канон» старославянської письменності // Symposium methodianum / K.Trost eds. Neuried, 1988. P.693–694.

11. *Панащенко В.В., Яковенко Н.Н.* Палеографія и сопредельные дисциплины // Вспомогательные исторические дисциплины: историографія и теорія. К., 1988. С.90–109.

12. *Акимущин О.Ф.* Археографія и кодикология // «Archeographia orientalis»: Материалы Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археографії. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М., 1990. С.5–6.

13. Серед таких дослідників останніх десятиліть можна назвати відомі імена: О.М.Апанович, Ю.А.Бевзо, Н.О.Герасимова-Персидська, В.Й.Горобець, Я.Р.Дашкевич, О.І.Дей, Я.І.Дзира, П.М.Жолтовський, Я.П.Запаско, Г.Н.Логвин, В.П.Колосова, Л.П.Корній, В.І.Крекотень, І.П.Крип'якевич, Л.Є.Махновець, Я.О.Матвіїшин, В.Л.Микитась, Ю.А.Мицик, О.В.Мишанич, В.В.Німчук, В.М.Нічик, Г.А.Нудьга, В.А.Передр'єнко, М.М.Пещак, Р.П.Радишевський, Г.І.Сивокін, І.П.Чепіга, Ю.П.Ясиновський та багато інших.

14. *Gewirts A.J., Grujjs A., Van Krieken J., Veder W.R.* Codikography and Computer / Polata knihopisnaja (Polata knihipisnaja). Nijmegen, 1987. № 17–18. P.8–9; *Hermans Jos. M.M., Huisman Gerda C.* De descriptione codicum. Groningen: Vakgroep Mediaevistiek Rijksuniversiteit. 1979–1980. P.5–6.

Розділ 1

1. *Карский Е.Ф.* Славянская кирилловская палеография. Л., 1928. С. III.

2. *Альшиц Д.Н.* Что считать рукописной книгой? (Из опыта описания древнерусских рукописей) // Проблемы источниковедческого изучения рукописных и старопечатных фондов: Сб. науч. тр. ГПБ. Л., 1979. С.89–90.

3. Там же. С.82–84.

4. ВР ЦНБ. Ф.І. №137/2.

5. *Лазутка С., Гудавичюс Э.* Первый Литовский статут: Палеографический и текстологический анализ списков. Вильнюс, 1983–1985. Т.І–ІІ; *А.В.Василяускаене.* Списки Другого Литовського Статуту у відділі рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН України // Рукописна та книжкова спадщина України: Зб. наук. праць. К., 1993. Вип.1. (У друці).

6. ВР ЦНБ. Ф.301. № 199 п.

7. *Апанович Е.М.* Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. Исторические сборники. К., 1983. С.38–39.

8. ВР ЦНБ. Ф.1. №66720; Апанович Е.М. Указ. соч. С.39; Горобець В.Й. Діаріуші — визначні пам'ятки української писемності XVIII ст. // Историчні джерела та їх використання. 1972. Вип.7. С.102–14.
9. Шмидт С.О. Некоторые источниковедческие вопросы изучения истории русской книжности // Книга в России до середины XIX в.: Сб. науч. ст. Л.,1978. С.47–48.
10. Костюхина Л.М., Покровская В.Ф., Розов Н.Н., Тихомиров Н.Б., Щепкина М.В. Описание сборников // МП. М.,1973. Вып.1. С.214–228.
11. Там же. С.222.
12. Н.Дж.Геюшев. Актуальные вопросы каталогизации восточных рукописей на современном этапе // «Archaeographia orientalis»: Материалы Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археологии. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М.,1990. С.67–72.
13. Дубровіна Л.А. История о Казанском царстве: Казанский летописец. Списки и классификация текстов. К.,1989. С.33–34, 168–170.
14. ВР ЦНБ. Ф.1. №5391.
15. Л.А.Дубровіна. Супрасльський ірмолой 1594–1601 р.: деякі аспекти кодикологічного дослідження // Рукописна та книжкова спадщина України: Зб. наук. праць. К.,1993. Вип.1. (У друці).
16. Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв. М.,1984.
17. Л.А.Дубровіна, О.М.Гальченко. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. К.,1992.
18. Дубровіна Л.А. Кодикологія української книги XVI–XVIII ст.: об'єкт та проблеми комп'ютеризації археографічного опису // УАЩ. 1992. №1 (4). С.59–71.
19. Пушкарев Л.Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. М.,1975.
20. Щепкин В.Н. Учебник русской палеографии. М.,1918. С.1.
21. Илюшенко М.П., Кузнецова Т.В., Лившиц Я.З. Документ в системе документации. М.,1977. С.11–14.
22. Соколов А.В. Информационный подход к документальной коммуникации. Л.,1988. С.10–18, 43–44.
23. Амосов А.А. Филигранология и кодикология: проблемы связи и взаимного влияния // Исследование, реставрация и консервация средневековых рукописных памятников: Тез. докл. конф. Москва, 16–21 окт. 1989 г. М.,1989. С.41.
24. Зимин А.А. Вспомогательные исторические дисциплины и их роль в работе историков-архивистов // Тр. науч. конф. по вопросам архивного дела в СССР. М.,1965. Т.1. С.17–23.
25. Фарсоби́н В.В. Источниковедение и его метод: Опыт анализа понятий и терминологии. М.,1983. С.116; Санцевич А.В. Система вспомогательных исторических дисциплин // ВИД. К.,1988. С.5, 21.
26. Аласашия Г.Г. Источниковедение в системе наук // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин : Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая–1 июня 1990 г. К.,1990. С.39.
27. Черепнин Л.В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории. М.,1973. Вып.1. С.42.
28. Соболева Н.А., Аксенов А.И. Вспомогательные исторические дисциплины:

современное состояние и структура взаимоотношений // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990. С.84–85.

29. *Каштанов С.М.* К вопросу о классификации вспомогательных исторических дисциплин // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990. С.75–77. Див. також: *Бульгин И.А., Пушкарев Л.Н.* Источниковедение // Советская историческая энциклопедия. М., 1965. Т.6. С.592–593.

30. *Апанович Е.М.* Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // Проблемы рукописной и печатной книги. С.70–86; *Н.А.Бакланова.* Значение владельческих записей на древнерусских книгах как источник для истории русской культуры // АЕ за 1962 г. М., 1963; *Костюхина Л.М.* Записи XIII–XVIII вв. на рукописях Воскресенского монастыря // АЕ за 1960 г. М., 1961; *Ганкевич І.* Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах XVI–XIX вв. // Наук. зб. товариства «Просвіта» в Ужгороді. 1929. Р.VI; 1937. Ч.ІІ. Р.12; Прага, 1947. Ч.ІІІ; *Риженко Я.* Вкладні записи (матеріали) // Наук. зб. Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури. Етнологічно-краєзнавча секція. 1927. Вип.1. С.125–129; *Сметанина С.И.* Записи XVI–XVII вв. на рукописях собрания Е.Е.Егорова // АЕ за 1963. М., 1964; *Тихомиров М.Н.* Записи XVI–XVII вв. на рукописях Чудова монастыря // АЕ за 1958 г. М., 1960; *Яворский Ю.А.* Исторические, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI–XIX вв. // Наук. зб. товариства «Просвіта» в Ужгороді. 1931. Р.VII–VIII.

31. *Стислий огляд розвитку палеографії див.: В.В.Панашенко.* Палеографія и сопредельные дисциплины // Вспомогательные исторические дисциплины: Историография и теория. К., 1988. С.90–103.

32. *Срезневский И.И.* Славяно-русская палеография XI–XIV вв. Лекции, читанные в имп. Санкт-Петербургском университете в 1865–1880 гг. СПб., 1885. С.1.

33. *Щепкин В.Н.* Русская палеография. М., 1918.

34. *Карский Е.Ф.* Славянская кирилловская палеография. Л., 1928; (та її факсимільне перевидання — М., 1979).

35. *Каманин И.М.* Метрический метод в палеографии и результаты его приложения к изучению южнорусского устава и полуустава XVI–XVII вв. // Изв. XIII Археологического съезда. Харьков, 1905. №6. С.44–46; Известия Таврической ученой архивной комиссии. Симферополь, 1906. С.120.

36. *Каманин И.М.* Главные моменты в истории развития южно-русского письма в XV–XVIII вв. // Палеографический сборник. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв. К., 1899. С.1–19.

37. *Панашенко В.В.* Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (На матеріалах Лівобережної України). К., 1974; *Ивашицкая И.Н.* Палеография архивных документов местных административных учреждений Слободской Украины // Друга Респ. наук. конф. з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. К., 1965. С.231–238; *Івашицька І.М.* Розвиток письма на Слобожанщині в кінці XVII — на початку XVIII ст. // Третя Респ. наук. конф. з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. К., 1968. С.181–186. *Захарчишина П.І.* Палеографічні особливості львівського письма XVI–XVII ст. // Історичні джерела та їх використання. К., 1964. Вип.1. С.189–194; *Хомутецька З.С.* Палеографічні особливості актових книг кременецьких судів X ст. // Історичні джерела та їх використання. К., 1964. Вип.1. С.195–202; *Кісь Я.П.* Палеографія. Львів, 1975.

38. *Приселков М.Д.* Курс общей палеографии. Л.,1938; *Кукушкина М.В.* Советская палеография // ВИД. 1968. Вып.1; *Чаев Н.С., Черепнин Л.В.* Русская палеография. М.,1947; 1956; *Николаева А.Т.* Русская палеография. М.,1956, 1980; *Костюхина Л.М.* Палеография рукописных книг России XVII в. (Полуустав. Почерки Москвы и русского Севера): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М.,1965. Зведену бібліографію з історії розвитку палеографії в Росії і в Україні див. у вказаних працях *В.В.Панашенко* та у бібліографічному покажчику «Допоміжні історичні дисципліни».
39. *Жуковская Л.П.* Развитие славяно-русской палеографии (в дореволюционной России и в СССР). М.,1963. С.12–34.
40. *Амосов А.А.* Филигранология и кодикология: проблемы связи и взаимного влияния // Исследование, реставрация и консервация средневековых рукописных памятников: Тез. докл. конф. Москва, 16–21 окт. 1989 г. М.,1989. С.40–41.
41. *Крип'якевич І.* Найвидатніші папірні на Україні (XVI ст.) // БВ. 1926. Ч.1(10). С.64–65; *Мацюк О.* До історії українських папірних XVI ст. та їх водяних знаків // Наук.-інформ. бюл. Архівного управління УРСР. 1962. №5. С.10–21; *Енец Г.А.* Производство бумаги в Латвии до середины XIX в. // Из истории техники Латвийской ССР: Сб. ст. Рига, 1964. Вып. V; *Романовський Р.* До історії папірництва на Україні // БВ. 1926. №2; *Клепиков С.А.* Фабрики Гончаровых и их товарные знаки. (Филигранны и штемпели): Записки отдела рукописей ГБЛ. 1981. Вып.42. С.77–98.
42. *Проценко Л.А.* Палеографія, дипломатика і філігранологія в українських радянських дослідженнях // Історичні джерела та їх використання. К.,1968. Вип.1. С.190–191.
43. *Андрюшайтите Ю.А.* Материалы к библиографии по филиграноведению // Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописных книг. Вып.3. Ч.1. С.95–135.
44. *Мацюк О.Я.* Папір та філіграні на українських землях (XVI–початок XX ст.). К.,1974; *Його ж.* Філігранологія як спеціальна історична дисципліна // Третя Респ. наук. конф. з архівознавства. К.,1968. С.187–188. Він також підготував нову працю про філіграні XVIII–XX ст., яка зараз знаходиться у друці.
45. Филигранны XVII ст. по старопечатным книгам Украины и Литвы из фондов ГИМ. Каталог / Сост. Т.В.Дианова. М.,1990.
46. *Лаппо-Данилевский А.С.* Методология истории. М.,1910. Ч.1. Теория исторического знания. С.579–580.
47. *Dain.A.* Les manuscrits. P.145.
48. *Стрельский В.Н.* Основные принципы научной критики источников по истории. К.,1961. С.68.
49. *Томашевский Б.В.* Писатель и книга. Очерки текстологии. Л.,1928; 2-е изд. Л.,1959; *В.Н.Перетц.* Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники. Коррективное издание на правах рукописи. К.,1914. С.233–340.
50. Книга видавалася двічі: Л.,1962; Л.,1983 (з доповненнями).
51. *Перетц В.Н.* Из лекций по методологии истории русской литературы.
52. *Дубровіна Л.А.* История о Казанском царстве (Казанский летописец). Списки и классификация текстов. К.,1989. С.73–74.
53. *Амосов А.А.* Датировка и кодикологическая структура. С.155–193.
54. ВР ЦНБ. Соф. собр. №60/647 с.
55. *Лихачев Д.С.* Текстология. Л.,1983. С.170–174, 280–282.
56. *Киселева Л.И.* Западноевропейская рукописная и печатная книга

XIV–XV вв. Кодикологический и книговедческий аспекты. Л., 1985. С.62–67.

57. *William R. Veder*. Археография и «канон» старославянской письменности / *Symposium methodianum* / К. Trost eds. Neuried, 1988. P.693–694.

58. *Акимущин О.Ф.* Археография и кодикология // «Archaeographia orientalis»: Материалы Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археографии. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М., 1990. С.5.

59. Там же.

60. *Черных В.А.* О предмете археографии и ее месте в кругу смежных научных дисциплин // Сов. арх. 1976. №6; *Шмидт С.О.* Некоторые вопросы развития советской археографии // Археография и источниковедение. Северный археографический сборник. Сыктывкар, 1977; *Курносоев А.А.* *Черных В.А.*, *Шмидт С.О.* О состоянии и задачах археографии: к итогам Первой Всесоюзной конференции по полевой археографии // АЕ за 1977 г. М., 1978. С.3–14; *Козлов О.Ф.* К вопросу об определении предмета советской археографии // Сов. арх. 1976. №2. С.32–37. *Козлов В.П.* Русская археография конца XVIII — первой половины XIX в.: Автореф. ... дис. д-ра филол. наук. М., 1989.

61. *Луппов С.П.* Книга в России в XVII в. Л., 1970; *Его же.* Книга в России в первой четверти XVIII в. Л., 1973; *Его же.* Книга в России в послепетровское время, 1725–1740 гг. Л., 1976; *Его же.* Актуальные проблемы изучения истории книги в России периода феодализма // Книга в России до середины XIX в. Л., 1978; *Его же.* История книги как научная дисциплина // Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела: Вторая Всесоюз. науч. конф. по проблемам книговедения. М., 1974. С.3–9.

62. *Берков П.Н.* Предмет и объект истории книги как науки // Тр. Ин-та книги, документа, письма. М.; Л., 1936. С.13–27.

63. *Мыльников А.С.* О книговедческом методе в источниковедении (к постановке вопроса) // Книга. Исследования и материалы. М., 1972. Вып.25. С.8–21.

64. *Луппов С.П.* История книги как научная дисциплина. С.4.

65. Там же. С.6–7; *Его же.* Актуальные проблемы изучения истории книги в России периода феодализма // Книга в России до середины XIX в. Л., 1978. С.11–24.

66. *Сидоров А.А.* Об исследовательской работе по истории русской книги // Книга в России до середины XIX в. Л., 1978. С.7–10.

67. *Лихачев Д.С.* Задачи изучения связи рукописной книги и печатной // Рукописная и печатная книга. М., 1975. С.8–9.

68. *Розов Н.Н.* Русская рукописная книга: этюды и характеристики. Л., 1971; *Его же.* Книга Древней Руси XI–XIV вв. М., 1971; *Его же.* Книга в России в XV в. Л., 1981; *Его же.* Южнославянские рукописи Синайского монастыря // Филол. науки. М., 1961. №2 (14). С.129–138; *Сапунов Б.В.* К истории русской книги XVI в. // Тр. Гос. Эрмитажа. Л., 1959; *Его же.* Изменение соотношений рукописных и печатных книг в библиотеках XVI–XVII вв. // Рукописная и печатная книга М., 1975; *Его же.* Книга в России в XI–XIII вв. Л., 1978; *Его же.* Украинская книга в России в XVII в. (Из истории русско-украинских культурных связей) // Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела: Вторая Всесоюз. науч. конф. по проблемам книговедения. М., 1974. С.44–46; *Кукушкина М.В.* Монастырские библиотеки русского Севера XVI–XVII вв. Л., 1977; *Шварц Е.М.* Кодикологическое исследование рукописей XV века Софийско-Новгородского собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина: Автореф. дис. ... канд. ист. наук Л., 1984; *Ее же.* Кодикологический анализ

пергаментных рукописей XIV–XV вв. (на материале Софийско-Новгородского собрания ГПБ) // ВИД. 1987. Т.18. С.110–120; *Ее же*. Новгородские рукописи XV в. Кодикологическое исследование Софийско-Новгородского собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина. М.;Л.,1989.

69. *Розов Н.Н.* Книга Древней Руси XI–XIV вв. С.121–124.

70. *Титов Ф.И.* Очерки по истории русского книгописания и книгопечатания: Русское книгописание XI–XVIII веков. К.,[1912]. С.48; *Титов Ф.И.* Матеріали по історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII віках: Всезбірка передмов до українських стародруків. К.,1924; Українська книга XVI–XVIII століть. К.,1926. Т.1; *Богуславский Г.К.* Волынские рукописные евангелия и апостолы // Тр. IX археологического съезда в Вильне. М.,1897. Т.П; *Крыжановский Г.* Рукописные евангелия Волынского епархиального древнехранилища // Волынский епархиальный сборник. Почаев-Житомир, 1896. Вып.1; *Его же*. Рукописные евангелия киевских хранилищ. Исследование языка и сравнительная характеристика текстов. К.,1889; *Сперанский М.Н.* Описание рукописей библиотеки историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине. Москва-Нежин, 1901. Т.1. Кн.1–2; *Его же*. Рукописные сборники XVIII в. М.,1963. *Геннер М.В.* за участю М.П.Візира і Й.Шубинського. Слов'янські рукописи XI–XIV ст. К.,1968.

71. *Апанович Е.М.* Историческая рукописная книга XVI–XVIII вв. в фондах Центральной научной библиотеки АН УССР // Книга в России до середины XIX в. Л.,1978. С.195; *Ее же*. Рукописная светская книга XVIII на Украине. Исторические сборники. К.,1983; *Ее же*. Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // Проблемы рукописной и печатной книги. М.,1976. С.70–86;

72. Взаємозв'язки історичного книгознавства (особливо інкунабулознавства) і кодикології детально розглядалися у спеціальній монографії Л.І.Кисельової, присвяченій західноєвропейській книзі. Методологічні аспекти вивчення західної і східнослов'янської РК, безумовно, близькі. Сподіваємося, що досвід кодикологів та істориків західної книги дасть змогу вітчизняним ученим вийти на нові наукові рубежі з найменшими затратами.

73. *Бутовский В.И.* История русского орнамента с X по XVI столетие по древним рукописям. М.,1870; *Стасов В.В.* Славянский и восточный орнамент по рукописям древнего и нового времени. СПб.,1886; *Его же*. Миниатюры некоторых рукописей византийских, болгарских, русских, дзагатайских и персидских. СПб.,1902; *Свирин А.Н.* Древнерусская миниатюра. М.,1950; *Арциховский А.В.* Древнерусские миниатюры как исторический источник. М.,1944; *Буслаев Ф.И.* Исторические очерки по русскому орнаменту в рукописях. Пг.,1917; *Неволин Ю.А.* Описание украшений южнославянских и древнерусских иллюстрированных рукописей // МП. М.,1973. Вып.І. С.164–179; *Э.П.Винокурова.* О генезисе поморского орнамента // Литература Древней Руси. Источниковедение / Отв. ред. Д.С.Лихачев. Л.,1988. С.259–289; *Гумишский И.И.* Художественное оформление Сийского евангелия XVII века // Материалы и сообщения по фондам отдела рукописей и редкой книги БАН СССР. Л.,1978; *Гущин А.С.* Древнерусский звериный орнамент (тез. дис.). Л.,1928; Древнерусская миниатюра в Государственном историческом музее: В 3-х вып. / Сост. Т.В.Дианова. М.,1979. Вып.1; *Е.О.* Поморские рукописи, их миниатюры и орнаментация // Золотое Руно. 1907. №10. С.19–23; *Ильина Т.В.* Декоративное оформление древнерусских книг: Новгород и Псков XII–XV вв. Л.,1978; *Кошелева О.Е.* Лицевые церковно-учительные сборники «Лекарство душевное» в книжной культуре XVI в.: К вопросу об атрибуции памятника // Тез.

Всесоюз. конф. по истории средневековой письменности и книги. Ереван, 1977. С.46–47; *Лазарев Б.Н.* Византийское и древнерусское искусство: Статьи и материалы. М.,1978; *Мнева Н.Е., Постникова-Лосева М.М.* Миниатюра и орнаментальные украшения рукописей // История русского искусства. М.,1981; *Некрасов А.И.* Очерки по истории славянского орнамента. Человеческие фигуры в русском тератологическом рукописном орнаменте XIV в. СПб.,1913; *Плигузов А.И.* К изучению орнаментики ранних рукописей Выга // Рукописная традиция XVI–XIX веков на востоке России. Новосибирск, 1983. С.82–101; *Подобедова О.И.* О природе книжной иллюстрации. М.,1973; *Покровский Н.В.* Церковная археология в связи с историей христианского искусства. Пг.,1916; *Сидоров А.А.* Искусство книги. М.,1979; *Сидоров А.А.* История оформления русской книги. М.,1964; *Симони П.* Старинный трактат о письме заставок. Л.,1926.

74. *Мокрецова И.П.* Материалы и техника византийских миниатюристов // Тез. докл. науч. конф. «Перспективы и ближайшие задачи изучения древнерусской художественной культуры». М.,1973; *Подобедова О.И.* Миниатюры русских исторических рукописей. М.,1961; *Мачавариани Е.М.* Роль переписчика и художника в деле декоративного оформления грузинских рукописей XI–XIV вв. // Изв. Ин-та рукописей АН СССР. 1975. Вып. IV; *Киселев Н.П.* Происхождение московского старопечатного орнамента // Книга. Материалы и исследования. М.,1965. Вып. 2. С.167–198.

75. *Валуєнко Б.В.* Архітектура книги: У 2-х т. К.,1976; *Жолтовський П.М.* Українська рукописна книга та її оздоблення. Харків, 1926; *Його ж.* Український живопис XVII–XVIII ст. К.,1978; *Його ж.* Малюнки Києво-Печерської майстерні. Каталог; *Його ж.* Словник-довідник художників, які працювали на Україні в XIV–XVIII ст. // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. К.,1963. Вип. 7–8. С.189–232; *Запаско Я.П.* Використання народного орнаменту в оформленні українських рукописних книг кінця XVI — першої половини XVIII ст. // Матеріали з етнографії та художнього промислу. К.,1956. Вип. II; *Його ж.* Орнаментовані рукописи XI–XVI ст. в книгозховищах Української РСР // Матеріали з етнографії та художнього промислу. К.,1957. Вип. III; *Його ж.* Орнаментальне оформлення української рукописної книги. К.1960; *Його ж.* Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. Львів, 1974; *Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1. Львів, 1981; *Історія українського мистецтва: У 6-ти томах.* К.,1968. Т. 3; *Крип'якевич І.П.* До історії львівської гравюри XVII віку // БВ. 1926. Вип. 6. С.80–82; *Логвин Г.Н.* З глибин: Давня книжкова мініатюра XI–XVIII ст. К.,1979; *Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В.* Український середньовічний живопис. К., Мистецтво, 1976; *Макаренко М.С.* Орнаментация української книжки XVI–XVIII ст. // Тр. УНІК. К.,1926. Т. I; *Попов П.М.* Матеріали до словника українських граверів. К.,1926; *Свенціцький І.С.* Прикраси рукописів Галицької України XVI в. Жоква, 1922–1923. Вип. I–III; *Словник художників України.* К.,1973; [*Сосенко Модест*]. Прикраси галицьких рукописів XVI–XVII віків Ставропігійного музею. Львів, 1923; *Степовик Д.В.* Українська графіка XVI–XVIII ст. Еволюція образної системи. К.,1982; *Його ж.* Київська школа рисунка й живопису XVIII ст. та її міжнародні зв'язки // Народна творчість та етнографія. 1980. №4. С.52–60; *Шербаківський Д.* Символіка в українському мистецтві // Збірник секції мистецтва. К.,1921.

76. *Роман Т.* Симметрии бордюрных орнаментов в (n+1)-мерном пространстве // Док. АН СССР. М.,1962. № 147(5). С.1038–1041; *Его же.* Симметрии 4-мерных бордюрных орнаментов // Док. АН СССР. №128(6). М.,1959. С.1122–1124; Пруд-

ников С.П. Схема опису орнаментальних оздоблень у рукописних книгах та стародруках. Вербальна та аналітична модель // Рукописна та книжкова спадщина України: Зб. наук. праць. К., 1993. Вип.1. (У друці).

77. *Симонов Л.П.* Переплетное мастерство и искусство украшения переплета: Художественные стили, чистка, исправление и хранение книг. СПб., 1897. XIV. (Библиотека практических сведений); *Симони П.К.* Опыт сборника сведений по истории и технике книгопереплетного искусства на Руси, преимущественно в допетровское время, с XI по XVIII столетие включительно. Тексты. Материалы. Снимки. СПб., 1903; *Его же.* К истории обихода книгописца, переплетчика и иконного писца при книжном и иконном строении. Материалы для истории и техники книжного дела и иконописи, извлечения из русских и сербских рукописей и др. источников XV–XVIII столетий. [СПб.], 1906. Вип.1; *Его же.* Собрание изображений окладов на русских богослужебных книгах XII–XVIII столетий. [СПб.], 1910. Вип.1: Древнейшие церковные оклады XII–XIV вв. с тремя светопечатными таблицами снимков в величину подлинников (ПДП, СХХVII).

78. *Клепиков С.А.* Из истории русского художественного переплета // Книга: Исследования и материалы. М., 1959. Вип.1. С.98–128; *Его же.* Орнаментальные украшения переплетов конца XV — первой половины XVII веков в рукописях Троице-Сергиева монастыря // Записки отдела рукописей ГБЛ. М., 1960. Вип.22. С.57–73. (Приложения: Альбом орнаментальных украшений переплетов рукописных собраний. С.313–465); *Klepikov S.A.* Russian Bookbinding from the 11th to the middle of the 17th century // The Book Collector. London, 1961. P.408–422; *Klepikov S.A.* Russian Bookbinding the middle of the 17th to the 19th century // The Book Collector. London, 1962. Vol.11. №4. P.437–447; *Клепиков С.А.* Описание древних обиходных переплетов // Метод. рек. по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. М., 1976. Вип.2. С.51–77; *Клепиков С.А.* Из истории украинского переплета XVII–XVIII вв. // История книги и издательского дела. Л., 1977. С.53–61.

79. *Валк-Фалк Э.* Об истории книги и русского переплета // Книга, время, реставрация. Тарту, 1976. Вип.3. С.26–63; *Герчук Ю.Я.* Художественная структура книги. М., 1984. С.20; *Калугин В.В.* Запись Наслава на «Мстиславовом евангелии» и древнерусская лексика книжного дела // Древнерусский литературный язык и его отношение к старославянскому. М., 1987. С.111–117; *Его же.* «Оуказ како книги перѣплѣтати» как источник по специальной лексике книжного дела в XVII–XVIII вв. // История русского языка и лингвистическое источниковедение. М., 1987. С.109–116; *Его же.* Русская лексика переплетного дела XI–XVII вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1987; *Его же.* «Указ о художестве книжного переплѣта» по спискам из собрания Е.Е.Егорова и Ф.А.Каликина // Записки ОП ГБЛ. М., 1987. Вип.46. С.82–94; *Его же.* «Указ о художестве книжного переплѣта» как источник по технике и специальной лексике книжного дела в Древней Руси // Литература Древней Руси: Источниковедение. Л., 1988. С.164–176; *Его же.* Символика сюжетного средника (По материалам изданий XVI–XVII вв.) // Герменевтика древнерусской литературы. М., 1989. Вип.2. С.19–34; *Его же.* Вопросы описания древнерусских обиходных переплетов: Словарь специальной переплетной техники // Методические рекомендации по описанию славяно-русских книг. М., 1990. Вип.3. С.201–245; *Лауцявичюс Э.* Книжные переплеты XV–XVIII веков в библиотеках Литвы. Вильнюс, 1976 (на лит. яз.); *Мотовилов В., Валк-Фалк Э.* Русская переплетная техника и её терминология по работам Симони // Raamat-aeg restaureerimine. Artiklite kogumik.

Tartu, 1976. Вып 3. Р.64–110 (на рус. и эст. яз.).

80. *Шварц Е.М.* Переплеты XV в. Софийско-Новгородской библиотеки // ВИД. 1981. Т.13. С.242–252; *Ее же.* О византийском влиянии на русский переплёт // ВИД. 1991. Т.23. С.169–181; *Пуцко В.[Г.]* Оклад русской литургической книги XIV–XVII веков // *Музей применёне уметности / Сборник.* Београд, 1974. №18. С.13–32.

81. *Гальченко Е.М.* Методика описания переплётów рукописных и старопечатных книг // *Исследования, реставрация и консервация средневековых рукописных памятников: Тез докл. ВНИИР. М., 1989. С.12–13; Ее же.* Создание вспомогательных иллюстрированных справочников в отделе рукописей ЦНБ им. В.И.Вернадского АН УССР для изучения истории отечественного переплётá // Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф. «Перспективы развития библиотечного дела в Украинской ССР». 16–18 окт. 1990 г. К., 1990. Ч.1. С.81–82; *Ее же.* Археографическое описание украинского переплётá XVI–XVIII вв.: К проблеме о терминологии // Библиотека. Информатизация. Наука: Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф. Киев, 8–10 окт. 1991 г. К., 1991. Ч.2. С.59; *Л.А. Дубровіна, О.М.Гальченко.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. К., 1992.

82. *Консервация и реставрация книг.* Методические рекомендации. М., 1980; *Кудояров И.Ю., Хованов Б.Г.* О принципах реставрации переплётów русских рукописных книг // *Долговечность документа.* Л., 1981. С.116–120; *Мокрецова И.П., Серов Ю.Ф.* Техника реставрации византийского переплётá // *Культура и искусство в СССР: Экспресс-информация.* М., 1987. Вып.1. С.1–12; *Мокрецова И.П., Серов Ю.Ф.* Техника и реставрация романского переплётá // *Культура и искусство в СССР: Экспресс-информация.* М., 1988. Вып.1. С.1–9; *Мокрецова И.П.* Конструктивные особенности раннесредневековых переплётów (V–IX вв.) // *Консервация и реставрация музейных художественных ценностей. Обзор информации.* Вып.3: Исследование памятников искусства, их материалов и технических приемов. С.1–16; *Стеблевский Б.И.* Особенности крашения бумаг при реставрации // *Проблемы формирования и обеспечения сохранности фондов.* М., 1983. Ч.2; *Стеблевский Б.И., Николаева Г.К.* Консервация кожаных переплётów // *Проблемы формирования и обеспечения сохранности фондов.* М., 1983. Ч.2. С.83–154; *Хорикова Е.С., Левашова Л.Г., Старова Е.В.* Методические аспекты реставрации кожаных переплётów книг XVII–XVIII вв., подвергшихся термодеструкции во время пожара // *Консервация и реставрация музейных художественных ценностей: Экспресс-информация.* М., 1990. Вып.3: Исследование, консервация и реставрация средневековых рукописных памятников. С.1–4.

83. *Широцкий К.В.* Кольорові папери // *Книгарь.* К., 1918. Ч.12–13. С.691–694; *Його ж.* Наше стародавнє інтролігаторство // *Книгарь.* К., 1919. Ч.17. С.1031–1036; *Щербаківський Д.* Золотарська оправа книжки в XVI–XIX століттях на Україні // *БВ. К., 1924. №1–2. С.101–113; Його ж.* Оправа книжок у Київських золотарів XVII–XVIII ст. К., 1926; *Курінний П.* Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст. К., 1926. С.5–39; *Модзалевський В.Л.* Дещо про давніх інтролігаторів // *Наше минуле.* К., 1918. Ч.2. К.1675–1676.

84. *Сіверська К.Б.* Мистецтво оправи книг на Україні в XV–XVII ст. // *Історичні джерела та їх використання.* К., 1966. С.280–285; *Ружицький Е.Й.* Львівське палітурництво XV — першої половини XVIII ст. // *Середні віки на Україні.* К., 1973. Вип. 2. С.138–149.

Розділ 2

1. *Межов В.И.* История русской и всеобщей словесности. Библиографические материалы, расположенные в систематическом порядке и касающиеся литературы русской и других славянских наречий, западноевропейских, североамериканской, классической и восточной, появившихся на свет на русском языке как отдельными сочинениями, так и статьями в периодических изданиях за последние 16 лет, т. е. с 1855 до 1870 г. включительно. СПб., 1872. С.129–133; *Его же.* Русская историческая библиография за 1865–1876 гг. включительно. СПб., 1882. Т.1. Источники и материалы, исторические акты и документы. История России вообще и по царствованиям в особенности. История инородцев. С.2–6; *Геннади Г.* Литература русской библиографии. Описание библиографических книг и статей, изданных в России. СПб., 1858. С.68–142; *Ундольский В.* Библиографические разыскания // Москвитянин. 1846. №2. С.138–162; №3. С.147–175; №11–12. С.181–230.

2. Для прикладу можна назвати цілу серію описів актів воєводських та «земських изб» (зберігаються вони в архіві імп. Археографічної комісії), складених на початку ХХ ст. М.Г.Курдюмовим, П.Яновським, А.І.Андрєєвим, Б.Д.Грековим та іншими і опублікованих на сторінках «Летописи занятий Археографической Комиссии 1907–1923 гг.».

3. *Чирков С.В.* Некоторые проблемы камеральной археографии в начале ХХ в. // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981. С.142.

4. *Перетц В.Н.* К вопросу о рациональном описании древних рукописей // Оттиск из Трудов Тверского Областного Археологического Съезда. Тверь, 1905. С.4–6.

5. *Горский А.В., Невоструев К.И.* Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. М., 1855–1917. Т.1–VI; *Востоков А.Х.* Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея. СПб., 1842.

6. *Перетц В.Н.* К вопросу о рациональном описании древних рукописей. С.7.

7. *Там же.* С.7–10.

8. Ці праці знайшли відображення, наприклад, на сторінках Записок історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук, де друкувалися описи рукописних книг В.М.Перетца, О.О.Назаревського, а також у дослідженнях Ю.А.Яворського та І.С.Свенціцького з даної проблематики. Бібліографію дослідників української книги див.: Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей / Сост. Н.Ф.Бельчиков, Ю.К.Бегунов, Н.П.Рождественский. М.;Л., 1963.

9. *Бельчиков Н.* Теория археографии. М.;Л. 1929.

10. *Бульгин И.А.* Археография // Советская историческая энциклопедия. М., 1961. Т.1. С.810–822; *Бульгин И.А., Рейхберг Г.Е.* О типах, видах и формах публикации документов // Исторический архив. 1960. №5. С.231–234; Советская археография: Аннотированный каталог научно-методической литературы (1917–1970 гг.). М., 1974. Вып.1; Советская археография: Каталог научно-методической литературы и сборников (1917–1973 гг.). М., 1976. Вып.2. Українські дослідники також розглядали цей термін у едиційному плані, наприклад *Ісаєвич Я.Д.* Українська археографія в XVII–XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. К., 1964. Вип.1. С.189–194; *Бутич І.Л.* Література до історії української археографії // Історичні джерела та їх використання. К., 1968. Вип.3. С.161–177; *Яковлев С.О.* Українська радянська археографія. К., 1965.

11. Валк С.Н. Советская археография. М.,1948. С.5; *Его же*: Судьбы «археографии» // АЕ за 1961 г. М.,1962. С.453–465; Черных В.А. О предмете археографии и ее месте в кругу смежных научных дисциплин // Сов. арх. 1976. №6; Шмидт С.О. Некоторые вопросы развития советской археографии // Археография и источниковедение. Северный археографический сборник. Сыктывкар, 1977; Курносоев А.А., Черных В.А., Шмидт С.О. О состоянии и задачах археографии: к итогам Первой Всесоюз. конф. по полевой археографии // АЕ за 1977 г. М.,1978. С.3–14; Бубнов Н.Ю. Первая Всесоюзная конференция по описанию и изданию памятников древней письменности. Ленинград, 14–15 февр. 1979 г. // АЕ за 1979 г. М.,1980; Козлов О.Ф. К вопросу об определении предмета советской археографии // Сов. арх. 1976. №2. С.32–37; Козлов В.П. Русская археография конца XVIII — первой половины XIX вв.: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М.,1989. С.1–3. У кінці 70-х років таке поняття археографії було прийнято в історичній науці колишнього СРСР. Див. серію статей у зб. «Проблеми научного описання і факсимільного видання пам'яток писемності»: Матеріали Всесоюз. конф. Ленинград, 14–16 февр. 1979 г. М.,1981.

12. Иван Огиенко. Як описувати рукописи (методологічно-критичні уваги). Byzantinoslavica, 1932. Roč.II. С.190–194.

13. Слов'янські рукописи XI–XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР: Огляд, опис, публікації / Упоряд. М.В.Геппенер [за участю Візира М.П. та Й.В.Шубинського]. К.,1969; *Его же*. Славянские рукописи XV в. в фондах отдела рукописей ЦНБ АН УССР (Обзор, описания, снимки). Рукопись // ОР ЦНБ. Ф.169. №169; *Его же*. Отрывок пергаменного молитвенника кирилловского письма конца XIII в. (Из находок в старых переплётках) // ТОДРЛ. 1961. Т.XVII. С.618–623.

14. Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв. М.,1984. С.15.

15. Сохань П.С. Про деякі основні напрями діяльності Археографічної комісії АН УРСР в світлі сучасних вимог перебудови // Українська археографія. Сучасний стан та перспективи розвитку: Тез. доп. Респ. наради. Київ, груд. 1988 р. К.,1988. С.3–6. Водночас розвивалася і камеральна археографія рукописних книг: *Свенціцький І.* Опис рукописів. Кириличні пергамини XII–XV вв. // Збірки Національного Музею у Львові. Львів, 1933; *Геппенер М.В.* (за участю Візира М.П. та Шубинського Й.В.). Слов'янські рукописи XI–XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР: Огляд, опис, публікації. К.,1969. *Запаско Я.* Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. Львів, 1971; *Його ж.* Орнаментальне оформлення української рукописної книги. К.,1960; *Його ж.* Орнаментовані рукописи XI–XVI ст. в книгозбірницях Української РСР // Матеріали зетнографії та художнього промислу. К.,1957. Вип.III. С.159.

16. Сборник инструкций Отдела рукописей. Учет и обработка рукописных фондов / Под ред. Е.Н.Коншиной. М.,1955. С.137–157.

17. Лихачев Д.С. Текстология. Л.,1983. С.122–125; *Его же*. Задачи составления методик описания славяно-русских рукописей // АЕ за 1972 г. М.,1973. С. 234–242.

18. Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв. М.,1984.

19. Описание рукописных книг. Методические указания / Сост. С.А.Галишев, И.Л.Манькова, Л.С.Соболева, А.Т.Шашков / Отв. ред. Р.Г.Пихоя. Свердловск, 1989.

20. Geurts A.J., Grujts A., Van Krieken J., Veder W.R. Codikography and Computer

// Polata knihopisnaja (Полата књигописная). Nijmegen, 1987. № 17–18. P.8–9.

21. A Union Catalogue of Cyrillic Manuscripts in British and Irish Collections / Compiled by Ralf Cleminson. London, School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1988.

21а. Так, наприклад, див.: Проблеми научного описання рукописей и факсимільного издания пам'ятників письменности: Матеріали Всесоюз. конф. Л., 1981.

22. *Вопросы описания и каталогизации восточных рукописей Южного Урала*. Уфа, 1985; «Archeographia orientalis»: Матеріали Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археографии. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М., 1990.

23. Из найзначніших документів такого характеру для РК можна назвати : Инструкция по составлению описания рукописей XI–XIV вв. для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Сост. Л.П.Жуковская, Н.Б.Шеламанова. М., 1974; Инструкция по описанию рукописных книг / Сост. Амосов А.А.: Сб. инструкций ОРПК БАН СССР. Л., 1989; *Кодов Г., Райков Б.* Принципи и методы по описанию славянских рукописей с огледом на составление каталог на болгарские рукописи от X до XVII в. // Известия на Народната библиотека «Кирил и Методий». 1976. №14. С.55–82; Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Отв. ред. Л.И.Панин, Н.Б.Тихомиров и др. М., 1973. Вып.1; Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Отв. ред. Л.И.Панин, Н.Б.Тихомиров и др. М., 1973–1990. Вып.2. (Ч.1–2); Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Отв. ред. Л.И.Панин, Н.Б.Тихомиров и др. М., 1973–1990. Вып.3; *Неволин Ю.А.* Методика работы над «Иллюстрированным каталогом иллюминированных рукописей в собраниях ГБЛ» // Зап. Отдела рукописей ГБЛ. М., 1976. Вып.37; Описание рукописных книг. Методические указания / Сост. С.А.Галишев, И.Л.Манькова, Л.С.Соболева, А.Т.Шашков / Отв. ред. Р.Г.Пихоя. Свердловск, 1989; Проблеми научного описання рукописей и факсимільного издания пам'ятників письменности: Матеріали Всесоюз. конф. Л., 1981; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв. М., 1984. Автор ознайомлений також з неопублікованими інструкціями, розробленими окремими сховищами бібліотек та архівів, наприклад: *Ісаєвич Ярослав, Боянівська Марта.* Методика опису українських рукописних книг. Розроблена для спільного проекту Інституту суспільних наук (Львів, Україна) і Гарвардського наукового інституту при Гарвардському університеті (США): «Українські ілюміновані та ілюстровані рукописи XI–XVIII ст.: дослідження і каталог». (Інститут суспільних наук АН України. Рукопис).

24. Инструкция по составлению описания рукописи. Библиография. Сопровождающие работы / Пер. с фр. Л.И.Киселевой / Под ред. проф. А.Д.Люблинской. Париж, Институт исследования истории текстов. 1977.

25. *Дубровіна Л.А., Гальченко О.М.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. К., 1992.

26. *Акимушкин О.Ф.* Указ. соч. С.5–9.

27. *Geurts A.J., Grujns A., Van Krieken J., Veder W.R.* Codikography and Computer / Polata knihopisnaja (Полата књигописная). Nijmegen, 1987. №17–18. P.8–9; *Hermans Jos. M.M., Huisman Gerda C.* De beschrijving van de codex Groningen: Vakgroep Mediaevistiek Rijksuniversiteit, 1979–1980. P.5–6.

28. *Ibid.*

29. *Ibid.*

30. *De Montfaucon B.* Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova: 2 vols. Parisijs, 1739; *Delisle L.* (Hoofdwerk) Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Nationale. Etude sur la formation de ce depot comprenant les éléments d'une histoire de la calligraphie, de la miniature, de la reliure, et du commerce des livres a Paris avant l'invention de l'imprimerie. Paris., 1868–1874. 4 vol.; *Traube L.* Zur Paleographie und Nadschriftenkunde // Vorlesungen und Adhandlungen / Ed. F. Boll. Munchen, 1865. Vol. 1.; *Dain A.* Les Manuscrits. Paris. 1949, 1964, 1975; *Masai F.* 1) Paléographie et codicologie // Scriptorium. 1950. No. IV. P. 279–293; 2) La paléographie greco-latine, ses taches, ses méthodes. // Scriptorium. 1956. No. X. P. 281–302; *Ouy G.* (Les Manuscrits in «Les bibliothèques») In: L'Histoire et ses methodes // Encyclopedie de la Pléiade. Paris, 1961. P. 1061–1108, 1085; *Delaisse L.M.J.* Towards a history of the medieval book. // Miscellanea Andre Combes II. Rome, 1967. P. 27–39; *Grujjs A.* Codicologie of Boekarcheologie? Een vals dilemma. Nijmegen, 1971; *Farquhar J.D.* The manuscripts as a book // Sandra Nindman & James D. Farquhar. Pen to press. Illustrated manuscripts and printed books in the first century of printing. The John Hopkins University, 1977.

31. *Аласания Г.Г.* Источниковедение в системе наук // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990. С. 39.

32. Для першого ознайомлення із станом вивчення латинських рукописних книг можна переглянути праці, доступні в Україні: *Киселева Л.И.* Западно-европейская рукописная и печатная книга XIV–XV вв. Кодикологический и книговедческий аспекты. Л., 1985; *Романова В.Л.* Рукописная книга и готическое письмо во Франции в XIII–XIV вв. М., 1975; *Лебедева И.Н.* Кодикология — наука о рукописных книгах // ВИД. 1972. Т. 4. С. 66–77.

33. *Соколов А.В.* Информационный подход к документальной коммуникации. Л., 1988. С. 10–18.

34. Там же. С. 42.

35. Там же. С. 43–44.

36. Книговедение. Энциклопедический словарь. М., 1982. С. 254.

37. *Барсук А.И.* Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин. М., 1975. С. 6; *Коршунов О.П.* Проблемы общей теории библиографии. М., 1975. С. 21–22; *Его же.* Библиографоведение. Общий курс. М., 1990. С. 10; *Здобнов Н.В.* Основы краевой библиографии. М.; Л., 1931. С. 15.

38. *Коршунов О.П.* Проблемы общей теории. С. 10.

39. *Симон Р.К.* Объект, целевое назначение, методика и формы библиографии в их историческом развитии // Тр. библиотеки АН СССР и ФБОН АН СССР. М.; Л., 1961. Т. 5. С. 23.

40. Там же. С. 12.

41. *Коршунов О.П.* Проблемы общей теории. С. 21.

42. *Коршунов О.П.* Библиографоведение. Общий курс. С. 20–21.

43. *Илюшенко М.П., Кузнецова Т.В., Лившиц Я.З.* Документ в системе документации. М., 1977. С. 11–14.

44. *Кашианов С.М.* Русская дипломатика. М., 1988. С. 11–12.

45. *Л.А. Дубровіна, О.М. Гальченко.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги та кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. К., 1992.

46. Про моделі різних систем опису та позначення можна дізнатися з вищеназваної праці Л.А.Дубровіної, О.М.Гальченко.

47. Библиографическая деятельность. Основные термины и определения. ГОСТ 7.0 – 84. С.2.

Розділ 3

1. *Ерофеева И.В.* Этнопсихологический аспект информативности письменных источников. // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. Москва. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990. С.16–18.

2. *Вартофский М.* Введение к изданию. Модели. Репрезентация и научное понимание / Пер. с англ. Е.В.Зиньковского: Сб. ст. М., 1988. С.11.

3. *Rosenblueth A., Wiener N.* Role of Models in Science // *Philosophy of Science*. Vol.12. No4. 1945. 316. ff.

4. *Соколов А.В.* Информационный подход к документальной коммуникации. Л., 1988. С.10–18.

5. *Янков М.* Материя и информация. М., 1979. С.274–277.

6. *Винер Н.* Кибернетика и общество. М., 1958. С.31.

7. Про це свідчить фундаментальна праця: *Брукинг А., Джонс П., Кокс Ф. и др.* Экспертные системы. Принципы работы и примеры. М., 1987.

8. *Дубровина Л.А., Ясулайтис В.А.* О возможностях классификации рукописных и старопечатных книг по базисным системам признаков // Автоматизация и механизация библиотечно-библиографических процессов: Сб. науч. ст. К., 1989. С.69–73; *Ясулайтис В.А.* Методика оценки информативности описаний архивных и рукописных фондов // Там же. С.73–81; *Его же.* Пути перехода к новой технологии хранения, обработки и использования рукописных и старопечатных книжных памятников в ЦНБ им. В.И.Вернадского АН УССР // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление: Сб науч. тр. К., 1989. С.133–138; *Дубровина Л.А.* Перспективы изучения отечественной средневековой книжности и автоматизированная информационная система «Памятники письменности и печати» // Библиотечно-информационные системы: Сб. науч. тр. К., 1990. С.18–33; *Ясулайтис В.А.* Выделение базисных систем признаков для классификации древнеславянских рукописей // Там же. С.33–45; *Дубровина Л.А., Костенко Л.Й.* Розробка системного опису рукописних книг та інтелектуалізація інформаційного пошуку в автоматизованих системах // Рукописна та книжкова спадщина України: Зб. наук. ст. К., 1993. Вип.1. (У друці).

9. *Дубровина Л.А.* Українська рукописна книга як об'єкт кодикології та археографії // УАЩ. 1992. №1. С.59–71; *Дубровина Л.А., Гальченко О.М.* Указ. праця. С.68–73, 141–145.

10. *Цикридис Д., Лаховски С.* Модели данных. М., 1985.

11. *Тякин Б.Г.* Вопросы типологии в современном книговедении. М., 1974; *Ловягин А.М.* Основы книговедения. Л., 1926; *Ляхов В.Н.* Структурная модель книги и перспективы ее применения // Книга. Исследования и материалы. М., 1970. Вып.21. С.5–25; *Ляхов В.Н.* Очерки теории искусства книги. М., 1971; *Гречихин А.А.* Развитие системы информационных изданий (историко-книговедческий анализ) // Книга. Исследования и материалы. М., 1973. Вып.27. С.30–50; *Его же.* Семиотическая редукция как модель системы информационных изданий // Материалы научного

семинара «Семиотика средств массовой коммуникации». М., 1973. Ч.1. С.207–216; *Его же*. Тип как книговедческая категория // Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела: Тез. докл. М., 1974. С.83–84; *Его же*. Типологическая модель русской книги на начальном ее развитии // Проблемы рукописной и печатной книги. М., 1976. С.25–38.

12. *Гречихин А.А.* Типологическая модель. С.28.

13. *Там же*. С.29.

14. *Урсул А.Д.* Природа информации. М., 1968. С.103; *Его же*. Проблема информации в современной науке. М., 1975.

15. Див.: *Братко А.А., Кочерин А.Н.* Информация и психика. Новосибирск, 1978. С.24–25; 29–44.

16. Див.: *Дубровина Л.А., Гальченко О.М.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. С.35–67, 107–133.

17. *Каиштанов С.М.* Русская дипломатика. С.219.

18. *Гречихин А.А.* Типологическая модель. С.35.

Розділ 4

1. Прикладами таких описів можна назвати наступні праці: *Попов А.* Обзор хронографов русской редакции: В 2-х вып. М., 1866, 1869; *Крыжановский Г.* Рукописные евангелия киевских хранилищ. Исследование языка и сравнительная характеристика текстов. К., 1889; *Срезневский И.И.* Обзорение древних русских списков кормчей книги. СПб., 1897; *Дубровина Л.А.* История о Казанском царстве (Казанский летописец). Списки и классификация текстов. К., 1989.

2. *Клосс Б.М.* Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков. М., 1980. С.289.

3. *Крыжановский Г.* Рукописные евангелия Волынского епархиального древлехранилища // Волынский епархиальный сборник. Почаев-Житомир, 1896. Вып.1; *Мошин Б.А.* Сербская редакция Синодика в неделю православия: Анализ текстов // ВВ. М., 1959. Т.16. С.317–394, 278–353; *Повесть о Петре и Февронии // Подготовка текстов и исследование Р.П.Дмитриевой.* Л., 1979.

4. *Амфилохий, архим.* Описание Юрьевского евангелия 1118–28 г. Воскресенской Ново-Ерусалимской библиотеки с приложением оттиснутых резных на пальме букв и заставиц и словаря из него, сличенного с евангелиями XI и XII в. и 1270 г. Б.м., 1877; *Апракос Мстислава Великого:* Кодикологическое и палеографическое описание М., 1983. С.6–20; *Конотоп А.В.* Супрасльський ирмологий 1638–1639 гг. // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1980. Л., 1981. С.233–240; *Герасимова-Персидская Н.А.* Украинский лицевой ирмологийон первой половины XVII в. // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1984. Л., 1986. С.254–261; *Седова О.Н.* Палеографическое и лингвистическое описание древнерусской рукописи (Новгородского Евангелия 1270 г.): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1974; *Морозов В.В.* Царственная книга. История формирования кодекса. XVI–XVIII вв. // Тр. ГИМ. 1987. Вып.63. С.51–56; *Бевзо О.А.* Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. К., 1970; 1971 (2-е вид.).

5. Серед надрукованих останніми роками можна назвати каталоги, різні за походженням, але складені за колекційним (або фондовим) принципом, зокрема: *Описание рукописей Чудовского собрания / Сост. Протасьева, Т.Н.*

Новосибирск, 1980; Памятники письменности в хранилищах Коми АССР. Каталог. Сыктывкар, 1989. Ч.1; За м о в н и м принципом: *Шапов Я.Н.* Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики. М., 1976. Ч.1–2; *Фонкич Б.Л.* Греческие рукописи Матенадарана // Вестн. Матенадарана. 1977. Вып.12. С.305–325; *Иванов Кл.* Български, сръбски и молдово-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М.П.Погодин. София. 1981; *Гуцул Л.А., Слуту К.Я.* Молдавские рукописи в фондах Центральной Научной Библиотеки АН Молдавской ССР // Формирование книжных фондов. М., 1982. С.79–91.

6. *Геюшев Н.Дж.* Актуальные вопросы каталогизации восточных рукописей на современном этапе // «Archaeographia orientalis»: Материалы Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археографии. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М., 1990. С.67–70.

7. *Кондаков Н.И.* Логический словарь-справочник. М., 1975. С.247–249.

8. *Сеник О.Н.* Украинские рукописи в коллекции В.Н.Перетца // Вопросы истории русской средневековой литературы. Л., 1974. С.349–350.

9. Так, каталоги могут складатися і за формальними принципами, наприклад: *Пергаментные рукописи* библиотеки Академии Наук СССР: Описание русских и славянских рукописей XI–XVI вв. Л., 1976; *Искусство* русской рукописной и старопечатной книги XV–XX вв. кирилловского шрифта: Каталог выставки книг из коллекции Ю.М.Рязанова и фондов Свердловского краеведческого музея. Свердловск, 1978.

10. *Коршунов О.П.* Библиографоведение. Общий курс. М., 1990. С.113–123.

11. Т е м а т и ч н і: *Пушкарев Л.Н.* Рукописные сборники нравственно-поучительного характера собрания ЦГАЛИ в ЦГАДА // ТОДРЛ. 1980. Т.35. С.397–416. П р е д м е т н і: *Персидська-Герасимова Н.О.* Рукописи багатоголосних творів XVII–XVIII ст. у фондах відділу рукописів ЦНБ АН УРСР // Фонди ВР ЦНБ АН УРСР. К., 1982. С.116–129; *Аверкина С.Ю.* Материалы к описанию рукописных и старопечатных сборников поучений постоянного состава («Учительное евангелие») // Русская книга в дореволюционной Сибири: распространение и бытование. Новосибирск, 1986. С.43–68. І м е н н і: *Бударагин В.Л.* О новых списках сочинений Аввакума в древлехранилище Пушкинского Дома // ТОДРЛ. 1985. Т.39. С.417–422. М о в н і: Латинские рукописи Библиотеки Академии наук СССР: Описания рукописей латинского алфавита X–XV вв. / Сост. Киселева Л.И. Л., 1978; Итальянские гуманистические рукописи в собрании Государственной Публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина (Описание). Средние века. 1985. Вып.47–48; *Гранстрем Е.Э.* Каталог греческих рукописей ленинградских хранилищ. Вып.3. Рукописи XI в. // ВВ. 1961. №19. С.213. Г е о г р а ф і ч н і: *Перетц В.Н.* До питання про опис рукописів, що переховуються в київських книгозбірках // Зап. Іст.-філол. відділу Всеукраїнської Академії наук. К., 1927. Кн.ХІІ. С.273–277; Ярославское собрание рукописных книг (ф.739): Краткое описание // Записки ОР ГБЛ. М., 1970. Вып.40. С.181–195.; Памятники письменности в музеях Вологодской области. Каталог-путеводитель (Рукописные книги) / Сост. А.А.Амосов, М.Ю.Алексеева, Б.Н.Морозов и др. Вологда, 1982. Ч.1.

12. Наприклад: *Н.Б. Тихомиров.* Каталог русских и славянских пергаментных рукописей XI–XII вв., хранящихся в Отделе рукописей ГБЛ. Ч.1–2 // Записки ОР ГБЛ. М., 1968. Вып.30; *Додхударова Л.Н.* Каталог художественно оформленных восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Душанбе, 1984.

13. Серед останніх можна назвати, наприклад: Рукописные книги собрания М.П.Погодина: Каталог. Л., 1988. Вып.1; Описание рукописей библиотеки Иосифо-

Волоколамского монастыря из Епархиального собрания ГИМ / Сост. Дианова Т.В., Костюхина Л.М., Поздеева И.В. // Книжные центры Древней Руси. Иосифо-Волоколамский монастырь. Л., 1991. С.122–484.

14. *Шварц Е.М.* Кодикологический анализ пергаменных рукописей XIV–XV вв. (на материале Софийско-Новгородского собрания ГПБ) // ВИД. 1987. Т.18. С.110–120; *Шварц Е.М.* Кодикологическое исследование рукописей XV века Софийско-Новгородского собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Л., 1984; *Шварц Е.М.* Новгородские рукописи XV в. Кодикологическое исследование Софийско-Новгородского собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина. М.; Л., 1989; *Прохоров Г.М.* Кодикологический анализ Лаврентьевской летописи // ВИД. 1972. Т.4. С.77–105.

15. Такі, наприклад, як: *Богомолова М.Б., Кобяк Н.А.* Описание певческих рукописей XVII–XX вв. Ветковско-Стародубского собрания МГУ // Русские письменные и устные традиции и духовная культура (По материалам археографической экспедиции МГУ. 1966–1980 гг.). М., 1982. С.162–227; *Бражников М.В.* Русские певческие рукописи и русская палеография // ТОДРЛ. 1949. Т. VII. С.429–454; *Вздорнов Г.И.* Искусство книги в Древней Руси: Рукописные книги Северо-Восточной Руси XII — начала XV веков. М., 1980; *Искусство древней русской книги (XV–XX вв.):* Из кол. Ю. и Л.Рязановых. Каталог / Авт.-сост. Л.Д.Рязанова Свердловск, 1990; *Кручинина А.Н.* Описание музыкальных рукописей, приобретенных археографическими экспедициями СО АН СССР в 1970–1971 гг. / / *Вопр. истории книжной культуры.* Новосибирск, 1975. С.215–234; *Логвин Г., Милева Л., Свенціцька В.* Український середньовічний живопис. К., 1976; *Свенціцький І.С.* Прикраси рукописів Галицької України XVI в. Жоква, 1922–1923. Вип. I–III; *Ушаков В.Е.* Древнерусские акцентуированные памятники середины XIV в. // *Вопросы языкознания.* 1971. №5. С.91–104; *Ясиновський Ю.П.* Нотолінійні рукописи. Каталог. Львів, 1979; *Нотолінійні рукописи ХУІ–ХУІІІ ст.* Каталог // *Укл. Ю.П. Ясиновський,* за участю *О.О. Дзьобана.* Львів, 1979; *Ясиновський Ю.П.* Нотні рукописи у фондах ЦНБ АН УРСР (Ірмологіони). Фонди ВР ЦНБ АН УРСР. К., 1982; *Жолтовський П.М.* Малюнки Києво-Печерської майстерні. Альбом-Каталог. К., 1986; *Запаско Я.П.* Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. Львів, 1974.

16. *Богуславський Г.К.* Волинские рукописные евангелия и апостолы // *Тр. IXн Археологического съезда в Вильне.* М., 1897. Т. II; *Вовина В.Г.* Археографический обзор списков Нового летописца // ВИД. 1989. Т. 20. С.197–216; *Еремин И.П.* Литературное наследие Кирилла Туровского // ТОДРЛ. Т. XI–XIII, XV. 1955, 1958; *Творогов О.В.* Древнерусские четьи сборники XII–XIV вв. Ст. 1 // ТОДРЛ. 1988. Т. 41. С.197–214; *Кошелева О.Е.* Лицевые церковно-учительные сборники «Лекарство душевное» в книжной культуре XVI в.: К вопросу об атрибуции памятника // *Тез. Всесоюз. конф. по истории средневековой письменности и книги.* Ереван, 1977. С.46–47; *Литвинова Е.В.* Списки «Откровения Мефодия Патарского» в Дривлехранилище ИРЛИ // ТОДРЛ. Л., 1983. Т. 37. С.382–390; *Микитась В.Л., Чучка П.П.* Дві закарпатські оригінальні пам'ятки початку XV ст. [«Післямова до королівського євангелія 1401 року». «Дарча грамота Стефана Винца»] // *Мовознавство.* 1968. №1. С.62–68; *Никишов Г.А.* Двознаменники как особый вид певческих рукописей последней четверти. XVII–нач. XVIII в.: Автореф. дис. ... канд. искусствовед. наук. М., 1977; *Ольшевская Л.А.* Археографический обзор списков Киево-Печерского патерика, хранящийся в Государственном архиве Ярославской области и Ярославском областном

краеведческоммузее // Литература Древней Руси. М., 1983. Вып.4. С.18–25.

17. Щодо цієї проблеми див., наприклад: Reynolds L. D. and Wilson N. G. Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature. Oxford: Clarendon Pr. 1974.

18. Ульяновський В.І., Дубровіна Л.А., Новохатський К.Є. Архівна та рукописна Україніка. Програма виявлення, обліку, опису архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України // Архівна та рукописна Україніка: Матеріали розширеної міжвідомчої наради по обговоренню Державної програми. Київ, 17 жовтня 1991 р. С.58–60.

19. Полата књигописњая (Polata knihopisnaja): An information bulletin devoted to the study of early slav ic books, texts and literatures. Nijmegen, 1987. No.17–18. Suppl.: International data bases for mediieval manuscript studies / Ed.by William R.Veder

Зміст дод., крім вказаного: Geurts. A.J., Gruijs A., Van Krieken J., Veder W.R. Codicography and Computer. P.4–29.

Miklas H. (Universitat Freiburg i.Br.) CIP und ISBN Codes zur Erfassung von Manuskripten? P.85–87.

Van Weenen A. van Arkel — de Leeuwvan Weenen (Rijkuniversiteit Leiden). The Old Norse Computer Tape Bank at Coptic Texts. P.96–105.

Orlandi Tito (Corpus dei manuscritti copti letterari, Roma). Definition of Textological Data for Coptic Texts. P.96–105.

Litsas E.K. (Patriarchal Institute of Patristic Studies, Thessaloniki). The Mount Athos Manuscripts and Their Cataloguing. P.106–118.

Navliková L. (ČSAV, Praha). A propos de L'èxèse des manuscrits en Tchecoslavaquie. P.119–124.

Deitze J. (Universitäts — & Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Halle/S.). Old Russian Texts and Computer-Controlled Lexicography. P.125–129.

Mathiesen R. (Brown University, Providence, RI). Some methodological Problems in Describing Old East Slavic Cyrillic Manuscripts and Printed Books. P.130–143.

Wilson William J. Manuscript Cataloguing // Traditio. No. 2. P.546–555.

20. MARC for Archives and Manuscripts: The AMC Format / By Nansu Sahli. Chicago Il.: SAA (Society of American Archivists). 1985. Terminological suppliment: Data Elements Used in Archives, Manuscripts, and Records Repository Information Systems: A Dictionary of Standrad Terminology.

21. Ibid.; Mc Crank L.J. Sharing Codicological Resources through Bibliographic Networks and Utilities. P.30–59.

22. Henson Stephen. Archives, Personal Papers, and Manuscripts: A Cataloging Manual for Archival Repositories, Historical Societies, and Manuscript Libraries. Washington, DC. LC. 1983.

23. Так, серед таких методологічних видань для рідкісної книги та рукописів можна назвати: A Manual of Cataloging Practice for Catholic Author and Title Entries. Washington DC.: Catholic University of America. 1953; Catholic Subject Headings. Collegeville Mn.: StJohn's Abbey for the Catholic Library Assn. 1963; List of Uniform Titles for Liturgical Works of the Latin Rites of the Catholic Church. London: IFLA. 1975; Cataloging of lithurgies and other religious texts in the alphabetic catalogue.// ICCP Report. London, 1963. P.199–206; Mc Crank Lawrence J. The Rare Book and Manuscript Collections of the Mt. Angel Abbey Library: A Catalogue and Index. Wilmington, DE: Scholarly Resources, Inc. 1983; Subject Headings ... Library of Congress: 2 vols. Washington, DC; LC Descriptive Cataloging. 1986; Bibliographic Description of Rare Books: Rules

Formulated under AAR2 and ISBD(A) for the Descriptive Cataloging of Rare Books and Other Special Printed Materials. Washington, DC.; LC. 1981; *Peter Van Wingen and Stephen Paul Douglas*. Standard Citation Forms for Publication Bibliographies and Catalogs Used in Rare Book Cataloging. Washington, DC; LC. 1982.

24. Дяв. указ. працю *Mc Crank L.J.* С.55.

25. *A Guillaumont, J.L.Minel*. — MEDIUM, bases de données sur le manuscrit médiéval, Automatic processing of art historu data and documents. Pise, 1984. Vol.1; *C.Bourlet, J.L.Minel*. Un system declaratif d'aide a l'identification des individus dans un corpus prosopogrspgique // Informatique humaines. Paris, 1987; *C.Bourlet, L.Fossier, A Guillaumont, J.L.Minel*. Project de constitution d'un expert système dans le domaine historique, Documentation IRHT. Paris, 1985; *Guillaumont A., J.-L. Minel* (IRTH, Paris). MEDIUM— Conception, réalisation et exploitation d'une base de donnees. // Вказ. Polata knihopisnaja. P.60–64.

26. *Hamer R.* Database «MSS». Gazette du livre médiéval. 9 (Automne). 1986. P.7–11; *Hamer R.* (Christ Church, Oxford). Data for a Database as a General Manuscript Index / Polata knihopisnaja. P.65–72.

27. *Marti R.* (Universitat Bamberg). How Much Description Does a Manuscript Need? // Polata knihopisnaja. P.73–84.

28. *Geurts. A.J., Gruijs A., Van Krieken J., Veder W.R.* Codicography and Computer // Idem Polata knihopisnaja. P.4–29. (на рос. та англ. мовах).

29. *Дубровіна Л.А., Костенко Л.Й.* Розробка системного опису рукописних книг та інтелектуалізація інформаційного пошуку. С.183–194.

30. *Бударашин В.П., Маркелов Г.В.* Выявление местных рукописно-книжных традиций при описании территориальных собраний Древлехранилища Пушкинского Дома // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981. С.186–188.

31. *Кривова Н.А.* Понятие «книжно-рукописная традиция» в современной историографии // Историография общественной мысли дореволюционного Урала. Свердловск, 1988. С.88.

32. Там же. С.89.

33. *Амосов А.А., Бударашин В.П., Морозов В.В., Пихоя Р.Г.* О некоторых проблемах полевой археографии: В порядке обсуждения // Общественно-политическая мысль дореволюционного Урала. Свердловск, 1983. С.5–19.

34. *Мосин А.Г.* Книжная культура и рукописная традиция русского населения Вятского края (XVII—сер. XIX в.): Автореф. дис. . . канд. филол. наук. Свердловск, 1986. С.57–58.

35. *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып.1. (XI—первая половина XIV вв. Л., 1987; Вып.2 (вторая половина XIV–XVI вв.). Ч.1,2. Л., 1988–1989.

36. *Дей О.І.* Словник українських псевдонімів і криптонімів (XVI–XX ст.). К., 1969; Українські письменники. Біобібліографічний словник: В 5-и т. Т.1.: Давня українська література (XI–XVIII ст.). К., 1960.

37. *Куріничий П.* Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст. К., 1926. С.5–39. (Окремий відбиток з 1-го тому «Труди Українського Наукового Інституту Книгознавства»); *Модзалевський В.Л.* Децдо про давніх інтролігаторів // Наше минуле. К., 1918. Ч.2. К., 1675–1676; *Широцький К.В.* Кольорові папери // Книгарь. К., 1918. Ч.12–13. С.691–694; *Його ж.* Наше стародавнє інтролігаторство // Книгарь. К., 1919. Ч.17. С.1031–1036; *Шербаківський Д.* Золотарська оправа книжки в XVI–XIX століттях

- на Україні // БВ. К., 1924. №1–2. С.101–113; Його ж. Оправа книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст. К., 1926; *Огієнко І.* Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та альбом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією (Студії до української граматики. Видають *Іван Огієнко та Роман Смаль-Стоцький.* Історія церковнослов'янської мови. Кн. V: Найважливіші пам'ятки церковно-слов'янської мови. Ч. 1. // Пам'ятки старослов'янські X–XI віків. Варшава, 1929; *Маслова О. М.* Рукописная книга. К., 1929; *Гординський Я.* Слідами старої української книги. Культура рукописної книги на Україні в XVI ст. // *Стара Україна.* 1924. Ч. VII–VIII; *Жолтовський П. М.* Українська рукописна книга та її оздоблення. Харків, 1926; *Колесса О.* Південноволинське городище і городиські рукописні пам'ятники XII–XVI ст. Прага, 1923. Т. I–III; *Павлуцький Г. Г.* Історія українського орнаменту. К., 1927; *Свенціцький І. С.* Ікони Галицької України XV–XVI ст. Львів, 1929.

Список використаної літератури з питань опису та дослідження рукописної книги

- Абакумов С.И.* Вопросы пунктуации в трудах русских книжников XV–XVIII вв. // Учен. зап. [МГПИ]. Т.12: Тр. кафедры русского языка. М.,1948. Вып.1.
- Абрамович Д.И.* Исследование о Киево-Печерском Патерике как историко-литературном памятнике. СПб.,1902.
- Аверкина С.Ю.* Материалы к описанию рукописных и старопечатных сборников поучений постоянного состава («Учительное евангелие») // Русская книга в дореволюционной Сибири; распространение и бытование. Новосибирск, 1986. С.43–68.
- Адарюков В.Я.* Библиография русских книжных шрифтов. М.,1924.
- Адрианова В.* Материалы для истории цен на книги в Древней Руси XVI–XVIII вв. // ПДПИ. СПб.,1912. №6.
- Азбука знаменного пения* (Извещение о согласнейших пометах) старца Александра Лизенца / Издал с объяснениями и примечаниями Ст. Смоленский. Казань, 1888.
- Аздорнов Г.И.* Неовизантийский орнамент в южнославянских и русских рукописных книгах начала XV в. // ВВ. 1979. Т.34.
- Акимущкин О.Ф.* Археография и кодикология // «Archaeographia orientalis»: Материалы Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археографии. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М.,1990. С.5–9.
- Аласаня Г.Г.* Источниковедение в системе наук // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая–1 июня 1990 г. К.,1990. С.39.
- Алексеев А.А.* Задачи научного издания славянских и русских источников XI–XVI вв. // Вопр. языкознания. 1988. №4. С.26–36.
- Алексеев А.А.* Троицкий книгописец Герман Тулупов // Сибирское собрание М.Н.Тихомирова и проблемы археографии. Новосибирск, 1981. С.120–137.
- Алексеев А.А., Лихачева О.П.* К текстологической истории древнеславянского Апокалипсиса // Материалы и сообщения по фондам отдела рукописей и редкой книги БАН. Л.,1987. С.8–22.
- Алексеева Т.А.* Сборники постоянного и варьирующегося состава со словами Кирилла Туровского // МП. М.,1976. Вып. II. С.236–265.
- Алиев Р.М.* Принципы составления каталогов рукописей // В сокровищнице рукописей. 1983. Т.6. С.18–23.
- Альшиц Д.Н.* Источниковедческие аспекты научного описания рукописей // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л.,1981. С.21–180.
- Альшиц Д.Н.* Что считать рукописной книгой? (Из опыта описания древнерусских рукописей) // Проблемы источниковедческого изучения рукописных и старопечатных фондов. Л.,1979. С.79–91.
- Альшиц Д.Н.* Вопросы теории и практики научного описания исторических источников // АЕ за 1969 г. М.,1971. С.36–53
- Амосов А.А.* Датировка и кодикологическая структура «Истории Грозного» в Лицевом летописном своде: Заметки о бумаге так называемой Царственной книги // ВИД. 1982. Т. XIII. С.155–193.
- Амосов А.А.* К истории русской переводческой школы XII в. // ТОДРЛ. 1988. Т.41. С.154–196.

Амосов А.А. О каталоге рукописных книг музеев Вологодской области // Вопросы собирания, учета, хранения и использования документальных памятников истории и культуры. М., 1982. Ч. II. С. 112–117.

Амосов А.А. Проблема точности филигранологических наблюдений в исследованиях и описаниях рукописей // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Тез. докл. Л., 1979.

Амосов А.А. Проблема точности филигранологических наблюдений. I. Терминология // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981. С. 70–91.

Амосов А.А. Филигранология и кодикология: проблемы связи и взаимного влияния // Исследование, реставрация и консервация средневековых рукописных памятников: Тез. докл. конф. Москва, 16–21 окт. 1989 г. М., 1989. С. 41.

Амосов А.А., Колесников П.А. Опыт и перспективы описания документальных памятников в местных хранилищах («Вологодская программа», сущность, результаты и задачи) // АЕ за 1986 г. М., 1987. С. 123–127.

Амосов А.А., Бударягин В.П., Морозов В.В., Пихоя Р.Г. О некоторых проблемах полевой археографии: (В порядке обсуждения) // Общественно-политическая мысль дореволюционного Урала. Свердловск, 1983. С. 5–19.

Амфилохий, архим. О миниатюрах и украшениях в греческих рукописях. М., 1870.

Амфилохий, архим. Описание Юрьевского евангелия 1118–28 г. Воскресенской Ново-Ерусалимской библиотеки с приложением оттиснутых резных на пальме букв и заставиц и словаря из него, сличенного с евангелиями XI и XII в. и 1270 г. Б.м., 1877.

Андреева Т.В. Работы П.М. Строева по генеалогии. // ВИД, 1983. Т. XV. С. 148–155.

Андрюшайтите Ю.В. Ценное издание о книжных переплетах // АЕ за 1977. М., 1978. С. 349–350.

Андрюшайтите Ю.В. Материалы к библиографии по филиграноведению // МР. Вып. 3. Ч. 1. С. 95–135.

Антабян П.П. Научное хранение и кодикологическое исследование армянских рукописей Матенадарана // «Archaeographia orientalis»: Материалы Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археографии. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М., 1990. С. 25–34.

Анхимюк Ю.В. Рукописные книги из собрания Г.И. Фоманова и В.И. Ананьина в фондах отдела рукописей // Зап. ОР ГБЛ. М., 1988. Вып. 47. С. 269–276.

Апанович Е.М. Историческая рукописная книга XVI–XVIII вв. в фондах Центральной научной библиотеки АН УССР // Книга в России до середины XIX в.: Сб. науч. ст. Л., 1978. С. 195.

Апанович Е.М. Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. Исторические сборники. К., 1983.

Апанович Е.М. Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII вв. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // История книги и издательского дела. Л., 1977. С. 22–52.

Апанович Е.М. Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // Проблемы рукописной и печатной книги. М., 1976. С. 70–86.

Апанович Е.М. Распространение рукописной книги на Украине в XVIII в. // Книга в России до середины XIX в. Л., 1985. С. 30–35.

Апанович О.М. Читацьке середовище України XVIII ст. // Рад. літературознавство. 1983. №5. С. 43–49.

Апракос Мстислава Великого. Кодикологическое и палеографическое описание. М., 1983. С.6–20.

Археографическая деятельность архивных учреждений союзных республик (1918–1975 гг.) // Тр. ВНИИДАД. М., 1979. Т.10. «*Archaeographia orientalis*»: Материалы Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археографии. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М., 1990. С.67–72.

Арциховский А.В. Древнерусские миниатюры как исторический источник. М., 1944.

Ахунджанов Э.А. Письмо и книга: Из истории письменности и рукописной книги в Средней Азии. Ташкент, 1983.

Ахунджанов Э. Проблемы изучения истории рукописной книги и книжного дела Средней Азии // Литературное наследие. Ташкент, 1984. №1. С.78–82.

Ахунджанов Э. Состояние историографии истории рукописной книги и книжного дела в Средней Азии // Литературное наследие. Ташкент, 1985. №1. С.85–93; 1986. №2. С.59–70.

Ачкасова В.М., Мироненко А.К. Книга давньої кнївської бібліотеки (До 900-річчя «Изборника» 1076 р.) // УІЖ. 1976. №12. С.105–108.

Багалій Д. Нарис української історіографії // Зб. ІФВ УАН. К., 1923. Вип. 1. Літописи; К., 1925. Вип.2. Джерелознавство.

Байки в українській літературі XVII–XVIII ст.: Пам'ятки давньої української літератури / Розвідка, підготовка тексту, прим. В.І.Крекотня. К., 1963.

Бакланова Н.А. Значение владельческих записей на древнерусских книгах как источник для истории русской культуры // АЕ за 1962 г. М., 1963. С.197–205.

Балканстика в Украинской ССР. Библиограф. указ., 1917–1980 / Сост. Д.Н.Димчева-Вирчева, Т.А.Балабушевич, М.Н.Кирсенко; Авт. предисл. П.С.Сохань, Н.Тодоров. К., 1983.

Банасюкевич В.Д., Добрушкин Е.М., Медушевская О.М., «Археографический ежегодник»: Итоги, проблемы и перспективы (1977–1986 гг.) // История СССР. 1989. №5. С.120–130.

Барабой А.З. Про українську історичну метрологію // Історичні джерела та їх використання. К., 1964. Вип.1. С.189–194.

Барков Н.В. Мотивы русского орнамента XI, XII, XIII, XIV, XV и XVI вв. М., 1912.

Барсук А.И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин. М., 1975. С.6.

Барсуков Н. Источники русской археографии. СПб., 1882.

Бахтияров А.А. История книги на Руси. СПб., 1890.

Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. К., 1971.

Бевзо О.А. Феодосій Сафонович та його «Кройника» // УІЖ. 1968. №8. С.101–104.

Бельчиков Н. Теория археографии. М.:Л., 1929.

Бегунов Ю.К. Древнерусская книжная рукописная традиция Причудья: Обзор // Рукописное наследие Древней Руси. По материалам Пушкинского дома. Л., 1972. С.371–389.

Безуглова И.Ф. К вопросу о музыкальном творчестве в Древней Руси: На материалах ОР и РК ГПБ // Источники по истории отечественной культуры в собраниях и архивах отдела рукописей и редких книг. Л., 1983. С. 45–53.

Белоброва О.А. К изучению древнерусских иллюстрированных сборников //

Армянская и русская средневековая литературы. Ереван, 1986. С. 445–453.

Белоненко В.С. Из истории книжности Успенского монастыря на Валдайском озере в XVII в. // Литература Древней Руси. Л., 1988. С.96–106.

Беллев И.С. Практический курс изучения древней русской скорописи для чтения рукописей XV–XVIII ст. М., 1907.

Беллева Л. Розвиток теорії та методики археографії у нових «Правилах видання історичних документів в СРСР» // Арх. України. 1972. №3. С.35–40.

Беллева О.К. Старообрядческая рукописная традиция начала XVIII в. и работа выгодских книжников над Поморскими ответами // Источники по истории русского общественного сознания периода феодализма. Новосибирск, 1986. С.69–78. (Археография и источниковедение Сибири: Сб.10).

Берков П.Н. Предмет и объект истории книги как науки // Тр. Ин-та книги, документа, письма. М.;Л., 1936. С.13–27.

Бибиков М.В. Конференция балканистов-археографов // ВИ. 1985. №8. С.151–152.

Бибиков М.В. Сравнительный анализ состава «Изборника Святослава 1013 г.» и его византийских аналогов // ВВ. 1991. Т.51. С.92–102.

Бібліографія українознавства (1914–1923) / Зібр. І.Калинович. Львів, 1924. Вип.1. Історія України.

Білодід О., Киркевич В. З історії «Влесової книги» // Дніпро. 1990. №4. С.83–86.

Бирчегорд У. Большой славяно-латинский словарь конца XVII в. // АЕ за 1981. М., 1982. С.151–157.

Бобков Е.А. Певческие рукописи гуслицкого письма // Текстология и поэтика русской литературы XI–XVII века. Л., 1977. С.388–394. (ТОДРЛ. Т.32).

Бобров А.Г. Книгописная мастерская Лисицкого монастыря: конец XIV — первая половина XV в. // Книжные центры Древней Руси XI–XVI вв. Разные аспекты исследований. СПб., 1991. С.78–98.

Богданов А.П. Типологические признаки и группы в русском летописании конца XVII века // Методы изучения источников по истории русской общественной мысли периода феодализма. М., 1989. С.197–220.

Богданов А.П., Пентковский А.М. «Житие Николы» в Лицевом летописном своде // Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода. М., 1985. С.92–108.

Богомолова М.Б., Кобяк Н.А. Описание певческих рукописей XVII–XX вв. Ветковско-Стародубского собрания МГУ // Русские письменные и устные традиции и духовная культура: По материалам археографической экспедиции МГУ. 1966–1980 гг. М., 1982. С.162–227.

Богуславский Г.К. Волынские рукописные евангелия и апостолы // Тр. IX археологического съезда в Вильне. М., 1897. Т. II.

Вовина В.Г. Археографический обзор списков Нового летописца // ВИД. 1989. Т. XX. С.197–216.

Бородій М.К. Участь виконавців Київської Академії в розвитку вітчизняної медицини XVIII ст. // УІЖ. 1980. №3. С.96–102.

Бородихин А.Ю. Хронографы и исторические сборники XV–XVII вв. и компилятивная редакция цикла повестей о нашествии Батыея // Русская книга в дореволюционной Сибири. Новосибирск, 1987. С.98–125.

Болянівська М., Ісаєвич Я. Рукописні книги // Пам'ятники України. 1986. №3. С.20–23.

Бражников М.В. Древнерусская теория музыки. Л., 1972.

Бражников М.В. Русские певческие рукописи и русская палеография // ТОДРЛ. 1949. Т.7. С.429–454.

Бражников М.В. Архивная обработка певческих рукописей // Вопр. архивоведения. М., 1965. №2. С.50–62.

Бражников М.В. Русское церковное пение XII–XVIII веков. «Musica Antiqua Europae Orientalis». Варшава, 1966. С.455–469.

Бражников М.В. Краткие методические указания и схемы по описанию древнерусских певческих рукописей // МП. М., 1973. Вып. I. С.132–163.

Брандт Р.Ф. Григоровичев паремейник в сличении с другими паремейниками / / ЧОИДР. М., 1894. Кн.4.

Братко А.А., Кочергин А.Н. Информация и психика. Новосибирск, 1978. С.24–25; 29–44.

Брукинг А., Джонс П., Кокс Ф. и др. Экспертные системы. Принципы работы и примеры. М., 1987.

Бубнов Н.Ю. Первая Всесоюзная конференция по описанию и изданию памятников древней письменности (14–15 февраля 1979 г. в Ленинграде) // АЕ за 1979. М., 1981. С.348–350.

Бубнов Н.Ю. Работа древнерусских книжников в монастырской библиотеке: Источники соловецкого «Сказания ... о новых книгах» 1667 г. // Книга и ее распространение в России в XVI–XVIII вв. Л., 1985. С.58–77.

Бубнов Н.Ю. Рукописное наследие пустозерских узников 1667–1682 гг. // Книготорговое и библиотечное дело в России в XVII — первой половине XIX в. Л., 1981. С.69–84.

Бубнов Н.Ю. Русские и славянские пергаментные рукописи Библиотеки АН СССР // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги [БАН СССР]. Л., 1978. С.195–220.

Бубнов Н.Д. Славяно-русские прологи // МП. М., 1973. Вып. I. С.274–296.

Будашов Г. Месяцесловы Святых при рукописных богослужебных книгах Церковно-археологического музея. К., 1882.

Бударагин В.П., Маркелов Г.В. Выявление местных рукописно-книжных традиций при описании территориальных собраний Древлехранилища Пушкинского Дома // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981. С.186–188.

Бударагин В.П., Маркелов Г.В. Орнаментика крестьянской рукописной книги XVIII–XIX вв. // Взаимодействие древнерусской литературы и изобразительного искусства. Л., 1985. С.476–502. (ТОДРЛ. Т.38).

Будовниц И.У. Словарь русской, украинской, белорусской письменности и литературы до XVIII в. М., 1962.

Булашин Д.М. Из опыта работы над «Словарем книжников и книжности Древней Руси» // ТОДРЛ. 1985. Т.39. С.3–17.

Булатов М.С., Долинская В.Г. Пропорции рукописных книг Среднего Востока XV–XVI вв. // Из истории искусства великого города (К 2500-летию Самарканда). Ташкент, 1972. С.170–184.

Булатова Р.В. Надстрочные знаки в южнославянских рукописях XI–XIV вв. / / МП. М., 1973. Вып. I. С.76–114.

Булатова Р.В. Югославская палеославистика // Сов. славяноведение. 1987. №6. С.71–76.

Булгаков М.Б. О датировке отдельных рукописей XIV–XVI вв. ЦГИА СССР //

Сов. арх. 1974. №1. С.97–100.

Булгаков Р.М. Письменные памятники Башкирии и некоторые вопросы кодикологии // Вопросы описания и каталогизации восточных рукописей Южного Урала. Уфа, 1985. С.48–68.

Булыгин И.А. Археография // Советская историческая энциклопедия. М., 1961. Т.1. С.810–822.

Булыгин И.А., Рейхберг Г.Е. О типах, видах и формах публикации документов // Исторический архив. 1960. №5. С.231–234.

Буслаев Ф.И. Византийская и древнерусская символика по рукописям от XV до XVI вв. Сочинения. СПб., 1910. Т.III.

Буслаев Ф.И. Исторические очерки по русскому орнаменту в рукописях. Пг., 1917.

Буслаев Ф.И. Русский лицевой апокалипсис. М., 1887. Т.1,2.

Бутир Л.М. Русский рукописный сборник инструментальной музыки конца XVIII в. из собрания Титова // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1982. Л., 1984. С.170–178.

Бутир Л.М. Авторский рукописный сборник кантов XVIII в. // Исследование памятников письменной культуры в собраниях и архивах отдела рукописей и редких книг ГПБ. Л., 1985. С.34–45.

Бутич І.Л. Література до історії української історіографії // Історичні джерела та їх використання. 1968. Вип.3. С.161–177.

Бутовский В.И. История русского орнамента с X по XVI столетие по древним рукописям. М., 1870.

Бутовский В.И. Орнаменты на памятниках древнерусского искусства. М., 1904. Вып.1.

Былинин В.К. Стихотворные «Предисловия многообразна» в рукописях первой половины XVII в. // Зап. ОР ГБЛ. М., 1983. Вып.44. С.5–38.

Бычкова М.Е. Некоторые задачи генеалогического исследования // ВИД. Т.І. С.3–22.

Вавричин М.Г. Семінар з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін ІЦІА УРСР // Арх. України. 1974. №1. С.94–95.

Валк С.Н. Советская археография. М., 1948. С.5.

Валк С.Н. Судьбы «археографии» // АЕ за 1961 г. М., 1962. С.453–465.

Валк-Фалк Э. Об истории книги и русского переплета // Книга, время, реставрация. Тарту, 1976. Вып.3. С.26–63.

Валуенко Б.В. Архітектура книги: В 2-х т. К., 1976.

Вартофский М. Введение к изданию: Модели. Репрезентация и научное понимание / Пер. с англ. Е.В.Зиньковского. М., 1988. С.11.

Ватуля Б.С. Развитие археографии на Украине в XIX–начале XX вв.: Автореф. дис. ... канд ист. наук. К., 1953.

Веселовский С.Б. Синодик опальных царя Ивана Грозного как исторический источник // Исследования по истории опричнины. М., 1963. С.323–478.

Вздорнов Г.И. Из истории искусства русской рукописной книги XVI ст. // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1972. Вып.1. С.140–171.

Вздорнов Г.И. Искусство книги в Древней Руси: Рукописная книга Северо-Восточной Руси XII — начала XV веков. М., 1980.

Вздорнов Г.И. Исследование о Киевской Псалтири. М., 1978.

Вздорнов Г.И. Рукописные книги Северо-Восточной Руси XII — нач. XV века

как памятники искусства: Автореф. дис. . . . канд. искусствовед. наук. М., 1967.

Вздорнов Г.И. Рукописи новгородского писца Федора (1400 г.) // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1974. М., 1975. С.252–264.

Вздорнов Г.И. Книгописание и художественное оформление рукописей в московских и подмосковных монастырях до конца первой трети XV в. // ТОДРЛ. 1966. Т.22. С.119–143.

Вздорнов Г.И. Роль славянских монастырских мастерских письма Константинополя и Афона в развитии книгопечатания и художественного оформления русских рукописей на рубеже XIV–XV вв. // ТОДРЛ. Т.23. 1968. С.171–198.

Визирь Н.П. Собрание книг XV столетия в отделе рукописей ЦНБ АН УССР / Проблемы рукописной и печатной книги. М., 1976. С.63–70.

Вишер Н. Кибернетика и общество. М., 1958. С.31.

Винокурова Э.П. О генезисе поморского орнамента // Литература Древней Руси. Источниковедение: Сб. науч. тр. ИРЛИ. Л., 1988. С.259–289.

Власов А.Н. Проблемы развития книжной и литературной традиции Великого Устюга и Сольвычегодска в XVI–XVII вв.: Автореф. дис. . . . канд. филол. наук. Л., 1985.

Вовина В.Г. Археографический обзор списков Нового летописца // ВИД. 1989. Т.XX. С.197–216.

Волков Н.В. Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI–XIV веков и их указатель. СПб., 1897.

Волков Н.В. Действительно ли безымянна была большая часть трудов древнерусских переписчиков? // ЖМНП. СПб., 1897. Т.11.

Вопросы долговечности документа. Л., 1962.

Вопросы описания и каталогизации восточных рукописей Южного Урала. Уфа. 1985.

Вопросы славяно-русской палеографии, кодикологии, эпиграфики // Тр. ГИМ. М., 1987.

Воробьев М.Н. Совещание по вопросам описания древнеславянских рукописей // АЕ за 1973. М., 1974. С.321–328.

Воронин Н.Н. Смоленские миниатюры XIII века // Византия. Южные славяне и древняя Русь. Западная Европа. Искусство и культура: Сб. ст. в честь В.Н.Лазарева. М., 1973. С.235–243.

Востоков А.Х. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музеума. СПб., 1842.

Всесоюзное совещание археографов // Книжное дело в России XVI–XIX вв. Л., 1980. С.173–174.

Гаверилов А.К. О технике чтения в классической древности // ВИД. Т.20, С.239–251.

Гадзляцкий С.С., Николаева А.Т. Русская скоропись XV–XVIII вв.: Учебно-методическое пособие для студентов заочных факультетов. М., 1974.

Гавеський С. Київські списки повісті «Александрія». К., 1912.

Галас Б.К. Рукописні українсько-російські словники першої половини XIX ст. // Мовознавство. 1978. №5. С.69–76.

Галицко-русская библиография XIX столетия с увзгляднением русских изданий, посвященных Угорщине и Буковины (1801–1886) / Сост. И.Е.Левицкий. Львов, 1888–1895. Вып.1–2.

Галишев С. Записи XVI–XVIII вв. в системе исторических источников (Вопросы методики исследования и условий классификации) // Тез. докл. конф. «Духовная культура Урала: Лингвистика, Археология, Этнография». Свердловск, 3–5 февр. 1987 г. Свердловск, 1987. С.39–42.

Гальченко Е.М. Методика описания переплетов рукописных и старопечатных книг // Исследования, реставрация и консервация средневековых рукописных памятников (16–21 окт. 1989 г.): Тез. докл. М., 1989. С.12–13.

Гальченко Е.М. Создание вспомогательных иллюстрированных справочников в отделе рукописей ЦНБ им. В.И.Вернадского АН УССР для изучения истории отечественного переплёта // Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф. Киев, 16–18 окт. 1990 г. К., 1990. Ч.1. С.81–82.

Гальченко Е.М. Археографическое описание украинского переплета XVI–XVIII вв.: К проблеме терминологии. // Библиотека. Информация. Наука: Тез. докл. и сообщ. Респ. конф. Киев, 8–10 окт. 1991 г. К., 1991. С.59–60.

Галютдинов И.Г. О состоянии восточной археографии в Башкирской АССР / «Archaeographia orientalis»: Материалы Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археографии. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М., 1990. С.55–67.

Гапфоян Х.К. О действии средневековых чернил и красок на рукописные книги // Сообщ. ВЦНИЛКР. 1975. 29. С.62–71.

Гельб И.Е. Опыт изучения письма. М., 1982.

Геннади Г. Литература русской библиографии. Опись библиографических книг и статей, изданных в России. СПб., 1858. С.68–142.

Геппенер М. До історії старої української повісті: «Стефаніт та Іхнілат» за рукописом Всенародної бібліотеки України в Києві // Зап. ІФВ УАН. 1927. №12. С.40–47.

Геппенер Н.В. К истории перевода Повести о Трое Гвидо де Колумна // Сб. ст., посвящ. акад. А.С.Орлову. Л., 1933. С.351–360.

Геппенер Н.В. Отрывок пергаменного молитвенника кирилловского письма конца XIII в: Из находок в старых переплетах // ТОДРЛ. 1961. Т.17. С.618–623.

Геппенер М.В. (за участю М.П.Візира і Й.Шубинського). Слов'янські рукописи XI–XIV ст. К., 1968.

Герасимова-Персидская Н.А. Украинский лицевого ирмологион первой половины XVII в. // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1984. Л., 1986. С.254–261.

Герасимова-Персидская Н.А. Записи на певческих рукописях XVII–XVIII вв. / Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1976. М., 1977. С.32–40.

Герчук Ю.Я. Художественная структура книги. М., 1984.

Геюшев Н.Дж. Актуальные вопросы каталогизации восточных рукописей на современном этапе // «Archaeographia orientalis»: Материалы Всесоюз. рабочего совещ. по проблемам восточной археографии. Ленинград, 1–4 марта 1988 г. М., 1990. С.67–72.

Глухов А.Г. Древнейшие на Руси описи книг // Сов. библиограф. 1980. №3. С.46.

Глухов А.Г. Звучат лишь письмена: Судьбы древних библиотек. М., 1981.

Глухов А.Г. «Зерцало всякому книгохранителю» // Сов. библиограф. 1984. №1. С.68.

Глухов А.Г. Русь книжная. М., 1979.

Голышев И.А. Альбом рисунков рукописных синодиков (Вязниковского Благовещенского монастыря) 1551, 1679 и 1686 гг. Голышевка, 1885.

Гольшєв И.А. Альбом рукописного синодика (Богородице-Рождественской Церкви села Кашимовского Вологодской губернии Вельского уезда) 1746 г. Гольшевка, 1891.

Гордєев С.П. Новые поступления рукописей и старопечатных книг в Государственный объединенный Владимиро-Суздальский историко-архитектурный и художественный музей-заповедник // ТОДРЛ. 1977. Т.32. С.383–387.

Гординський Я. Слідами старої української книги. II. Культура рукописної книги на Україні в XVI ст. // Стара Україна. 1924. Ч.VII–VIII.

Горобець В.Й. Особливості розвитку сільськогосподарської та побутової мови першої половини XVIII ст. // Мовознавство. 1971. №5. С.56–65.

Горобець В.Й. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст.: на матеріалах українських діаріюшів. К., 1979.

Горський А.В., Невоструєв К.И. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. М., 1855–1917. Т.I–VI.

Гранстрем Е.Э. Иоанн Златоуст в древней русской и южнославянской письменности (XI–XIV вв.) // ТОДРЛ. 1929. Т.29. С.186–193.

Гранстрем Е.Э. О некоторых приемах оформления византийских рукописей. М., 1960.

Гранстрем Е.Э., Лебедева И.Н., Фонкич Б.Л. Перспективы описания греческих рукописей советских хранилищ // АЕ за 1972. М., 1973. С.253–256.

Гранстрем Е.Э. Незамеченный памятник древней библиографии // Культурное наследие Древней Руси. М., 1976. С.379–381.

Грачева А.М., Азволинская И.Д., Шаталина Н.Н. Старинные рукописи и книги в библиотеке Е.Д.Мальцева // ТОДРЛ. 1980. Т.35. С.434–438.

Гребенетский А. Слова и поучения в Великих Четьях-Минях митрополита Макария. 1900.

Гречихин А.А. Развитие системы информационных изданий (историко-книговедческий анализ) // Книга. Исследования и материалы. М., 1973. Вып.27. С.30–50.

Гречихин А.А. Семиотическая редукция как модель системы информационных изданий // Материалы научного семинара. М., 1973. Ч.1. С.207–216.

Гречихин А.А. Тип как книговедческая категория // Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела. Секция типологии книги: Тез. докл. М., 1974. С.83–84.

Гречихин А.А. Типологическая модель русской книги на начальном этапе ее развития // Проблемы рукописной и печатной книги. М., 1976. С.25–38.

Грибов Ю.А. Новые атрибуции русских лицевых рукописей XVII в. // Тр. ГИМ. М., 1989. Вып.71. С.80–118.

Григорчук Л.М. Книжные шрифты и дипинты произведений украинского искусства XIV–XV вв. // Федоровские чтения. М., 1978. С.115–126.

Груздев В.Ф. Опись рукописей собрания // Сибирское собрание М.Н.Тихомирова и проблемы археографии. Новосибирск, 1981. С.47–84.

Грузинский А.С. Пересопницкое евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI веке: История рукописи, орнаментика, графика. Художественная печать. 1911. №1. С.1–48.

Гумницкий И.И. Художественное оформление Сийского евангелия XVII века // Материалы и сообщения по фондам отдела рукописей и редкой книги БАН СССР. Л., 1978.

Гунлева Е., Калужская И. II Международный семинар по славянской палеографии и дипломатике и международная конференция «Украшение

балканской рукописной книги до XVIII века»: [София, авг. 1983] // Сов. славяноведение, 1984. №2. С.126–127.

Гусейнова З.М. К вопросу об атрибуции памятников древнерусского певческого искусства (на примере рукописи Соловецкого собрания, №690 / 751) // Источниковедение литературы Древней Руси. Л., 1980. С.191–203.

Гуцул Л.А., Слуту К.Я. Молдавские рукописи в фондах ЦНБ АН Молдавской ССР // Формирование книжных фондов. М., 1982. С.79–91.

Гущин А.С. Древнерусский звериный орнамент (тез. дис.). Л., 1928.

Данилова-Нитусова О.Л. Проблемы историко-книговедческого изучения и букинистической оценки русского книжного издательского переплета XIX в.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1980.

Дей О.І. Словник українських псевдонімів і криптонімів (XVI–XX ст.). К., 1969.

Демкова Н.С. Древнерусские рукописи и старопечные книги в некоторых собраниях США // ТОДРЛ. 1979. Т.34. С.388–405.

Дергачева И.В. К литературной истории древнерусского синодика XV–XVII вв. / Литература Древней Руси. Источниковедение: Сб. науч. тр. ИРЛИ. Л., 1988. С.39–62.

Дергачева И.В. Типология синодиков в русской письменности XV–XVII вв. // МР. М., 1990. Вып.3. Ч.1. С.246–270.

Демин А.С. Книжные предисловия XI–XII вв. и некоторые литературные потребности древнерусского общества // Слово о полку Игореве. Памятники литературы и искусства XI–XVII веков. М., 1978. С.207–226.

Демьянов В.Г. О переписывании книг в Древней Руси // Рус. речь. 1973. №5. С.157–160.

Дзира Я.І. Українські літописи XVI–XVIII ст. в радянській історіографії // Історичні джерела та їх використання. 1968. Вип.ІІІ. С.177–190.

Джурова А. Виставка болгарської рукописної книги X–XVII ст. у Києві // Образотворче мистецтво. 1978. №4. С.28–29.

Джурова А. Типологическое составление орнамента византийских и древнеболгарских рукописей X–XII вв. // Славянские культуры и мировой культурный процесс: Материалы Междунар. науч. конф. ЮНЕСКО. Минск, 1985. С.134–137.

Джурова А. Иллюминированные русские рукописи в книгохранилищах Рима / Filologia e litteratura nei paesi slavi. Roma, 1990. С.9–23.

Дианова Т.В. Использование водяных знаков при описании рукописей. // Филологические исследования: теория, методика, практика. Л., 1990. С.124–127.

Дианова Т.В. Метод датировки документов с помощью водяных знаков и принципы публикации филиграней // АЕ за 1974. М., 1975. С.56–61.

Дианова Т.В. Водяные знаки в источниковедческом анализе. По материалам XVII века ОР ГИМ: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1981.

Дианова Т.В. Традиции собирания водяных знаков и филиграноведение в ГИМ // Тр. ГИМ. 1987. Вып.65. С.123–127.

Дианова Т.В. Старопечатный орнамент // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974. Вып.2. С.197.–335.

Дианова Т.В., Костюхина Л.М. Записи как одна из кодикологических особенностей рукописей Иосифо-Волоколамской библиотеки // Тр. ГИМ. 1989. Вып.71. С.25–47.

Диников П.Н. О распространении древнеболгарской литературы на Руси //

Культурное наследие Древней Руси. М., 1976. С.27–31.

Дмитриев Л.А. Лондонский лицевой список «Сказания о Мамаевом побоище» // Исследование по истории русской литературы XI–XVII вв. Л., 1974. С.155–179.

Дмитриев Л.А. Писатели и книжники XI–XVII вв. // ТОДРЛ. 1985. Т.40. С.31–32.

Дмитриев Л.А. Состояние и перспективы изучения книжно-рукописных традиций Заонежья // Рукописное наследие Древней Руси. По материалам Пушкинского дома. Л., 1972. С.330–337.

Дмитриева Р.П. Иоасаф Скрипицын – книжник и библиофилия XVI в. // Книжные центры Древней Руси XI–XVI вв. Разные аспекты исследования. СПб., 1991. С.300–312.

Дмитриева Р.П. Четъи сборники XV в. как жанр // ТОДРЛ. 1972. Т.27.

Добиаш-Рождественская О.А. История письма в средние века. Пг., 1923.

Добиаш-Рождественская О.А. История письма в средние века. Руководство к изучению латинской палеографии. М.:Л., 1936.

Добиаш-Рождественская О.А. Мастерские письма на заре западного средневековья и их сокровища в Ленинграде. Л., 1970.

Додхударова Л.Н. Каталог художественно оформленных восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Душанбе. 1984.

Долгова С.Р. Первая иркутская книга // Сибирская археография и источниковедение. Новосибирск, 1979. С.183–186.

Древнерусская миниатюра в Государственном историческом музее: В 3-х вып. / Сост. Т.В.Дианова. М., 1979. Вып.1.

Древнерусское искусство. Художественная культура Пскова. М., 1968.

Древнеславянская кормчая XIV в. без толкований: Труд В.Н.Бенешевича. СПб., 1906.

Дубровина Л.А. История о Казанском царстве (Казанский летописец). Списки и классификация текстов. К., 1989.

Дубровина Л.А. Проблемы исследования рукописных и старопечатных фондов в ЦНБ АН УССР // Оптимизация научных исследований в области библиотекведения и библиографии: Сб. науч. тр. М., 1989. С.90–101.

Дубровина Л.А. Рукаписная книга XVI ст. у фондах аддела рукаписау ЦНБ АН УССР // Спадчына Скарыны: Зб. мат. першых скарынаускіх чытанняу (1986). Мінск. 1989. С.216–222.

Дубровина Л.А., Гальченко О.М. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. К., 1992.

Дубровина Л.А. Кодикографія — Археографія — Кодикологія (взаємозв'язки та розмежування) // *Дубровина Л.А., Гальченко О.М.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. К., 1992. С.7–31.

Дульский П. Книга и ее художественная внешность (в связи с казанским книгопечатанием). Казань, 1921.

Дурасов В. Гербовник Всероссийского дворянства. СПб., 1906.

Е.О. Поморские рукописи, их миниатюры и орнаментация // Золотое Руно. 1907. №10. С.19–23.

Евсеев И.Е. Рукописное предание славянской библии. СПб., 1911.

Елеонская А.С. «Книга, глаголема Броза духовная». Из истории полемической

литературы XVII в. // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1977. М., 1977. С.23–29.

Леонская А.С. «Слово о милости» в рукописном сборнике XVII в. // Литература и искусство в системе культуры. М., 1988. С.230–235.

Енец Г.А. Производство бумаги в Латвии до середины XIX в. // Из истории техники Латвийской ССР. Рига, 1964. Вып. V.

Еремш И.П. Литературное наследие Кирилла Туровского // ТОДРЛ. 1955, 1958. Т. XI–XIII, XV.

Ерофеева И.В. Этнопсихологический аспект информативности письменных источников // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. Москва. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990. С.16–18.

Живодерова (Сабенина) А.М. Обзор зарубежной литературы, опубликованной к 1100-летию славянской письменности // Исследования источников по истории русского языка и письменности. М., 1966. С.260–287.

Житецкий П. Описание пересопнищской рукописи XVI в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержки из других евангелистов и 4-х страничек снимков. К., 1876.

Жолтовский П.М. Изобразительная графика украинских ирмолов XVII–XVIII вв. // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1984. Л., 1986. С.262–271.

Жолтовський П.М. Українська рукописна книга та її оздоблення. [Харків], 1926.

Жолтовський П.М. Український живопис XVII–XVIII ст. К., 1978.

Жолтовський П.М. Малюнки Києво-Печерської майстерні. Альбом-Каталог. К., 1982.

Жолтовський П.М. Словник-довідник художників, що працювали на Україні в XIV–XVIII ст. // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. К., 1963. Вип. 7–8. С.189–232.

Жуковская Л.П. Некоторые данные о группировке славянских рукописей полного Апракоса XII–XIV вв. // Палестинский сборник, 1967. Вып. 1, (80). С.176–184.

Жуковская Л.П. Означении исследования понтюзо и некоторых других вопросах филиграноведения // АЕ за 1981 г. М., 1982. С.64–76.

Жуковская Л.П. О правомерности «широких дат» для пергаментных рукописей // Проблемы палеографии и кодикологии в СССР. М., 1975. С.39–53.

Жуковская Л.П. Рекомендации для выявления водяных знаков (филиграней) в рукописях форматом 4° и датировки рукописей по филиграммам // МР. М., 1976. Вып. 2. Ч. 1. С.33–50.

Жуковская Л.П. Рекомендации для определения языка (изводов) древних славянских рукописей // МП. М., 1973. Вып. I. С.1–75.

Жуковская Л.П. Связь изучения изобразительных средств и текстологии памятника / Древнерусское искусство. М., 1974 (отдельный оттиск).

Жуковская Л.П. Славяно-русские Евангелия XI–XIV вв. // МП. М., 1973. Вып. I. С.356–383.

Жуковская Л.П. Текстология и язык древнейших славянских памятников. М., 1976.

Жуковская Л.П. Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI–XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их // Памятники древнерусской письменности: язык и текстология. М., 1968. С.199–332.

Жуковская Л.П. Экслитеральные способы определения разных почерков // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974.

Жуковская Л.П. Древнеславянские переводы византийских и сирийских памятников в книгохранилищах СССР // Палестинский сборник. 1969. Вып.19. С.171–176.

Жуковская Л.П. Развитие славяно-русской палеографии (в дореволюционной России и в СССР). М., 1963. С.12–34.

Жуковская Л.П., Тихомиров Н.Б., Шеламанова Н.Б. Рекомендуемые наименования памятников письменности и рукописей для славянского выпуска «Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР» // МР. М., 1976. Вып. II. Ч. II С.1–32.

Журавлев В.Г. Письмо и его происхождение // Рус. речь. 1973. №2.

Журба О.И. Некоторые методологические вопросы становления украинской советской археографии // Теория и методика историографических и источниковедческих исследований. Днепропетровск, 1989. С.165–175.

Загребин В.М. О происхождении и судьбе некоторых славянских палимпсестов Синая // Из истории рукописных и старопечатных собраний. Л., 1979. С.61–80.

Загоруйко В.А. Забута пам'ятка початку XVIII ст. // Рад. літературознавство 1967. №10. С.70–72.

Запаско Я.П. Використання народного орнаменту в оформленні українських рукописних книг кінця XVI — першої половини XVIII ст. // Матеріали з етнографії та художнього промислу. К., 1956. Вип. II.

Запаско Я.П. До історії білоруського рукописного мистецтва // Вісн. Львів. держ. ін-ту прикл. та декор. мистецтва. 1990. Вип.1. С.31–35.

Запаско Я.П. Матеріали до вивчення української орнаментики // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. 1959. С.127–139.

Запаско Я.П. Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. Львів, 1974.

Запаско Я. Перлина книжкового мистецтва [Переспіницьке євангеліє 1556–1561 pp] // Пам'ятники України. 1986. №3. С.24–25.

Запаско Я.П. Рукописна книга як попередник української друкованої книги // З історії книги на Україні. К., 1978. С.76–94.

Запаско Я.П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. К., 1960.

Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн.1. 1574–1700. Львів, 1981.

Записки Українського наукового товариства досліджування й охорони старовини та мистецтва на Полтавщині // ВУАН. Полтава, 1919. Вип. I. (XVI–XVIII ст.).

Захарчишина П.І. Палеографічні особливості львівського письма XVI–XVII ст. // Історичні джерела та їх використання. К., 1964. Вип.1. С.189–194.

Зацепина Е.В. К вопросу о происхождении старопечатного орнамента. // У истоков русского книгопечатания. М., 1959.

Звегичева О.В. Рукописные книги библиотеки Новгородского Софийского собора // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1983. Вып.3. С.252–266.

Здобнов Н.В. Основы краевой библиографии. М.; Л., 1931. С.15.

Зернова А.С. Орнаментика книг московской печати XVI–XVII вв. М., 1952.

Зимин А.А. Вспомогательные исторические дисциплины и их роль в работе историков-архивистов // Тр. науч. конф. по вопр. арх. дела в СССР. М., 1965. Т.1. С.17–23.

Зимин А.А. Из истории собрания рукописных книг Иосифо-Волоколамского монастыря // Зап. ОР ГБЛ. М., 1977. Вып.38. С.15–29.

Зимин А.А. О методике изучения древнерусского летописания // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. 1974. Т.33. №5. С.454–464.

Зубов В.П. К вопросу о характере древнерусской математики // Успехи математических наук. 1952. Вып. VII (3). С.83–96.

Иванова К.И. Об уточнении времени написания некоторых славянских рукописей XIV–XV вв. // АЕ за 1976 г. М., 1977. С.148–152.

Иванщкая И.Н. Палеография архивных документов местных административных учреждений Слободской Украины // Друга Респ. наук. конф. з арх. та ін. спец. іст. дисциплін. К., 1965. С.231–238.

Иванщкая И.М. Развитие письма на Слобожанщине в конце XVII — на початку XVIII ст. // Третья Респ. наук. конф. з арх. та ін. спец. іст. дисциплін. К., 1968. С.181–186.

Иванов Кл. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М.П.Погодин. София, 1981.

Измайлова Т.А. Защитные листы некоторых рукописей Матенадарана с «византизирующимися» миниатюрами XI века. // Вест. общественных наук. 1971. №10. С.69–77.

Измайлова Т. Четвероевангелии 1071–1078 года. // Историко-филологический журнал. 1972. №1. С.277–283.

Ильина Т.В. Декоративное оформление древнерусских книг: Новгород и Псков XII–XV вв. Л., 1978.

Ильина Т.В. О новгородской школе книжной графики XV века (по материалам Софийской библиотеки ГПБ) // Вест. ЛГУ. 1971. №20. Вып.4. С.52–58.

Ильина Т.В. О псковской книжной графике XIII–XV вв. // Культура средневековой Руси. Л., 1974. С.136–139.

Илюшенко М.П., Кузнецова Т.В., Лившиц Я.З. Документ в системе документации. М., 1977.

Илюшина Л.А. Система словообразовательных типов в русском книжном языке XVI–XVII вв. (на материале списков «Христианской топографии» Козьмы Индикоплова): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1968.

Илюшина Л.А. Христианская топография Козьмы Индикоплова // МР. М., 1976. Вып. II. Ч. II.

Инструкция для составления каталогов древнеславянских рукописей, составленная Международной текстологической комиссией // Slavia. Praha. 1963. <2. S.240–250.

Инструкция для составления описей фондов древнеславянских рукописей, составленная Международной текстологической комиссией // Slavia. Praha. 1965. <2. S.260–262.

Инструкция по составлению описания рукописи. Библиография. Совещания. Подготовительные работы / Пер. с фр. Л.И.Киселевой, под ред. проф. А.Д.Люблинской. Париж, Институт исследования и истории текстов. 1977.

Исаевич Я.Д. Русско-украинские связи в области книгопечатания в конце XVI — первой половине XVII в. // Книга в России до середины XIX века. Л., 1978. С.161–169.

Искусство древней русской книги (XV–XX вв.): Из кол. Ю. и Л. Рязановых. Каталог. / Авт.-сост. Л.Д.Рязанова. Свердловск, 1990.

Исмаилова Э.М. Искусство оформления среднеазиатской рукописной книги XVII–XIX вв. 1982.

Исмаилова Э.М. Рукописная книга у туркмен в XVII–XIX вв. // Изв. АН ТССР.

Сер. общественных наук. 1989. №6. С.72–76.

Исследование, реставрация и консервация средневековых рукописных памятников: Тез. докл. (16–21 окт. 1989 г.). М., 1989.

Исследование источников по истории русского языка и письменности. М., 1966.

Исследование по лингвистическому источниковедению. М., 1963.

Исследовательские материалы для «Словаря книжников и книжности Древней Руси» // ТОДРЛ. 1985. Т.39. С.18–277.

Историкографические и источниковедческие проблемы отечественной истории: актуальные проблемы источниковедения и специальные исторические дисциплины. Днепропетровск, 1985.

Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины. Теория и методика: Межвуз. сб. науч. тр. МГИАИ. М., 1990.

Истрин В.А. Развитие письма. М., 1961.

Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов: Сб. науч. тр. К., 1980.

Ісаєвич Я.Д. Українська археографія в XVII–XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. К., 1964. Вип. 1. С. 189–194.

Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. К., 1966.

Ісаєвич Я.Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Львів, 1975.

Ісаєвич Я.Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. К., 1966.

Ісаєвич Я.Д. Архів Львівського братерства [XVI–XVIII ст.] // Арх. України. 1968. №1. С.88–93.

Історичні джерела та їх використання. К., 1964–1981. Вип. 1–7.

Історія українського мистецтва: В 6-ти т. К., 1968. Т.3.

Ищенко Д.С. Поучения огласительные Феодора Студита // МР. Вып. II.

Ищенко Д.С. Славянские переводы малого катехизиса Феодора Студита в Отделе рукописей ГБЛ. // Зап. ОР ГБЛ. М., 1978. Вып.39. С.95–100.

Каврус Н.Ф. Книгописные мастерские Константинополя IX–XI веков: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Л., 1983.

Каврус Н.Ф. Студийский скрипторий в IX в.: (По материалам рукописей Москвы и Ленинграда) // ВВ. 1983. Т.44. С.98–111.

Каган М.Д. Поцьорко Н.В. Рождественская М.В. Описание сборников XV в. книгописца Ефросина // ТОДРЛ. 1980. Т.35. С.3–300.

Каган-Тарковская М.Д. Энциклопедические сборники XV в. и круг интересов книгописца Кирилло-Белозерского монастыря Ефросина // Русская и грузинская средневековые литературы. Л., 1979. С.192–199.

Казиев А.Ю. Средневековый трактат о живописи // Докл. АН АзССР. Баку, 1957. №9.

Казиев А.Ю. Трактат о живописи // Искусство, 1962. №2.

Казиев А.Ю. Художественно-технические материалы и терминология средневековой книжной живописи, каллиграфии и переплетного искусства. Баку, 1966.

Казиев А.Ю. Художественное оформление азербайджанской рукописной книги XIII–XVII вв. М., 1977.

Каковкин А.А. Серебряный переплет 1663 г. мастера Тер-Ованеса Багишеци //

Вестн. Матенадарана. 1980. №13. С.223–229.

Калениченко П.М., Санцевич А.В. Джерелознавство на Україні (1971–1975 pp.) // УІЖ. 1976. №3. С.41–48.

Калишевич З.Е. Художественная мастерская Посольского приказа в XVII веке и роль золотописцев в её создании и деятельности // Русское государство в XVII веке. М., 1961. С.392–411.

Калугин В.В. Андрей Микулинский и Козьма Попович — псковские писцы XIV в. // Книжные центры Древней Руси XI–XVI вв. Разные аспекты исследований. СПб., 1991. С.46–61.

Калугин В.В. Вопросы описания древнерусских обиходных переплетов: Словарь специальной переплетной техники // Метод. рек. по описанию славяно-русских книг. М., 1990. Вып.3. С.201–245.

Калугин В.В. Запись Наслава на «Мстиславовом евангелии» и древнерусская лексика книжного дела // Древнерусский литературный язык и его отношение к старославянскому. М., 1987. С.111–117.

Калугин В.В. «Оуказ како книги перѣплѣтати» как источник по специальной лексике книжного дела в XVII–XVIII вв. // История русского языка и лингвистическое источниковедение. М., 1987. С.109–116.

Калугин В.В. Русская лексика переплётного дела XI–XVII вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1987.

Калугин В.В. «Указ о художестве книжного переплѣта» по спискам из собрания Е.Е.Егорова и Ф.А.Каликина // Зап. ОР ГБЛ. М., 1987. Вып.46. С.82–94.

Калугин В.В. «Указ о художестве книжного переплѣта» как источник по технике и специальной лексике книжного дела в Древней Руси // Литература Древней Руси. Источниковедение: Сб. науч. тр. ИРЛИ. Л., 1988. С.164–176.

Калугин В.В. Символика сюжетного средника. (По материалам изданий XVI–XVII вв.) // Герменевтика древнерусской литературы: Сб. науч. тр. ИМЛ. М., 1989. Вып.2. С.19–34.

Каманин И.М. Главные моменты в истории развития южно-русского письма в XV–XVIII вв. // Палеографический сборник. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв. К., 1899. С.1–19.

Каманин И. Дошло ли до нас подлинное Пересопницкое евангелие? // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца // 1912. Кн. III. С.83–85.

Каманин И.М. Метрический метод в палеографии и результаты его приложения к изучению южнорусского устава и полуустава XVI–XVII вв. // Изв. XIII Археологического съезда. Харьков, 1905. №6. С.44–46; Изв. Таврической ученой архивной комиссии. Симферополь, 1906. С.120.

Каменцева Е.И. Хронология. М., 1967.

Кара Дьердь. Книги монгольских кочевников (7 веков монгольской письменности). М., 1972.

Карабинов А. Постная триодь. СПб., 1910.

Карский Е.Ф. Малорусский луцидарий по рукописи XVII века: текст, состав памятника и язык. Варшава. 1906.

Карский Е.Ф. Славянская кирилловская палеография. Л., 1928; факсимильные переиздания: М., 1979.

Каринский П.М. Образцы письма древнейшего периода истории русской книги. Л., 1925; М., 1979.

Каталог акцентных и редко встречающихся шрифтов и знаков. К., 1980.

Каталог славяно-русских рукописных книг XI–XIV вв., хранящихся в ЦГАДА СССР. М., 1988.

Кахоров А., Ходжиев И. Об астрономических и математических рукописях, хранящихся в Государственной республиканской библиотеке им. А.Фирдоуси // Изв. АН Тадж.ССР. Отделение физ.-мат. и геол.-хим. наук. 1977. С.23–30.

Кацпржак Е.И. История письменности и книги. М., 1955.

Качалкин А.Н. Из монастырских архивов: [Об изучении истоков деловой прозы] // Рус. речь. 1988. №3. С.103–108.

Каишанов С.М. По следам троицких копийных книг XVI в.: (Погодинский сб. 1846 и архив Троице-Сергиева монастыря) // Зап. ОР ГБЛ. М., 1977. Вып.38. С.30–63.

Каишанов С.М. Русская дипломатика. М., 1988.

Каишанов С.М. К вопросу о классификации вспомогательных исторических дисциплин // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990. С.75–77.

Кекелиа М.М. О личности переписчика одной из лучших рукописей «Сборник законов царя Вахтанга VI» // Тр. Тбилиского ун-та: Право. Психология. Педагогика. 1975. Т.161. С.17–20.

Киевская Псалтирь 1397 года. (Из ГПБ). М., 1978.

Киевские глаголические листки X в. из Центральной научной библиотеки АН УССР в Киеве / Подгот. изд. В.В.Нимчука. К., 1983.

Ким Я.А. К датировке Вологодского Евангелия: (Рукопись ГБЛ, ф.354. №1) / Источники по истории русского языка. М., 1976. С.233–248.

Ким Я. О некоторых особенностях письма рукописи Вологодского евангелия XIV–XV вв. // Зап. ОР ГБЛ. М., 1978. Вып.39. С.101–105.

Киселев Н.П. Происхождение московского старопечатного орнамента // Книга. Материалы и исследования. М., 1965. Вып.2. С.167–198.

Киселева Л.И. Кодикология и новые методы описания рукописей // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981. С.123–129.

Киселева Л.И. Новые методы определения почерков (Палеография и математическая статистика) // ВИД. М., 1982. Т.13. С.250–272.

Киселева Л.И. Западноевропейская рукописная и печатная книга XIV–XV вв.: Кодикологический и книговедческий аспекты. Л., 1985.

Киселева Л.И. О чем рассказывают средневековые рукописи. Л., 1978.

Киселева Л.И. Перспективы работы над описанием средневековых латинских рукописей // АЕ за 1979 год. М., 1981. С.298–300.

Киркинская Т.С. Сибирский список Повести о царице Динаре (XVI в.) // Текстологические заметки: Сб. науч. тр. НПНТБ. 1975. Вып.19. С.64–77.

Кись Я.П. Палеографія. Львів, 1975.

Кись Я.П. Хронологія письмових пам'яток західноукраїнських земель в XIV–XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. К., 1964. Вип.1. С.218–224.

Клепатський П. Огляд джерел до історії України (Курс лекцій, читаних протягом 1919 академічного року). Кам'янець на Поділлі, 1920. Вип.1: Джерела візантійські, арабські, західні, українсько-руські, юридичні пам'ятники, літописи, хропографи й синодики, подорожі чужинців.

Клепиков С.А. Из истории русского художественного переплета // Книга: Исследования и материалы. М., 1959. Вып.1. С.98–128.

Клепиков С.А. Орнаментальные украшения переплетов конца XV–первой половины XVII веков в рукописях Троице-Сергиева монастыря // Зап. отдела рукописей ГБЛ. М., 1960. Вып. 22. С. 57–73. (Приложения: Альбом орнаментальных украшений переплетов рукописных собраний. С. 313–465).

Klepikov S.A. Russian Bookbinding from the 11th to the middle of the 17th century / The Book Collector. London, 1961. P. 408–422.

Klepikov S.A. Russian Bookbinding the middle of the 17th to the 19th century // The Book Collector. London, 1962. Vol. 11. № 4. P. 437–447.

Клепиков С.А. Описание древних обиходных переплетов // МР. М., 1976. Вып. 2. С. 51–77.

Клепиков С.А. Из истории украинского переплета XVII–XVIII вв. // История книги и издательского дела. Л., 1977. С. 53–61.

Клепиков С.А. Проблема филиграноведческих публикаций // АЕ за 1962. М., 1963. С. 331–337.

Клепиков С.А. Новые работы по филигранологии и филигранографии // Зап. ОР ГБЛ. М., 1963. Вып. 26.

Клепиков С.А. Использование филиграней в работе с недатированными рукописными и печатными книгами XV–XVI вв. // Сов. архивы. 1968, № 6.

Клепиков С.А. О гербовой бумаге // Источниковедение и археография Сибири. Новосибирск, 1977. С. 124–133.

Клепиков С.А. Фабрики Гончаровых и их товарные знаки: Филиграния и штемпели // Зап. ОР ГБЛ. 1981. Вып. 42. С. 77–98.

Климентій Зіновійв. Вірші. Приповіді посполиті / Підгот. тексту І.П.Чепіги; Вступ. ст. В.П.Колосової та І.П.Чепіги; іст.-літ. коментар В.П.Колосової. К., 1971.

Клосс Б.М. Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков. М., 1980.

Клосс Б.М. Деятельность митрополичьей книгописной мастерской в 20–30-х годах XVI века и происхождение Никоновской летописи // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1972.

Клосс Б.М. О рукописях, написанных дяком Дмитрием Лапшиным // АЕ за 1974 г. М., 1975. С. 136–142.

Клосс Б.М. Нил Сорский и Нил Полев — «спасатели книг» // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974. Вып. 2. С. 150–167.

Ключевский В.О. Древнерусские жития святых как исторический источник. М., 1917.

Книга в России до середины XIX века. / Под. ред. А.А.Сидорова и С.П.Луппова. Л., 1978.

Книга в России XVI–XIX вв. // Материалы и исследования: Сб. науч. тр. БАН СССР. Л., 1990.

Книга і друкарство на Україні. К., 1965.

Книга и ее распространение в России в XVI–XVIII вв.: Сб. науч. тр. БАН СССР. Л., 1985.

Книговедение и его актуальные задачи в свете проблем советского книжного дела: Тез. докл. II Всесоюз. науч. конф. по проблемам книговедения. М., 1974.

Книжные центры Древней Руси X–XVI вв. Разные аспекты исследования: Сб. ст. ИРЛИ АН СССР. СПб., 1991.

Книжные центры Древней Руси. Иосифо-Волоколамский монастырь как центр книжности. СПб., 1991.

Князева Е.В., Хованов Н.В. О статистическом методе идентификации полууставного письма в древних текстах (опыт применения математического анализа)

// Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги БАН. Л., 1987. С.168–175.

Князевская А.О. Об одной рукописи XIII в. из Ростовской книгописной мастерской (графико-палеографическое описание) // История славянских языков и письменности: Тез. докл. М., 1973. С.16–17.

Князевская О.А. Об одной рукописи ростовской книгописной мастерской XIII в. // АЕ за 1973 г. М., 1974. С.183–187.

Князевская О.А. Описание Норовской Псалтири // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1983. Вып.3. С.121.

Князевская О.А. Рукописи XIII в., созданные в Ростовской книгописной мастерской // Тез. докл. конф. по истории средневековой письменности и книги. Ереван, 25–27 окт. 1977 г. Ереван, 1977. С.41.

Князьков Ю.П. Украинский хронограф в отечественной историографии // Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII–XIX вв. Днепропетровск, 1982. С.75–84.

Кобяк Н.А. Индексы отреченных и запрещенных книг в русской письменности // Древнерусская литература: Источниковедение. Л. С.45–54.

Кодикологическое и палеографическое описание // Апрокос Мстислава Великого. М., 1983. С.6–20.

Кожин Н.А. Искусство русской рукописной книги XVIII–XIX вв. // Проблемы рукописной и печатной книги. М., 1976. С.185–202.

Козлов В.П. Новые материалы о рукописях, присланные в конце XVIII в. в Синод // АЕ за 1979. М., 1981. С.86–101.

Козлов О.Ф. К вопросу об определении предмета советской археографии // Сов. архивы. 1976. №2. С.32–37.

Козлов В.П. Русская археография конца XVIII — первой половины XIX в.: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 1989. С.1–3.

Козлов В.П. Коломбы российских древностей / Отв. ред. В.И.Буганов. М., 1985.

Козлов В.П. О рукописях П.Я.Актова // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1982. Л., 1984. С.123–134.

Колесов В.В. Знаки ударения и надстрочные знаки в русских рукописях XIV–XV вв. // МП. М., 1973. Вып.1. С.115–131.

Колесса О. Південноволніські городище і городиські рукописні пам'ятники XII–XVI ст. Прага, 1923. Т. I–III.

Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. М., 1975. С.247–249.

Кондаков Н.П. Лицевой иконописный подлинник. СПб., 1905. Т.1: Иконография Иисуса Христа.

Конотоп А.В. Древнейший памятник украинского нотопишного письма. Супрасльський ирмологіон 1598–1601 гг. // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1974 М., 1975. С.285–293.

Конотоп А.В. Супрасльський ирмологіи 1638–1639 гг. // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1980. Л., 1981 С.233–240.

Консервация и реставрация книг: Метод. рек. М., 1980.

Конференция по истории средневековой письменности и книги: Тез. докл. Ереван, 25–27 окт. 1977 г. Ереван, 1977.

Конявская Е.Л. Книжная культура Твери XIV–XV веков // Рус. речь. 1984. №5. С.106–109.

Копанев А.И. Волостные крестьянские библиотеки XVI–XVII вв. // Русские библиотеки и их читатель: Из истории русской культуры эпохи феодализма. Л., 1983. С.59–70.

Копреева Т.Н. Западные источники в работе новгородских книжников конца XV — нач. XVI вв. // Федоровские чтения. 1979. М., 1982. С.138–152.

Копреева Т.Н. Художественные традиции Остромирова Евангелия в книжной орнаментике XVI в. // Книга и графика. М., 1972. С.115–119.

Копреева Т.Н. Рукописные сборники энциклопедического состава XV–XVI веков и славяно-русское Возрождение (Некоторые наблюдения над типологией жанра по сборнику 1032 г. из Погодинского собрания // Книга: исследования и материалы. М., 1976. С.78–92.

Корний Л.П. Болгарский напев в Манявских рукописях XVII–XVIII вв. // Единение народов — единение культур. Украинско-болгарские культурные связи: история и современность. К., 1987. С.37–60.

Корний Л.П. До питання про особливості музичної частини української шкільної драми XVII–XVIII ст. // Українське барокко та європейський контекст. К., 1991. С.225–229.

Коршунов О.П. Проблемы общей теории библиографии. М., 1975. С.21–22.

Коршунов О.П. Библиографоведение. Общий курс. М., 1990. *Костюхина Л.М.* Русские рукописные книги и книжное письмо рубежа XIV–XV вв. (по материалам ГИМ) // Куликовская битва в истории и культуре нашей Родины. М., 1983. С.194–200.

Костюхина Л.М. Записи XIII–XVIII вв. на рукописях Воскресенского монастыря // АЕ за 1960 г. М., 1961.

Костюхина Л.М. Книжное письмо в России XV в. // Тр. ГИМ. 1987. Вып.63. С.4–10.

Костюхина Л.М. Книжное письмо в России XVII в. М., 1974.

Костюхина Л.М. Нововизантийский орнамент // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974. Вып.2. С.197–335.

Костюхина Л.М. О некоторых принципах отождествления и типизации почерков в русских рукописях рубежа XVI–XVII веков // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974. Вып.2. С.18–27.

Костюхина Л.М. Почерки московских писцов XVII в. (на материалах ГИМ) // Проблемы палеографии и кодикологии в СССР. М., 1974. С.157–189.

Костюхина Л.М., Покровская В.Ф., Розов Н.Н., Тихомиров Н.Б., Щепкина М.В. Описание сборников: 1) сборников; 2) рукописных книг, составленных из разновременных написанных самостоятельных частей, 3) сборников, имеющих постоянное название // МП. М., 1973. Вып.1. С.1–75.

Костюхина Л.М., Шульгина Э.В. Изборник 1073 г.: Палеографический анализ и реконструкция рукописи // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1983. Вып.3. С.90–100.

Котляр М.Ф. Літописна повість про «Хрещення Русі» як історичне джерело / УІЖ. 1987. №8. С.65–76.

Котельникова Т.М. Особенности иллюстрирования раннепечатной и рукописной книги // Тез. IV науч. конф. молодых ученых и специалистов. Москва, 24–25 апр. 1986 г. М., 1986. С.32–34.

Коцева Е. Церковные уставы и изучение славянских рукописей X–XIV в. Предварительные замечания // Полата књигописна. 1985. Вып.13. С.44–48.

Кошелева О.Е. Лицевые церковно-учительные сборники «Лекарство душевное»

в книжній культурі XVI в.: К вопросу об атрибуции памятника // Тез. Всесоюз. конф. по истории средневековой письменности и книги. Ереван, 1977. С.46–47.

Кошелева О.Е., Симонов Р.А. Новое о первой русской книге по теоретической геометрии XVII века и ее авторе // Книга. Исследования и материалы. 1981. Вып.42. С.63–73.

Крекотень В.І. Оповідання Антонія Радивиловського: З історії української новелістики XVII ст. К.,1983.

Кривога Н.А. Понятие «книжно-рукописная традиция» в современной историографии // Историография общественной мысли дореволюционного Урала. Свердловск, 1988. С.87–93.

Крип'якевич І.П. Літописи XVI–XVIII ст. в Галичині // Історичні джерела та їх використання. К.,1964. Вип.1. С.63–80.

Крип'якевич І.П. Нарис методики історичних досліджень // УІЖ, 1967. №2. С.100–106; №3. С.113–115; №4. С.106–108; №7. С.121–123; №8. С.110–116; №10. С.94–97.

Крип'якевич І.П. До історії львівської гравюри XVII віку. // БВ. 1926. №6. С.80–82.

Крип'якевич І. Найдавніші папірні на Україні (XVI ст.) // БВ. 1926. №1(10). С.64–65.

Крип'якевич І. Примітки до словника українських граверів // БВ. 1926. №4. С.22–25.

Кристаллер П. История европейской гравюры XV–XVIII веков. М.,1939.

Крутова М.С. «Златая цепь» как тип сборника // Литература Древней Руси. Источниковедение: Сб. науч. тр. ИРЛИ. Л.,1988. С.39–62.

Кручинина А.Н. К вопросу о расшифровке памятников древнерусского певческого искусства // Тез. Всесоюз. конф. по истории средневековой письменности и книги. Ереван, 25–27 окт. 1977 г. Ереван, 1977. С.48–49.

Кручинина А.Н. Описание музыкальных рукописей, приобретенных археографическими экспедициями СО АН СССР в 1970–1971 гг. // Вопросы истории книжной культуры. Новосибирск, 1975. С.215–234.

Крыжановский Г. Рукописные евангелия Волынского епархиального древнехранилища // Волынский епархиальный сборник. Почаев-Житомир, 1896. Вып.1.

Крыжановский Г. Рукописные евангелия киевских хранилищ. Исследование языка и сравнительная характеристика текстов. К.,1889.

Кудояров И.Ю., Хованов Б.Г. О принципах реставрации переплетов русских рукописных книг // Долговечность документа. Л.,1981. С.116–120.

Кукушкина М.В. Библиотека Соловецкого монастыря в XVI в. // АЕ за 1970 г. М.,1971. С.357–367.

Кукушкина М.В. К вопросу об организации книгописного дела на Руси в XVI в. // Книга в России XVI–середины XIX в. Л.,1990. С.28–36.

Кукушкина М.В. Книгописная школа Афанасия архиепископа Холмогорского и Вяжеского // ВИД. 1970. Т.III. С.108–130.

Кукушкина М.В. Монастырские библиотеки русского Севера XVI–XVII вв. Л.,1977.

Кукушкина М.В. Пути создания рукописных собраний в северных монастырях (Соловецком, Антониево-Сийском, Николо-Корельском, Александро-Свирском) в XVI–XVII вв. // ВИД. 1972. Т.IV. С.105–120.

Кукушкина М.В. Советская палеография // ВИД. 1968.

Кукушкина О.Д., Мартынов И.Ф. Неизвестный рукописный сборник XVIII в. [Г.С.Сковороды] // Сов. литературоведение. 1975. №2. С.73–82.

Купчинський О.А. До питання про характеристику формуляра рукописних документів середньовіччя // Арх. України. 1974. №6. С.12–20.

Курінний П. Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст. К.,1926. С.5–39.

Курносоев А.А., Черных В.А., Шмидт С.О. О состоянии и задачах археографии: к итогам Первой Всесоюз. конф. по полевой археографии // АЕ за 1977 г. М., 1978. С.3–14.

Курукин И.В. Новые данные о книгах библиотеки наставника Ивана Грозного и автора «Домостроя» Сильвестра // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1981 г. Л., 1983. С.28–29.

Курукин И.В. Сильвестр и составление Жития Ольги Степенной книги // Теория и практика источниковедения и археографии отечественной истории. М., 1978. С.51–60.

Кучкин В.А., Попов Г.В. Государев дьяк Василий Мамырев и лицевая Книга пророков 1489 года // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974. Вып.2. С.107–144.

Лазутка С. Слуцкий и Пулавский списки I Литовского статута // Науч. тр. вузов Литов. ССР. История. 1974. Т.14. Кн.2. С.103–171.

Лавров П.А. Палеографическое обозрение кирилловского письма // Энциклопедия славянской филологии. Пг., 1915. Вып.4.

Лазарев Б.Н. Византийское и древнерусское искусство: Статьи и материалы. М., 1978.

Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. М., 1910. Ч.1. С.579–580.

Лаптева Л.Г. Иллюминированные рукописи Гуситского периода: Международный коллоквиум по кодикологическим проблемам (Прага, янв.-февр. 1991) // Сов. славяноведение. 1992. №1. С.122–123.

Лауцявичус Э. Книжные переплеты XV–XVIII веков в библиотеках Литвы. Вильнюс, 1976.

Лауцявичус Э. Книжные переплеты XV–XVIII веков в библиотеках Литвы. Вильнюс, 1976. (на лит. яз.).

Лебедева И.Н. В.Д.Лихачева — исследователь рукописной книги // АЕ за 1982 г. М., 1983. С.167–172.

Лебедева И.Н. Кодикология — наука о рукописных книгах // ВИД. 1972. Т.IV. С.66–77.

Лебедева И.Н. Вопросы описания рукописных книг в зарубежной литературе последних десятилетий и практика описания рукописей в Библиотеке АН СССР // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981. С.129–134.

Левочкин И.В. Византийский энциклопедический сборник в Болгарии и на Руси: [Об Изборнике Святослава 1073 г.] // У истоков общности философских культур русского, украинского и болгарского народов. К., 1983. С.35–41.

Левочкин И.В. Изборник Святослава и русские сборники XV–XVII вв. // ТОДРЛ. 1985. Т.40. С.373–378.

Левочкин И.В. Искусство книги в Древней Руси. Инициалы XI–XVI вв. М., 1983.

Левочкин И.В. Кодикологическая характеристика Геннадиевской библии // Федоровские чтения. 1981. М., 1985. С.90–96.

Левочкин И.В. Русское уставное письмо и его хронологические параметры // ВИД. М., 1983. Т.XV. С.72–78.

Леневой Н.Е. Изографы Оружейной палаты и их искусство украшения книги // Государственная Оружейная палата Московского Кремля. М., 1954. С.216–246.

Лесневская Д.С. Морфонологическое описание древней новгородской рукописи конца XIV в. : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Л., 1977.

Леонид, арх. Стихиры, положенные на крюковые ноты: Творение Иоанна деспота российского // ПДП. СПб., 1886.

Либерман Д.В. О современном состоянии и нерешенных проблемах советской геральдики. // ВИД. 1988. Т. XIX. С. 217–227.

Литвак Б.Г., Черных В.А., Шмидт С.О. О некоторых итогах и задачах собирания и научного описания памятников кириллической письменности и книжности // АЕ за 1986 г. М., 1987. С. 320–321.

Литвинова Е.В. Списки «Откровения Мефодия Патарского» в Древлехранилище ИРЛИ // ТОДРЛ. 1983. Т. 37 С. 382–390.

Лихачев Д.С. Задачи составления методик описания славяно-русских рукописей // АЕ за 1972. М., 1973. С. 234–242.

Лихачев Д.С. Текстология. Л., 1983. С. 170–174, 280–282.

Лихачев Д.С. Задачи изучения связи рукописной книги и печатной // Рукописная и печатная книга. М., 1975. С. 8–9.

Лихачева В.Д. Альбом миниатюр византийских рукописей собраний Афонских монастырей // АЕ за 1976. М., 1977. С. 263–266.

Лихачева В.Д. Искусство книги: Константинополь XI в. М., 1967.

Лихачева В.Д. Изображение иконоборцев и иконопочитателей на листах Киевской Псалтыри // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974. Вып. 2. С. 100–106.

Лихачева В.Д. Судьба одной средневековой книги // Книга. 1969. Т. 18. С. 201–209.

Лихачева В.Д. Судьба одной византийской книги: Рукопись Государственной публичной библиотеки (греч. №118) // Книга: Исследования и материалы. 1969. Вып. 18. С. 201–209.

Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / Підг. до вид. В.А. Передієнка. К., 1984.

Логвин Г.Н. З глибини: Давня книжкова мініатюра XI–XVIII ст. К., 1979.

Логвин Г. Забутий шедевр живопису XVII ст. // Образотворче мистецтво. 1970. №5. С. 18–19.

Логвин Г., Міляєва Л., Свещицька В. Український середньовічний живопис. К., 1976.

Ловягин А.М. Основы книговедения. Л., 1926.

Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. СПб., 1914.

Лукьяненко В.И. Определение формата издания при описании старопечатных кириллических книг // Исследование памятников письменной культуры в собраниях и архивах отдела рукописей и редких книг. Л., 1985. С. 140–153.

Луппов С.П. Книга в России в XVII в. Л., 1970.

Луппов С.П. Книга в России в первой четверти XVIII в. Л., 1973.

Луппов С.П. Книга в России в послепетровское время, 1725–1740 гг. Л., 1976.

Луппов С.П. Актуальные проблемы изучения истории книги в России периода феодализма // Книга в России до середины XIX в. Л., 1978. С. 11–24.

Луппов С.П. История книги как научная дисциплина // Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела: Вторая Всесоюз. науч. конф. по проблемам книговедения. Секция истории книги: Тез. докл. М., 1974. С. 3–9.

Лурье Я.С. Ефросин — составитель сборников и Ефросин — игумен и писец / ТОДРЛ. 1988. Т. 41. С. 347–356.

Лурье Я.С. Русские современники Возрождения: Книгописец Ефросин. Дьяк Федор Курицын. Л., 1988.

Люблинская А.Д. Латинская палеография. М., 1969.

Люблинская А.Д. О составлении сводного каталога рукописей латинского

алфавита, хранящихся в СССР // АЕ за 1972. М., 1973. С.248–252.

Люблинский В.С. Ранняя книга как ступень в развитии информации // 500 лет после Гутенберга. 1468–1968. Статьи, исследования, материалы. М., 1968. С.144–238.

Ляхов В.Н. Очерки теории искусства книги. М., 1971.

Ляхов В.Н. Структурная модель книги и перспективы ее применения // Книга. Исследования и материалы. М., 1970. Вып.21. С.5–25.

Майская М. Ломбардские иллюминированные рукописи [XIV–XV вв. Из истории книжной иллюстрации] // В мире книг. 1975. С.28–30.

Мажуга В.И. Изображение писцов в искусстве раннего средневековья (конец VIII–XI вв.) // ВИД. Т.11. С.265–286.

Мажуга В.И. О технике средневекового латинского письма (конец VIII–XI в.) // ВИД. 1981. Т.12. С.297–312.

Мажуга В.И. О технике средневекового латинского письма: // ВИД. 1982. Т.13. С.272–293.

Мажуга В.И. Отождествление руки писца в палеографии и кодикологии // ВИД. 1976. Т.7. С.272–289.

Макаренко М. Орнаментация української книжки XVI–XVIII ст. // Тр. УНІК. К., 1926. Т.1.

Малкова О.В. К уточнению времени написания Типографского Евангелия №6(7) // Восточнославянские языки. Источники для изучения. М., 1973. С.147–171

Мальшев В.И. Как писали рукописи в Поморье в конце XIX–нач. XX в. // Изв. Карело-Финской научно-исследовательской базы. Петрозаводск, 1949. №1. С.73–80.

Мамонтова Е.П. Филигрань рукописных памятников // Рус. речь. 1974. №1. С.82–87.

Мансветов И. Церковный Устав (Типик): Его образование и судьба в греческой и русской церкви. М., 1885.

Манукян Н. Собрание славянских и русских рукописей Матенадарана // Вестн. архивов Армении. 1974. №1. С.163–166.

Манькова И.Л., Шашков А.Т. Библиотека Далматовского монастыря в XVII — первой части XIX в. // Общественно-политическая мысль дореволюционного Урала. Свердловск, 1983. С.47–56.

Маркелов Г.В. Латгальская рукописно-книжная традиция. Материалы к изучению // ТОДРЛ. 1989. Т.42. С.410–435.

Маркус В.А. О типизации оформления книг // Полиграфия производства. 1949. №1.

Маслова О.М. Рукописна книга. К., 1925.

Матвишин Я.А. История математики на Украине с древнейших времен до XVIII в.: Автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук. К., 1969.

Матеріали з історії української музики: Партечний концерт / Упор., вступ. ст. Н.О.Герасимової-Персидської. К., 1976.

Мацюк О. До історії українських папірень XVI ст. та їх водяних знаків // Наук.-інформ. бюл. Архівного управління УРСР. 1962. №5. С.10–21.

Мацюк О.Я. Роль філігранології у встановленні часу написання недатованих документів // Історичні джерела та їх використання. К., 1966. Вып.2. С.268–278.

Мацюк О. До історії папірень і водяних знаків на Україні періоду Жовтневої революції та Громадянської війни // Історичні джерела та їх використання. К., 1967. Вып.3.

Мацюк О.Я. Выявление и описание водяных знаков в рукописных источниках XVIII — начала XIX в. // Арх. Украины. 1974. №6. С.49–53.

Мацюк О.Я. Вклад ученых прибалтийских республик в развитие филигранологии // *Материалы Межресп. науч. конф. по источниковедению и историографии народов прибалтийских республик Союза ССР. Историография.* Вильнюс, 1978. С.68–71.

Мацюк О.Я. Виявлення та опис водяних знаків в рукописних джерелах XVIII — поч. XIX в. // *Арх. України.* 1974. №6. С.49–53.

Мачавариани Е.М. Группа грузинских украшенных рукописей первой трети XI века, принадлежащая к Константинопольской художественной школе. Тбилиси, 1977.

Мачавариани Е.М. Роль переписчика и художника в деле декоративного оформления грузинских рукописей XI–XIV вв. // *Изв. Ин-та рукописей АН ГССР.* 1975. Вып.4.

Мачавариани Е.М. Развитие декоративной системы грузинской рукописной книги (IX–XIV вв.) // *Изв. Ин-та рукописей АН ГССР. Мравалтави,* 1980. Т.8. С.50–62.

Медведев И.П. Греческий писец XV в. Мефодий и его три рукописи // *ВВ.* 1988. №49. С.184–190.

Медведев И.П. Софийский список «Шестикнижия» Константина Арменопула // *ВВ.* 1982. №4. С.102–105.

Медынцева А.А. Письменность на Руси периода от рубежа IX и X вв. до первой половины XI в. (По данным эпиграфики) // *Тр. V Междунар. конгр. слав. археологии.* Киев, 18–25 сентября 1985 г. М., 1987. Т.3. Вып 2. С.12–18.

Межов В.И. История русской и всеобщей словесности. Библиографические материалы, расположенные в систематическом порядке и касающиеся литературы русской и других славянских наречий, западноевропейских, североамериканской, классической и восточной, появившихся на свет на русском языке как отдельными сочинениями, так и статьями в периодических изданиях за последние 16 лет. т.е. с 1855 до 1870 г. включительно. СПб., 1872. С.129–133.

Межов В.И. Русская историческая библиография за 1865–1876 гг. включительно. СПб., 1882. Т.1. (Источники и материалы, исторические акты и документы. История России вообще и по царствованиям в особенности. История инородцев). С.2–6.

Мейер Х. Славянские рукописи Лейденской университетской библиотеки в Нидерландах // *АЕ* за 1977. М., 1978. С.259–567.

Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. М., 1973. Вып.1.

Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. М., 1973–1990. Вып.2, 3 (Ч.1–2).

Мещерский Н.А. Памятники ветхозаветной письменности в древней славяно-русской традиции // *МП.* М., 1973. Вып.1. С.332–355.

Микитась Л., Чучка П.П. Дві закарпатські оригінальні пам'ятки початку XV ст. [Післямова до королівського євангелія 1401 року. «Дарча грамота Стефана Винца»] // *Мовознавство.* 1968. №1. С.62–68.

Мишко Д.І. Густинський літопис як історичне джерело // *УІЖ.* 1971. №4. С.69–73.

Мнева Н.Е., Постникова-Лосева М.М. Миниатюра и орнаментальные украшения рукописей // *История русского искусства.* М., 1981.

Мнева Н. Изюграфы Оружейной палаты и их искусство украшать книги // *Государственная Оружейная палата Московского Кремля: Сб. тр.* М., 1954.

Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник: В 4-х т. К., 1908–1914.

Модзалевський В.Л. Дещо про давніх інтролігаторів // *Наше минуле.* К., 1918.

Ч.2. К.,1675–1676.

Мокрецова И.П. Материалы и техника византийских миниатюристов // Тез. докл. науч. конф. М.,1973.

Мокрецова И.П., Серов Ю.Ф. Техника реставрации византийского переплета / Культура и искусство в СССР: Экспресс-информация. М.,1987. Вып.1. С.1–12.

Мокрецова И.П. Конструктивные особенности раннесредневековых переплетов (IV–IX вв.) // Консервация и реставрация музейных художественных ценностей. 1989. Вып.3: Исследование памятников искусства, их материалов и технических приемов. С.1–16.

Мокрецова И.П. Материалы и техника западноевропейской книжной живописи // Сообщ. ВЦНИЛКР, 1968. №20. С.85–134.

Мокрецова И.П. Проблемы реставрации средневековых пергаментных рукописей: Техника и реставрация средневековых иллюминированных рукописей на пергаменте. М.,1977.

Мокрецова И.П., Серов Ю.Ф. Техника и реставрация романского переплета // Культура и искусство в СССР: Экспресс-информация. М.,1988. Вып.1. С.1–9.

Мошина М.А. О происхождении греческой триоды // Палестинский сборник. 1986. Вып.28. С.112–120.

Морозов В.В. Царственная книга. История формирования кодекса XVI–XVIII вв. // Тр. ГИМ. 1987. Вып.63. С.51–56.

Морозов С.А. Повесть о смерти Василия III и русские летописи // Теория и практика источниковедения и археографии отечественной истории. М.,1978. С.61–77.

Мосин А.Г. Книжная культура и рукописная традиция русского населения Вятского края (XVII–середина XIX вв.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Свердловск, 1986.

Мотовилов В., Валк-Фалк Э. Русская переплётная техника и её терминология по работам Симони // Raamat-aeg restaureerimine. Artiklite kogumik. Tartu, 1976. Вып.3. Р.64–110.

Мошин Б.А. Сербская редакция Синодика в Неделю православия: Анализ текстов // ВВ. М.,1959. Т.16. С.317–394, 278–353.

Мыльников А.С. А.И.Ермолаев — исследователь рукописной книги. Опыт книговедческой характеристики // Книга исследования и материалы. М.,1981. Вып.42. С.74–93.

Мыльников А.С. Ценный вклад в славянскую глаголическую археографию // АЕ за 1986 г. М.,1987. С.261–264.

Мыцьк Ю.А. Влияние «кройники» Феодосия Софоновича на киевский «Синописис» // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. Днепрпетровск, 1972. С.129–136.

Мыцьк Ю.А. Украинские летописи XVII в. Днепрпетровск, 1978.

Назаревський О.А. Знадоба до історії давньої повісті: Повістовий репертуар кийвських рукописних збірок // Зап. іст.-філ. відділу ВУАН. 1929. Кн.25. С.315–334.

Назаревський Ол. «Хождение по Богородицы мукам» в новых українських списках XVII–XVIII вв. // Зап. Українського наукового товариства в Києві. 1908. Кн.ІІ. С.44.

Находкін М.Г., Німчук В.В., Зиков Г.О. Комплексне дослідження Київських глаголических листків // Вісн. АН УССР. 1986. №6. С.39–47.

Неволин Ю.А. Описание украшений южнославянских и древнерусских иллюминированных рукописей: // МП. М.,1973. Вып.І. С.164–179.

Неволин Ю.А. Методика работы над «Иллюстрированным каталогом иллюминированных рукописей в собраниях ГБЛ» // Зап. ОР ГБЛ. 1976. Вып. 37. С.218–244.

Некрасов А.И. Возникновение московского искусства. М.,1922.

Некрасов А.И. Древнерусское изобразительное искусство. М.,1937.

Некрасов А.И. Очерки по истории славянского орнамента. Человеческая фигура в русском тератологическом рукописном орнаменте XIV в. СПб.,1913.

Некрасов А.И. Очерки декоративного искусства Древней Руси. М.,1924.

Некрасов А.И. Учебный атлас по истории древнерусского искусства: В 3-х вып. М.,1916. Вып.2, 3.

Немировский Е.Л. Использование мотивов немецкой гравюры в русской рукописной и печатной книге XV–XVI вв. // Русско-немецкие связи в области книжного дела. М.,1986. С.93–103.

Ненарокова И.С. Уникальный памятник книжного искусства второй половины XVII века // Панорама искусств. М.,1981. Вып.4. С.218–222.

Никифоров К. Елеопулос. Библиотека и книгописная мастерская Студийского монастыря. Афины, 1967. Рец.: *Гранстрем Е.А.* // Палестинский сборник. 1969. Вып. 19. С.196–199.

Никишов Г.А. Двознаменники как особый вид певческих рукописей последней четверти XVII — нач. XVIII в.: Автореф. дис. ... канд. искусствовед. наук. М.,1977.

Никишов Г.А. Двознаменные рукописи последней четверти XVII — нач. XVIII в. // Тез. Всесоюз. конф. по истории средневековой письменности и книги. Ереван, 25–27 окт. 1977 г. Ереван. 1977. С.69–70.

Николаев М. Нелегкий труд переписчика: [О белорус. рукоп. кн.] // Беларусь. 1983. №1. С.22–23.

Николаева А.Т. Русская палеография. М.,1956; 1980.

Нимчук В.В. Древнекиевская эпитафия в свете социолінгвістики и истории языка // Тр. V Междунар. конгр. слав. археологии. Киев, 18–25 сент. 1985 г. М.,1987. Т.3. Вып.25. С.44–53.

Ничик В.М., Рогович М.Д. Феофан Прокопович в рукописных сборниках XVIII века // Рус. литература. 1976. №2. С.91–94.

Німчук В., Зиков Г. Слідами писемної пам'ятки [Дослідження історичних джерел IX–X ст.] // Знання та праця. 1987. №7. С.8–9.

Новгородские рукописи XV века: Кодикологическое исследование рукописей Софийско-Новгородского собрания ГПБ / Сост. альбома филиграней и авт. исслед. Е.М.Шварц. М.:Л., 1989(1990).

Общественное сознание, книжность, литература периода феодализма / Отв. ред. Д.С.Лихачев и др. Новосибирск, 1990.

Іван Огієнко. Як описувати рукописи (методологічно-критичні уваги). Byzantinoslavica, 1932. Роқ.Ю. С.190–194.

Огієнко І. Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та альбомом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією (Студії до української граматики). Видають *Іван Огієнко та Роман Смаль-Стоцький.* Історія церковно-слов'янської мови, кн.V. Найважливіші пам'ятки церковно-слов'янської мови. Ч.1. // Пам'ятки старослов'янські X–XI віків. Варшава, 1929.

Олсуфьев Ю.А. Лицевые книги и их орнамент // Сб. Троице-Сергиевой Лавры. Сергиев Посад, 1919.

Олсуфьев Ю.А. Об изменениях в русском орнаменте в эпоху Возрождения. Сергиев Посад, 1925.

Ольшевская Л.А. Археографический обзор списков Киево-Печерского патерика, хранящийся в Государственном архиве Ярославской области и Ярославского областного краеведческого музея // Литература Древней Руси. М., 1983. Вып. 4. С. 18–25.

Описание рукописей библиотеки Иосифо-Волоколамского монастыря из Епархиального собрания ГИМ / Сост. Дианова Т.В., Костюхина Л.М., Поздеева И.В. // Книжные центры Древней Руси. Иосифо-Волоколамский монастырь. Л., 1991. С. 122–484.

Описание рукописных книг: Метод. указ. / Сост. С.А. Галишев, И.Л. Маныкова, Л.С. Соболева, А.Т. Шашков. Свердловск, 1989.

Орнаменты армянских рукописей: Альбом: / Сост. Л.А. Дурново. Вступ. ст. М.С. Саргсяна. Ереван, 1978.

Осадзе О.И. Методы описания рукописных книг в каталогах книгохранилищ Общества распространения грамотности среди грузин // Тр. пед. ин-тов ГССР. 1975. Вып. 1. С. 163–171.

Осипов Б.И. Как ставили знаки препинания в Древней Руси // Рус. речь. 1970. №2. С. 127–130.

Павлуцкий Г. Історія українського орнаменту. К., 1927.

Павлуцкий Г.Г. Орнамент Переспоничского евангелия // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. №1. С. 83–92.

Палкин Б.Н. О неизвестном рукописном учебнике анатомии Николая Бидлоо / Сов. здравоохранение. 1978. Вып. 10. С. 78–80.

Панашенко В.В. До історії українського ділового письма другої половини XVII ст. // УІЖ. 1968. №12. С. 85–93.

Панашенко В.В. Палеография и сопредельные дисциплины // Вспомогательные исторические дисциплины: Историография и теория. К., 1988. С. 90–109.

Панашенко В.В. Палеография українського скоропису другої половини XVII ст. (На матеріалах Лівобережної України). К., 1974.

Панин Л.Г. Предварительные сведения о составе списков линейного торжественника (Рукописи XIV–XVI вв.) // Русская книга в дореволюционной Сибири. Новосибирск, 1990. С. 169–197.

Панина И.В. К вопросу о соотношении восточнославянских и южнославянских особенностей в письме пергаменной рукописи начала XV в. (Апостол из ГБЛ) // АЕ за 1983 г. М., 1985. С. 49–52.

Панкевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах XVI–XIX вв. // Наук. зб. товариства «Просвіта» в Ужгороді. 1929. Р. VI; 1937. Ч. II. Р. 12; Прага, 1947. Ч. III. С. [7–11].

Панченко А.М. «Археографическое открытие» Сибири // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник. 1974. М., 1975. С. 152–157.

Парфентьев Н.П. Крюковые рукописи в собраниях Свердловской области // ТОДРЛ. 1980. Т. 35. С. 425–429.

Парфентьев Н.П. Памятники древнерусского певческого искусства в собраниях Урала // ТОДРЛ. 1985. Т. 40. С. 440–447.

Паскаль А.Д. Итоги и задачи изучения рукописей Гавриила Урика как ранних источников по истории славяно-молдавской книжности XV в. // Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода. М., 1989. С. 4–32.

Паскаль А.Д. Славяно-русские рукописные книги библиотеки МГИАИ // Сов. архивы. 1986. №4. С.31–33.

Пачовський Василь. Нарис історії мініатюри по рукописам. Львів. 1913.

Пергаментные рукописи библиотеки Академии Наук СССР: Описание русских и славянских рукописей XI–XVI вв. Л., 1976.

Передриєнко В.А. Лексична співвідносність нової і давньої української літературної мови XVIII ст. // Мовознавство. 1972. №3. С.63–73.

Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин // Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. Москва. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990.

Перетц В.Н. Новые труды по источниковедению древнерусской литературы и палеографии: Критико-библиографический обзор. К., 1912.

Перетц В.Н. Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники. Корректированное издание на правах рукописи. К., 1914. С.233–340.

Перетц В.Н. К вопросу о рациональном описании древних рукописей // Отгиск из Трудов Тверского Областного Археологического Съезда. Тверь, 1905. С.4–6.

Персидська-Герасимова Н.О. Рукописи багатоголосних творів XVII–XVIII ст. у фондах відділу рукописів ЦНБ АН УРСР // Фонди ВР ЦНБ. К., 1992. С.116–129. Див. також: *Герасимова-Персидська Н.О.*

Пестрій Г. Німецький архівознавчий журнал «Архівні відомості» за 1963–1964 рр. // Арх. України. 1966. №5. С.93–98.

Петров Н.И. Альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Императорской Духовной Академии // Искусство в Южной России. 1914. №7–12. С.1–61.

Петров Н.И. Новооткрытый список «Палиюдии» Захарии Копистенского. К., 1884.

Петров Н.И. Рукописная «четья» 1397 г. западнорусского происхождения // Рус. филол. вест. Варшава, 1881. Т. VI. №3. С.54–57.

Петрова С.В. Явление правки в русских книжных текстах XI–XIV вв. М., 1990.

Петрушевский В. О личности и церковно-музыкальном творчестве А.Л.Веделя (К истории Киево-Академического хора и характеристики церковного пения в Киеве в конце XVIII в.) // Чтения в Церковно-Историческом и Археологическом обществе при КДА. К., 1902. С.1–16.

Петухов Е.В. Материалы и заметки по истории древней русской письменности: К вопросу о «Златых цепях» // Изв. ист.-филол. ин-та князя Безбородко в г. Нежине. К., 1894. Т.13. С.33–60.

Пещак М.М. Стиль деловых документов XIV века. Структура текста: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. К., 1980.

Писаревский Д.А. Шрифты и их построение. Л., 1927.

Пихоя Р.Г. Книжно-рукописная традиция Урала XVIII–нач. XX в.: К постановке проблемы // Источники по культуре и классовой борьбе феодального периода. Новосибирск, 1982. С.101–115.

Пичета В.И. Введение в русскую историю (источники и историография). М., 1922. С.27–30.

Плигузов А.И. Авторские сборники основателей Выговской пустыни // Древнерусская рукописная книга и ее бытование в Сибири. Новосибирск, 1982. С.103–112

Плигузов А.И. К изучению орнаментики ранних рукописей Выга // Рукописная традиция XVI–XIX веков на востоке России. Новосибирск, 1983. С.82–101.

Подобедова О.И. К истолкованию содержания фронтисписов Сийского евангелия // *Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги.* 1985. Л., 1987. С.22–30.

Подобедова О.И. Миниатюры русских исторических рукописей: к истории русского лицевого летописания. М., 1965.

Подобедова О.И. О некоторых возможных аспектах описания и иллюминированных рукописей. В порядке обсуждения // *Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности.* Л., 1981. С.91–110.

Подобедова О.И. О природе книжной иллюстрации. М., 1973.

Подобедова О.И. Орнаментика русских рукописей XI–XVII вв. (По материалам собрания отдела рукописей ГИМ) // *Древнерусское искусство. Рукописная книга.* М., 1974. Вып.2. С.198–335.

Подобедова О.И. Русская средневековая рукописная книга // *Рус. речь,* 1976. №4. С.104–111.

Повесть о Петре и Февронии // Подг. текстов и исследование Р.П.Дмитриевой. Л., 1979.

Поздеева И.В. Древнерусское наследие в истории традиционной книжной культуры старообрядчества (первый период) // *История СССР.* М., 1988. №1. С.84–99.

Покровский Н.Н. Археографическое изучение памятников древней письменности и печати Сибири в 1965–1983 гг. // *АЕ* за 1984 г. М. 1986. С.13–25.

Покровский Н.Н. О древнерусской рукописной традиции у староверов Сибири // *ТОДРЛ.* 1969. Т.24. С.398–400.

Покровский Н.Н. Описания старопечатных книг и рукописей // *История СССР.* 1982. №3. С.195–199.

Покровский Н.Н. О роли древних рукописных и старопечатных книг в складывании системы авторитетов старообрядчества // *Научные библиотеки Сибири и Дальнего Востока.* 1973. Вып.14. С.19–40.

Покровский Н.В. Церковная археология в связи с историей христианского искусства. Пг., 1916.

Поле Т.А. Вопросы палеографии в трудах дворянских источников XVII — первой четверти XIX в. // *Вопр. отечественной историографии и источниковедения.* 1975. Вып.2. С.67–75.

Пономарев Л.И. К литературной истории сборников «Златая цепь» // *УЗ Казан. ун-та.* 1916. Кн.8. С.18–32.

Поньрко Н.В. Поездка за рукописями в Беломорье летом 1971 г. // *Исследования по истории русской литературы XI–XVII вв.* Л., 1974. С.410–411.

Попов А. Обзор хронографов русской редакции: В 2-х вып. М., 1866, 1869.

Попов Г.В. Орнаментация рукописи 1499 г. из Московского Успенского собора // *Древнерусское искусство.* М., 1972. С.226–246.

Попов Г.В. Позднетверская рукописная орнаментика (Четвероевангелие конца XV–нач. XVI вв. из Иосифо-Волоколамского монастыря) // *АЕ* за 1970 г. М., 1971. С.92–108.

Попов П. Материалы до словника українських граверів. К., 1927. С.5–34. (БВ. 1927. № 3).

Попов П.М. Материалы до словника українських граверів. К., 1926.

Попов П.Н. Повести о «крестьянском сыне» — «напрасном тате» по киевскому списку XVIII ст. // *ТОДРЛ.* 1958. Т.14. С.440–443.

Порфиоров Н.Г. Новые памятники древнерусского орнамента // *Сообщ. ГИМ.* 1947. Вып.2.

Постышкова-Лосева М.М., Платонова Н.Г., Ульянова Б.Л. Золотое и серебряное

дело XV–XX вв. М., 1983.

Приселков М.Д. Формат «Летописца» 1305 г. // Сб. ОРЯС Л., 1928. Т.51. №3.

Приселков М.Д. Курс общей палеографии. Л., 1938.

Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности // Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981.

Проблемы палеографии и кодикологии в СССР. М., 1974.

Проблемы применения количественных методов анализа и классификации источников по отечественной истории // Межвуз. сб. науч. тр. ДГУ. Днепропетровск, 1988.

Пронштейн А.Л., Овчинникова В.С. Развитие графики кирилловского письма. 1987.

Прохоров Г.М. Келейная исихастская литература (Иоанн Лествичник, Авва Дорофей, Исаак Сирий, Симеон Новый Богослов, Григорий Синаит) в библиотеке Троице-Сергиевой лавры с XIV по XVII в. // Исследования по истории русской литературы XI–XVII вв. Л., 1974. С.317–324. (ТОДРЛ. Т.29).

Прохоров Г.М. Сочинения Дионисия Ареопагита в славянской рукописной традиции: (Кодикологические наблюдения) // Русская и армянская средневековые литературы. Л., 1982. С.80–94.

Прохоров Г.М. Кодикологический анализ Лаврентьевской летописи // ВИД. 1972. Т.IV. С.77–105.

Проценко Л. Перша археографічна експедиція ЦДІА УРСР // Арх. України, 1965. №6. С.50–52.

Проценко Л.А. Палеографія, дипломатика і філігранологія в українських радянських дослідженнях // Історичні джерела та їх використання. К., 1968. Вип.1. С.190–200.

Пудалов Б.М. Сборник «Измарагд» в русской письменности XIV–XVIII вв. // МР. М., 1990. Вып.3. Ч.1. С.382–405.

Пустинский А. Критический обзор русской духовной литературы по предмету Пастырского Богословия за XIX ст. К., 1893.

Пуцко В. Изображение евангелистов на страницах древнеславянской рукописи. Загреб, 1985.

Пуцко В.Г. Книжкова продукція київських та південнозахідних скрипторіїв XI–XIII ст. // Писемність Київської Русі і становлення української літератури. К., 1988. С.8–24.

Пуцко В.Г. Славянская письменность и развитие книжного искусства домонгольской Руси // Проблемы изучения культурного наследия. М., 1985. С.65–73.

Пуцко В.Г. Эмальерный стиль в художественном оформлении киевских рукописей XI в. // Книжные центры Древней Руси XI–XVI вв. Разные аспекты исследований. СПб., 1991. С.29–45.

Пушкаръев Л.М. Види письмових історичних джерел // УІЖ. 1968. №9. С.24–31.

Пушкарев Л.Н. Рукописные сборники нравственно-поучительного характера собрания ЦГАЛИ в ЦГАДА // ТОДРЛ. 1980. Т.35. С.397–416.

Пушкарев Л.Н. Памятники общественной мысли в системе источников // Перестройка в исторической науке. С.56–57.

Пушкарев Л.Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. М., 1975.

Пыпин А.Н. Старообрядческий синодик // Сб. ОИРЯС. СПб., 1880. Т.21. №1.

Пыпин А.Н. Сводный старообрядческий синодик. Второе издание Синодика по четырем рукописям XVIII–XIX вв. СПб., 1883. Т.21.

Развитие славяно-русской палеографии. М., 1962.

Райнов Н. Орнамент и буква в славянските ръкописи на народната библиотека в Пловдив. София, 1925.

Райков Б. Принципи и методи по описание на славянските ръкописи с оглед на състав'яне каталог на българските ръкописи от X до XVII век. Известия на Народната библиотека «Кирил и Методий». 1976. №14. С.55–82.

Рамазанова Н.В. Тропарь и кондак на пренесение честных мощей князю Михаилу Черниговскому, «... творение Ивана, богомудрого царя, самодержца российского» (к проблеме атрибуции) // Литература Древней Руси. Источниковедение: Сб. науч. тр. ИРЛИ. Л., 1988. С.107–116.

Региональные проблемы истории книги в Сибири и на Дальнем Востоке: Сб. науч. тр. ГПНТБ СО АН СССР / Отв ред. А.Л.Посадков. Новосибирск, 1985.

Резанов В.И. «Мудрость предвечная»: Киевская школьная драма 1703 года. К., 1912.

Резцов Н. Бумага в России за 100 лет. М., 1912.

Риженко Я. Вкладні записи (матеріали) // Наук. зб. Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури. Етнологічно-краєзнавча секція. 1927. Вип.1. С.125–129.

Різник М.Г. Письмо і шрифт. К., 1978.

Рогов А.И. Миней (справка) // МП. М., 1973. Вып.1. С.297–305.

Рогов А.И. Культурные связи Киевской Руси с балканскими странами // Славянские культуры и Балканы. М., 1978. С.42–49.

Ровинский Д.А. Подробный словарь русских граверов XVI–XIX веков: В2-х т. СПб., 1895.

Ровинский Д.А. Подробный словарь русских гравированных портретов: В2-х т. СПб., 1889.

Ровинский Д.А. История русских школ иконописания до конца XVII в. // Зап. ИАО. СПб., 1856. Т.VIII.

Рогович М.Д., Нічик В.М. Філософська думка в Києво-Могилянській академії. Мануйло Козачинський // Філософ. думка. 1969. №1. С.116.

Рождественская Т.В. К проблематике исследований по древнерусской эпиграфике // Древнерусский язык домонгольской поры. Л., 1991. С.201–205.

Рождественская Т.В. Эпиграфика и книжная культура древнего Новгорода // История и культура древнерусского города. М., 1989. С.128–133.

Розов Н.Н. Горный инженер П.К.Фролов — собиратель русской рукописной книги // Книжное дело Петербурга-Петрограда-Ленинграда. Л., 1981. С.31–36.

Розов Н.Н. Десять веков искусства русской рукописной книги // Книга: месяц и материалы. 1988. Вып.56. С.76–88.

Розов Н.Н. Заметки о рукописных книгах из библиотеки Псково-Печерского монастыря // АЕ за 1972 г. М., 1974. С.259–264.

Розов Н.Н. Книга Древней Руси XI–XIV вв. М., 1977.

Розов Н.Н. Книга в России в XV в. Л., 1981.

Розов Н.Н. Об особенностях художественного оформления литургических и певческих рукописных книг // Взаимодействие древнерусской литературы и изобразительного искусства. Л., 1985. С.424–433. (ТОДРЛ. Т.38).

Розов Н.Н. Об идентификации почерков старейших русских книг (XI–XII вв.) // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974. Вып.2. С.14–17.

Розов Н.Н. Об исследовании географического распространения рукописной книги (По материалам Софийской библиотеки) // Пути изучения древнерусской литературы и письменности. Л., 1970. С.160–170.

Розов Н.Н. О культурно-историческом значении рукописной книги после

введения книгопечатания в России // Русские книги и библиотеки в XVI — первой половины XIX века. Л., 1983. С.13–22.

Розов Н.Н. О русско-армянских книжных связях древнейшего периода // Историко-филологический журнал. 1978. №3. С.207–217.

Розов Н.Н. Первые книги на Руси // Рус. речь. 1983. №6. С.75–78.

Розов Н.Н. Русская книга XI–XIV вв. Опыт историко-культурного исследования старейших памятников русского языка. / Автореф. дис. ... д-ра. Филол. наук. Л., 1973.

Розов Н.Н. Русская рукописная книга: этюды и характеристики. Л., 1971.

Розов Н.Н. Статистика и география русской книги XV в. (Предварительные данные) // Книга в России до середины XIX века. Л., 1978. С.36–46.

Розов Н.Н. Южнославянские рукописи Синайского монастыря // Филол. науки. 1961. №2 (14). С.129–138.

Розов Н.Н. Некоторые итоги и перспективы изучения русской рукописной книги в ГПБ в 1917–1967 гг. // Книги. Архивы. Автографы. Обзоры, сообщения, публикации. М., 1973. С.243–260.

Розов Н.Н. Архитектурные фронтисписы русских книг XI–XIV вв. // Средневековая Русь. М., 1976. 171–174.

Розов Н.Н. Изборник 1076 года как памятник истории русской книги // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. 1976. Т.35. С.545–554.

Розов Н.Н. Старейшая русская книга для чтения: [Об «Изборнике 1076 г.»] // ВИ. 1976. №12. С.208–211.

Розов Н.Н. Отражение русско-сербских связей в древнерусской рукописной книжности // Источниковедческое изучение памятников письменной культуры. Л., 1984. С.72–79.

Роман Т. Симметрии бордюрных орнаментов в $n+1$ -мерном пространстве // Докл. АН СССР. М., 1962. Вып.147. №5. С.1038–1041.

Роман Т. Симметрии 4-мерных бордюрных орнаментов // Докл. АН СССР. 1959. Т.128. С.1122–1124.

Романова В.В. Рукописная книга и готическое письмо // Искусство книги. М., 1961. Вып.2.

Романова В.Л. Рукописная книга и готическое письмо во Франции в XIII–XIV вв. М., 1975.

Ромодановская Е.К. Рукописная книга в Сибири XVII–XVIII вв. // Библиофил Сибири. Иркутск, 1985. Вып.1. С.54–62.

Романовський Р. До історії папірництва на Україні // БВ. 1926. №2.

Редкие книги и рукописи: изучения и описание // Материалы Всесоюз. науч.-метод. совещ. заведующих отделами редких книг и рукописей библиотек вузов. Ленинград, 24–26 янв. 1989 г. Л., 1991.

Ружицький Е.Й. Львівське палітурництво XV — першої половини XVIII ст. // Середні віки на Україні. К., 1973. Вип.2. С.138–149.

Рукописная и печатная книга в России. Проблемы создания и распространения: Сб. науч. тр. Л., 1988.

Рукописная книга в культуре народов Востока. Очерки. М., 1987. Кн.1.

Рукописное наследие Древней Руси. По материалам Пушкинского дома: Сб. ст. Л., 1972.

Рукописные и редкие печатные книги в фондах библиотеки АН СССР: Сб. науч. тр. Л., 1976.

Рукописные книги исторического содержания // Русская рукописная книга древней традиции [отдельные поступления, опись]. Краткий отчет о новых

поступлениях рукописей в библиотеку (1969–1973). Л., 1974. С.75, 85–88.

Русская книга от начала письменности до 1800 года. М., 1924.

Русско-немецкие связи в области книжного дела: Сб. науч. тр. М., 1986.

Рыков Ю.Д. Новые данные о деятельности Книгописца Сидора под Вязьмой в первой трети XVI века // Зап. ОР ГБЛ. М., 1977. Вып. 38. С.139–149.

Салмина М.А. Еще раз о датировке «Летописной повести о Куликовской битве» // ТОДРЛ. 1977. Т.32. С.1–39.

Санцевич А.В. Система вспомогательных исторических дисциплин // ВИД. К., 1988. С.5, 21.

Сапунов Б.В. Изменение соотношений рукописных и печатных книг в библиотеках XVI–XVII вв. // Рукописная и печатная книга. М., 1975. С.37–50.

Сапунов Б.В. «Информационный взрыв» на Руси в XI веке. // Рус. речь. 1977. №2. С.120–128.

Сапунов Б.В. Книга в быту Древней Руси // Федоровские чтения. 1976 г. Читатель и книга. М., 1978. С.30–38.

Сапунов Б.В. Книга в международных культурных связях Руси XI–XIII веков / / Тр. Гос. Эрмитажа, 1974. Т.15. С.5–14.

Сапунов Б.В. Книга в России в XI–XIII вв. Л., 1978.

Сапунов Б.В. Книжная культура Древней Руси (XI–XIII вв.): Автореф. дис. . . д-ра ист. наук. Л., 1975.

Сапунов Б.В. К истории русской книги XVI в. // Тр. Гос. Эрмитажа. Л., 1959. С.31.

Сапунов Б.В. О почитании книжном (в Древней Руси) // Рус. речь. 1974. №3. С.121–126.

Сапунов Б.В. Украинская книга в России в XVII в. (Из истории русско-украинских культурных связей) // Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела: Тез. докл. Второй Всесоюз. науч. конф. по проблемам книговедения. М., 1974. С.44–46.

Сахаров И. Исследование о русском иконописании. СПб., 1849. Кн. 1. Подлинник.

Свенціцький І.С. Ікони Галицької України XV–XVI ст. Львів, 1929.

Свенціцький І.С. Прикраси рукописів Галицької України XVI в. Жоква, 1922–1923. Вип. I–III.

Свенціцький І. Опис рукописів. Кириличні пергамені XII–XV вв. // Збірки Національного Музею у Львові. Львів, 1933.

Свердлов М.Б. Генеалогия в изучении класса феодалов на Руси XI–XIII вв. // ВИД. Т. XI. С.222–237.

Свирич А.Н. Древнерусская миниатюра. М., 1950.

Свирич А.Н. Искусство книги Древней Руси XI–XVIII вв. М., 1964.

Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв. М., 1984. С.15.

Севостьянова А.А., Сипицина Е.В., Федюк Г.П. Обзор коллекции рукописей и книг кириллической печати Ярославской областной библиотеки им. Н.А. Некрасова // АЕ за 1986 г. М., 1987. С.255–261.

Седова О.Н. Палеографическое и лингвистическое описание древнерусской рукописи (Новгородского Евангелия 1270 г.): Автореф. дис. . . . канд. филол. наук. М., 1974.

Седова О.Н. Сокращенно написанные слова в древнерусском уставном письме конца XIII в. (на материале Новгородского Евангелия 1270 г.) // Проблемы палеографии и кодикологии в СССР. М., 1974. С.77–78.

Седова О.Н. Сокращенно написанные слова в древнерусском уставном письме конца XIII в. — XIV вв. (на материале канонических памятников) // Тез. Всесоюз. конф. по истории средневековой письменности и книги. Ереван. 25–27 окт. 1977 г. Ереван, 1977. С.85–86.

Семенов А.А. Рецепты оформления старинных восточных рукописей // Тр. ИИЯЛТ. Сталинабад, 1951. Т.29.

Семенов А.И. Лисицкий монастырь — пригородный центр новгородского книгописания // ТОДРЛ. 1961. Т.7. С.181–209.

Семеновкер Б.А. Греческие списки истинных и ложных книг и их рецепция на Руси // ТОДРЛ. 1985. Т.40. С.219–228.

Семеновкер Б.А. Анализ библиографических ссылок как вспомогательный метод (на материале византийского права и энциклопедий) // ВИД. Т. С.72–78.

Семинар з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін // Арх. України. 1969. №4. С.100–101.

Сеник О.Н. Украинские рукописи в коллекции В.Н.Перетца // Вопр. истории русской средневековой литературы. Л., 1974. С.349–350.

Сетин Ф.И. Русская детская поэзия второй половины XVII в. // Дет. литература. 1979. №5. С.38–39.

Сетин Ф.И. Рукописные детские книги XVII века // Дет. литература. 1978. №10. С.21–22.

Сидоров А.А. Об исследовательской работе по истории русской книги // Книга в России до середины XIX в. Л., 1978. С.7–10.

Сидоров А.А. Взаимосвязи между Украиной, Россией и Западом в области оформления книги в старое и новое время // Из истории книги на Украине. К., 1978. С.94–112.

Сидоров А.А. Искусство книги. М., 1979.

Сидоров А.А. История оформления русской книги. М., 1946, 1964.

Сидоров А.А. Книга и жизнь: Сб. книговедческих работ. М., 1972.

Сидоров А.А. Рисунок старых русских мастеров. М., 1956. С.37.

Сизов Е.С. К вопросу о датировке Шумиловского тома Лицевого Летописного Свода XVI в. // Проблемы палеографии и кодикологии в СССР. М., 1974. С.126–140.

Симон Р.К. Объект, целевое назначение, методика и формы библиографии в их историческом развитии // Тр. 6-ки АН СССР и ФБОН АН СССР. М.; Л., 1961. Т.5. С.23.

Симони П. Старинный трактат о письме заставок. Л., 1926.

Симони П.К. Опыт сборника сведений по истории и технике книгопереплетного искусства на Руси, преимущественно до-петровское время, с XI по XVIII столетие включительно. Тексты. Материалы. Снимки. СПб., 1903.

Симони П.К. К истории обихода книгописца, переплетчика и иконового писца при книжном и иконном строении. Материалы для истории и техники книжного дела и иконописи, извлечения из русских и сербских рукописей и др. источников XV-XVIII столетий. [СПб.], 1906. Вып.1.

Симони П.К. Собрание изображений окладов на русских богослужебных книгах XII-XVIII столетий. [СПб.], 1910. Вып.1: Древнейшие церковные оклады XII-XIV вв. с тремя светопечатными таблицами снимков с величину подлинников.

Словник художників України. К., 1973.

Симонов Л.П. Переплетное мастерство и искусство украшения переплета: Художественные стили, чистка, исправление и хранение книг. СПб., 1897.

Симонов Р.А. «Великое число» в русской арифметической рукописи XVI в. Из собрания проф. И.К.Андропова // Вопр. истории физико-математических наук:

Материалы Всесоюз. конф. физ.-мат. наук. Тамбов, 1971. С.6–7.

Симонов Р.А. Византийская нумерация в эпиграфике Первого Болгарского царства и начало славянской письменности // Сов. археология. 1973. №1. С.71–82.

Симонов Р.А. Древнерусский цифровой перечень в пергаменной рукописи XV в. // Проблемы истории математики и механики. М., 1972. Вып.1. С.45–46.

Симонов Р.А. Математические тексты и материалы в славяно-русских рукописях XI–XV вв. // МР. М., 1976. Вып.2. Ч.2. С.257–304.

Симонов Р.А. Об особенностях цифровой системы, употреблявшейся в кириллических рукописях X–XV вв. // МП. М., 1976. Вып.1. С.205–213.

Симонов Р.А. О происхождении и историческом развитии цифровой системы, употреблявшейся в кириллице // История и методология естественных наук: Сб науч. тр. М., 1971. Вып.11.

Симонов Р.А. Русская средневековая система больших чисел // История и методология естественных наук. М., 1970. Вып.5. С.212–217.

Симонов Р.А. Текст XV в. с наименованиями числовых разрядов // Восточнославянские языки: источники для их изучения. М., 1973. С.273–278.

Симонов Р.А. «Цифровые алфавиты» Древней Руси // Рус. речь. 1973. №1. С.134–140.

Синицына Н.В. Книжный мастер Михаил Медоварцев // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1972. С.286–317.

Синицына Н.В. Кодикология рукописи и книжный скрипторий (По материалам русских рукописей XV–XVI вв.) // Тез. Всесоюз. конф. по истории средневековой письменности и книги. Ереван, 25–27 окт. 1977 г. Ереван, 1977. С.89–90.

Синицына Н.В. Отождествление почерков русских рукописных книг конца XV — первой половины XVI в. и его трудности // Проблемы палеографии и кодикологии в СССР: Сб. ст. М., 1974. С.89–113.

Синицына Е.А. Ростовская митрополичья рукописная библиотека в свете кодикологических данных // Методология, историография, источниковедение истории СССР и всеобщей истории. Ярославль, 1986. С.24–25.

Синицына Е.В. Рукописная библиотека Ростовского архиерейского дома в конце XVII–XVIII вв. // Краеведческие записки. Ярославль, 1991. Вып.7. С.116–124.

Сиромаха В.Г. Кавычные книги 50-х годов XVII в. // АЕ за 1986 г. М., 1987. С.75–84.

Сіверська К.Б. Мистецтво оправи книг на Україні в XV–XVII ст. // Історичні джерела та їх використання. К., 1966. С.280–285.

Скабалланович М. Толковый типикон. К., 1910.

Скорина В.С. Важливі видання з питань радянської археографії // Арх. України. 1977. №1. С.82–83.

Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь. М., 1979.

Словарь книжников и книжности Древней Руси. Л., 1987. Вып.1; 1988. Вып.2. Ч.1; 1989. Вып.2. Ч.2.

Славяно-балканские исследования // Историография и источниковедение: Сб. ст. и материалов. М., 1972.

Слуховский М.И. Из истории книжной культуры России. М., 1964.

Слуховский М.И. Библиотечное дело в России до XVIII в. М., 1968.

Слуховский М.И. Русская библиотека в XVI–XVII вв. М., 1973.

Сметанина С.И. Записи XVI–XVII вв. на рукописях собрания Е.Е.Егорова // АЕ за 1963. М., 1964.

Соболев Н.Н. Русский орнамент. Камень, дерево, керамика, железо, стенопись, набойка. М., 1948.

Соболева Н.А., Аксенов А.И. Вспомогательные исторические дисциплины: современное состояние и структура взаимоотношений // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин // Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990. С.84–85.

Соболевский А.Н. Переводная литература Московской Руси XIV–XVII веков: Библиографические материалы. СПб., 1903.

Советская археология. Каталог научно-методической литературы и сборник документов. М., 1974. Вып.1. (1917–1970 гг.); М., 1976. Вып.2. (1971–1973 гг.); М., 1980. Вып.3 (1974–1975 гг.); М., 1987. Вып.4. (1976–1980 гг.).

Сokolov A.B. Информационный подход к документальной коммуникации. Л., 1988.

Сосенко [Модест]. Прикраси галицьких рукописів XVI–XVII віків Ставропільного музею. Львів, 1923.

Сохань П.С. Поновлюючи традиції вітчизняної археології // Вісн. АН УРСР. 1990. №7. С.66–68.

Сохань П.С. Про деякі основні напрями діяльності Археологічної комісії АН УРСР в світлі сучасних вимог перебудови // Українська археологія. Сучасний стан та перспективи розвитку: Тез. допов. Респ. наради. К., 1988. С.3–6.

Сохранность документов на бумажной основе. Вопросы архивной климатологии. М., 1976.

Сперанский М.И. Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. М., 1964.

Сперанский М.И. Описание рукописей библиотеки историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине. Москва-Нежин, 1901. Т.1. Кн.1–2.

Сперанский М.И. Рукописные сборники XVIII в. М., 1963.

Спирина Л.М. Лицевые рукописи XVI в. из собрания Загорского музея-заповедника // Древнерусское и народное искусство. М., 1990. С.83–95.

Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей / Сост. Н.Ф.Бельчиков, Ю.К.Бегунов, Н.П.Рождественский. М.;Л., 1963.

Срезневский И.И. Обзорение древних русских списков Кормчей книги. СПб., 1897.

Срезневский И.И. Славяно-русская палеография XI–XIV вв. Лекции, читанные в имп. Санкт-Петербургском университете в 1865–1880 гг. СПб., 1885.

Ставицкий В.Л. До питання про загальноруське літописання 40-х років XIII ст. // УІЖ. 1991. №8. С.141–147.

Стасов В.В. Славянский и восточный орнамент по рукописям древнего и нового времени. СПб., 1886.

Стасов В.В. Миниатюры некоторых рукописей византийских, болгарских, русских, джагатайских и персидских. СПб., 1902.

Стасов В. Славянский и восточный орнамент по рукописям нового и древнего времени. СПб., 1887.

Стеблевский Б.И. Особенности крашения бумаг при реставрации // Проблемы формирования и обеспечения сохранности фондов: Сб. науч. тр. М., 1983. 130–142.

Стеблевский Б.И., Николаева Г.К. Консервация кожаных переплетов // Проблемы формирования и обеспечения сохранности фондов: Сб. науч. тр. М., 1983. С.83–130.

Степовик Д.В. Київська школа рисунка й живопису XVIII ст. та її міжнародні зв'язки // Народна творчість та етнографія. 1980. №4. С.52–60.

Степовик Д.В. Українська графіка XVI–XVIII ст. Еволюція образної системи. К., 1982.

Стефанович Д. О Стоглаве. Его происхождение, редакция и состав. К истории памятников древнерусского церковного права. Спб., 1909.

Стецкевич М.Я. Справочные и методические пособия Отдела рукописей и редких книг ГПБ им. М.Е.Салтыкова-Щедрина (Аннотированный список) // АЕ за 1974 г. М., 1975. С.324–335.

Столярова Л.В. К истории рукописной книги XIII в. (О месте создания и заказчике Захаринского паремейника 1271 г.) // 40 лет научно-му студенческому кружку источниковедения истории СССР. М., 1990. С.113–121.

Стратий Я.М., Литвинов В.Д., Андрушко В.А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской Академии К., 1982.

Стрельский В.И. Основные принципы научной критики источников по истории. К., 1961. С.68.

Судаков Г.В. Монастырские описи XVII века как источник по истории книги / Северный археологический сборник. Вологда, 1978. Вып.6. С.41–49.

Судаков Г.В. Из наблюдений над палеографией скорописи второй половины XVII в. (в материалах гос. архива Волынской области) // Проблемы палеографии и кодикологии в СССР. М., 1974. С.141–151.

Сушицкий Ф.П. «Беседы трех святителей». Из филологического семинара проф. В.Н.Перетца. К., 1911.

Схема кодикографирования восточных рукописей (подготовлена Р.М.Булгаковым) // Вопр. описания и каталогизации восточных рукописей Южного Урала. Уфа, 1985. С.95–100.

Сырейщиков Н.П., Тренев Д.К. Орнаменты на памятниках древнерусского искусства. Альбом. М., 1916. Вып.3.

Тарабасова Н.И. Некоторые черты московской скорописи XVII в. // История русского языка. Памятники XI–XVIII вв. М., 1982. С.170–220.

Таранов Н.Н. Рукописный шрифт. Львов, 1986.

Таценко Т.Н. Учебники письма как источник по истории немецкого курсива XVI–XVII вв. // Средние века. 1978. Вып.42. С.157–181.

Творогов О.В. Древнерусская книжность XI–XIII веков (О Каталоге памятников) // Духовная культура славянских народов: Литература. Фольклор. История. Л., 1983. С.5–18.

Творогов О.В. Древнерусская литература и книжность XI–XIV веков: пути изучения // Православие в Древней Руси. Л., 1989. С.18–19.

Творогов О.В. Древнерусские четьи-сборники XII–XIV вв. // ТОДРЛ. 1988. Т.41. С.197–214.

Творогов О.В. Задачи и перспективы изучения хроник и хронографов // Летопись и хроники. М., 1976. С.189–202.

Творогов О.В. Описание хроник, хронографов и хронологических компиляций // МП. М., 1973. Вып.1. С.224–260.

Терентьев-Катанский А.П. Художественное оформление тангутской книги (По материалам рукописного фонда ЛО ИВ АН СССР) // Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. Ежегодник. 1971. М., 1972. С.239–252.

Теория и методика историографических и источниковедческих исследований / Межвуз. сб. науч. тр. ДГУ. Днепропетровск, 1989.

Титов Ф.И. Очерки по истории русского книгописания и книгопечатания: Русское книгописание XI–XVIII веков. К., [1912].

Титов Ф.И. Матеріали по історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII віках: Всебірка передмов до українських стародруків. К., 1924.

Тихомиров М.Н. Записи XVI–XVII вв. на рукописях Чудова монастиря // АЕ за 1958 г. М., 1960. С.11–36.

Тихомиров Н.Б. Ирмологий [ненотированный] // МП. М., 1973. Вып. I. С.306–331.

Тихонравов Н.Б. Луцидариус — летописи русской литературы и древности. 1859.

Тихомиров Н.Б. Каталог русских и славянских пергаменных рукописей XI–XII вв., хранящихся в Отделе рукописей ГБЛ // Зап. ОР ГБЛ. М., 1968. Вып.30. Ч.1–2.

Тихонок И.А. «Изложение пасхалии» московского митрополита Зосимы // Исследования по источниковедению истории СССР. XIII–XVIII вв. М., 1986. С.45–61.

Томашевский Б.В. Писатель и книга. Очерки текстологии. Л., 1928; 2-е изд. 1959.

Трохачев С.Ю. Греческо-русские рукописные грамматики XVII–XVIII вв. в России // Литература Древней Руси. Источниковедение: Сб. науч. тр. ИРЛИ. Л., 1988. С.207–212.

Турилов А.А., Черенцов А.В. Новое имя в истории русской культуры // Природа. 1985. №9. С.88–97.

Турилов А.А., Черенцов А.В. Отреченная книга Рафли // ТОДРЛ. 1985. Т.40. С.260–344.

Турилов А.А., Черенцов А.В. Псковский книжник XVI века // Вопр. истории. 1989. №11. С.139–144.

Турилов А.А. Памятники южнославянской письменности в составе русских библиотек конца XV–XVII веков: [По материалам древнерусской библиографии] / Сов. славяноведение. 1977. №1. С.67–82.

Тяпкин Б.Г. Вопросы типологии в современном книговедении. М., 1974.

Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку // Тез. допов. Респ. наради. К., 1988.

Українська книга XVI–XVII–XVIII століть. К., 1926. Т.1.

Українські письменники. Біобібліографічний словник: У 3-х т. / Уклад. Л.Є.Махновець. К., 1960. Т.1: Давня українська література (XI–XVIII ст.).

Улащик Н.Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. М., 1973.

Ульяновський В.І., Дубровіна Л.А., Новохатський К.Є. Архівна та рукописна Україніка. Програма виявлення, обліку, опису архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України // Архівна та рукописна Україніка: Матеріали розширеної міжвідомчої наради по обговоренню Державної програми. Київ. 17 жовтня 1991 р. К., 1992. С.58–60.

Ундольский В. Библиографические разыскания // Московитянин. 1846. №2. С.138–162; №3. С.147–175; №11–12. С.181–230.

Урсул А.Д. Природа информации. М., 1968.

Урсул А.Д. Проблема информации в современной науке. М., 1975.

Успенский А.И. Царские иконописцы и живописцы XVII в.: Словарь // Зап. Московского археологического ин-та. М., 1910. Т.2.

Успенский Н.Д. Древнерусское певческое искусство. М., 1965; 1971.

Успенский Н.Д. Древнерусский буквенный орнамент. М., 1911; 1917.

Успенский Ф. Очерки по истории византийской образованности. СПб., 1881.

Успенский Ф. Синодик в Неделю православия: сводный текст с приложениями. Одесса, 1893.

Утков В. Рукописные книги Василия Андронникова // Альманах библиофила. М., 1979. Вып. 6. С. 215–222.

Ухова Т.Б. Художественное оформление древнерусских рукописных книг (конец XIV–первая треть XV в.). Автореф. дис. . . канд. искусствовед. наук. Л., 1974.

Ушаков В.Е. Древнерусские акцентуированные памятники середины XIV в. // Вопр. языкознания. 1971. №5. С. 91–104.

Фарсоби́н В.В. Источниковедение и его метод: Опыт анализа понятий и терминологии. М., 1983.

Филиграні XVII ст. по старопечатным книгам Украины и Литвы из фондов ГИМ. Каталог / Сост. Т.В.Дианова. М., 1990.

Филигранологические исследования: теория, методика, практика: Сб. науч. тр. Л., 1990.

Филиппова И.С. Идентификация писцов на основании анализа письма скорописных рукописей // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974. Вып. 2. С. 38–57.

Филькина Е.Ю. История описания частных [рукописных] коллекций во второй половине XIX в. // Историография и источниковедение архивного дела в СССР. М., 1984. С. 43–52.

Финдейзен Н.Ф. Очерки по истории музыки России М.; Л., 1928.

Фихман И.Ф. Документальная папирология в системе вспомогательных исторических дисциплин античности // ВИД. 1989. Т. XX. С. 282–239.

Фихман И.Ф. Новые материалы о производстве книги в Византийском Египте // Древний Восток и мировая культура. М., 1981. С. 137–141.

Фокина О.Н. Бытование «Повести о бражнике» в сборнике XVII века // Русская книга в дореволюционной Сибири. Новосибирск. 1985. С. 18–42.

Флоря Б.Н. Славянская письменность и европейская культура раннего Средневековья // Сов. славяноведение. 1985. №2. С. 66–70.

Фоменко А. Новые методики хронологически правильного упорядочивания текстов и приложения к задачам датировки древних событий // Исслед. операций и АСУ. 1983. Вып. 21. С. 40–59.

Фомина М.С. Златоустры в славянской письменности XII–XVI вв. // МР. М., 1990. Вып. 3. Ч. 2. С. 297–328.

Фонкич Б.Л. Греческая кодикология (На материале рукописей X–XVII вв. собраний Москвы и Ленинграда): Автореф. дис. . . канд. ист. наук. М., 1969.

Фонкич Б.Л. Греческие рукописи В.П. Орлова-Давыдова // ВВ. 1983. Т. 44. С. 117–125.

Фонкич Б.Л. К вопросу о кодикологическом изучении рукописей Чикаго-Карахиссарской группы // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1983. Вып. 3. С. 300–302.

Фролов В.С. Певческие рукописи древнехранилища Пушкинского дома // ТОДРЛ. 1974. Т. 29. С. 339–342.

Хелая Н.А. Рукописная медицинская книга XVII века Абрама Мцере́лес // Сов. здравоохранение. 1975. С. 75–78.

Хомутецька З.С. Палеографічні особливості актових книг кременецьких судів XVI ст. // Історичні джерела та їх використання. К., 1964. Вип. 1. С. 195–202.

Хорикова Е.С., Левашова Л.Г., Е.В. Старова Е.В. Методические аспекты реставрации кожаных переплётков книг XVII–XVIII вв., подвергшихся термодеструкции во время пожара // Консервация и реставрация музейных

художественных ценностей. М.,1990. Вып.3: Исследование, консервация и реставрация средневековых рукописных памятников. С.1–4.

Хотеев П.И. Всесоюзная научная конференция по истории книги // ВИ. М.,1986. №3. С.105–106.

Христосенко Г.А. Палеографическое описание рукописных документов Нерчинского острога второй половины XVII века // Вопр. краеведения Забайкалья. 1973. Вып.2. С.99–117.

Хроніка з літописців стародавніх // Підг. тексту до друку, передм., комент. Ю.А.Мицика, В.М.Кравченка. К.,1992.

Цикридис Д., Лаховски С. Модели данных. М.,1985.

Чаев Н.С., Черепнин Л.В. Русская палеография. М.,1947.

Чамарыцкі В.А. Мясцьвае летапісанне Беларусі XVII–XVIII ст.: (Магілеўская хроніка) // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1979. №4. С.112–119.

Черепнин Л.В. Русская палеография. М.,1956.

Черепнин Л.В. Славянские и русские рукописи Парижской национальной библиотеки (Краткий обзор) // АЕ за 1961 г. М.,1961. С.215–235.

Черепнин Л.В. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории: Сб. ст. М.,1973. Вып.1. С.41–62.

Черменский П.Н. Лицевой синодик XVII в. Свято-Троицкого Лебединского монастыря // Зап. отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического о-ва. Пг.,1915. Т.1. С.75–81.

Черных В.А. Археографические экспедиции // Вестн. АН СССР. 1988. №1. С.105–110.

Черных В.А. Археография и текстология // Археография Южного Урала. Уфа,1976. С.59–68.

Черных В.А. О предмете археографии и ее месте в кругу смежных научных дисциплин // Сов. архивы. 1976. №6. С.46–53.

Черняк О.П. Западноевропейские словари и учебники русского языка (XVI–XVIII вв.) // Книга и ее распространение в России в XVI–XVIII вв. Л.,1985. С.25–36.

Черторицкая Т.В. Торжественник из собрания ИИФиФ: Опыт описания сборников постоянного состава. // Источниковедение и археография Сибири. Новосибирск, 1977. С.162–198.

Черторицкая Т.В. Торжественник и Златоуст в русской письменности XIV–XVII вв. // МР. М.,1990. Вып.3.Ч.2. С.329–381.

Черторицкая Т.В. Торжественник — памятник русской литературы конца XIV–XVI вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М.,1979.

Чистякова Е.В. Синописис. // ВИ. 1974. №1. С.215–219.

Чирков С.В. Археография и проблемы истории научных школ // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин // Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. Москва. 30мая–1 июня 1990 г. К.,1990.

Чирков С.В. Некоторые проблемы камеральной археографии в начале XX в. / / Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. [1979 г.]. Л.,1981. С.142.

Чугасзян Л.Б. О чеканном окладе рукописи Матенадарана №5576 // Ист.-филол. журн. Ереван, 1978. №2. С.117–128.

Шашков А.Т. Таюильский сборник сочинений Максима Грека: (Кодикологические заметки) // Рукописная традиция XVI–XIX вв. на востоке России. Новосибирск, 1983. С.4–14.

Шварц Е.М. Кодикологический анализ пергаменных рукописей XIV–XV вв. (на материале Софийско-Новгородского собрания ГПБ) // ВИД. 1987. Т. XVIII. С.110–120.

Шварц Е.М. Кодикологическое исследование рукописей XV века Софийско-Новгородского собрания ГПБ: Автореф. дис. . . . канд. ист. наук. Л., 1984.

Шварц Е.М. Новгородские рукописи XV в. Кодикологическое исследование Софийско-Новгородского собрания ГПБ. М.; Л., 1989.

Шварц Е.М. О византийском влиянии на русский переплет // ВИД. 1991. Т. XXIII. С.169–181.

Шварц Е.М. О методике определения филиграней (на материале славянских средневековых кодексов) // ВИД. Т. XV. С.79–91.

Швидько А.К. Этапы развития советской археографии на Украине и их особенности // Теоретико-методологические вопросы развития советской исторической науки. Днепропетровск, 1987. С.42–51.

Шевченко Е.Э. Книжник XV в. Мартиниан: Кирилло-Белозерский, Троице-Сергиев, Вожеозерский и Ферапонтов монастыри // Книжные центры Древней Руси XI–XVII вв. СПб., 1991. С.283–299.

Шевчук В. Невідомі вірші з київських рукописів XVIII ст. // Рад. літературознавство. 1981. №7. С.65–73.

Шихсаидов А.Р. Книжные коллекции Дагестана: к вопросу о формировании и изучении // Рукописная и печатная книга в Дагестане. Махачкала, 1901. С.5–22.

Шишков А. Русская каллиграфия: В 2-х ч. М., 1854.

Шицгал А.Г. Шрифты и орнамент. М., 1954.

Шматау В.Ф. Мастацтва заходнерускіх рукапісаў (XI–XIII ст.) // Книговедение в Белоруссии. Минск, 1977. С.13–24.

Шматов В.Ф. Традиции восточнославянских рукописей и западноевропейские источники в оформлении книг Ф.Скорины // Славянские культуры и мировой культурный процесс: Материалы Международ. науч. конф. ЮНЕСКО. Минск, 1985. С.138–140.

Шмерлинг Р. Образцы декоративного убранства грузинских рукописей. Тбилиси, 1940.

Шмидт С.О. Монография о книжной культуре XVI–XVII веков // Книга. М., 1978. Вып.37. С.204–208.

Шмидт С.О. Об описании рукописных книг // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы Всесоюз. конф. Л., 1981. С.7–19.

Шмидт С.О. О классификации исторических источников. // ВИД. М., 1984. Т. XVI. С.3–24.

Шмидт С.О. Советская археография: Состояние и задачи ее дальнейшего развития // Материалы Межресп. науч. конф. по источниковедению и историографии народов прибалтийских республик СССР. Источниковедение. Вильнюс, 1978. С.181–183.

Шмидт С.О. Некоторые вопросы развития советской археографии // АЕ за 1978 г. М., 1979. С.4–11.

Шмидт С.О. О датировке приписок в Лицевом летописном своде // Общество

и государственность феодальной России. М., 1975. С.305–310.

Шмидт С.О. Некоторые вопросы развития советской археографии // Археография и источниковедение. Северный археографический сборник. Сыктывкар, 1977.

Шмидт С.О. Советская археография и ее современные задачи // Архивы СССР периода развитого социалистического общества. М., 1979.

Шаскольский И.П. Русский рукописный атлас XVII в. в финляндском архиве / Изв. Всесоюз. геогр. о-ва. 1977. Т.109. С.101–102.

Шовгенова Л.М. Азбуковники [О рукописных словарях XVII в.] // Рус. речь. 1967. №5. С.74–76.

Шолом Ф.Я. Російсько-українські зв'язки в галузі громадсько-політичної поезії XVIII ст. // Наук. зап. КДУ. 1952. Т.П. Вип.9. Філол. зб. №4. С.125–151.

Шульгина Э.В. Скорописное письмо XVII в. по Милютинским Минеям-четым // Тр. ГИМ. 1987. Вып.63. С.10–12.

Шульгина Э.В. Балканский орнамент // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1974. С.197–335.

Шапов Я.Н. Библиотека Полоцкого Софийского собора и библиотека академии Замошской // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. М., 1976. С.262–282.

Шапов Я.Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси XI–XIII вв. М., 1978.

Шапов Я.Н. Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики. М., 1976. Ч.1–2.

Шапов Я.Н. Восточнославянская рукописная книга за рубежом и проблемы ее научного описания // Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности: Материалы науч. конф. Л., 1981. С.38–48.

Шапов Я.Н. Восточнославянская рукописная книга за рубежом как памятник истории и культуры. Вопросы ее изучения и введения в науку // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. М., 1983. С.283–295.

Шапов Я.Н. Календарь в псковских рукописях XV–XVI вв. // ТОДРЛ. 1983. Т.37.

Шапов Я.Н. К истории русского книжного знака конца XV–XVII вв. // Рукописная и печатная книга. М., 1975. С.85–93.

Шапов Я.Н. Некоторые юридические и канонические памятники в славянской письменности XII–XVI вв. // МП. М., 1973. Вып.1. С.261–273.

Шапов Я.Н. Некоторые итоги разыскания и исследования памятников древнерусской календарной книжности // Современные проблемы книговедения, книжной торговли и пропаганды книги. 1983. Вып.2. С.124–129.

Шапов Я.Н. Новое о книжной оправе на Руси в XII — первой половине XIII в. // Тез. Всесоюз. конф. по истории средневековой письменности и книги. Ереван, 25–27 окт. 1977 г. Ереван, 1977.

Шапов Я.Н. О судьбе Библиотеки Полоцкого Софийского собора // ВИ. 1974. №6. С.200–204.

Шапов Я.Н. Рецепция сборников Византийского права в средневековых балканских государствах // ВВ. 1976. Т.37. С.123–129.

Шапов Я.Н. Русская Правда в новых списках кормчих книг XVI–XVII вв. // АЕ за 1969. М., 1971. С.70–72.

Шеглова С.А. «Пчела» по рукописям киевских библиотек: Опыт изучения и тексты. СПб., 1910.

- Щепкин В.Н.* Болгарский орнамент эпохи Иоанна Александра: Сб. ст. по славяноведению. Харьков, 1907. Т.15.
- Щепкин В.Н.* Вязь // Тр. МАО. М.,1904. Вып.1. С.60–61.
- Щепкин В.Н.* Русская палеография. М.,1918; 1967.
- Щепкин В.Н., Щепкина М.В.* Палеографическое значение водяных знаков // Проблемы источниковедения. М.,1958.
- Щепкина М.В.* «Изборник» 1076 года // Рус. речь. 1976. №6. С.98–106.
- Щепкина М.В.* Тератологический орнамент // Декоративное искусство. Рукописная книга. М.,1974. Вып.2. С.197–335.
- Щепкина М.В.* Возможность отождествления почерков в древнерусских рукописях // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М.,1974. Вып.2. С.7–13.
- Щепкина М.В., Протасьева Т.Н.* Сокровища древней письменности и старой печати. М.,1958.
- Щербаківський Д.* Золотарська оправа книжки в XVI–XIX століттях на Україні // БВ. К.,1924. №1–2. С.101–113.
- Щербаківський Д.* Символіка в українському мистецтві: Збірник секції мистецтва. К.,1921.
- Щербаківський Д.* Оправа книжок у Київських золотарів XVII–XVIII ст. К.,1926.
- Широцький К.В.* Кольорові папери // Книгарь. К.,1918. Ч.12–13. С.691–694.
- Широцький К.В.* Наше стародавнє інтролігаторство // Книгарь. К.,1919. Ч.17. К.1031–1036.
- Эпштейн Д.М.* История археографии в дореволюционной России. Период феодализма: Учеб. пособ. М.,1977.
- Эпштейн Д.М.* Каталог литературы по археографии // Сов. архивы. 1975. №2. С.103–104.
- Эрастов Д.П.* Фотоанализи фотореставрація рукописних матеріалів // Проблеми сохранности фондов научных библиотек. Л.,1988. С.112–118.
- Юхименко Е.М.* К вопросу о репертуаре русской рукописной книжности XVII–XIX вв. // Тр. ГИМ. 1989. Вып.71. С.69–79.
- Яворский Ю.А.* Два замечательных карпаторусских сборника XVII в., принадлежащих университету Св. Владимира: описание рукописей и тексты. К.,1909.
- Яворский Ю.А.* Исторические, личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI–XIX вв. // Наук. зб. товариства «Просвіта» в Ужгороді. 1931. Р. VII–VIII.
- Язбердиев А.* Парфянское книжное дело // Изв. АН ТССР, Сер. гуманитар. наук. 1990. №6. С.13–23.
- Яковлев В.А.* Клипературной истории древнерусских сборников: опыт исследования «Измарагда» // Зап. Новороссийского ун-та. Одесса, 1893. Т.9. С.14–23, 260–266.
- Яковлев С.О.* Розвиток української радянської археографії (1917–1934 рр.) // Вісн. КДУ. 1968. №10. Сер. історії. С.19–26.
- Яковлев С.О.* Українська радянська археографія. К.,1965.
- Яшин В.Л.* Забытый памятник русской книжности («Летописчик» Евангелия 1534 г.) // АЕ за 1979 г. М.,1981. С.49–55.
- Яшин В.Л.* Новгородский скрипторий рубежа XI–XII вв. Лазарев монастырь // АЕ за 1981 г. М.,1982. С.52–63.

Ясиновский Ю.П. Певческие рукописи украинской традиции в собраниях Государственной библиотеки СССР им. В.И.Ленина // Зап. ОР ГБЛ. 1986. Вып.45. С.285–298.

Ясиновський Ю.П. Нотолінійні рукописи. Каталог. Львів, 1979.

Нотолінійні рукописи XVI–XVIII ст.: Каталог // Укл. *Ю.П.Ясиновський*, за участю *О.О.Дзьобана*. Львів, 1979.

Ясиновський Ю.П. Нотні рукописи у фондах ЦНБ АН УРСР (Ірмологіони) // Фонди ВР ЦНБ. К., 1982.

Bersohn M. O iluminowanych renkopisach polskich. Warszawa, 1900.

Cleminson R. East Slavonic primers to 1700 // Austral. Slavonic a. East Europ. studies. Melbourne, 1988. Vol. 2, N 2. P. 1-27.

Cubberley P. On the origin and development of the Slavonic letter-names // Austral. Slavonic a. East Europ. studies. Melbourne, 1988. Vol. 2, N 1. P. 29-54.

Dain A. Les Manuscrits. Paris, 1949, 1964, 1975.

Delaisse L.M.J. Towards a history of the medieval book. // Miscellanea Andre Combes II. Rome, 1967. P.27–39

Delisle L. (Hoofdwerk) Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Nationale. Etude sur la formation de ce depot comprenant les éléments d'une histoire de la calligraphie, de la miniature, de la reliure, et du commerce des livres a Paris avant l'invention de l'imprimerie. — Paris, 1868–1874. — 4 vol.

Deutsche Handschriften 1100 1400 // Hrsg. von Honeman V., Palmer N. F. — Tübingen, 1988. VIII, 622 s.

Djourova A. Sur l'étude des livres manuscrits enluminés dans la société Byzantine de la fin de l'Empire // Byzantinobulgarica. Sofia, 1978. 5. P. 329-337.

Farquhar J.D. The manuscript as a book // Sandra Nindman & James D. Farquhar, Pen to press. Illustrated manuscripts and printed books in the first century of printing. The John Hopkins University, 1977.

Geurts.A.J., Gruijs A., Van Krieken J., Veder W.R. Codikography and Computer // Polata knihopisnaja (Polata kænhyhops\naq). Nijmegen, 1987. № 17-18. P.8-9.

Gruijs A. Codicologie of Boekarcheologie? Een vals dilemma. Nijmegen, 1971

Harf-Lancner L., Le Guay M.-L. L'illustration du livre IV des «Chroniques» de Froissart: Les rapports entre texte et image // Moyen âge. — Bruxelles, 1990. T.96, No.1. P.93-112.

Heitz Paul Herausgeber. Elosässische Buchermarken bis Anfang des 18. jahrhunderts. 1992.

Heitz Paul Herausgeber. Originalafdruck von Formschne iser arbeiten des XVI u XVII: jahunders nach zeichnung und schnitt v Fobias Stümmer, Hans Bockspesger, Christoph Maurer. 2-e Auflage Strassberye, 1892.

Hotimsky C. The book in early Rus' // Austral. Slavonic a. East Europ. studies. Melbourne, 1988. Vol.2, No 2. P.85–94.

Krüger K. H. Das Institut d'études médiévales in Löwen und seine «Typologie des sources du moyen âge occidental». Ein Bericht // Frühmittelalterliche Studien. Berlin; New York, 1975. Bd. 10. 1976. S. 437–467.

Laran M., Saussau J. La Russie ancienne: IXe— XVIIe siècles / Preface bu Fernand Braudel. Collection documents pour l'Histoire des Civilisations. Paris, Mason et Cie, 1975. 335 p.

Lewin P. The Bible in Silvester Kosov's «Paterikon» of 1635. ? / Ricerche slavistiche. 1989. — vd. XXXVI. P.119–156.

Madinaveitia A. La ilustración de códices // Historia 16. Madrid, 1989. A. 14, N 157. P. 44–53.

Mathiesen R. Church Slavonic books in the New York Public Library // Bull of research in the humanities. New York, 1989. Vol. 87, N 4. P. 404–417.

Masai F. 1) Paléographie et codicologie // Scriptorium. 1950. No.IV. P. 279–293.

De Monfaukon B. Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova. 2 vols. Parisijs, 1739.

Morandini F. Metodi di conservazione, restauro e legatura del materiale documentario e librario in uso nei laboratori di archivi e biblioteche a Parigi, Copenhagen e Monaco // Rassegna degli arch. di stato. Roma, 1974. A. 34. N 1. P. 178–206.

Nag Hammadi codices, Codices XI, XII and XIII. Leiden, 1973. Rec.: Haardt R. // Bibl. orientalis. Leiden, 1976. Jh. 33. N 3–4. S. 186–188.

Ochsenbein P. Libri scottice scripti // Imagination. Graz, 1990. Jg. 5, H. 1. S. 27–28.

Ouy G. (Les Manuscrits in «Les bibliothèques») In: L'Historiographie et ses méthodes // Encyclopedie de la Pléiade. Paris, 1961. P. 1061–1108, 1085.

Palmer N. F. Kapitel und Buch: Zu den Gliederungsprinzipien mittelalterlicher Bücher // Frühmittelalterliche Studien. Berlin (West); New York, 1989. Bd. 23. S. 43–88.

Paulsson G. Annales suecici medii aevi / Svensk medeltidsannalistik komment. och utg. av G. Paulsson. Lund, Gleerup, 1974. XXIV, 422 s. (Bibliotheca hist. ludensis. 32).

Reynolds L.D. and Wilson N.G. Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature. Oxford: Clarendon Pr. 1974.

Rosenblueth A., Wiener N. Role of Models in Science. <Philosophy of Science>. Vol. 12 No 4. 1945. 316. ff.

Ruz Menender R. Problemas prioritarios de la historiografía regional: archivos, bibliotecas, museos // Rev. de la Univ. de Yucatan. Merida, 1976. A. 18. N 107. P. 17–23.

Sánchez Mariana M. Producción de libros y lectura en la Edad Media // Historia 16. Madrid, 1989. A. 14, N 157. P. 36–43.

Santos Otero, Aurelio de. Die handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen. Berlin; New York, 1978. (Patristische Texte und Studien / Im Auftrag der patristischen Kommiss. der Akad. der Wiss. in der Bundesrepublik Deutschland; Hrsg. von K. Aland und W. Schneemelcher. Bd. 20).

Sielicki F. Biblia w «Latopisie kijowskim z lat 1159–1198» // Przegląd humanistyczny. Warszawa, 1989. R. 33, N 10. S. 17–23.

Stebelsky B. The impact of Christianity on Ukrainian culture // The Millennium of Ukrainian Christianity. New York, 1988. P. 422–439.

Traube L. Zur Paläographie und Nadschriftenkunde. // Vorlesungen und Adhandlungen / Ed. F. Boll. München, 1865. Vol. 1.

A Union Catalogue of Cyrillic Manuscripts in British and Irish Collections / Compiled by Ralf Cleminson. London, School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1988.

Veder W. Elementary compilation in slavic. Thessaloniki, 1981. P. 49–66.

Veder W. Reposuit in fenestris otiosa over de omgang met Oudslavische boeken. Nijmegen, 1979. 15 p.

Veder W. Kirchenslavische Handschriften und textein Werk Nicolaas van Wijks // Nicolaas van Wijk (1880–1941): A collection in slavic and General Linguistics. Amsterdam, 1988, P. 151–159.

Veder W. Literature as a kaleidoscope. The structure of slavic Tchetii sbornik. // Semantic analysis literary texts. Amsterdam, 1990. P. 599–613.

Veder William R. Археографія и «канон» старославянської письменності // Symposium methodianum / K. Trost eds. Neuried, 1988. P. 693–694.

РК: автоматизовані інформаційні системи та математичні методи

Романкова Н.В. О некоторых проблемах использования математических методов при определении авторства ранних славянских произведений // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая – 1 июня 1990 г. К., 1990. С.226–227.

Гребениченко С.Ф. Моделирование в историческом познании: к вопросу об определении значимости корреляционных моделей // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990. С.209–211.

Белоконь Л.И., Евтеева Н.Н. Обработка и анализ изображений с применением компьютерных систем в палеографии и кодикологии // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Тез. докл. и сообщ. V Всесоюз. конф. 30 мая–1 июня 1990 г. К., 1990. С.188–190.

Демидов С.С., Зайцев Е.А., Симонов Р.А. Международный компьютерный каталог средневековых естественнонаучных манускриптов // Вопр. истории естествознания и техники. 1991. № 1. С.74–76.

Дубровина Л.А., Ясулайтис В.А. О возможностях классификации рукописных и старопечатных книг по базисным системам признаков // Автоматизация и механизация библиотечно-библиографических процессов: Сб. науч. ст. К., 1989. С.69–73.

Дубровина Л.А. Перспективы изучения отечественной средневековой книжности и автоматизированная информационная система «Памятники письменности и печати» // Библиотечно-информационные системы: Сб. науч. тр. К., 1990. С. 18–32.

Дубровина Л.А., Костенко Л.Й. Розробка системного опису рукописних книг та інтелектуалізація інформаційного пошуку в автоматизованих системах // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів: Зб. наук. ст. К., 1993. Вип.1. С.183–194(у друці).

Киселева Л.И. Новые методы определения почерков (палеография и математическая статистика) // ВИД. 1982. Т. 12. С. 250–256.

Пецак М.М., Клименко Н.Ф., Карпиловская Е.А., Шкуров В.А., Цымбалюк И.В. Украинский семантический словарь. К., 1990.

Ясулайтис В.А. Пути перехода к новой технологии хранения, обработки и использования рукописных и старопечатных книжных памятников в ЦНБ им. В.И.Вернадского АН УССР // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление: Сб науч. тр. К., 1989. С.133–138.

Ясулайтис В.А. Методика оценки информативности описаний архивных и рукописных фондов // Автоматизация и механизация библиотечно-библиографических процессов: Сб. науч. ст. К., 1989. С.73–81.

Ясулайтис В.А. Выделение базисных систем признаков для классификации древнеславянских рукописей // Библиотечно-информационные системы: Сб. науч. тр. К., 1990. С.33–45.

Bibliographic Description of Rare Books: Rules Formulated under AAR2 and ISBD(A) for the Descriptive Cataloging of Rare Books and Other Special Printed Materials Washington, D.C.; LC. 1981.

C.Bourlet, L.Fossier, A.Guillaumont, J.L.Minel. Project de constitution d'un expert système dans le domaine historique, Documentation IRHT. Paris, 1985.

Cataloging of liturgies and other religious texts in the alphabetic catalogue. // ICCP Report London, 1963. P.199–206.

Catholic Subject Headings. Collegeville Mn.: St.John's Abbey for the Catholic Library Assn. 1963.

Deitze J. Old Russian Texts and Computer-Controlled Lexicography // Polata knihopisnaja Nijmegen, 1987. No 17–18. Додат.: Suppl.: International data bases for medieval manuscript studies / Ed.by *William R.Veder*. P.125–129.

Geurts A.J., Gruijs A., Van Krieken J., Veder W.R. Codikography and Computer // Polata knihopisnaja (Полата књигописњая). Nijmegen, 1987. № 17–18. P.4–29.

Guillaumont A., J.-L. Minel. MEDIUM — Conception, réalisation et exploitation d'une base de données // Polata knihopisnaja Nijmegen, 1987. No 17–18. Suppl.: International data bases for medieval manuscript studies/ Ed.by *William R.Veder*. P.60–64.

Guillaumont A, J.L.Minel. MEDIUM, bases de données sur le manuscrit médiéval, Automatic processing of art history data and documents. Pise, 1984. Vol.1.

Hamer R. Database «MSS». Gazette du livre médiéval. 9 (Automne). 1986. P.7–11.

Hamer R. (Christ Church, Oxford). Data for a Database as a General Manuscript Index. // Idem.: Polata knihopisnaja P.65–72.

Henson Stephen. Archives, Personal Papers, and Manuscripts: A Cataloging Manual for Archival Repositories, Historical Societies, and Manuscript Libraries. Washington, DC.LC. 1983.

Hermans Jos. M.M., Huisman Gerda C. De descriptione codium Groningen: Vakgroep Mediaevistiek Rijksuniversiteit, 1979–1980. P 5–6.

List of Uniform Titles for Liturgical Works of the Latin Rites of the Catholic Church. London: IFLA. 1975.

Litsas E.K. The Mount Athos Manuscripts and Their Cataloguing // Polata knihopisnaja. Nijmegen, 1987. No 17–18. Suppl.: International data bases for medieval manuscript studies/ Ed.by *William R.Veder*. P.106–118.

A Manual of Cataloging Practice for Catholic Author and Title Entries. Washington DC.: Catholic University of America. 1953.

MARC for Archives and Manuscripts: The AMC Format / By Nansu Sahli. Chicago Il.: SAA (Society of American Archivists). 1985. Термінологічний додаток: *Data Elements Used in Archives, Manuscripts, and Records Repository Information Systems: A Dictionary of Standard Terminology.*

Marti R. (Universitat Bamberg). How Much Description Does a Manuscript Need? / /Idem.. Polata knihopisnaja. P.73–84.

Mathiesen R. Some methodological Problems in Describing Old East Slavic Cyrillic Manuscripts and Printed Books // Polata knihopisnaja Nijmegen, 1987. No 17–18. Suppl.: International data bases for medieval manuscript studies/ Ed.by *William R.Veder*. P.130–143.

Mc Crank Lawrence.J. The Rare Book and Manuscript Collectoins of the Mt. Angel Abbey Library: A Catalog and Index. Wilmington, DE: Scholaru Resources, Inc.1983.

Miklas H. (Universitat Freiburg i.Br.). CIP und ISBN Codes zur Erfassung von Manuskripten? // Polata knihopisnaja.Nijmegen, 1987. No 17–18. Suppl.: International data bases for medieval manuscript studies / Ed.by *William R.Veder* P.85–87.

Navliková L. A propos de L'èxèse des manuscrits en Tchecoslavaquie // Polata knihopisnaja Nijmegen, 1987. No 17–18. Suppl.: International data bases for medieval manuscript studies / Ed.by *William R.Veder*. P.119–124.

Orlandi Tito. Definition of Textological Data for Coptic Texts. // *Polata knihopisnaja* Nijmegen, 1987. No 17-18. Suppl.: International data bases for medieval manuscript studies/ Ed.by *William R.Veder*.

Полата књигописна (Polata knihopisnaja): An information bulletin devoted to the study of early slavic books, texts and literatures. Nijmegen, 1987. No 17–18. Suppl.: International data bases for medieval manuscript studies / Ed.by *William R.Vede.r*.

Subject Headings Library of Congress: 2 vols. Washington, DC; LC Descriptive Cataloging. 1986.

Van Weenen A. van Arkel—de Leeuwvan Weenen (Rijkuniversiteit Leiden). The Old Norse Computer Tape Bank at Coptic Texts. // *Idem.*: *Polata knihopisnaja*. Nijmegen, 1987. No 17–18. Додат.: Suppl.: International data bases for medieval manuscript studies/ Ed.by *William R.Veder*. P.96–105.

Wilson William J. Manuscript Cataloguing // *Traditio*.No.12. P.546–555.

Peter Van Wingen and Stephen Paul Douglas. Standard Citation Forms for Publication Bibliographies and Catalogs Used in Rare Book Cataloging. Washington, DC; LC. 1982.

Список сокращень

АИС	—	Автоматизована інформаційна система
АК АН СССР	—	Археологическая комиссия Академии наук СССР (Москва)
АК АН України	—	Археологічна комісія Академії наук України (Київ)
АЕ	—	Археологический ежегодник
АО	—	Археологічний опис
БАН	—	Библиотека Академии наук СССР (ныне — Библиотека Академии наук России)
БВ	—	Бібліологічний вісник
ВВ	—	Византийский временник (серийное издание)
ВИ	—	Вопросы истории
ВИД	—	Вспомогательные исторические дисциплины (серийное издание)
ВНИИДАД	—	Всесоюзный научно-исследовательский институт документоведения, архивоведения, документалистики
ВНИИР	—	Всесоюзный научно-исследовательский институт реставрации
ВР	—	Відділ рукописів
ВУАН	—	Всеукраїнська Академія наук
ВЦИЛКР	—	Всесоюзная центральная научно-исследовательская лаборатория консервации и реставрации документов
ГБЛ	—	Государственная библиотека СССР им. В.И.Ленина (ныне — Российская государственная библиотека)
ГИМ	—	Государственный исторический музей СССР
ГПБ	—	Государственная публичная библиотека им. М.Е.Салтыкова-Щедрина (ныне — Национальная библиотека России (Санкт-Петербург))
ГПНТБСО АН СССР	—	Государственная публичная научно-техническая библиотека Сибирского отделения АН СССР (Новосибирск)
ДГУ	—	Днепропетровский государственный университет
ЖМНП	—	Журнал Министерства народного просвещения
ЗК	—	Звездный каталог Археологічної комісії Академії наук СРСР
ИАО	—	Императорское археологическое общество (Санкт-Петербург)
ІІТ	—	Інститут досліджень та історії текстів (Париж)
ИИФвФ	—	Институт истории, филологии и философии СО АН СССР (Свердловск)
ИИЯЛТ	—	Институт истории, языка и литературы Таджикского филиала АН СССР
ИМЛИ	—	Институт мировой литературы им. М.Горького АН СССР
ИНУ	—	Императорский Новороссийский университет

ИОНЛ	—	Историческое общество Нестора-летописца
ИОРЯС	—	Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук
ИРЛИ	—	Институт русской литературы (Пушкинский Дом) Академии наук СССР (Ленинград)
ІФВ УАН	—	Історико-філологічний відділ Української Академії наук
ИФИБ	—	Историко-филологический институт князя Безбородко (Нежин)
КДА	—	Київська Духовна академія
КДУ	—	Київський державний університет (нині — Київський університет)
КЕВ	—	Киевские епархиальные ведомости
КМ	—	Кодикологічна модель
КМД	—	Кодикологічна модель даних
КО	—	Кодикологічний опис
ЛНБ	—	Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Академії наук України
ЛО ИВ	—	Ленинградское отделение Института востоковедения Академии наук СССР
АН СССР	—	Московское археологическое общество
МАО	—	Московский государственный историко-архивный институт (ныне — Российский Гуманитарный Университет)
МГИАИ	—	Московский государственный педагогический институт
МГПИ	—	Московский государственный педагогический институт
МП	—	Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР / Археографическая комиссия при отделении истории АН СССР; Институт славяноведения и балканистики АН СССР; Главное архивное управление при СМ СССР. М., 1973. Вып. 1.
МР	—	Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописных книг / Археографическая комиссия при отделении истории АН СССР; Институт славяноведения и балканистики АН СССР; Главное архивное управление при СМ СССР. М., 1976. Вып. 2; 1990. Вып. 3.
НЗ	—	Наукові записки
НКС	—	Неймегенська каталожна стаття
НПНТБ	—	Новосибирская публичная научно-техническая библиотека
НТШ	—	Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка
ОЛДП	—	Общество любителей древней письменности
ОО	—	Охоронний опис
ОР ГБЛ	—	Отдел рукописей Государственной библиотеки СССР им. В.И.Ленина (г. Москва)

ПД	—	Писемне джерело
ПДП	—	Памятники древней письменности
ПДПИ	—	Памятники древней письменности и искусства
ПСРЛ	—	Полное собрание русских летописей
РИБ	—	Русская историческая библиотека
РК	—	Рукописна книга
Ркп	—	Рукопис
ТОДРЛ	—	Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы (Пушкинский Дом) Академии наук СССР
Труды КДА	—	Труды Киевской Духовной академии
Труды УНІК	—	Труды Українського Наукового Інституту Книгознавства
Сборник ОРЯС	—	Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук СССР
СІБАЛ (СІВАЛ)	—	Міжнародний центр інформації з джерел балканської історії (Софія); Centre international d'information sur lessources de l'histoire balkanique et mediterrannée (Sofia)
СО	—	Спеціальний опис
Сов. арх.	—	Советские архивы (журнал)
УАН	—	Українська Академія наук
УАЩ	—	Український археографічний щорічник
УИ	—	Университетские известия
УІЖ	—	Український історичний журнал
УЗ	—	Ученые записки
УМВ	—	Уральські методичні вказівки
УО	—	Універсальний опис
ФБОН	—	Фундаментальная библиотека общественных наук
ЦГАДА	—	Центральный государственный архив древних актов СССР (Москва)
ЦГАЛИ	—	Центральный государственный архив литературы и искусства (Москва)
ЦГИА СССР	—	Центральный государственный исторический архив СССР
ЦДІА УРСР	—	Центральний державний історичний архів УРСР у м.Києві (нині — Центральный державный исторический архив України у м. Києві)
ЦНБ	—	Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського АН України
ЧОИДР	—	Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете

*оформленні видання використане орнаментальне оздоблення
Пересопницького євангелія (XVI ст.)*

Підписано до друку 09.12.92. Формат 60x84 1/8
Ум.друк.арк. 30,69 Обл.-вид.арк. 33,0
Тираж 300 Зам. 896 1992 р. Ціна договірна.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України АН України
Київ-1, Грушевського, 4

